

EGAN

Piarres AINTZIART

Leon Pochelu

Pako SUDUPE

Kontagintza (I)

Juan Martin ELEXPURU

Iruña-Veleiako auzia

Jose Mari URKIA

Agur eta ohore

Jose Maria Aycart jauna

2010-3/4

AURKIBIDEA

2010-1/2

AZTERKETA LITERARIOAK

Piarres AINTZIART. Leon Pochelu	5
Pako SUDUPE . Kontagintza. Sarrera	15
Pako SUDUPE. Kontagintza (I)	23
Patxi SALABERRI MUÑOIA. <i>ABC, edo christinoen instructionea</i> (1571) .	111
Pello OTXOTeko. Kitsch-aren erresuma edo artea espektakulu hutsa bihurtzen denean	139

SORKUNTZA

L.M. MUJICA URDANGARIN. Melquiades Romero maisua, 1947an	145
L.M. MUJICA URDANGARIN. Poetaren desilusioak	151

ITZULPENAK

Bertolt BRECHT - (Itzulpena: Sara Maio). Burges ttipien zazpi bekatu buruzagiak. (<i>Die sieben Todsünden der Kleinbürger</i>)	159
Hasier AGIRRE. Miroslav Krleža	171
Sara ARAMBERRI. Jose Olivaren Larrondo 'Tellagorri': lau testu euskaraz	175

HAUR ETA GAZTE LITERATURA

Iñaki ZUBELDIA. Fernando Morillo	189
--	-----

ADABAKIAK

Juan Martin ELEXPURU. Iruña-Veleiako "auzia"	227
Juan Martin ELEXPURU. Iruña-Veleiako auziak zenbait gogoeta	249
Juan Martin ELEXPURU. Ostrakak eta ostrukak	257
Jose Mari URKIA. Agur eta ohore Jose Maria Aycart jauna	259
Jose Mari URKIA. Jose Garmendia Arruabarrena, RSBAP/EAEko Adiskidea	263

KRITIKAK ETA ERRESEINAK

Julen AZPEITIA. Filosofia gustuko baduzu... ..	271
--	-----

EGAN

Mazé Salvador Carmona, fideles

EUSKALERRIAREN ADISKIDEEN ELKARTEKO
"BOLETINA"-REN EUSKARAZKO GEHIGARRIA

Idazkaritza: Euskalerrriaren Adiskideen Elkarte. Gipuzkoako Salla
3.263 Postakutxatila — DONOSTIA

Gipuzkoako Foru Aldundiak
eta
Eusko Jaurlaritzaren Kultura Sailak
diruz lagundutako aldizkaria

Euskalerrriaren Adiskideen Elkarteak
ez du derrigorrez bat etorri behar
EGAN aldizkarian agertzen diren edukiekin

ERREDAKZIO BATZORDEA

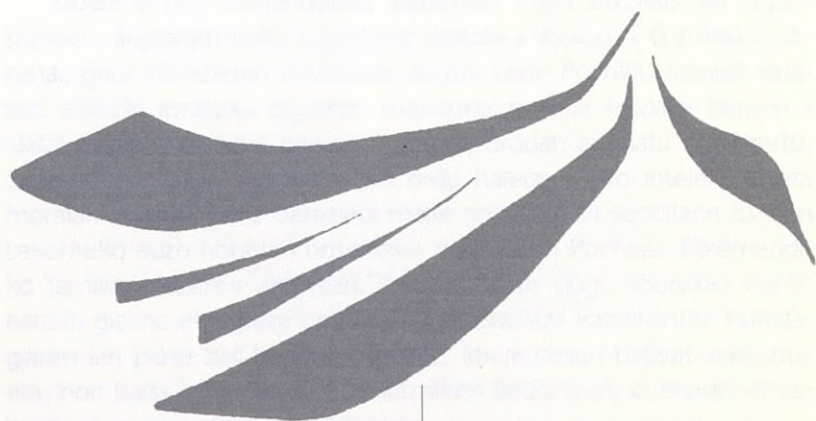
Zuzendaritza eta Idazkaritza
GILLERMO ETXEBERRIA eta LUIS MARI MUJICA

Administraria
BIZENTE ZARAGUETA

Bokalak
JOSE Mª URKIA
JUAN GARMENDIA LARRAÑAGA
ABEL MUNIATEGI

ISSN: 0422 - 7328. EGAN
Legezko Gordailua: S.S. 289/1958
Inprimatgia: FASPRINT-IGARA -Donostia

Leon Pochetu

Azterketa literarioak

Leon Pochelu

Piarres AINTZIART

Duela bi urte Euskaltzaleen Biltzarrak, Egan aldizkariaren laguntzarekin, argitaratu zuen « Jakitatez jakitate » liburua, « Garralda » ezizenaz gaur Gerezietan ohoratzen dugun Leon Pochelu apezak sinatua. Hobeki errateko bigarren munduko gerlatik landa « Herrian » idatzi zituen artikuluen bilduma genuen orduan antolatu eta agertu, azalduz liburuaren aitzinsolasean ordu haietako giro intelektual eta moralak. Aurten, bere Gerezieta maite sorterri gisa senditzen zukeen Lekorneko auzo honetan omentzen dugu Leon Pochelu, Etxemendiko familia anitzaren aitzinean. Eta nahi izan dugu liburuxka xume batean gizona eta apeza oroitari, irakaskuntza katolikoaren buruzagiaren lan parte bat bederen aipatuz, lekukotasun batzuk aurkeztuz eta, hori baita gure ardura Euskaltzaleen Biltzarrean, euskarari eman beste ekarpen bat ikustera emanez.

Liburuxka honetan beraz irakurtu ahalko ditugu lehenik Leon Pocheluren curriculum bildua, Moléres apezkikuak egin zion omenaldi kartsua. Seyllan andereak emanen digu apez buruzagiaren ibilbidearen urrats garrantzitsuenen berri. Familiakoak ere oroit dira anaiak, koinatak eta osabak eman laguntzez. Eñaut Larralde kantuegile eta kantariaren lekukotasunarekin entzunen dugu eta gisa batez ikusiko ikasle ohiak biziartzten digun erakasle handia.

Testu batekin burutuko dugu lan hau, eta ez edozein testu, Leon Pocheluk idatzia, eta Euskaltzaleen Biltzarrak saritatu. Beraz, azpian doan testua, guk geuk erabakitako lagin bat besterik ez, beti ere, Pocheluk berak idatzitako moduan jarria.

Eskualdunak itsastiar

Itsasoa, zer gauza ederra! Eskual Herrikoa ederrenetarik: kanpo-tiarrak lilluraturik dagozi haren distirari, haren bazter legun eta kazkarri so.

Eskualdunek ere maite dute beren itsasoa: neguan goxo, uda saminetan ezti, itsasoak deraizkigu emaiten, lurrak euri aberatsez asetzen; zenbeit badoazi uraz handirat, Ameriketarat, sos poxi bat sakelan joan bidez itzultzeko ur eremu zabalaren beldurrik gabe; hemen berean, itsas hegian, jendeketa handia itsasotik bizi da, arraintzatik.

Zelaik zelai, mendiak mendi, itsasoa itsas, baina eskualduna egundainotik mendietan eta zelaietan lurrarekin borroka bezen trebe itsas gainean ala arraintzan, ala...ohointzan, ala gudukan.

Arraintzan

Lehenago Eskual Herriko itsasoaren bihurtune huntan, ura barna eta gizen, trumilka omen zen izokin kankaila bat, balena deitua. Ureko pizkorra, balena, burua itsusia, larrua legun, gorputza gothor eta hogoita bost metra luze... indarra araberan.

Ur lotu ziren bazterreko Eskualdunak laster lotu ziren arraintzari: untzixka arin batzuetan, uhinen gainean zalantzatzuz, bazoazin izokin horren ondotik, ikusiak oro kalitzen zituztela.

Bainan emeki emeki eskualde huntan balenak hasu ziren xuhurtzen, urrunago ihes gin zuelakotz edo Eskualdun demuntre horiek denak garbitzen zituztelakotz. Gure arraintzariak ez ziren batere lotsatu: izokinak norat jo eta heiek harat jo, itsumandoka bazoazin, untzien jabeek elgar aditurik, iparreko itsas eremu hormatuetaraino, Ameriketako mutur hotzenetaraino.

Zer egun iluna heien despeida! Argi turrintean jeikirik, gero meza entzunik, itsasturiak batozi ur hegirat; han, jende multzo bat nigarretan; itsasoan untzi andana bat berrituak eta apainduak. Herriko jaun erretora ere han, xamar xuritan, begiak bustiak: azken otoitz batean benedikutzen ditu untzi ta mariñelak, itsasoa larderiartzan Jainkoaren izenean geldirik egon dadien nehor bereganatu gabe. Etxekoak, he-

rrikoak besarka eta huna gure mariñelak itsasoan hiru lau hilabete-
rentzat; kantuz abiatzen dira nigarren agortzeko eta bihotz gaineko
opilaren lehertzeko.

Egun parrasta bat bidean emanik, heltzen dira leku hotzetarar,
izokintsuetarat. Michelet izkribatzaileak dioenez, arraintzariak ikusten
zituzten balenak horma puska batzuen gainean goxoki lokartuak;
orduak, Eskualdun zaluenetarik batek, beso zangarrak biribil, bizka-
rrearat jauzi egiten dio bati, bizpahiru ixtapez bururaino heltzen eta
burdin krako buru gibelean sartuz hil gogor han berean autikitzen.
Gero estekagailu eta asko tresnekin, izokina lur eremu hurbilenerat
herrestatua da, han zatikatua eta suan emana oliaren jauzarazteko.

Arraintza horren irriskuak nork erran? Bidea luze zen eta gaixto;
bazoazin urrun... urrun untzi xarpila batzuetan; zenbataldi itsasoa
jazarria, uihinak punpaka, untzia intzaur kuskuka bat bezela pulunpa-
tua, ez bazuen oraino itsasoak iresten edo harroka batzuer kontra
hirrikatzen.

Ipar aldean ere ez zen Eskual Herriko goxoa; airea mehe, hotza
idor, balenak ez mold'erretxak; holako kukuso bat hasten delarik
zalapartaz, buztanaz jo eta buruaz koska, kasu zuri! Behar da Eskual-
duna izan holako batekin hi bahiz eta ni banuk-ean artzerat mentu-
ratzeko. Zonbat Eskualdun beren azken egoitza itsasoan dutenak!
Gaizoak! Hilabete luze batzuen buruan bidekariak gibelerat dagotzi;
nor eta nor eskas: auhenetan idurikatu ondoan, zer bihotzmina
etxeokendako eta zer nigar marrumak! Biharamunean, heien arimen-
dako herriko elizan meza bat emaiten da, bizirik etorriek emanarazi-
rik. Ez ziren halere hauek lotsatzen: urte arraintzarat bazoazin olioak
mozkin joria zeramalakoan.

Bainan bertzeak ez ohartu. Angles xaixun horiek bereziki -ez da
handi!- irabazbide horri goizik jokatu ziren, Eskualduner aitzintzen hasi
ziren toki hotzetarar eta hauek emeki arraintza handia bere gisa utzi.
Haatik arraintza ttipiari errepikaz lotu ziren eta oraino ere ikusten
dugu Miarritzen eta gehienik Ziburun hainitzak eta hainitzak arraintza-
tik bizi direla.

Ohoitzan

Eskualdunak arraintzari, bai eta zer arraintzari! Behin batez, ordean, zer zen gertatu? Izokina urrun kukutu eta arraintzariak eskuak hutsik gelditu. Adio urteko jite bakarrai! Zer egin? Ahoan kurutze? « Ez,ez, zakutik edo zorrotik etxeoak behar ditugu ase. Azken beltzian, horra hantxet kanpotiar unti bat; puska andana erosirik dator: zer arraina!... » Eskualdunak burrunban ondotik abiatzen zaizkio, inguratzen dute eta puskak ebatsirik igortzen: « Ikus arte eta goraintzi etxerat! ».

Aldi bat jastatu eta gero gustatu: ez dea lan hori errexago alimale tzar batzuekin borroka ibiltzea baino? Uste nuke: irrisku gutiago, sari ona; Zer ihiziak! Hasi ziren, arraintza arras utzi gabe haatik, estakuru mestakuru untzien arroatzen. Hauek leku beroetarik zahotzin gehienik, hemen orduan xuhur saltzen ziren gauzaz beterik. Meneko guziak Eskualdunek arindurik igortzen zituzten. Baina- zer kopetal-hasi ziren oraino itsas portu, unti kafiren kitzikatzen bereziki Espainiako eta Portugaleko hegietan. Españolen sudur histuak! Bizpahituetan jin ziren, dena uztar eta putar, Ziburuko portua suntsitu beharrez, ez duk peilik: puttiko onak Eskualdunak heien aztaparretarat erortzeko!

GUDUKAN

Eskualdunak zer mariñel bipilak oharturik Frantziako erregea, laster hartu zituen bere gerlako untzieriaren gotortzeko. Ez zitzaion dolutu: gizon azkarrak, ginarrri eta lerden, beldurrik gabeak etsaien ikarretan sararazeko on zitazken. Ordu artio Angles eta Espanolak itsasoan nagusi ziren; baina erregeen erregeak beti ba: Eskualdunak itsas gainean tirripiti tarrapata abiatuz geroz, espantu guti ala Anglesek ala Espanolek. Ximixta bezala bazoazin gure ureko xoriak, oldarrean, untziari buruz; huni su emaiten edo gainerat iraganik kanibet eta aizkorekin etsaiak mamitzen. Asko eta asko gudukan heieri esker nagusitu da Frantzia. LouisXIVen denboran, diote egun batez berrogota hamabi untziz jabetu zirela eta denak ekarri Donibanerat edo Baionarat.

Gerlako unti aitzinadari eskualdunetan izen aipatua frango bada. Sopite, Etcheverry, Etchebaster, Michel le Basque... Huna bertze biga bihi bati zor ez dutenak: Renau d'Elissagaray eta Pelot.

Lehenaren aita gizon ona, bainan etxalde baino haur gehiagoren jabe. Beraz goizik haizutu zen Renau nahi zuen tokirat; mehats eta beltzaran, ttipi bainan erne, dena zaina, nehun ezin egona, hots... debruz egina, ez zen lotsa. Mariñelgoa iduritu zitzaion bizipiderik ederrera; eta horra Renau itsasoan. Untsa eskolatua, bere gogo xorrotxa huntan alha, hortan alha, goratu zitzaion kanoiekilako untzien, altzo xabalekin egiteko molde berri bat.

Mariñel aitzindari zaharrenak elgarretaraten dira: heien mutur salda! « Gazte ergel horren perttolkeriak tu bat ez dute balio: » Renau joan bidez bixi bixia itzuli: « Hori duzia? Gauden beha. » Errege eta ministro, biak alde baititu, unti berri bat eginarazten du Le Havre hirian. Itsasorat botatzeko eguna dator, egun hitsa, haizea apal, kalerna gorria, itsasoa hagunez estalia leihorraren barna orrobiatua... Renau ez da izitzen eta itsasoak desmasia desmasiaren gainean metatzen duelarik bazterretan, Le Havre-tik Dunkerque-rat minik gabe doha bere untzian.

« Untsa, Renau! » dio erregeak eta hamar bat unti berri eginarazirik heien manatzaille igortzen du Alger hiriaz jabetzerat, hiri hortako buruzagi Baba Hassan basa jaunarekon ez zelakotz soberarik adosian. Hunen marinelek frantses untiak bahitzen zituzten, puskak ebasten eta giristinoak lan dorpeen egiteko esku makilatako beretzen.

D'Elissagaray badoha; beren untzian- hala beharra!-oihalerari su lotzen zaio eta mariñeletan gehienak urerat oihuka jauzi egiten dutelarik igel pultzo batek putzu batetaratz bezala, bi lagunekin sua hiltzen du. Gero, gero Baba Hassanen furfuria, laster eroria! Kanoi ukaldika hiri guzia ifrantzukatua da, etxeak sutan, jendeak marrumaz...Hale-re... nunbaiteko tzarra- Baba Hassanek mendekatzeko artea hatzman zuen: bere ondoan dituen frantsesak hilarazten ditu. Hara nola Le Vacher aita misionesta kanoi baten puntan estekaturik ukaldia igortzen duen eta apez saildua han berea xinxifikatzen...

Gutarik hurbilago bertze eskualdun mariñel bat hendaiarra eta ez tontoenatarik; Pelot maltzurak bere bizi guzia edo hurbil itsas gainean ereman du eta jokotria ederrik egin bereziki Napoleon handiaren denboran. Han Anglesekin haparka gorrian ari zelarik, gain gaintetik lagundu du: etsaien espantu guzien gatik, gure herritar xumeak haur batzu bezala enganatu zituen. Haatik aldi bat edo bertze preso hartu zuten. Behin Angleterrat baderamate: « Azkenean bahitugu:

ez duk eskapurik! » Berrogoia! Halere Pelot untsa ikusia da: Anglesa ederki mintzatzen du eta, hango handi mandieria bere teteleriekin jostatzen. Egun batez baderamate biltoki, barna handi batetarat: « Errak, Pelot, behar gituk poxi bat deskantxatu- Atseginekin, marinel aitzindari jauntzi bat banu. » Jauntzi eder bat ukaiten du, jaunzteko baztertzen eta hura soinean haia haia portu alderat leku egiten. Karrikan, gau beltzean, garrasia batzu: etxe batean sar eta hatzemaiten du aitzindari bat, Wellington, bere emazte gazte Hollandesaren zanpatzen ari. Oraikoa haren aldi: joka ehotzen du Pelotek, emaztea berekin harturik untsi batean aitzindari gisa sartzen da eta Frantziari buruz abiatzen. Harat orduko lurrerat jeuts, emaztea bere etxerat igor eta hain aspaldi utzia duen Hendaiarat dator.

Urte baten buruan, Anglesak Espainian barna datozi Eskual Herri-raino herra bihotzean, aztaparrak xorrotx. Arrats batez, Wellington Hendaian gelditzen da, ostaturik ederrenean....Peloten etxen. Hunen loria! Egin ahala gaizki artatzen du eta gero.. gero gauerditan aitzindariaren zaldia aberetegian harturik, untsa estekaturik auzo batzuekin selaururat iragaiten. Wellington goizik joan beharra da eta zaldirik ez! Ostalerraren gain eman, eskualde guziak mia: nehun ez! Zer hase-rrean joan ahal zen! Jakin ukan balu nork egina zen eta zaldiaren ebasle, Pelot maltzurak, egun batez emaztea ebatsi zakiola eta bera jorik utz! Ez dira hor Peloten ez lehen ez azken jokotriak, zenbeit zenbeit holako eginik hil izan da bere sor herrian.

Hainitz holako balitake eskualdun itsasturien gainean erraiteko: hegazkina airean, arraina urean eta eskualdun mariñela urgainean berdintsu. Balentriz ederrik egin dute, itzuli handirik ere ba, bainan ez zuten ahanztekoz Euskual Herri maitagarria, beren etxea mendiaren eta uraren artean iguzkitarat jarria, ez eta herriko elizattoa. Heien mintzaira, Eskuara; aditurik ere eta zenbeitetan ikasirik ere frantses, angles, español eta gaineratikoak, ez zuten bi sosetan saltzekoa beren mintzaira koplari batek ederki goresten zuena:

Hitz hutz alferrik gabe, zalu ta lañoki,
Gauza gorak, barnenak aipatuz errexxi,
Eskuarak bere baitan daduzka etorki
Iturburu, zimendu, erroak deblauki...

Ipar aldean dirdir dago artizarra
Ziburun mariñelen gazteta otana,

Gure zero gainean dir dir da Eskuara
Eskual izarrekin goazen Jainkoa gana.

Leon POCHELU

Eskualtzaleen Biltzarrak saristatua.

Gure Herrian agertua, 1933ko maiatz ekaineko zenbakian.

Eñaut LARRALDEN lekukotaduna

Jakitatez jakitate: Garralda

Leon Pochelu apezak, beren garaian guziz ohargarriak, izan zitezkeen artikuluko hoiere idazleak bere biziko denborarik gehiena erakasle eta hezizale bezala iragan zuen.

Erraitearen beharrik ez da bere inguruan, nihauri eta bertze aintzeri bezala, ahantzezinezko oroitzapena utzi zuela: ez baitzen gizon arrunt bat Leon Pochelu bainan nortasun handia zeukan norbeit

Gaitzeko larderia iragartzen zuen: gorputz luzeko gizona zen, azkarra eta sendoa: hitz egiten ere ziona ahoan bilorik gabe. Bere behakoa aski zuen zuri adierazteko bera zegoela nagusi: ixiltzea eta geldirik egoitea zela zuretzat egokiena.

Hamabortz urte, berdin gehiago pasa ta fisika ta matematika ikasgaiak emaiten, iragartzen zuen larderia horregatik bai ta ere baita eskoletxe gotor baten kudeatzeko zeukan gaitasunaren gatik, Mauleko kolegiar bat bidali zuten, hunen buruzagi izaiteko. Ondorioz, Uztaritzeko kolegioan egiten zituzten « Mat Elem » baxilergoa desagertu zen eta erabaki izan zen baxilergo hau bakarrik Maulen egiten zela. Nola, hain zuzen, ikasketa hoiere nituen segitzen (hoiere bakarrik zitzazkidalako gustatzen!) Maulerat joan nintzen, Leon Pocheluren atzetik

Uztaritzeko kolegioa famatua zen biziki tinki ikasleen atxikitzea gatik. Egia da, gibelerat so egin eta, ezin jasanezko diziplinaren pean gintuztela eta hartara jarriak baginen ere, ezin egona lotzen zitzaigula batzuetan eta jazarpen gisa Kristoren zalapartak muntatzen genituela. Leon Pochelu-k egoera satsu hori arras sumatu zuen: bazekien ezin zela molde berean segitu, gauzak behar zirela era bat aldatu. Orduan, bada, egoera lasaiago bat, permititate apurtxo batekilakoa eratu zuen Mauleko kolegioan. Adibidez, Uztaritzen, beste eskoletxe-

tan bezala, arratsaldetan, ibilaldi bat eginarazten ziguten lerro lerro bi zaindarien begirada pean. Maulen ibilaldi mota hori Leon Pocheluk apurtu zuen; Horren ordeez, zazpi edo zortzi ikasle talde aldaezinak muntatu zituen eta talde bakoitzean ikasle arduradun bat izendatu (hain zuzen, arduradun hoietako bat izaitea galdegin zidan!) Ortzegun arratsaldetan, beraz, zazpi edo zortzi ikasle taldeak kanpora zihoazen, 2tik Sera nahi zuten lekura, zaindaririk gabe, ikasle arduraduna berme. Segurrenik, halako itzal pixka bat gu arduradunei emaitteagatik eta eskumen gutien bat izan genezan bertze ikasle begira, artamen berezi bat erantsi zigun: adibidez, aparteko etzantegi batean lo egiten ginuen, bertze ikasleenganik bereiz; horrela diziiplina mailan, autokudeaketa bat eratu zuen, ikasleek berek, arras baloratzen zutena eta gauzak ontsa zebiltzan. Nabari zegoen Leon Pocheluk ez zituela gehiago onartzen lehenagoko manerak eta hauen berritzeari lehiatu behar zuela. Denboran, ikasleen eragitzeko molde hori iraultza ttipi bat bezala bizitua izan zen heziketa mundu hartan.

Kolegioaren kudeaketaz gain, matematika eta fisikako kurtso batzuk ere emaiten zituen. Erakasle, pedagogo gisa, nere karreraren ezagutu dutan ainitzez hoberena izan zen. Ikararagarriko larderia zeukanez, erraiten zigunean hau edo horren jakitea beharrezkoa zela, hainbat hobe guretzat ikas genezan: menturaz, batzuetan, gure ezinezko ahal guziak erabiliz, bainan nolabait ikas genezan. Larderia, bai bainan sekula gaztigurik! Hainbat gaixto, halere, ondoko kurtso hasieran galdezkatzen gintuenean, ez bagenekien; ez zuen nehoiz deusik uzten menturan. Matematikako problema suerte guziak sailkatzen zituen eta problema bakoitzeko, zoin sailetan ezarri jakinez gero, sail horri zihoakion konponbidea emaiten zigun; edo, zela formula bat edo « une ficelle » berak deitzen zuen bezelako bat. Oroitzen naiz nola fisikan eraterako fenomeno bakoitzaren adierazteko, bazeukan beti behar zen adibidea, dena ulertarazten eta argitzen zuena. Zinez, haren kurtsoetan genbiltzen zoraturik, atseginez beterik... Baxillergoa iragan eta etxen gelditu nintzen urte batez, jakin gabe zer egin. Denborarik ez behar gabe galtzeko, erabaki nuen « goiko matematikak » etxetik saiatuko nintzela. Artetan (arduraxka) ariketa bat edo bertze doi bat zailak aurkitzen nintzelarik, telefonoa hartu eta joaiten nintzaion Leon Pocheluri argi galdetzerara. Aldi oroz, haren errextasunaz harriturik gelditzen nintzen. Pedagogo zela bai, bainan jakitate handikoa ere zela nabari zen haren koropilo desegiteko errextasunaz.

Behin galdegin zidan: « Zer egin gogo duk hire bizian ? » Ondotik

erran zidan: « Hire idazkera zehaztuki aztertu diat eta iruditzen zidak hori edo hori edo hori egin behar hukela. » Hiru norabide aurkeztu zizkidan eta horietarik bat zen Purpan eko ikasketen segitzea: azkenian, nik hautatukoa. Eta harateko txostenaren betetzen lagun nintuen. Badakit, ni bezala, bertze zonbeit ere bideratzen lagundu zituela. Geroxago Diozesiako hezkuntzaren zuzendari izendatu zuten. Hain zuzen ere karrera bukatu nueneko eta Donapaleun erakasle nintzeneko kargu hori zeraman. Bolada hartan, laborantzako hezkuntza eta ofizio horretarako teknikak sekulako bilakaeran sarturik zeuden. Batez ere, bat batean, baserrietako gazteeri aukera emana zitzairen bigarren mailako ikasketara hurbiltzea laborantzako eskoletxeak, lehenagotik apailatuak baziren ere, orduan baitziren garatu eta Leon Pochelu-k hoinen sustatzen indar handiz jokatu zuen. Alabainan, ikusten zuen Euskalherri barneko garapenerako zer nolak garrantzia zekartzaten. Garai hartan, pixka bat lehenago, bainan, Leon Pochelu zela oren buru, eskoletxeetan, nextak eta mutilak elgarretaratu zituzten 68 ko maiatzan, zer nolako portaera erantsi zuen, hortaz ez naiz oroitzen. Erraiten ahal dutana da ondoko urrian, Parisen, Stanislas kolegioan « Les Assises de l'Éducation » egon zirenean, Donapaleuko Jean Errecart eskoletxeari agindu ziola « Assises » hoietan parte hart zezan. Garai hartan ere, Euskal gatazka gero ta zorrotzagoa bilakatzeaz zegoen eta Euskalherriko Eliza arazo hortaz bi parte jartzen ari zen. Leon Pochelu zoin aldetan zitekeen? Gaur egun, non izanen ote zen? Ezin erran!

Harek euskaraz idatzi artikuluetan, agertzen da Euskara errotik menperatzen zuela. Haren idazkeratik orain idazteko manelarat tartea oso ttikia dela diot... nere aburuz.! Ordea, oroz gainetik, nabaritzen dena da edozein gaiari buruz jakintsun zegoela eta zerbaiten adieraztekoan gaitzeko gaitasuna zeukala gauzaren sinpleki ezagutarazteko. Bertzalde Leon Pochelu-k, bere jakiteaz gain eta bere adierazteko gaitasunaz gain bazeukan geroari buruzko ikusmen eta grifa ezohiko bat, sentikortasun eta eta intuizioz osatutakoa. Neurtua zuen garai berri batean sartzen ari ginela, ordua etorria zela errauts zaharren kentzeko eta hortan lehiatzen zen.

Hortaz aparte, nik hasteko ainitz zor diot. LEON POCHELU.

Kontagintza. Sarrera

Pako SUDUPE

Sarrera

Irakurle, ez dakit –ezin jakin dezaket– zein joera eta zaletasunetakoak zaren; nire irudimenean, euskal kultura eta bereziki literatura aintzakotzat dituzu, eta aurrera egiteko atzera begiratzeak kalterik ez dakarrela uste duenetakoa zaitut. Etsirik nago 50eko hamarraldiko euskal literaturaren gaineko azterlan honetan aurkituko duzula harra-patuko zaituen gogoetarik edo sentipenik.

Lehenik, garai horretako idazle jakinen obrak aztertzen hasi nintzen: N. Etxaniz, A. Ibinagabeitia, P. Lafitte, E. Salaberry; eta idazle 50eko hamarkadako euskarazko ekoizpen literarioari buruzko ezagutza zabalduz joan ahala, aurkikuntza nahi baduzue xumeak, baina uste baino estimagarriagoak egin ondotik, erabaki nuen gehi-ago miatzen jarraitzea eta lan exhaustibo samarra egitea.

Aurkikuntzak aipatu ditut. Ba al zegoen ba deus hamarkada ezezagun eta ilun hartan, gerren ondoko –gehienbat gerra galdu zutenen edo haien ondorengoen literatur ekoizpenaren historia da hau; ez osorik, A. Arrue bezalako gerra irabazlerik ere bada, baina horiek salbuespenak dira– Euskal Herri ukatu, erbesteratu edo barne exiliatu hartan?

Egan aldizkariak eskuzabal eskaini didan tarte honetan azterlanaren bi kapitulu argitaratzen dira, olerkigintza eta kontagintzarena. Olerkigintza ugariago eta aberatsago ibili zen 50eko hamarkadan narratiba baino, beherago zehatzago adierazten dudana bezala.

Azterlanaren gainerako atalak hiru liburukitan argitaratzen dira

Utriusque Vasconiae argitaletxeari esker. Lehen liburukian, sarrerekin batean literatur ereduari buruzko polemikak eta eztabaida ideologikoak; bigarrenko liburukia, kazetaritza eta saiakerari eskainitako da, eta hirugarrenean, antzerkigintzari eskainitako atala bildu dugu eta epilogoak.

Metodo kronologikoa eta analitikoa erabili dut funtsean, eta aztergai izan dudan hamarkadako zeinahi idazle edo idatziez oraindaino egin diren ikerlanak –ustez guztiak, baina ziur hutsuneak badirela– jaso ditut, eta halakorik ez zegoenean edo aurkitu ez dudanean behinik behin, neuk saiatu dut interpretazio behin-behineko bat gaingiroki.

Beste puntu axola handiko bat azterlan honetan, Euskal Herriko ekoizpen literarioa bere osotasunean hartzea izan da, Bidasoako muga mehar edo gure gogoen baitako muga lodiago hori hautsi eta suntsitu beharrez.

Nago hartutako lanak merezi izan duela, batetik, neuri alde askotatik eman didanagatik, eta bestetik, erabat harturik, oso ezezaguna den 50eko hamarkadako ekoizpen literarioaz argibide aski bildu ahal izan dudalarik, *debile principium melior fortuna sequatur*, jarraian lan zehatzagoak eta monografikoagoak etorriko direlako hain segur.

Buruenik, gure kultur arbasoek merezi zuten aitortza xume hau.

Iturriak eta oztopoak

Funtsean, hiru iturri nagusi izan ditut: hamarkadan argitaratutako liburuak; aldizkariak eta idazleek elkarri egindako gutunak.

Liburu gutxi argitaratu zen; liburuen aldean kazetetan anitz plazaratu zen. Iparraldean informazio iturri nagusiak *Herria* eta *Gure Herria* izan dira; eta horiez gain *Gazte* eta Pariseko *Elgar*. Erbesteko aldizkariak *Gernika* eta *Euzko-Gogoa* (1956tik aurrera Miarritzen kokatua). Hegoaldeko aldizkariak: *BRSVAP*, *Egan*, *Yakin*.

Gutunei dagokienez, J. Mirande, K. Mitxelena, A. Ibinagabeitia, Orixe eta batez ere J. Zaitegiri egindako gutun argitaratuek asko lagundu didate. Asko galdu dira bidean, baina ditugunak garrantzikoak dira. Bilboko Euskaltzaindiaren artxiboan eta Donostiako Koldo

Mitxelena liburutegian dauden gutunak ere garrantzizkoak gertatu zaizkit.

Euskal Herriko liburutegiak, anitz ez badira ere, badira zenbait, eta liburutegi nazional edo sare ongi egituraturik ezean, lan nekeza gertatzen da material bila ibiltzea, eta aldi berean hezigarria, jabetzen baitzara gure txakolin izaeraz, B. Gandiagaren metafora erabiliz, hots, bai baina ez, kultur nazio batek behar dituen ezaugarri batzuk bai, baina beste batzuk ez ditugula, ezta hurrik eman ere.

Adibide adierazgarri gutxi batzuetara mugaturik, J. Etchepare ja-tsuar-garaztar gazteak idatzitako *Ithurraldea* eleberria galdua zegoen Iparraldeko literatur adituen oroimenetik; haren ezagutarazle izan den P. Xarriton jaunak berak ere ez zuen haren inolako arrastorik. Bilboko Euskaltzaindian bai bazuten haren berri –Josune Olabarria liburuzainak bereziki–; Txillardegik utzi baitzuen idatzirik eleberri bat idatzi zuela eta Euskaltzaindiak antolatutako nobela lehiaketara aurkeztu eta aipamen bat irabazi ere zuela.

Iparraldean ez zuten horren berririk. Hor zortea izan dut lagun; beste kasu honetan, aldiz, huts egin dut: P. Larzabalek idatzirik utzi zuen *La Croix du Sud* aldizkarian atera ziren euskarazko artikuluak bereak zirela. Dakarrera arrantzara joaten ziren marinel donibanda-rrentzako aldizkaria zen, eta badirudi 1956tik 1961era zortzi ale atera zirela. Ahaleginak eginagatik, ez dut bat bera ere lortu.

Txillardegik S. Berasaluzeren “Kierkegaard Unamuno’gan lore” izeneko artikuluan filosofo eta idazle existentzialista famatuen jainko-gabetasunaz agertu zuen iritziauren aurka idatzi zuen artikulua ere galdutzat jo liteke. Jo nuen Donostian *Oargui* elkartean ardura pos-tuetan ibili zirenen ondorengoengana, baina ez nuen ezer lortu.

Urte gutxitan aurrerapena egin da; duela hogeit urte *Euzko-Gogoa* kontsultatzeko Lazkaoko beneditarren liburutegira jo behar zen, edo Bilboko Euskaltzaindira; gaur egun Susa argitaletxearen Literatur Aldizkarien Gordailuari esker, sarean kontsulta liteke eta nahi den aipua kopiatu eta itsatsi batere arazorik gabe; arazo gehiagorekin *Egan* eta *Yakin*; halere, zenbait material aurkitzeko Belokeko beneditarren komentuko liburutegira edo Baionako Euskal Museora jo behar da, Bilboko Euskaltzaindira, Arantzazuko santutegiko liburutegira edo

Lazkaoko beneditarrenera. Aurrera egin da eta badago aurrera egiteko ere.

Olerkigintza

Lehen ohartarazpena da hogeita hamarretik gorako olerkari zerrrenda osa litekeela argitara emandako olerki liburuen egileak eta aldizkari nagusietan (*Euzko-Gogoa*, *Egan*, *Gernika*, *Gure Herria*, *Oler-ti*) poemak kaleratu zituztenak zenbatuz gero.

Ondorioen atalean gehixeago zehazten dugun bezala, 36ko gerra aurrean bertso eta olerkigintzaz, neurtitez eta lirikaz ideia mordoxka plazaratu zen. D. Intzak, L. Jauregi *Jautarkol*-ek, Aitzolek, M. Lekuonak, Lauaxetak, Lizardik eta Orixek klasizismo eta modernismo literarioaz; estetika nazionalaz eta europarraz ideia ohargarriak kalera-tu zituzten, eta eztabaida interesgarriak gertatu ziren. *Biozkadak*, *Bide Barrijak*, *Biotz-begietan*, *Barne-muinetan*; *Arrats beran* poema liburuek eta 1950ean argitaratu zen *Euskaldunak* poemak bere eragina izan zuten gerraondoan; epigono nabarmenak; Orixek nabarmen eragin zion J.I. Goikoetxea *Gaztelu*-ri, Lizardik lehen J.M. Lekuonari, eta Lauaxetak J. Kerexetari, nabarmenenak aipatzearren.

Gerraondoan olerkigintza sustatzen garrantzia izan zuten lau poeta bereizi ditugu: Orixe, M. Lekuona, J. Zaitegi eta S. Onaindia. Orixek aurkia eta ifrentzua izan zuen; batetik, idazle handia; bestetik zentsuratzaille moral ere handia –Ederrak Onaren eta Egjaren mendean behar zuen Eder izango bazen; M. Lekuonak poema-liburuen kritika mordoxka egin zuen; eta Zaitegi eta Onaindia olerki argitaratzaile handiak izan ziren, bereziki *Euzko-Gogoa* eta *Oler-ti* aldizkarien bitartez.

Gerra aurreko ideiekin batean, gerraondoan beste ideia berri batek hartu zuen nagusitasuna euskal literaturaren plazan: olerkariak bere barneko egia azaldu behar zuen olerkietan. Mendebaleko kulturaren existentzialismoa gailentzearekin galdera filosofikoen erdi-erdian gizabanakoaren existentzia konkretua, artekogabea bezala, euskal literaturan gisa bertsoan barne-egia. Gero Txillardegirekin-eta narratiban ikusiko dugu; hemen lirikaz ari gara. Orixek Ameriketara olerki pertsonal errealista-mistikoak idatzi zituen, "bere zakukoak" atera

zituen; J. Mirandek ere bai, bere barne-egia eman zuen ezagutzera, bere sinesmenen arabera poema filosofiko-erotiko eta kristautasunaren aurkakoekin; F. Krutwigek sonetoetan beste horrenbeste, Grezia zaharrean eta Sortaldeko sinesteetan oinarriturik; N. Etxanizek olerki intimista maitasunezkoak eta zalantza epistemologikoak; S. Mitxelenak *Arantzazu: Euskal sinismenaren poema-ren* "Bizi nai" poema aberkoiarekin batean "Arraun ta amets" pertsonalagoa, bere bulkada eta joranei buruzkoa; B. Gandiagak oso modu pertsonalean, Orbelaungo seme gisa ikusitako Arantzazuko lekuak eta bizidunak eta bizigabeak, bereziki Ama Birjina, poema bihurtu zituen *Elorri-n*; S. Mitxelenaren Arantzazuren ikuspegi historikotik ikaragarri urrun; Iratzederrek poema aberkoi eta batez ere jainkozkoak; J. Zaitegik aberkoiak eta intimistak eta J. San Martinek ere bai, bigarrenak kutsu existentzialista nabarmenarekin.

Hamarkadaren amaiera aldera G. Arestik "Maldan Behera" eta "Zuzenbide debekatua" eta "Bizkaitarra" poemekin poesia sozialerako bideari ekin zion; A. Arkotxaren arabera "Maldan behera" bertatik hasirik.

Ñabardura asko egin behar diren arren, esan liteke gerra aurreko olerkigintzarekin batean, existentzialismoak zipriztintzen dituela hamarkadako olerkari eta poema adierazgarrienak, eta G. Arestirekin beste ildo liriko indartsu bati ekiten zaiola, poesia sozialaren hazi nabarmenak ereiten direla hamarkadaren hondarrean.

Bost sail handi-zabaletan banatu ditugu, hein batean J. Zaitegik egindako belaunaldien banaketari jarraituz: Aitzolen aurreko gizaldi-koak: E. Arrese; L. Jauregi; K. Sagarzazu; M. Lekuona; F. Artola; Aitzolen gizaldi eta ondokoak: Orixe; J. Zaitegi; N. Etxaniz; S. Onaindia; E. Erkiaga; B. Aurre-Appaiz; J. Kerexeta (ondokoa); J.M. Lekuona (ondokoa); J.I. Goikoetxea; Tx. Jakakortaxarena; P. Etxeberria; P. Iraizoz; J. Agerre; F. Zerio; B. Ametzaga; Iparraldeko lapurtar eta nafarrak: Oxobi; P. Lafitte. E. Salaberry eta Iratzeder; frantziskotarrak: S. Mitxelena; B. Gandiaga; M. Erdozaintzi-Etxart; eta berritzaileen artean J. San Martin (hau erdizka); F. Krutwig, J. Mirande eta G. Aresti.

Bost sail horietako bakoitzaren sarreran taldea egitera eraman gaituzten arrazoiak azaldu ditugu laburki, eta olerkari bakoitza aztertzean gaurdaino hartaz idatzia kontuan izan dugu, eta lagin adierazgarri bat harturik haiek analizatu ditugu estrofagintzaren aldetik eta

batez ere gai eta semantika aldetik; nolana ere gaingiroki, ondoko lan monografikoagoen oinarri gisa.

Kontagintza

Narratibak ez zuen lirikak izaniko goraldirik ukan gerra aurrean. Gerren aurrean R.M. Azkuek eta J.M. Barandiaranek-eta Hegoaldean, eta J. Barbier eta M. Ariztia saratarrak-eta Iparraldean erakutsitako interes etnografikoa, ipuin zaharretan islatzen den herri mentalitatearen alderako interesak jarraitu zuen, eta herri-ipoiu, kondaira eta istorio zaharrek leku zabala izan zuten. Gure ideia nagusiari jarraiki, hots, ahal den testu gehienei ahazmenaren hauts geruza lodia garbitu nahiari men eginik, gehientsuenen berriak jaso ditugu. Genero honetan etena baino gehiago narratiba modernoaren bilakaeraren atzerapena ekarri zuten gerrek.

Iparraldean Mayi Ariztia saratarrak beste herri-ipoiu sorta bat kale-ratu zuen 50eko hamarkadan; lehenago 1934an; Leon, Leon *Berrizarte* apaiz hazpandarra hamarkada osoan La Fontaine-ren alegia moldatuak ematen aritu zen; Hegoaldean, argitara emandako ipuin liburu bakarrak herri-ipoiuak (Aingeru Irigarai: *Euskalerriko ipuiñak*) eta ipuin barregarriak izan ziren (J. Etxaide: *Purra-purra* eta J. San Martin: *Pernando plaen-tziatarra, Zirikadak*; F. Bilbao: *Ipoiu barreka*).

Ipoiu berriak ere argitaratu ziren, baina ez liburuan bilduak. Jean Etcheparek, Marijan Minaberryk, Antonio Sorarrainek eta Jose Mari Satrustegik haur eta gazteentzako ipuinak argitaratu zituzten, eta helduentzat J. Mirande, J. Etchepare, Tx. Peillen, G. Aresti, P. Etxeberria, A. Arozena eta Txillardegik.

Eleberriei doakienez, zazpi argitaratu ziren (J. Etxaideren *Joanak-Joan*, J.A. Loidiren *Amabost egun Urgain'en*, Txillardegiren *Leturiaren egunkari ezkutua* eta *Peru Leartzako*, A. Anabitareren *Poli*, Eusebio Erkiagaren *Arranegi*, eta J.M. Estonbaren *Izartxo*), horietatik hiru gazte literaturan sailkatzekoak, Anabitarre, Loidi eta Estonbarenak. Idatzi gutxienez beste hiru: E. Erkiagaren *Araibar zalduna* Euskaltzaindiak 1958an antolatutako Eleberri Sariketan irabazle, 1962an kalera-tua, J. Etchepareren *Ithurraldea* aipatu dugun sariketara aurkeztu eta alpamena merezi izan zuena, argitaratu berri dena, eta J. Mirandek

1959an idatzi zuen *Haur besoetakoa*, 1970ean kaleratua. Guztira, hamar nobela idatzi ziren.

Ardatz kronologikoari erreparaturik, 1955eko gontz-urtetik aurrera argitaratu ziren eleberri famatuena eta ipuin modernoak, J. Miranderen salbuespenarekin, hamarkadaren hastetik beretik hasi baitzen ipuin modernoak kaleratzen. 1955ko urtean J. Etxaideren *Joanak-Joan* nobela girstinoa argitaratu zen, orduraino ia eredu bakar zen Txomin Agirreren monopolioa hautsirik. Ez da eleberri modernoa, tesi jakin bati jarraiki eraturakoa da, tesiak baldintzatzen du guztia, pertsonaien eta gertakariaren garapena eta ebazpena baina errealismoa deituriko termino anbiguo horretan kabitzen diren ezaugarriak baditu, eta horiengatik hausten du Agirreren eredia. Urte berean J.A. Loidik *Amabost egun Urgain'en* deritzan lehen polizia eleberri sasikoa argitaratu zuen, detektibeduna baina hiltzailerik gabekoa. Funtsean, herrietako marmarren aurkako eleberria.

Baina dudarik gabe eraberritzaileena gai aldetik Txillardegia izan zen, eta haren lehen eleberria mugarri 50eko hamarkadan. Garaiaren erloju doituen berak izan zuen, eta beste eleberri guztiek batera baino erreakzio gehiago eragin zuen.

Kontraste bortitzak gustuko izan ohi ditugu eta alde horretatik adibide zoragarria L. Villasantek eskaintzen digu. Ia batera irakurri zituen P. Narbaitz Ipar Euskal Herriko bikario jeneralaren *Kattalinen gogoetak* arrakastatsua, eta Txillardegiren *Leturiaren egunkari ezkutu* ez gutxiago arrakastatsua. Euskal laborari familietako etxeko andreak etxean eta auzoan kristau hezitzaile lana burutzeko lagungarri gisa izan zekien idatzitako eskuliburuaz hau adierazi zuen: *lñon ez bezala adierazten da liburu ontan familiako bizitzaren ederra, kristau fedeaz argitua ta gidatua denean.*

Txillardegiren liburuaz berriz: *Existenzialisten eskolak moda ori jarri digu: giza-bizitzaren tajugabea azaltzea. Ez munduari ta ez gizonari ez omen zaio nondik-norakorik ikusten. Aurretik lillura gezurtia ta engañagarria, eta gero, lilluratik esnatutakoan, egia gordin eta ikaragarriekin topo egin bearra, eta ortik etsipena (.) Ba ote du tesis garbirik eleberri onek? Ez nuke esango. Leturia ori erdi-ero bezala azaltzen zaigu (.) Baiña tesis ideologiko agiri bat ez baldin badu eleberri onek, impresio bat bai uzten duela, ao-goza berezi bat, ta*

ondo garratza, samiña, mingotxa (.) *Bizitza ez ote dan xede gabeko zerbait, engaño bat, burla bat* (.)

Bestela hartu zuten S. Mitxelenak eta B. Gandiagak Arantzazutik atera gabe; eta oso bestela hitzaurrea egin zion K. Mitxelenak, A. Ibinagabeitiak, N. Etxanizek...

Kontrasteekin jarraiki, aldera bitez J. Etchepare jatsuarren ipuinak eta *Ithurraldea* eleberria J. Miranderen ipuinekin eta *Haur besoetakoa* eleberriarekin, zaila da ezberdintasun polarragoa aurkitzea, baitan girstino balioak oso beretuak eta bestean aurkakoak berdin beretuak.

Arreta merezi du G. Arestik 1957tik aurrera *Egan*-en argitaratu zituen ipuin modernoek zirkulatuak. Literatur testuen interpretazioa beti da zaila, baina Arestiren ipuinekin-eta zailtasun hori dator idazleak berriaz hala nahi izan duelako. J. Miranderen *Haur besoetakoa*-k ere askotariko interpretaziorako aukera berekin du.

Hamarkadan barrena narratiba dibertsifikatu eta aberastu egin zen, eta dagoena ezagutuz gero, ezin da esan ezer ez zegoenik, nahiz berresten dugun atal honen sarreran adierazitakoa, gerren etenak berandutu egin zuela euskal kontagintza modernoaren abialdia.

Kontagintza (I)

Pako SUDUPE

AURKIBIDEA:

SARRERA

1. HERRI LITERATURA IDATZIA

1.1. HERRI IPUINAK

1.2. JOSE MARI SATRUSTEGI

1.3. PIERRE DUNY-PÉTRÉ "PIARRRES HEGUITOA"

1.4. IPUIN BARREGARRIAK

1.4.1. Purral Purral

1.4.2. Ipuin-barreka

1.5. ALEGIAK. LÉON LÉON

1.5.1. Igelak Errege galdeka

1.5.2. Azeri zaharra

1.5.3. Alta chaharra eta lau semeak

1.5.4. Artzaina eta itsasoa

2. P. NARBAITZEN "KATTALINEN GOGOETAK"

3. IPUINAK

3.1. HAUR ETA GAZTEENTZAKO IPUINAK

3.1.1. Jean Etchepare Landerretche

3.1.2. Antonio Sorarrain

3.1.3. Jose Mari Satrustegi

3.1.4. Marjjan Minaberry

3.2. HELDUENTZAKO IPUINAK

3.2.1. Jon Mirande

3.2.2. Jean Etchepare

3.2.3. Txomin Peillen

3.2.4. Gabriel Aresti

3.2.5. Txillardegí

3.2.6. Patxi Etxeberria

3.2.7. Andoni Arozana

Sarrera

Zaharra eta berria, tradizionala eta modernoa, nahasian ibili ziren 50eko hamarraldian euskarazko aldizkarietan: *Gazte*, *Herria*, *Gure Herria*, *Gernika*, *Euzko-Gogoa* eta *Egan*-en argitaratu ziren ipuinetan, hots, kondaira zahar, istorio edo edesti, alegia, herri ipuin zahar egile ezezaguneko eta idazle jakineko ipuin berrietan¹ (Jon Mirande², Jean Etchepare³, Gabriel Aresti⁴, Txillardegi⁵).

Aztertzen ari garen urte bitartean argitara emandako ipuin liburu bakarrak herri-ipuinak (*Euskalerriko ipuinak*⁶) eta ipuin barregarriak izan ziren (*Purra-purra* eta *Pernando plaentziatarra*⁷, *Ipuin barreka*⁸, *Zirikadak*⁹). *Gorago aipatu ditugun ipuin berrien idazle horiek berek ez zuten ipuin libururik argitara eman; handik hogeita hamar bat urtera, Txillardegik berak bilduma egin eta argitaratu ditu, eta besteei doakienez, bestek bildumatu eta argitara dituzte; itxuren arabera, Gabriel Arestik idatzi zituen sei ipuinak (lau 50eko hamarkadan) osotasun gisa asmatu zituen, eta gainerakoek ez.*

Kontakizun berezia da P. Marbaitz Ipar Euskal Herriko bikario jeneralak 1955ean argitaratu zuen Kattalinen gogoetak arrakastatsua, bereziki euskal laborari familietako etxeko andreentzako eskuliburua, etxean eta auzoan kristau hezitzaile lana burutzeko lagungarri

[1] Aldizkari erlijiosoetan ere (*Othoizlari*, *Zeruko Argia*, *Arantzazu*, *Anaitasuna*, *Karmel*) argitaratu ziren hainbat ipuin edo kontakizun labur.

[2] URKIZU, Patri: *Gauaz parke batean (ipuin izugarriak)*, Elkar, Donostia, 1984. Ipuin bildumari izenburua ematen diona ez beste guztiak 50eko hamarkadan argitara emanak.

[3] MUJIKA IRAOLA, Inazio: *Mendekoste gereziak*, Erein, Donostia, 1991. Bi "gerezi gazte" edo gazteentzako bi ipuin izan ezik ("Puxka" eta "Otto Pettanen astoa"), beste guztiak 50eko hamarkadan argitara emanak.

[4] MITXELENA, Koldo – SARASOLA, Ibon: *Gabriel Aresti: Ipuinak*, CAP, Donostia, 1979, eta bigarrena 1981ean. 1986an, Susa, Narratiba (Gabriel Arestiren literatur lanak, 6. liburukia), eta berriki MONASTERIO, Xabier: *Gabriel Aresti: Ipuinak*, Ikeder, Bilbo, 2007. Sei ipuinetatik leen laurak 50eko hamarkadakoak.

[5] TXILLARDEGI: *Kosmodromo (ipuin bilduma)*, Haranburu, Donostia, 1984. Lehen biak 50eko hamarkadakoak.

[6] IRIGARAI, A.: (elebiduna), Itxaropena, Zarautz, 1957.

[7] Jon ETXAIDEREnek biak, lehena 1953an eta bigarrena 1957an Itxaropena-k (Zarautz) argitaratuak.

[8] Aita Felix BILBAO, Euskaltzaindia, Bilbo, 1959.

[9] SAN MARTIN, Juan: *Zirikadak (ipuin barregarriaren liburua)*, Itxaropena, Zarautz, 1960.

gisa apailatua, *Etchea* hilabetekariaren gehigarri literario gisa. Ildo beretik, P. Larzabal ahalegindu zen haren osagarria zatekeen "Beñaten gogoetak"¹⁰ idazten, P. Narbaitzek emazte giristino eredugarriaren gogoetak bezala, azkaindarrak senar giristino eredugarriarenak, baina huts egin zuen.

Eleberriei doakienez, zazpi argitaratu ziren (Jon Etxaideren *Joanak-joan*¹¹, Jose Antonio Loidiren *Amabost egun Urgain'en*¹², Txillardegiren *Leturiaren egunkari ezkutua* eta *Peru Leartzako*¹³, Agustín Anabitarteren *Poli*¹⁴, Eusebio Erkiagaren *Arranegi*¹⁵, eta Joxe Manuel Estonbaren *Izartxo*¹⁶), horietatik hiru gazte literaturan sailkatzekoak, *Anabitarte*, *Loidi* eta *Estonbarenak*. Idatzi gutxienez beste hiru bai: *E. Erkiagaren Araibar zalduna* Euskaltzaindiak 1958an antolatutako Eleberri Sarietan irabazle, 1962an kaleratua, J. Etchepareren *Ithurraldea* aipatu dugun sariketara aurkeztu eta aipamena merezi izan zuena, argitaratu berri dena¹⁷, eta J. Mirandek 1959an idatzi zuen *Haur besoetakoa*, 1970ean kaleratua. Hurrengo hamarkadetan eleberrigintzan jarraituko zuten 50eko hamarkadan *opera primak* eman zituzten hiru nobelagilek: Etxaidek, Txillardegik eta Erkiagak. Hiruretan eraberritzaileena zalantzarik gabe Txillardegi izan zen, eta haren lehen eleberria mugarri 50eko hamarkadan. Ez alferrik, bost hamarkadaren buruan kritika eta azterketa gehiena berak idatzarazi ditu, bihurtune nabarmena ezarri zuelako euskal eleberrigintzan.

Itzulpenez den bezainbatean, *Euzko Gogoa*-n hogeita lau kontakizun-atal itzuli argitaratu ziren, eta *Egan*-en hamabi. Kontakizun liburu itzuliak zazpi argitaratu ziren. Nabarmenenak: P. Muxikak J. Svenssonek alemanez idatzitako *Moni eta Mani*, B. Ametzagak J.R. Jimenezen *Platero ta biok*¹⁸ (1953); Mark Legasseren *La légende d'amour et de mort du roi Sanche de Navarre*, P. Lafittek euskaratua *Santcho Azkarra* izenburupean¹⁹, Joseba Iturria, Imanol Unzurrunza-

[10] *Kostatarra* ezizenpean, in *Gure Herria*, 1957, 178-183 orr.

[11] Itxaropena, Zarautz, 1955.

[12] Itxaropena, Zarautz, 1955.

[13] Biak Itxaropena, Zarautz, lehena, 1957an, eta bigarrena 1960an.

[14] Itxaropena, Zarautz, 1958.

[15] Itxaropena, Zarautz, 1958.

[16] Itxaropena, Zarautz, 1959.

[17] ETCHÉPARE, Jean: *Iturraldea*, Erroteta & Hiru Hego, 2009.

[18] Florensa & Lafon, Montevideo, 1953.

[19] LAFITTE, P. *Petri Marka: La Légende d'amour et de mort du roi Sanche de Navarre: Santcho Azkarra*, "Herria", Bayonne, 1954.

ga eta Sabin Berasaluze frantziskotarrek ("Itunbe" izengoitia) Hugo Wast-en *Bide izkuta*²⁰ (1956); eta Jon Etxaidek Pio Barojaren *Itxaso laño dago*²¹ (1959). *Eta Sabin Berasaluzek K. Bernal Araluz-en Pipa, konejuxu artoa. Nini, konejuxu argia*²², eta Miren Arantzazu Urretak Jose Luis Muñozerro-ren *Lartaun eguzki-semea*²³.

Egungo egunetik begiraturik, ekoizpen apalagoa, antzerkietan eta olerkietan sortuta-koarekin alderaturik.

Ez da ahaztu behar 36ko gerra aurrean Hegoaldean olerkiek, poema nazionalaren beharrak, antzerkiak eta bertsoek izan zutela protagonismoa eta ez kontakizunek, ipuinek edo eleberriek, nahiz horietarik ere bazen²⁴, eta ohartze honek literatur sorkuntzaren ikuspegi historiko-kulturalaren garrantzia oraindik gehiago azpimarratzera garamatza.

Aitzolek eta Lizardik, Lauaxetak eta Orixek eta gainerakoek, aldeak alde, eta batzuek gehiengoarentzako literatura indartzea zela ardatza, batez ere 1933tik aurrera, eta beste batzuek gehiengoarentzako eta gutxiengoarentzakoak biak ala biak zirela garrantzizkoak aldarrikatu izanagatik, denak bat zetozen uste honetan: bertso-olerkiek eta antzerkiek gaitasun gehiago zutela euskaldun herritar euskaraz alfabetatugabeengana heltzeko, kontakizunek eta saiakerek baino. Gogora bedi Olerti-Egunak, Euskal-Egunak, Antzerti-Egunak eta Bertso-guduak antolatu zirela eta ez ipuin edo kontakizun egunak.

Gazte aldizkarian Jean Etchepareren ipuinak nabarmendu ziren 1957tik 1960ra bitartean.

Herria astekarian bazen sail bat "Kondaira chahar" edo "Ixtorio

[20] Itxaropena, Kuliska sorta 15-16, Zarautz, 1956.

[21] Itxaropena, Kuliska sorta 29-30, Zarautz, 1959.

[22] Arantzazu, u.g., 1957.

[23] Itxaropena, 39-40, Zarautz, 1960.

[24] 1934ko uztailean Aitzolek J. Zaitegiri: *Yakintza'ko elerti saila indartu nai nuke. Orretarako olerkari ontxuenen bertsoak Yakintza'n argitaratzea nai nuke. Baita eusko idazleen beste lantxo batzuek ere, ipui, edesti, kritika eta elerti gaiak euskeraz. Zuek eta orko beste euskal idazle yaloak orretan lagundu(ko) al zenidateke? Baiezkoan nago. Zure esku uzten det arazo auxe* (DIAZ, J. eta IZTUETA, P.: *Jokin Zaitegiri egindako gutunak I (1932-1955)*, Utriusque Vasconiae, Donostia, 2007, 40-41 orr. Hau da, literatura euskaraz indartu nahi da: olerkiek dute estimazio gehien, eta ondotik ipuinak eta kontakizunak eta kritikak eta.

chahar" deitua eta beste bat "Irri-solas". Aurreneko sail horretan, izenburuari ohore eginez, herri ipuin edo kontakizunen antzekoak agertu ziren, eta bigarrengoan irrigarriak. Horretaz gain, Jean Etchepereren ipuin batzuk agertu ziren, ezain sailetik kanpo.

Gure Herria-n, hamarkada osoan, Léon Léon jaun apez hazpandarrak La Fontaine-ren alegia euskaratu andana eman zuen eta banaka batzuk bere uztakoak alegiak bezala neurtitzetan: hogeita hemezeti kontatu ditugu 1951tik 1960ra, alde-aldera aleko bat, eta sarrar Mayi Ariztiak 1934an aldizkariaren separata gisa argitaraturiko *Amattoren uzta*-ren segida gisa (hamasei *ichtorio*), beste hamazazpi *ichtorio* edo herri ipuin 1957tik 1960ra. Horietaz gain, haur-ipoen banaka batzuk²⁵, Piarres Heguitoa-ren (Pierre Duny-Pétré) lau kontakizun "kondaira chahar"-etan sartzekoak liratekeenak²⁶, Jean Etchepereren zenbait ipuin, eta Marijan Minaberryren alegia gisako haur ipuin bat eta hainbat olerki.

Gernika aldizkarian 1951etik 1953ra argitara emandako hamabi aleetan, Errose Bustintzaren bi herri ipuin harrigarri deritzenetakoak ("Eriotzaren sagarra" 14. zk.an, eta "Eiztaria ta deabrua" 15.ean), Jon Miranderen ipuin bat "Ametsa" (19. zk.an), eta ale berean hark itzulitako M. Legasseren "Iru errien alegia" kontakizun labur bat²⁷, eta Ixaka Lopez Mendizabalen kontakizun mitologiko herrikoi bat "Etumeta'ko Basajauna" 24. zk.an.

Euzko-Gogoa-n Jon Miranderen ipuin gehienak, eta beste hainbat idazleren hainbat kontakizun: Felix Bilbao ("Aizkorri"), Patxi Etxeberria, Antonio Sorarrain, Txomin Jaka-kortajarena²⁸ eta Eusebio Erkiaga²⁹.

Egan-en berriz: Jon Miranderen ipuin bat asmatua eta hainbat itzuliak, Gabriel Arestiren ipuin asmatuak eta itzuliak, eta Txillardegia-

[25] *Dena den* (Minaberry, Marijan): "Choria eta sugea, eta Lupien bisita", in *Gure Herria*, 1958, 347-350 orr.

[26] "Donibane Garaziko laminak" in *Gure Herria*, 1958, 283-286 orr.; "Eihara-berriko zubi zaharra" in *Gure Herria*, 1958, 375-378 orr.; "Ezterenzubiko arima herratia" eta "Astoa eta zeria" in *Gure Herria*, 1959, 78-80 orr.;

[27] Txomin Peillenek dio Legasseren hori Jon Mirandek itzuli zuela. Ikus *Jon Miranderen idazlan hautatuak*, Gero, Bilbo, 1976, 32. or.

[28] 1955, (5-12), "Eleberria" izenburupean lehen atala argitaratu zuen, baina gero ez zuen jarraipenik izan.

[29] Ipuin bakar bat: "Zein ote zan...zera?" 1959, (1-2).

ren bi ipuin berri eta beste hainbat idazleren zenbait kontakizun: Jose Mari Satrustegiren hiru kontakizun, herri eran taxutuak; Tx. Peillenen haur ipuin bat eta lau helduentzat, guztiz bestelakoak eta guztiak Euskal Herritik landakoak, eta Andoni Arozenaren emigrazio ipuin bat.

Bestalde, T. Monzonek *Alderdi* EAJren aldizkarian argitara emandako prosa lanak, eta Jesus Insausti *Uzturre*-k eta Andoni Arozenak *Euzko-Gogoa*-n emanak saiakeran sailkatuko ditugu, nahiz eta kontakizunaren atal honetan sartzeko moduko zenbait ezaugarri ere badiutuzten, haietan xede politikoa gailentzen denez, egokiago irizten dugu horiek artikulu sozial-politikoetara biltzeari.

Honainokoa, euskarazko aldizkarietan eta liburuetan argitara emandakoen berri eman dugu. Horiei buruzko aipamenak eta iruzkinak era antolatu samarrean tolesteko honako sailkapenez baliatuko gara, jakinik berau oso eztabaidagarria dela, batez ere gazte literaturaren eta helduen literaturaren arteko bereizketa³⁰.

- 1.- Herri kontakizunak: ipuinak, kondaira zaharrak, ipuin barregarriak, alegiak.
- 2.- Ipuin berriak (haur eta gazteentzakoak, eta helduentzakoak)
- 3.- Eleberriak (Gazte eta helduentzakoak)

1. HERRI LITERATURA IDATZIA

1.1. Herri ipuinak

Herri literatura entzunik ahozkoa datorkigu burura, hots, bertsoak, kantak, ipuinak. Gu hemen herri ipuinez idatziak izan diren heinean arituko gara, eta begiz jotako urte bitartean Mayi Ariztiaren hemeretzi istorioak eta Euskaltzaindiaren izenean Aingeru Irigaraiak argitaratu zituen berrogei *Euskalerriko ipuiñak* atzeman ditugu³¹. Biak

[30] Ikus ETXANIZ ERLE, Xabierren doktorego tesia: *Euskal Haur eta Gazte Literaturaren Historia*, EHU, Gasteiz, 1997. Batez ere sarrera eta ondorioak.

[31] Lehenago, 1953an, Luis Jauregi *Jautarkol*-ek 1924an argitara emandako *Ipuiak* bildumaren bigarren argitalpena egin zuen (Itxaropena, Kuliska sorta 4.a, Zaratuz). Lehen edizioa bi ipuini oso kontakizun tradizional bat erantsirik antolatu zuen. Lehenago oraindik, 1951ean, *Gernika* aldizkarian Errose Bustintza *Mañariko*-ren "Eriotzaren sagarra" eta "Eiztarria ta deabrua". Autore honetaz dio Xabier Etxanizek: *Baina gure literaturan hain zabaldua izan den helburu didaktiko hori, hemen ere*

ere denboran bateratsu agertu ziren. Mayi Ariztiak engoitik 1934an kaleratuak zituen hamasei *ichtorio* P. Lafitteren aitzin solasarekin, baina 1957an ekin zion ostera bigarren emanaldiari *Gure Herrian*, eta justu urte horretan argitaratu ziren Euskaltzaindiaren arrimuan aipatu-tako Euskal Herriko berrogei ipuinak. Bi gertakari horien artean ba ote zen elkar ikustekorik? Alde batera, aurreko urtean argitaratu zituen Euskaltzaindiak Kirikiñoren hainbat kontakizun, eta Xabier Etxanizek bere tesian aipatzen duenez³², nazioarte mailan ere haur literaturak gero eta garrantzi eta arreta gehiago lortu zituen 50eko hamarkadan; esaterako 1955ean, UNESCOren babesean International Board on Books for Young People (IBBY) erakundea sortu zen, haurrentzako liburuak eta horien inguruko sustapena eta ikerketa bultzatzeko. Bestalde, Aingeru Irigarai eta Piarres Lafittek harreman estua zuten, eta baliteke horrek ere bere eragina izatea.

Honako bi xede hauek adierazi zituen nafar euskaltzainak ipuin bildumaren aitzin solasean: *bata, euskaldun irakurle ttipi eta aundi-en atsegiña eta bestea, ikasleendako irakasbide errez bat, bere itzulpen-neri esker*³³. *Atseginerako eta Hegoaldean hastapenetan zen euskarazko irakaskuntzarako (zentsura frankistak itzulpena egitera behar-tzen zuenez, beharizun horri probetxua aurkitu nahia ere izan zite-keen bigarren xede hori). Manuel Lekuonak beste bi baliagarritasun hauteman zizkion ipuin bilduma horri: idazleei beren literatur lanerako lehengaia eskaintzen ziela, eta beste horrenbeste etnografoei beren ikerketetarako*³⁴. Horretaz gain azpimarratzen zuen herri ipuinak be-netan ipuin bihurtzen direla kontalari bizkor batek idatzizko schema-k mamiz eta parpailaz ongi jantzi ondoan entzule erneak eta zaleak inguruan direla. Barandiaranek, Azkuek eta Caro-Irigaraik eta jasotako ipuinen nolakotasunari ez zion heltzen.

Irigaraik hautatu zituen ipuinen ezaugarriez eta bilduma ikusirik

(...) hasieratik ikusten da. Ipuinen bukaerako moralejak, izpiritu kristauaren aldeko jarrera, gizakion onbideratzeko ikasgaiak... (aip.lib.227 or.). Bigarren ipuinean helburu didaktikoa garbi dago, lehenbizikoan ez, heriotzak garaitzen du. Autore hone-taz Informazio gehiago, KALTZAKORTA, Xabier: *Errose Bustintza (1899-1953)*, Bidegi-leak, Eusko Jaurilaritza, Gasteiz, 1999.

[32] Xabier Etxaniz, 1997, 247. or.

[33] *Euskalerriko ipuiñak (Cuentos populares vascos)*, Itxaropena, Zarautz, 1957, 5. or.

[34] "Euskalerriko ipuiñak" in *Egan*, (5-6), 1957, 363-364 orr.

hura egiteko kontuan hartuko zituen irizpideei doakienez, honela dio Xabier Etxanizek:

Liburuari hasiera ematen dion kontakizunak, "Jentillen akabera" izenekoak, nola-bait laburtzen du XX. mendean egin diren herri ipuinen bilketetan emandako ezaugarriak: euskal mitologiako pertsonaiak agertzen dira baina hauen kristautzea gertatzen da. Kixmiren jaiotzak Jentilen akabera ekarriko du; hots, Jesukristo munduratzeak gizonaren garaipena ekarriko du jentilen aurrean. A. Irigarayk ez du azaltzen zeintzuk izan diren bere hautaketarako irizpideak, baina dauden ipuinak ikusirik, herrialdetasuna, gai aldetik ikuspegi zabala eta ipuinen atsegina izan daitezke erabilitako irizpideak. Arestian aipatu bezala, lamiak, sorginak, jentilak...ditugu, baina horien ondoan "Aralarreko San Migel" edo "Aizpuruko abadia'ren marmarroak" ipuinak, edo "Ardia ta bedarrak", "Aseriaren iru egjak" eta "Patxi errementaria", "Kastillopranko", etab.³⁵

P. Lafittek Euskal Herriko ipuinak irakurriak eta aztertuak zituen, eta bere ondorio ilunak atereak ere bai:

Ipuinen argitarat jende xehea nik urrikalgari daukat. Ohartze eta jakitate gutikoa agertzen zait; oro axal eta ilunbetsu ikusten zituela lirudike (.) Mundua hiru partetan ikusia: handi-mandiak, gaiztaginak eta populu xehea. Bitxi da ez bait dira inoiz nehoiz burgesak agertzen. Errege-erreginak gehienetan errespetuz inguratuak. Gorteko jaun-andereak bizkarkin maltzur eta gaiztotzat edukiak. Jende beltza, buhame, ohoin, sorgin eta holakoak, madarikatuak, salbu fortuna egin-eta. Miseria, gose-tea, izurriteak, gerlak aipu dira, zergak ere eta hauzolanak; bainan oro ezinbertzeak zaizko kondatzaileari, hots! Halabeharra. Ez du iduri ezeria huntarik ateratzea asmatzen ere zukeela, gure aintzinako populuak. Kirets eta nagi zagon, herrestan bizi.

Oro har, ipuin xarrek (sic) ihes-bide zirelarik, banago ustegabetarik ez zirenetz lo-belar!³⁶

[35] ETXANIZ ERLE, Xabier: *Euskal Haur eta Gazte Literaturaren Historia*, EHU, Gastelz, 1997, 247. or.

[36] URKIZU, Patri: *Piarres Lafitte: Euskal Literaturaz*, Klasikoak 35, Erein, Donostia, 1990, 67-68 orr.

Bestalde, Aingeru Irigaraik bere berrogei ipuin hautatueta-rik baztertu egin zituen Mayi Ariztiarenak eta J. Barbierrenak: Mayi Ariztia eta Barbier-en bildumak ere aipagarri dira, baiñan erriko iasta hura eskas bezala dute³⁷.

Jean Barbierrek 1924an Supazter xokoan kaleratu zuen. Bost komedia eta kantu batez gain, Ipar Euskal Herri guztian bildutako hogeita lau ipuin eman zituen izkribuz. 1921 eta 1925 bitartean Gure Herria-n plazaratu zituen ipuinak liburu gisa argitaratu ziren 1931n, Ixtorio-Mixterio izenburupean. Doniandarraren eta saratarraren arteko aldeak gorabehera (hark moldatu egiten zituen entzundakoak eta honek hitzez hitz transkribatu), ildo horretan kokatzekoa da Mayi Ariztiak 1934an kaleratutako hamasei istorio. Xabier Etxanizek bata zein bestea XX. mendeko lehen hamarraldietako korrante erromantiko zabalagoaren barruan kokatu beharrekotzat jotzen ditu, euskararen aldeko maitasun sentimendu baten barruan, ahozko literatura eta gure tradizioa, gure folkloreakaren aldeko jarreraren baitan: *Horren lekuko dira garai hartako ikerketak, R.M. Azkueren lanak, Mayi Ariztiaren ipuinak, J.M. Barandiaranen ikerketak, Manuel Lekuonaren lan zabala...*³⁸.

Aita Donostia ere aipatu beharrekoa da bera izan baitzen Mayi Ariztiaren sustatzaile³⁹, Lekaroztik usu joaten baitzitzaien etxera kantuak eta ipuinak ikastera. Ariztiaren herri ipuin liburuari P. Lafittek egin zion aitzin solasa frantsesez. Bi abantaila hautematen zizkion: berriak zirela eta entzun bezala ematen zituela izkribuz, ez zituela batere lantzen edo ontzen, nahiz eta nahi izatera, egin ahalko zuen L. Diharasarri monsinorea-ren iloba zenez gero (apaiz famatua, errepublikaren aurkakoa eta euskal idazlea).

Ariztiak berak kontatzen du aitzin solasean zergatik deliberatu zen istorio horiek biltzera:

Oharturik nere haurrak zein prestuki egoten ziren, lorietan, xoratuak, ixtorio aditzen, etxeko neskatok kontatzen ziozka-

[37] Euskalerriko ipuinak (Cuentos populares vascos), Itxaropena, Zarautz, 1957, 6. or.

[38] ETXANIZ ERLE, Xabier: *Euskal Haur eta Gazte Literaturaren Historia*, EHU, Gasteiz, 1997, 173 or.

[39] IKUS ATXAGA, Mikel: *Euskal emakume idazleak (1908-1936)*, Bidegileak, Eusko Jauriaritza, Gasteiz, 1997, 9. or.

telarik, gogoratu zitzaidan behar nituela ixtorio zahar horiek, eskribuz eman, beldurrez eta ahantz. Eta gero, nere hurrek erran detzozten beren haurreri, hek, ttikitan, horren goxoki entzun zituzten ixtorio berak. Baziren, franko, neronek haurrean, aditu nituenak, eta zein gogotik, entzuten nituen berritz!⁴⁰, eta dena izanen da gure Eskuararen onetan, haren maitarazteko eta hedarazteko, Jainko maiteak hala nahi duelarik (id.).

Ipuin bakoitzaren amaieran beti jartzen zuen nori jasoa zuen eta noiz: Itsasuko artzain bati, Sarako jaun mediku zaharrarengandik, hargin gazte batengandik... lehengo mendeko 20ko eta 30ko hamarkadan. Eta hori baino axola handiagokoa: nola ematen zituen izkribuz: *Ixtorio horiek hartzeko, lehenik erranarazi diozkatet behin erraileri. Gero, erran dauzkidate berritz, emeki-emeki, puxkaka-puxkaka, hek erran ahala, nik markatzeko gisan, hitz bakar bat ere kanbiatu gabe* (8. or.).

Xabier Etxanizek nabarmentzen du ipuin horietan erlijio kristauak duen eragina Euskal Herriko literatura tradizionalan ohi den bezala, eta horrekin batean haren ipuin bildumak duen interesa:

Argi dago erlijioaren eraginarekin edo eragin hori gabe, Mayi Ariztiaren bilduma honek interesa duela gure herriko herri ipuinak hobeto ezagutzeko. Ipuin kristauak, Axularren arokoak eta herri ipuinak dauzkagu Amattoren uzta bilduma honetan. (177. or.)

P. Lafitteri interesgarriak iruditu zitzaizkion 1934an, orduan bihotz eman zion saratarrari herri ipuinak biltzeari jarrai ziezaloz, eta segur aski 1957an ere izango zuen zerikusirik Mayi Ariztiaren plaza publikorako itzuleran; beste hemeretzi istorio kaleratu zituen hark 1957tik 1960ra *Gure Herria*-n; gainera, A. Irigaraik gipuzkoarrak, bizkaitarrak eta nafarrak begiz jo zituelarik lapurtarrak bazter utzirik are arrazoi gehiago lurraldetasuna osatzeko.

Argitaratuak izan ziren literatur testuingurua oro har marrazturik eta hainbat iritzi jakingarri bildurik, gatozen Mayi Ariztiaren bigarren aldiko istorioei begi ematera.

[40] ARIZTIA, Mayi: *Amattoren uzta (La moisson de grand'mère)*, Elkar, 1982, 4. or.

Gehienetan protagonistak herritar xumeak dira: zapataginak, errotazainak, ohoin azka-rrak eta holako, amaiera zoriontsua dute, eta gizarte maila apaleko heroiok azkarra, bizkorra, aztiak dira, zaldunak eta handikiak berak baino azkarragoak.

Giristinotasunak egiteko hauta du hamarretik lautan, hortxe non-bait; horietan herritar xumeek zoriona lortzen dute ez beren dohainez baizik ere Jesusen edo Jondoni Petriren edo Ama Birjinaren arartekoz.

P. Lafitteri irakurri diogun bezala, errege-erreginak begirunez hartuak dira, burgesik ez da ageri, ipuin batean espresuki adierazten da istorioak badituela berrehun bat urte gutxienez, eta hortik segitzen da Erregimen Zaharrekoa dela, hots, burgesek gizartean nagusitasuna erdietsi aurrekoa.

Ahozko kontaketek ohi dituzten estilo baliabideak ageri dira: aditzak eta ekintzak dira nagusi eta kontaketa eritmoa bizkorra.

Partida Heriok irabazten duena salbu, beste guztietan herritar xume garaileak dira ageri, bizitzan zoria aldeko izan dutenak, beren argitasunari esker.

Hauetatik ondoriozta litekeen erakutsia: argia bazara bizitza honetan aberats, garaile, zorte oneko izatera heldu zaitezke. Beste ikuspegi batetik, gizartean garaile gertatuek herritar xumeengan sortzen duten mirespenaren erakusgarri dira.

Horien ustezko sorrerari buruz, herri literaturaz oro har, P. Lafittek Troyes eta Tolosako *Bibliothèque bleue* direlako liburuxkek Ipar Euskal Herrian izandako eragina aipatzen du: *Xuberoan eta Lapurdin hasteko, berrehun bat urtez sartu dira eta etxez-etxe saldu Frantziatik heldu ziren liburuxka axial-urdir herrikoiak*⁴¹, baina, zehatzago herri ipuinez ari dela: *Baina miatzen baldin baditugu ipuin bilduma handiak, hala nola Dictionnaire des contes populaires, Bibliothèque bleu des XVII et XVIII siècles, Die Marchen der Weltliteratur, Kondjahn Monogatari (Konjaku Monogatari-shu, japoniar kondairena ez ezik Indiako eta Txinako bilduma), eta bertze, aitortzera behartuak gara ipuin-beretsu keta ederra kausi ditakeela nonahi, nehork ez dakielarik nork*

[41] URKIZU, Patri: *Piarres Lafitte: Euskal literaturaz*, Klasikoak 35, Erein, Donostia, 1990, 61. or.

nori dituen ebatsi edo mailegatuak. Adibidez guk Axularrez erraiten baitugu ere itzala galdu zuela deabruaren atzaparretan utzirik, alemanek eta italianoek gauza bera kondatzen dute bertze zenbaitez... (65. or.).

1.2. Jose Mari Satrustegi

Arakilgo Arruazun jaioak familian, Luzaiden, Urdiainen eta Altsasun herritarrengandik jasotako ipuinak, kontakizunak eta mundu ikuskera hainbat literatur modutara eman digu tolestua: *Ekaitza* nobela, *Euskaldunen seksu bideak* saiakera, *Sakanerri barrena*, *Mattin Mottela*, eta horietaz arduratu diren idazle guztiek (Luis A. Aranberri "Amatiño", Gorka Trintxerpe, Javier Rojo, Felipe Juaristi, Ana Urkiza eta Patxi Salaberri⁴²) azpimarratu dute herri literatura apalari prestigioa eman izana, eta horren bidez herritar xumeei eta gure herri xumeari berari ere.

50eko hamarkadaren bigarren zatian idatzi zituen bi kontakizun ekarriko ditugu hizpidera. "Esneketaria" herri ipuin ezagunaren moldapena da lehenbizikoa, eta bigarrena alegia gisako "Axeri belarri-motza". Azken hau alegia berrietan edo gazte literaturak beregana ditzakeen ipuinen artean sartzeko modukoa da gure ustez, eta horregatik gazteentzako ipuinetan iruzkinduko dugu.

Garaziko Luzaiden zegoela kaleratu zuen "Esneketaria"⁴³. Eskualde hartako hizkeran Gaxuxa karrikako esneketari biribil bezain pinpirinaren amets banoak harilkatu zituen xarmanki, onginahia handiz. Esneketari nerabea nahikari batez hartua da: kapela dotore bat behar du lortu inondik ere, herriko neska guztien artean gailentzeko. Salgai duen esnea bedeinkatuz lortuko du: *zer ote da amar pinta esneri, pinta erdiño baten emendatzea? Eta ez nik erraiten dutelakotz; bana eztun erri guzian sartzen beste xorta bat gure esnearen parrekorik* (id.).

[42] Ikus azken honek prestaturiko *Jose Mari Satrustegi (1930-2003)*, Bidegileak, Eusko Jauriaritza, 2004, eta "Literaturaren zubitegia": [http://zubitegia.armiar-ma.com/egileak/00233 .htm](http://zubitegia.armiar-ma.com/egileak/00233.htm) (2009-12-30).

[43] In *Egan*, (4), 1959, 31-34 orr.

Ahaideek erasiatu eta herritarrek musikatuko dute. Haatik, aitzina!

San Nikolas egunean argisentiarekin lehen meza entzun eta etxera itzuli ondoan berriz zubi aldera ateratzean: *Aize parrasta batek ereman zuen txapela, eta an doa orai ur gainian iostetan... Nigar malko aundi batzutan bustirik atera zitzaion Gaxusi bertsu bat: "Askitto dait txapelak erran:/Urak emanak, urak ereman" (id.).*

Xede eta jokabide okerrak amaiera makurra!

1.3. Pierre Duny-Pétre Piarres Hegittoa

Zinez garaztarra zela diosku idazle honetaz Piarres Xarritonek, garaztarra erroitik⁴⁴. Ama aldeko amatxi Donibane Garaziko Espainiako karrikan jostun lantegia zuen, eta han haren haurtzaroan beti ohi ziren aprendizak nafar herri anitzetarik jinak eta solasaldiak, txantxak eta hitz jokoak ez ziren eskas. Aita aldeko amatxi berriz Garaziko Lekunberrikoa zuen⁴⁵, han behialako ostatu-janaridenda zuen, eta pertsona mota anitz biltzen zen: artzainak, Iratiko egurgileak, orga eta zaldi karroza gidariak, mandazainak, saltzaile bidaiariak, etxez etxeko saltzaileak, tratulariak, eskulangile bidaiariak, eta jende honek guztiak arratsaldeetan eta musean jokatu, abestu eta milaka istorio zahar kontatzen zituzten, eta Piarres Hegittoa mutikoa adi liluraturik, ahal bezainbat gogoan hartzen.

Usu aipatzen da euskalduna edo euskal herritarra askotarikoa dela, gurean aniztasuna dela nagusi, eta gero xedeak zein hala erabiltzen da diskurtsoa. Euskal idazleen artean gutxi Piarres Hegittoaren biografiaren idurikorik izan duenik: *polizia lana eta abertzaletasuna ezkondurik daude Pierre Duny-Pétre-ren baitan.* (id.) Eta biak ezin ezkondurik arazoren bat ere izan zuen Maulen 1972an egin zen aberri egunera agertu zelarik. II. mundu gerran alemanek preso hartu eta bost aldiz ihes egin bide zuen eta seigarrenean askatu. Ondotik Frantziako hainbat departamendutako hiri nagusi zenbaitetan aritu zen poliziako komisario lanean, besteak beste, Clermont Ferrand-en eta Pauen. Eta bizkitartean euskal bertso-olerkiak egin zituen (139

[44] Ikus "Pierre Duny-Pétre" in *Euskera*, L, (2), 2005, 1127-1130 orr.

[45] Ikus DUNY-PÉTRÉ, Pierre: *Xirula mirula*, Eusko press, 1996, sarrera.

jasoak) eta etnologiako ikerketak eta idatziak euskaraz baino gehiago frantsesez. Baionako Euskal Museoak 1960an antolatutako sariketan basajaunak euskal elezaharretan duen esanahiari buruzko lanarekin irabazi zuen. 1963z geroztik euskaltzain urgazle izan zen.

Aztertzen dihardugun urte bitartean *Gure Herria*-n herri literatura idatzitak hurbil dauden artikulu zenbait kaleratu zituen. "Donibane Garaziko laminak"⁴⁶-ean Garaziko hiria armada etsaiengandik babes-teko harresia laminek burutzen dute. Deigarria gertatzen da laminei buruz idatzi zuen oharra:

Lehengo Eskualdun kondarietan, Laminak gizontto ttipi-ttipiak dira. Mendiko leizetan dute beren egoitza, eta gauaz bezik ez dira hantik atheratzen. Ttipiak izanik ere, ehunka eta milaka lotuz geroz lanari, gau batez egiten ahal dituzte gaztelu handienak, ezkil-dorre gohorenak edo zubi azkarrenak (id.)

Laminak ez al dira bada emakume ilehori abere-oindunak, beti orrazten ari? J.M. Barandiaranak-eta jasotako elezaharretan bai, baina R.M. Azkuek Bizkaian jasotako kondairen arabera, haur txiki-txikiak ziren, eta Jean Barbier garaztarraren arabera, oso izaki txikiak ziren, tximinoak bezain iletsuak, eta "Ligiko zubia" kondaira ezagunean⁴⁷, delako zubi hori eraiki zuten laminek elkarri "har, Gilen, emak Gilen" esaten zioten, hots, gizon izena hots egiten zutenez, ar gisa ageri dira.

Laminen azaleko itxura horien ezkutuan leudekeen sinbolopeko mezuei ez diegu helduko, baina bai P. Duny-Pétre-ren kondairaren interpretazio ahaleginari. Kondaira honetan Donibaneko auzapezak beste bizpahiru lagunekin batean joan Arradoi mendira eta hitzarmena egiten dute laminekin. Oso hitzarmen onuragarria agintari eta herritarrentzat: harresia egiteko behar zen hargintzaren ordainetan, aski zuten doniandarrek beren etxeetan gauerditan sartzeko baimena ematea laminei, eta haiek sukaldera joanik jendeak utzitako afari hondarrak milikatuko zituzten gozoki supazterrean. Gizontxo horiek beten zuten hitzarmena, baina herritarrek ez. Honela amaitzen du:

[46] In *Gure Herria*, 1958, 283-286 orr.

[47] Ikus sarean SATRUSTEGI, Jose Mari: HIZPIDE "ipuin miresgarrien mezu ezkutua" (Galtzagorri taldeak eskatutako hitzaldia (<http://www.galtzagorri.org/behinola/dokume/ntuak/075.pdf>) (2009-12-30). Eta "Ligiko zubia" ere saretik erraza da eskuratzen. <http://www.puntubi.com/alegiak/ligikozubia.htm> (2009-12-30).

Donibandarrek ezpalinbadituzte beiratzen zakutik edo zorrotik hiriko harresi ederrak, jeusik ez da chutik egonen arte labor baten burian, eta Garaziko Hiri-Mausi azkarra bilhakatuko da herrichka itsusi bat. Lehengo Eskualdunen usaiak, behar ditugu garbiki atchiki, bai eta gure zaharkeri maitiak bethi beiratu, horiek direlakotz oroz gaine-tik egiatzko ontasunak (id.).

Laminek edo lehengo euskaldunek gutxi eskatu eta lan asko egin. Egungo euskaldunak esker txarrekoak, hitzarmen hausle, arbasoekiko lotura trenkatu nahi dutenak eta bide horretatik galbidean.

Honen aurrekoan gizontxo laminak bezala "Eiharaberriko zubi zaharra" istorioan⁴⁸ agotak dira protagonistak, hargin hautak. Donibane-ko karrikatarrek trufaka erabiltzen zituzten, eta sorginak lehiatu ziren agot harginen lana tratatzen, baina azkenean Pettan-hargin agot buruzagiak gidaturik, eta oilarra lagun –gurutzea-eta bezala, kristau kutsuko kutun gisakoa–, erdietsi zuten sorginak uxatzea eta zubia bururatzea. Azkenik, jaun erretoreak ederki bedeinkatu zuen zubi berria.

Oinarrian, Garazi aldean entzundako istorioak, baina ematen dien plenguagatik iduri du sorterrian ikusten zuen gizartearen martxa ez zuela maite, bizitza modernoari andeatua zeritzola eta iragana ede-rristen zuela. Han-hemenka bildutako istorio zaharretan oin harturik, gutxietsiak ageri zirenak, laminak, agotak, lehengo euskaldunak nahi zituen aldeztu, arbasoengandik jasotako kultur ondasuna begiratu, hots, gutxietsi eta irainduei ohorea ekarri.

P. Xarritonek bere olerkiak ikertu ondotik honela dio:

Hori izan da Piarres Hegitza-k erabili duen gai nagusia. Iragana bere oroitzapen xoragarriekin "Mais où sont les neiges d'antan!" delakoaren oihartzuna, ezeztatzen ari dela, hau-tetsiek, agintariek ez dutelarik deus egiten euskararen hiltzaile den bizitzeko manera berriaren kontra, gehienetan haren la-guntzaile hurbil ez balinbadira esku mutil bilakatzen⁴⁹.

[48] *Gure Herria* 1958, 375-378 orr.

[49] *Euskera* L, (2), 2005, 1129 or.

1.4. Ipuin barregarriak

Gerren aurretik Kirikiño nabarmendu zen sailean, hots, gertakari edo asmakizun gatz-ozpinduen kontaketan, gerra ondoan Jon Etxaide izan genuen irri eta barre eragiteko idatzitako ipuinen aitzindaria. 1953an, Zarauzko argitaletxe famatu Itxaropenak haren *Purra! Purra!* deritzan hogeitamar kontakizunekin ekin zion bere lantegi eskergarriari.

Bilduma horri 1950eko data jarri zion donostiar idazleak; lehenbizi, Donostian baimena ukatu zitzaion, orduan Madrilera jo zuen eta zezaketenen laguntzari esker eta itzulpena egin ondoan baimena lortu zuen⁵⁰. Aitari egindako eskaintza guztiz deigarria du:

*Gure euskera salbatzeko liburu onekintxe urrats sendo bat eman dutalakoan nago. Zuk euskal-mintzoaz ezetu ezpa'niñuzu, liburu onek eluke gaur argirik ikusiko. Beraz, liburu onetxek biotz-biotzez eskerrak eman nai dizkitzu nere bitartez sortzea eman diozulako*⁵¹.

Jakina da aita, euskaltzale kontsekuenteaz gain, eskuindar integrista nabarmena zuela, eta arreta pizten du nori eta hari hain justu horrelako liburu itxura batera fribolo-kaskarina eskaintzeak (Kirikiñok euskaldunen artean irakurzaletasunaren sua pizten hasteko balio izan zezaketen "abarrak" bezala, Etxaidek "Purra! Purra!": hogeitamar artale, oiloek bezala, irakurleek ere kontakizunak goza ditzaten!), eta gainera delako uste hori erantsirik, hots, euskara salbatzeko urrats sendoa egin zuelakoan. Besteak beste, euskararen estatus zentsuratu zorigaiztokoaren ondorio dudarik gabe (Biotz-samiñak poztutzeko dio liburuaren sarreran), eta euskal irakurleengana heltzeko egin beharrekoetan herri literatura landu beharra oso aintzat zuelako inondik ere.

Segur aski harrera hobe eta esperoko zuen egileak. A.M. Labaienek egin zion alde-aldera konpromisoazko iruzkin bat *Euzko-Gogoa*-n⁵² eta besterik ez.

[50] IKUS ETXANIZ ERLE, Xabier: *Euskal Haur eta Gazte Literaturaren Historia*, EHU, Gasteiz, 1997, 239. or.

[51] ETXAIDE, Jon: *Purra! Purra!*, Itxaropena 1. liburua, Zarautz, 1953, "Ene aitari".

[52] LABAIEN, A.M. *Aspaldiko*: "Purra-purra!" in *Euzko-Gogoa* (3-4), 1954.

Haatik, eraginkorra eta bere heinean emankorra ere gertatu zen donostiarraren ikusmoldea eta lehen emaitza. 50eko hamarkadan berean beste hiru liburu argitaratu ziren sail berekoak, bat berak prestatua Juan San Martinek Deba ibaiaren Soraluze-Plaentzia, Eibar eta inguruko herrietan bildutakotik: *Pernando plaentxiatarra*; beste bat Juan San Martinek berak idatzia, aipatutako herrietako uzta zukuturik *Zirikadak*, eta laugarrena 1954an Euskaltzaindiaren saria jaso eta 1959an kaleratu zen Felix Bilbao frantziskotar morgarraren *Ipuin barreka*.

Erabat harturik, Jon Etxaideren hogeita hamar kontakizunetan oso gure umorea ageri da alde batera, nekazaritza giroko gutxi batzuk eta gehienak herri eta hirietako kaletar euskaldunen umorean oinarrituriko gertakizun barregarriak, eta horiekin batean, mundu angloamerikar eta italiarreko beste istorio banaka batzuk: ingeles dirudun Gabiriko artzaintsarekin maiteminduarena, amerikar gangsterrek polizia sartutako ziriak, pigmeo artean Mister King eta Mister Cook-ek bizi izandako abentura irriarriak eta Don Boscoren istorioak eta: engainuak, iruzurrak eta azpilapurretak, hizkuntza-izkirimiriak, pasadizo xebreak eta azkena, ironia finez jantziriko kontakizuna, William Somerset Maughan britaniarrarena.

Euskaltzaindiak 1954an saritu zuen Felix Bilbao frantziskotar morgarrarena berriz, hizkuntzaz (bizkaieraz, Etxaiderena gipuzkera osotuz) ez ezik mamiz ere desberdina. Euskaltzaindiak saria zergatik eman zion gogoetan ari zela, honela zioen Aita Villasantek hitzaurrean:

Barriak edo ezezagunak zireala ipuiñok? Ez. Baditu olako batzuk be, baiña geienak ezagunak dira. Artu euskeraz egin direan ipuin-liburuak: Vicenta Mogel, Kirikiño, Legoaldi, Altuna, Otxolua, Azkue, Manterola, Garitaonaindia...eta hemengo ipuin askoren sustarrak or-emen idoroko dozuz (.) Erriarenak dira, euskal folkloreak landakoak (.) Beste batzuen iturria billatu nai izan ezkeru, Giulio Cesare Della Croce, Grimm Anayak, Schmid edo Esoporengana jo beharko genduke. Ipuiñetako gaiak, bada, euskal folkloretik edo beste nunbaitetik artuak izan dira geienetan. Nun dago ba ipuin oneen balioa? Nere ustez, izkerearen jatortasunean. Izkeru arraia, bizkorra, bizi-bizia ta biurri-antzekoa dabe. Bizkaiko euskerearen una ta

mamiña erakusten deuskuela esango neuke. Alkar izketean batez be, zelako bizitasuna, eta zelako esaerak, erriko berbe-tearen kolore guztiekaz jantziak!⁵³.

Jon Etxaidek prestatutako bilduman, Xabier Etxanizek dioen moduan: *Baina hasieratik ikusten da egileak ez zuela inolako asmo moralik ipuinok idazterakoan*⁵⁴, nahiz gisa denez, horrelakorik ere baden, baina alderdi moral hori, nolahi ere, nabarmenagoa da Felix Bilbaoren kontakizunetan, aurrerago laburkiro zehaztuko dugun bezala.

Juan San Martinek kontatu eta Jon Etxaidek idatzitako *Pernando plaentxiatarra* liburuko lehen kontakizuna eta *Ipuin-barreka*-ko lehena ipuin beraren bi aldaera dira, morgarrarena luzeagoa eta hizkuntza aldetik landuxeagoa donostiarrarena baino. Azken hiru kontakizunak Juan San Martinenak berarenak dira, handik hiru urtera berak bere kabuz idatziko zuen *Zirikadak* liburuaren iragarle eta zubi.

Pernando plaentxiatarra-ri buruz dio Koldo Mitxelenak:

*Pernando hau, Etxaidek hitzaurrean dioenez, harako Pernando Amezketar sonatu haren anaia, senidea, gogaidea da. Gaurkoagoa horratik. Baserrikoa izan beharrean herri larri bategoa baita, eta fabrika langilea artzai-nekazaria izan beharrean*⁵⁵.

Horrek ez du kentzen, berrogeita hamar urte ez baitira alferrik joan, egungo egunetik behaturik gaurkoa baino atzokoa (hori halabeharrez) edo herenegungoa ez iruditzea, batez ere mozkor, ehiztari, arrantzale eta xeleeen ateraldiei lotuegia. Gauza subjektiboa da baina nago, egungo euskal irakurle gehientzat, ez ote dagoen hortik egungo egunera *Pernando Amezketarren* gizarte girotik *Pernando Plaentxiatarren* zegoen aldea baino handiagoa, gizarte giroan eta umorearen pertzepzioan eta balioespenean.

Koldo Mitxelenaren iruzkina irakurrik ohartzen gara, bestalde, bere neurriko gaia aukeratu ez izana leporatu zitzaiola Etxaideri⁵⁶,

[53] Aita Felix BILBAO: *Ipuin-barreka*, Euskaltzaindia, Bilbao, 1959, 5-6 orr.

[54] ETXANIZ ERLE, Xabier: *Euskal Haur eta Gazte Literaturaren Historia*, EHU, Gasteiz, 1997, 241. or.

[55] MITXELENA, K.: *Euskal idazlan guztiak II. Liburuak I*, Klasikoak 22, Etor, Zarautz, 1988, 91-92 orr.

hots, gai goitarragoa ez aukeratzea, eta salaketa horren aurrean Mitxelenak aldeztu egin zuen:

Euskal irakurleak gehitu eta euskara zabaltzeagatik ekin badio lan apal honi –eta gehiagorako gai dela gauza nabaria da–, ez du gutxi egin gure hizkuntzaren alde. Bestetik, gainera, ez da gai ezerezik idazle on batentzako, eta inoiz bezain ongi agertzen ditu Etxaidek bere dohaiak liburu honetan (id.).

Zenbait akats ere nabarmendu zituen, eta horietarik bat: Eta esanak edo eginak kontatu ondoren, ez niokeen nik ia behinere beste oharrik erantsiko. Indarra eta bizitasuna kentzen diote ipuiari maizenik. Irakurleak ere burua nekatu behar izaten du honelakoetan. Ikus bestela gero eta gehiago zabaltzen ari diren “hitzik gabeko” irudiak (id.).

Kontakizun horien barre-eraginari doakionez, Manuel Lekuonak herri ipuinei buruz nabarmentzen zuena gogoratzea komeni da alde batera: kontalari on batek eragin handia duela. Baina idatzira mugaturik, amaierak, gaizki egiten bada, honda dezake istoriorik lortuena.

Juan San Martinek 1960an kaleratu zuen *Zirikadak* liburuak izandako iruzkinetara etorririk, eibartarrak egindako hautua, hots, hango euskarari idaztekoa ontzat jo zuen K. Mitxelenak:

Literatura mota honi ez dio kalterik egiten eta bai onik aski berez dagokion gisan maneaturik agertzeak. Atseginago izango dira horrela ipuiak askoren ahorako, eta ez Deba ibaiaren ingurukoenerako bakarrik⁵⁷.

Ipuinei berei buruz berriz, honela zioen errenteriar hizkuntzalaria:

Ez dira guztiak, noski, maila batean ipintzekoak, baina guziak dira biziak, egokiak eta aisa baino aisago irakurtzen diren horietakoak. Batzuek, berriz, eta ez gutxi, bere laburrean eta zorrotzean, gain-gainekoak (id.).

[56] Joan Garmendia Kortadi Zeleta-k Euzko-Gogoa-ren 1956ko azken alean liburu horretaz idatzitako iruzkinak beste hiru sortu zituen erreskadan. Lehenik, Juan San Martinek erantzun zion, gero Zeletak berriro, eta azkenik Etxaidek esku hartu zuen. 1956ko azken alean hasi eta 1957ko leen hiru aleetan jarraitu. Idatzizko euskararen batasunari buruzko iritzia eta irain pertsonalak nahasi ziren.

[57] MITXELENA, K.: *Euskal idazlan guztiak II. Liburuak I, Klasikoak* 22, Etor, Zarautz, 1988, 145-146 orr.

Bada ipuin horien artean bat, hizkuntza-izkirimira esaten zaion horietakoa, *ikusi juat* eta *ikusi jetsat*-en arteko nahasketan oinarritua, txistea bera baino sarrera luzeagoa duena. Diktadura garaian, harrigarriro, euskaldunei soilik egozten die hizkuntza makaltzearen eta lortzearen ardura:

Euskaldunok, geure aulkeriz, urtetik urtera euskeria era guztietan makalduaz eta lordinduaz goiaz. Euskalerriko erririk geienetan zarrak gaztiak baño askoz be obetuago dakie euskeraz, sasotik sasaira maillaka-maillaka, ez bakarrik gitxituaz, bere aberastasuna eskaztuz doiala esango genduke. Gaztiak ez dakie zarrak bezin ondo berbak alkarri josten, ezta biardan moduan erabiltzen be. Gaur, Eibar'ko gaztiekin be ori berori gertatzen da –aintzina be alan izango zala uste–...⁵⁸.

Zentsura beldurrez mugatuko zen horretara?

1.4.1. *Purra! Purra!*

Gorago aipatu dugu Jon Etxaidek, beharrik, helburu moralak alde batera utzi zituela kontakizun bilduma honi ekitean. Erabat?

Lehen ipuina gazte literaturarako aukera-aukerakoa da: gazte literatura pikareskoa. Kontatzen den gertaria: Xeledonio eta Beñat, osaba alproja eta iloba pikaroaren arteko apustua: maisua oinutsik jarri baietz eta ezetz. Bai lortu ere iloba bihurriak. Elkarrizketa laburren bidez, trebezia handiz tolesturiko kontakizuna. Amaiera: *Xeledonio ta Beñat'en tankerako amaika pikaro ba-dira mundu ontan iñoren lepotik parre egiteko leiaz!*⁵⁹.

Apustua pikaroak irabazi arren, ez dago zigor edo erakutsi moralik, baina, garbi dago lerro pare horrek ez diola kontakizunari ezer onuragarrikerik eranstean literatura aldetik; iduri du gizarte errealismoa, nahiz bidegabea izan, ezinbestean onartu beharrak sortua dela baieztapen etsi hori, berriro diogu: kontakizunaren efektuari kalte gehiago egiten dio mesede baino.

Bada ipuin bat izen berekoa Purral Purral-n eta Ipuin-barreka-n "Ezkontz auste bat" Etxalderenean eta "Ezkontza-auste bat" Bilbaore-

[58] SAN MARTIN, Juan: *Zirikadak*, Itzaropena, Zarautz, 1960, 30-31 orr.

[59] ETXAIDE, Jon: *Purral Purral*, Itzaropena, 1. liburua, Zarautz, 1953, 14. or.

nean. Mamiari dagokionez, "a" horren aldea baino handiagoa dago horratik.

Etxaideren kontakizunean, emakume bat gogoz kontra gizaseme dirudun batekin ezkontzera behartu nahi dute gurasoek. Hark bere mutil lagun bati kontatzen dio bere nahigabea eta bien artean trikimailu bat prestatzen dute horrelakorik gerta ez dadin. Apaizak ezkondu ondoan hausten da ezkontza aipatutako trikimailuaren ondorioz. Amaiera: *Gau artan Malentxo'k, lengo kezka ta atsekabeak aienaturik eztitan lo egin zun. Senarrak ere bai ote?* (63. or.).

Istorioko berak eraman dezake irakurlea hau edo hura pentsatzera baina idazleari ez zaio sumatzen helburu moralik.

Bilbaoren kontakizunean berriz, beti elkarrekin eztabaidan eta errietan ari ziren senar-emazteak dira protagonista (familiarik ga-beak). Azkenean ezkon bizitza ezin eramanik ezkondu zituen apaizarengana jotzen dute ezkontza hausteko galdegiteko. Apaizak azpjiokoa prestatzen du biek atzera egin dezaten, eta lortzen du elkarrekin muturuak zirenak baketzea. Amaiera: *Senar-emazteok ondo ikasi eben, antza, Don Pedroren irekatsia*⁶⁰.

1953an Espainian Don Joan Bosco magialari eta ilusionisten zaindaria izendatu zuten (italiar gazte behartsuak bereganatzeko, besteak beste, eskujokoak-eta egiten bide zituen). Santu italiar haren bi ateraldi edo gertakari xeblebre idatzi zituen Etxaidek. Batean buru zorrotasuna erabiliz eroetxera bideratzen ditu San Boscok bera han sarrarazi nahi zuten bi apaiz katoliko, eta bestean, apaiz protestanteak lotsatan uzten ditu, batez ere burua, grekoz batere ez zekielako. Amaiera: *Egiaren aurka gizonik jakintsuenak gutxi ba'dezakete, zer dagikete gizontxuok?* (75. or.)

Umorezko kontakizunak baino gehiago fede katolikoa sendotzeko irakurgaiak dira. Horrelakoak gorabehera, baditu gogoan iltzaturik geratzen direnak. Bi ekarriko ditugu hona.

"Ingeles minbera" deritzanean karikaturetan pintatu ohi dituzten ingeles millonario bat: *Lodixka, urtietan aurrera xamartua, bigote trinkoak ondo itxuratuta ezpain gañean, britxes edo dalako galtzak, bisera ttiki bat buru gañean eta burua añako pipa aundia ezpañetan*

[60] BILBAO, Felix: *Ipuin barreka*, E.F.A., Arantzazu, 2. argital., 1973, 148 or.

kea dariola (39. or.) eta artzaingoan ari zan emezortzi-ogei urteko neskatilla lirain bat (40. or.) dira protagonistak.

Tximistak hartuta zihoan treneko leihotik artzain gaztea ikustean liluraturik gelditu zen ingelesa, hainbestearaino non trena gelditzeko alarma jo baitzuen; horren ondorioz sortu zen zalaparta isilarazteko libra esterlinak barra-barra zabaldu zituen, eta hara non handik laster ezkontzen diren Donostiako Andre Maria elizan Tom Smith ingeles turista eta Mirentxu Etxezarreta Gabiriko artzaintxoak. Europako antzoki, jolastoki eta zinemetan ibiltzeaz ase ondotik, emazteari Euskal Herrira itzultzeko gogoak pizten zaio, eta senar maiteminduak, nola ez, baiezkoa ematen dio. Gabirira heltzeko kilometroa falta dela, leihotik begiratu eta ehundaka neska gazte ikusten dituzte artzain jantzian trenbidearen luzeran ilara eginaz, trenera begira-begira. Zulatzaileari galdetu eta honako erantzuna ematen die hark:

Ingeles maitabera bat emengo neska batekin ezkondu zan ezke-ro, alarma jota trena geldituaziz, Legazpi, Zumarraga, Urretxu, Ezkio-ga, Gabiri ta auzoetako neska guziak, edo beren buruak zedoertzat dutenak beñepein, egunero atera oi dira trenera beren edertasunak ingeles baten biotza ikutu ustean eta aren milloiak ezkondu. Arrezkeroz arduraz ibilli oi gera ingelesik ba'dator trenean (42-43 orr.).

Liburura bildutako azkena W. Somerset Maughan idazlearena da. Britainiar idazlearena izanagatik, hura poliki euskaratzeak ere badu meritua (hala ere baditu aditzaren eta erakusleen erabileran nahaspilak, testuaren ulermena zailtzen dutenak), eta batez ere euskarazko umorezko kontakizunetan orduraino ez bezalako ironia handiko istorioari bidea ireki eta abegi on egiteagatik.

Emakume batek, dituen gogatzeko-ahalmenez baliatuz, idazleak bazkaltzera gonbida dezan lortzen du, eta bazkarikoan oso gutxi jaten duelako aitzakiapean, platerik garestienak eskatzen ditu, diruz egoera izugarri onean ez dagoen idazlea geroz estuago sentiaraziz.

Bai, bietan ere emakumea ez da oso leku onean geratzen: lehenbizikoan, atzerritar dirudunen egarriz edozertarako prest ageri dira beren burua zerbaitzat duten euskal emakumeak, eta bigarren-goan irudikatzen den emakume europarra esan dezagun (idazlea britaniarra baina Parisen girotua istorioa), maltzurra da, gizonaren

ekonomiaren eta gogo-lasaitasunaren galbide, baina, delako misoginia kutsu hori edo emakumeen alderako gutxiespena, inondik ere garaiaren ezaugarri ere badira Etxaiderenak ez ezik.

1.4.2. Ipuin-barreka

Honen aurrekoarekin gertatu ez zen bezala⁶¹, honi dagokionez, goresmenak argitara orduko jaso zituen⁶², eta harrezkero kritikarik ere egin zaio.

Hitzaurregile Aita Villasantek honela goresten du morgar frantziskotarraren lana:

Gaia beste nunundik artu dabenean be, bere modura egosten daki, eta soiñekoa barriztauta urteten dau bere eskuetatik. Esate baterako, Azeriaren betekadea deritxon ipuiña, Azkueren Euskalerriaren Yakintzan dator (ikus bigarren liburua, 75 gn. Orrialdea). Biak irakurtea baiño eztozu, Aita Felix Bilbaok gauzak zelan janzten dakizan ikusteko. Gogoan dot oraindik Angel Irigaray euskaltzain jaunak esan eustana, ipuin oneek irakurritakoan:

–Zu, ta ipuin auek egin dituen praillea dala diozu?

–Bai, jauna.

–Gezurra dirudi praille batek orrenbesteraiñoko gatza ta grazia eukitea...⁶³.

Koldo Mitxelenak berriz: Inorengandik hartu dituen gaiek ez dute ordea menderatu: bere baitatik, bere sailean, ari da beti egilea⁶⁴ (.) Kontaketan, gutxiorentzako den egiteko zail horretan, maisu ageri da beti Aita Bilbao. Irriparre zorrotza bezain kutsakorra du algara luze atsegina (.) Badute nora jo kontu-kontari aritzeaz lotsatzen ez direnek eta hizkera lasai gatz-ozpinduaren aldekoek (id.). Gaztelaniaz beheraxeago uzten du, Kirikiñorekin alderaturik: Algo de la sal vizcaí-

[61] Gogoratu behar da Koldo Mitxelena 1954an hasi zela Egan aldizkarian liburu iruzkinak egiten, eta horregatik ez zuela Etxaiderenaz egiteko egokierarik izan 1953an argitara zenez gero. BRSVAPen ere ez zuen egin, han lehenago hasi bazen ere.

[62] ENBEITA, Kepa: "Ipuin-barreka" in *Yakin*, (10), 1959.

[63] BILBAO, Felix: *Ipuin barreka*, E.F.A. 1. argitalpena, Arantzazu, 1959, 6. or.

[64] Koldo Mitxelena: *Euskal idazlan guztiak II. Liburuak I*, Klasikoak 22, Etor, Zarautz, 1988, 131. or.

na de Bustinza se encuentra en Ipuin Barreka (1959), el reciente libro de cuentos ligeros de fray Félix Bilbao⁶⁵.

Xabier Etxanizek, bere ikuspegitik, hots, haur eta gazte literatura-
rako egokiak diren edo ez, honako iritzia agertu du, ipuinak erabat
harturik:

Badira zenbait ipuin haur eta gazte literaturakoak, asko, eta badira asko umorezkoak direnak ere, baina bere osotasunean hartuta, liburua bere garaiaren ondorioa dela esan genezake. Errekatxo askok sorturiko ibaia. Kirikiñoren "Zerutar bat" en ondoan "Hansel eta Gretel" edo "Tartalo" aurki ditzakegu. Ehiztarien istorioen alboan, apaizen gertakariak. Hori bai, liburuak zuen helburu nagusia, entretenitzea, "une on zoriontsu batzuk igaro eragitea" bete egiten da kasu gehienetan⁶⁶.

Haur eta gazteentzat desegokiak direnak ere aipatzen ditu:

"Praisku eta Mari Pepa" hori bezalakoak: Ipuin krudel eta mi-soginoa, edo besteen beharrari eta heriotzari buruzko "Joxe Migel, maixu" kontakizun morala adibide batzuk jartzeagatik. Honek guztiak nahikoa zail egiten du liburu honen sailkapena (id.).

Neure aldetik ohartxo bat eranstea baino ez, gorago Etxaideren "ezkontz auste bat" eta Bilbaoren "ezkontza-auste bat" alderatzean ateratako ondorioaren haritik. Lehen argitalpenak Aita Villasanteren hitzaurrea ez ezik idazlearen beraren "Berbatxo bi" ere badakar. Eta hor, besteak beste, honela dio:

Ipuin-Barreka, beraz, irakurle. Eta ez ete nabil ba zuzen? Jaki-ña. Zuk, bear bada, barrerik lar be egiten dala uste izango dozu. Eta, egia esateko, neu be orretan nago. Baña zuk diñozuzan barreok, ete dira gero benetakoak, barrutikoak; or, kolkoaren mamiñean olako kili-kili gozatsu ori eragiten dakienak? Ez ete dira gero, noiz-beinka, arako zaldi biurtu nai izan eban astotxu aren arrantzen antzekoak? Posture egingo neuskizu baietz⁶⁷.

[65] MITXELENA, Koldo: *Historia de la literatura vasca*, Erein, Donostia, 2. argitalpena, 1988, 157 or.

[66] ETXANIZ ERLE, Xabier: *Euskal Haur eta Gazte Literaturaren Historia*, EHU, Gasteiz, 1997, 252-253 orr.

[67] BILBAO, Felix: *Ipuin barreka*, E.F.A., Arantzazu, 1. argital., 1959, 9-10 orr.

Aita Villasantek liburuan aurreraxeago salatzen zigun ipuinok egin zituenean estudiantea zela artean, eta liburua argitaratzeko orduan Foruko komentuan bizi zen sermoilari azkar eta trebea egina zegoela. Goiko paragrafoko esaldi horietan sumatzen den helburu didaktiko moralak kontakizun dezente zipriztindu ditu.

1.5. Alegiak

Mendebalean Greziako Esopo eta Erromako Fedrogandik hasirik sanskrito idatzitako Panchatantra bildumatik igaroaz, soka luzea dute munduko literaturetan ez ezik gurean ere, Iparraldean Jean Lafontaine-ren alegiak itzuliz edo moldatuz eta Hegoaldean F.M. Samaniego biasteriarrarenak, ahaztu gabe biasteriarrak château-thieryarraren eragina izan zuela. XIX. mendean guztien gainetik Agustin Iturriaga hernaniarra nabarmendu zen, eta XX. mendean Oxobi bidarraiarra Aita Villasanteren eta K. Mitxelenaren iritzien arabera.

Batez ere gazteen irakaskuntzarako eta helburu didaktiko moralez erabili izan dira; haatik, helburu horiek gorabehera, idazle banaka batzuk lorpen estetiko aintzat hartzekoak lortu dituzte, bertsoz maizenik. Itzultzaileentzat ere erakargarri gertatu dira⁶⁸, eta badirudi obra klasikoek gertatzen zaien bezalatsu behin eta berriz idazle eta itzultzaileen arreta biltzen jarraitzen dutela. Oraindik orain izan naiz Gaskonia zaharreko Landas departamenduko Capbreton herriko liburu-denda batean eta non ikusten dudan XXI. mendeko argitalpen bat Lafontaine-ren alegia gaskoieraz emanekin.

50eko hamarkadan Leon Leon apez hazpandarrak *Gure Herria*-n eman zituen berrogei bat alegia, gero aldizkariak liburu gisa bilduak 1960an, eta berriro beste argitalpen bat izan dute Elkar argitaletxearen eskutik "Alegia deus ez" 1993an.

[68] Ikus GARZIA, Juan: "Lafontaine euskaraz: alegia, ez duzula iturri beretik ere birritan ur bera edanen" in *Senez*, (20), 1998, 93-104 orr.; Lafontainearen *Erbia eta igelak* alegia Goihetche apezak, J.B. Artsu eskolazallak, Leon Leon apezak, Juan Garziak berak, Juan Mateo Zabalak eta Jesus Mari Mendizabalek itzuliak. Agustin P.U. Iturriagak ere eman zuen alegia hori "Ipuiak" liburuan, Auspoa, (71-72), 1967, 145-146 orr.

Hona horietarik ale banaka batzuk erakusgarri.

1.5.1. "Igelak Errege galdeka"

Hazpandarrak hitz neurtu oindunez apailatua guk hitz lauz ematean, bistan da indar estetiko anitz kentzen diogula.

Errepublikaz leporaino aseak ziren igelak *chichtu-pokerka* (txistu-korroskadaka) hasi ziren, hainbestearaino ezen azkenean zeruak errege bat baitzien igorri, edo hobeki erran zerutik erori errege itxurako haga bat, makila luze mehe bat. Hasieran igelak beldurtu ziren atera zuen hots edo azantzarekin, baina gero zero aldera txistuka *izkolakatu* (ihalozkatu?):

*"Holako errege tunanterik othe da ikusi?
Hunen meneko jartzea zaiku zinez itsusi!
Eman daukuzun ernai (haga) zozo huntarik landa
Bizi den errege erne bat iguzu bada!"⁶⁹.*

Zerua sumindu zen igel txistu-botatzailleekin eta lertsun edo kurriko kasko handiko bat igorri zien erregetzat, atzaparrak zorrotz bezain moko luzea zuena, eta inominean igel lerro gaitza hil zuen eta jan lepo-zintzurreraino ase arte: *beha bere pekoak etzituenetz maitel!* Bizirik gelditu zirenek jarraitu zuten negar hipaka eta iraulka baina zeruak idor eta motz iharduki zien:

*"Bethi zuen gogoia egin behar dutala
errealki zuen sehia banintz bezala?
Ez niz ni nehoren muthil, bainan bai denen nausi,
Hori nahi nautzuen baitezpada erakutsi!
Zuen chichtu-pokerrer den gutienik ez niz kilika,
Gobernua izan ernai, lertsun ala errepublika,
Mundua mundu den geroztik
Huni bainago oharturik:
Duzuen gobernua
Zaitzue ifernua
Eta ez duzuen
Zerurik gozoena!"(id.)*

[69] Leon Leon (Berrizarte): "Igelak errege galdeka" in *Gure Herria*, 1958, 173-174 orr.

Inola ere ez da alegiarik aukerakoena inor gobernu edo gizarte iraultzara sustatzeko.

1.5.2. "Azeri zaharra"⁷⁰

Azeri zahar bilo zuri bat noizbait artean harrapatua izan zen, hots, piztiak harrapatzeko tresnan. Ez zen beldurtu eta lortu zuen artearen hortzetarik ateratzea baina han utzirik bere buztana. Ez zuen dohaka-be bakar-bakarrik egon nahi, besteak ez bezala buztanik gabe, eta orduan azeriak zirenean elkarretaratu biltzarrean proposatu zien denei moztea, izan ere, zertarako balio zien!

*Etzaitzue iduritzen, nahiz den ederra
Horren karga dela dorpea bezain alferra?
Bethi eta orotan
Zilin zilin herrestan,
Nahi-t'ez ichtil eta erhauts biltzale hauta,
Garbitzeko gero egun bat osoa behar baita!
Buztan hori beraz behin bethikotz
Dugun guziek orai berean motz! (id.)*

Baina beste azeria abil bat jaiki zen eta adierazi zuen buztana moztu baino lehen jakin nahi zuela berak nola zuen. Urruntzearekin ikusi zuten buztana motza zuela eta denak irri-karkara hasi ziren. Eta han berean azeriek deliberatu zuten buztana ekartzeko moda behar zela begiratu.

Idazleak hortik ateratzen edo proposatzen duen erakutsia:

*Hortan segurik jendeeri nausi acheriak:
Ez itsurat nola-nahi hartzen moda berriak (id.)*

1.5.3. "Aita chaharra eta lau semeak"⁷¹

Aita zahar batek behiala ikusirik hiltzera zihoala, bere lau semeak bildu zituen eta erran hil baino lehen jakin nahi zuela zein zen haietarik indartsuena, eta horretarako soka bat eman zien hauts zezaten. Denak ahalegindu ziren baina alferretan. Orduan galdetu zien:

[70] *Gure Herria*, 1960, 122-123 orr.

[71] *Gure Herria*, 1960, 255-256 orr.

*Zuen ustez zerk emaiten dio indar hori?
Beha, lau phiruz egina da, zoin polliki!
Lau phiru mehe, elgarri lotuak tinki;
Phiru bakotcha
Trenka errecha,
Bainan lauak elgarrekin,
Zuek ez nik, nehork ezin!
Horra zer ondorio duen bat-egiteak,
Sekulan ez ahantz hori, ene haur maiteak!” (id.)*

Aita zaharra zendu ondoan, hastean ederki aditu zuten elkar baina laster hasi ziren aharrez aharra, auzitegiz auzitegi, ahaide eta auzo zenbaitek ere sua hiltzen lagundu orde z azpiz akuilatu eta batzuk besteekin haserretu, eta aita zaharrak utzitako ondasunak barreiatu laster gutxiz gehienak, piruka-piruka barreiatu soka.

1.5.4. “Artzaina eta itsasoa”⁷²

Urruñar artzain bat itsas alde-aldean bizi zen bere ardiatarik bakan. Sos soberarik ez zuen baina gutxi bazen gutxi, ziurra bederen. Itsasoa begi bistan zuela, Donibaneko ontziak ikusten zituen arrantzatik kaian sartzen eta maiz arraina sare-beteka ekartzen. Orduan bururatu zitzaion artaldea saldu eta itsasontzi bat erostea sos gehiago egiteko. Izen ederra jarri zion: Artizarra!

Galerna izugarri batek harrapaturik eta ontzia istant batez urperaturik gutxi egin zuen ez baitziren sekulako hantxe suntsitu denak. Artzain jarri zen berriz ere, baina orain beste baten mutil.

*Bazabiltzan bai bethi Donibaneko untziak;
Bainan Urruñarrak bere amets ergel guziak
Artzarrarekin urpean zituen utziak,
Utziak ere bai aberasteko gutziak,(.)
Gaioa, berdin zuhurra izan balitz hastetik,
Etzen sekulan urrunduko bere arthaldetik!
Bainan ez baita ondikotz maiz gertatzen hori,
Etzen bederen huts berean bietan erori. (id.)*

Azken biak ez dira berez alegiak. Iruditzen zait aski direla bere

[72] Gure Herria, 1960, 281-282 orr.

hizkuntza trebezia ederresteko eta zer-nolako ideologia zuen haute-mateko.

2. KATTALINEN GOGOETAK

Pierre Narbaitzek 1955eko maiatzarekin, Baionako apezpikutegi-ko bikario jenerala zela⁷³, argitara eman zuen kontakizunak ("Etche-kanderen liburua" leloarekin iragartzen zen *Herria*-n) arrakasta gaitza bildu zuen, batetik, liburua bera asko zabaldu zelako eta bestetik, hainbat apaiz eta fraide euskaltzale famatuk oso goratu zutelako.

Kattalin zeritzan emazteki batek egin zion iruzkina *Herria*-n, ez ohi zuen bezala, P. Lafittek berak⁷⁴. Ez zen nornahi idazlea, eta gainera, ez al zen etxekandereentzako liburua⁷⁵!

On Manuel Lekuonak liburuaren literatur generoari buruzko iruzkin jakingarria egin zuen *Egan* aldizkarian⁷⁶. Honela zioen:

Egunoroko notatxoak: ori bail...Estilo bat da guzti ori. Gure artean asko-asko erabilli izan ez dan estilo bat, idaztankera bat. Frantzi-aldean recit esan oi zaiona, eta ango erderaz asko ta asko erabiltzen dana (...) Egunoro-egunoro, iraisean eta bat ere gertakizun-gabe bezela idazten diran uskeri batzuek, basserriko etxekoandre baten egunoroko uskeri batzuek dira...Bañan nolako uskeriak! eta nola aukeratuak! eta nolako poliki edatuak, edo-ta laburtuak, neurtuak...Egunean berrogei bat errenkada, bi orri-aldetan. Eta beti berdin. Nolako lana eskatzen duan aukeratze ta laburtze onek! (id.)

[73] Haren bizi-urratsez eta euskal lanez informazioa: XARRITON, Piarres: *Pierre Narbaitz (1910-1984)*, Bidegileak, Eusko Jaurlaritzza, 2001.

[74] "Kattalinen gogoetak" in *Herria*, 1955-05-26. Hala zioen artikuluaaren hasieran C.E sinatzen zuen Kattalinek: *Irriño bat bazukeen gure jaun buruzagiak igorri dautalarik P. Arradoy-en liburu pollita. Liburu horrek hitz hauk ekhartzen ditu: "Kattalinen gogoetak", eta hain chuchen nihaurek Kattalin izaki izenal Eta jaun buruzagiak jakin nahi zer diotan nik, emazteki gisa, obra berri hortaz. Oro har, iruzkina gozoa eta liburuaren goreslea da.*

[75] "Etchea" zeritzan aldizkarian, 1955eko otsaileko alean iragarri zuten estrela liburua, eta leen atala eman zuten. Ale berean baxenabartar emazte batek aldizkari-ira igorri gutunean aditzera ematen zuen aldizkari hori etxekandereek ez ezik senarrek eta haurrek eta neska gazteek biharko amak ere irakurtzen zutela.

[76] LEKUONA, M.: "Kattalin'en gogoetak . P. Arradoli", in *Egan* (1), 1956, 57-58 orr.

Lehen pertsonan egindako kontakizuna da eta horrek asko laguntzen du irakurleak kontaktzen ari zaion narratzailearen aldera halako hurbiltasun psikikoa senti dezan. Aldi berean, lehen ataletik bereetik, narratzailea bigarren pertsona bati zuzentzen zaio: Jaunari; eta horrek kontakizuna kontakizun erlijiozkoen artean paratzen du.

Liburu hau idatzi zuen garaian P. Narbaitzek *Etchea* zeritzan hila-betekaria egiten zuen euskal gurasoentzat, eta apostolutza lan horren osagarri bat da liburua eta, erabat harturik, liburu honen bidez katixima atsegin bat paratu nahi izan zuen haientzat, erlijio hezkuntza eman nahi izan zien, gero berak izan zitezten euskal laborari familietan senar eta seme-alaben erlijio hezkuntzako irakasle: etxekanderea "Jainkoaren neskato" (liburuko azken atalaren izenburua) bilakaturik, hots, halako Zeruko Amaren iduriko, familia giristinoki hazi ahalko zuen eta segida eman "hiri" laikoak eta Ipar Euskal Herria odolusten zuen emigrazio gaitzak mehatxaturik zuten euskal laborarien kultura erlijiozkoari.

Egiturari doakionez, hasiera batean ematen du asteko egunen segida erabiliko duela atal solteei batasuna emateko, baina, ez, larunbat goizetik hasi, Jaunaren eguna behar duen igandearekin jarraitu, astelehenarekin merkatu eguna jorratu, eta hortik aurrera suntsitzen da egitura hori. Xedea handiegia du: oinarrizkoa bai baina, haatik, erlijio hezkuntza osoa biltzea, oso labur emanik ere (alegiatzko irakurle nagusia etxeko andrea izaki, guztiz egoki) eta horretarako ez dio balio asteko egunen ardatzak. Batasuna gaiaren tratamenduak eta liburuak aurrez jarritako xedea erdiesteak ematen dio, hots, literarioki familia giristinoaren segida segurtatzeak.

Liburuaren gaiak den bezainbatean, M. Lekuonak dio:

Kattalin'en Gogoeta oietan, ez da, egilleak ukitzen ez duan arazorik, etxekoandre baten egitekorik. Etxea, senarra, umeak, eskola, lenengo Jaun artzea, iganderoko Meza... (id.)

Eta J. Zaitegik berriz⁷⁷:

Gure etxeko-andrearen biotza iñork gutxi azaldu al izan du idaztiño onek bezela. Guziok ezagun izan dugu alako andrea gure ama, alegia. (.) Bera bakarrik ari zaigu mintzalari ta go-

[77] ZAITEGI, J.: "Kattallinen gogoetak (P. Arradoy)" in *Euzko-Gogoa*, (1-2), 1956.

goetalar, gurean etxeko-andrea bait-da etxeko buru ta biotz. Etxeko andre orren egunerokoa edo duzu (.) Kattalin orain-goan bera danez ageri da, ta geroan berak izan nai luken arauera. Beraz, Kattalin'en oraingoa ta geroa ageri dira garden ta bipil. Aren eskuturik illunenak eta aren alderik argienak eguzkitan blei-blei agererazten dizkigu idazleak.

Aita Villasantek gipuzkerara ekarri zuen 1957an, eta hurrengo urtean argitaratu estreina. Kontatzen du ezen liburu hori gipuzkeratzen ari zela Irakurri zuela Txillardegiren *Leturiaren egunkari ezkutua* eta bi liburuak arras diferenteak direla: *bata bestearen aurkakoak direla ere esango nuke. Dastatzaileari ao-gozo guziz ezberdiña uzten diotenak bai beintzat*⁷⁸. Erabat harturik liburuari zoragarria irizten zion: *lñon ez bezala adierazten da liburu ontan familiako bizitzaren ederra, kristau fedez argitua ta gidatua denean* (id.). Txillardegirenaz zer dioen aurrerago azalduko dugu.

1966an bigarren argitalpena egin zuten Arantzazun, aurrekoak poliki-poliki agortu baitziren. Irakurleari eskainitako hitzaurrean honela idatzi zuen liburuaren gaiaz:

*Katalin emazte ona ta ama ona da, noski, ba-daki bere etxea ta familia ongi gobernatzen. Kristautasunean sendo sustraitua, kristau fedearen begiekin ikusten du bizitza (.) Asko erakusten duen liburu, erakusteko itxurak artu gabe, ordea. Gozo, errez, labur, erritar kutsua dariona. Edozein euskal familiak arkituko ditu emen bere bizitzako zati edo puskak, eguneroko biziera arruntaren argazki batzuk bezela. Eta nola dakian liburu onek familiko biziaren ederra agertzen, bizi ori goiko argiak argitzen eta gidatzen duanean*⁷⁹.

Ongi laburtua mamia eta liburuaren egilearen alderako miresmenez eta onginahiz idatzia.

Liburuak izan zituen kritika goresleen berri eman ondotik, gaitozen objektu literarioaren beraren ezaugarri behinenak azaltzera, eta ondotik liburu honek bere testuinguru histori-

[78] "Leturia-ren Egunkari Ezkutua" in *Egan* (5-6), 1957, 328-332 orr.

[79] VILLASANTE. L.: P. ARRADOY: *Kataliñen gogoetak* (Aita Luis Villasante frantziskotarrak gipuzkoako euskeraz jarriak), Arantzazuko Frantziskotar Argitaldaria, Arantzazu, 1966, 2. edizioa, 5-6 orr.

koan bete nahi zuen literaturaz kanpoko funtzio sozialari helduko diogu.

Ġorago adierazi dugu lehen ataletik beretik garbi gelditzen direla testuaren ezaugarri nagusienak: etxeko andre bat lehen pertsonan bere eta ingurukoan ohiko bizimoduaren zentzuaz gogoetan, Jainko edo Jaun girstinoa solaskide eta gidari duela (idazlearen (alter) ego moduan).

Bigarren atalak badu berezitasunik. Etxe barnean emazteak eta senarrak zein rol bete behar duten du aipagai: bakoitzak zer lantegi eta zer aginpide dituen, eta haiek denboran nola bilakatu diren:

Oii! Jainkoari esker ez zaut ez emaztetu gure gizona, eta ez dut uste gizondu nizan. Bainan ez n(a)u bakarrik uzten...Lehen gure aitak ez baitzuen baratzean aitzur bat hunkiko, Joanes ari zaut gogotik lur itzultzen, bai eta ere, behar orduan, aza landatzen edo bide karrakatzen. Beren eskalapoin zikinekin heldu baitzitzauzkigun gosturik ederrenean sukalderat gure gizonak, orai badakite oinetakoen kanbiatzen...

Aldaketa hori zergatik gertatu den gogoeta egiten duela, aditzera ematen du ez dela izan emaztearen aldetiko erasiaren, errietaren edo erantzukiaren bidez baizik ere maitasunaren indarrez:

Egia erran, beti gogoan ukan dut behar niola bere lan dorpea eztitu (.) Kanpotik akitua heldu zelarik, eta kexu aire, ohartu niz laster aski zuela ene ganik behako bat, irriño bat... Eta beti eman diot. Nork daki ez ote n(a)uen maite nik maite dutalako?⁸⁰

Genero ikuspegitik, hain segur, ez da egungo egunean oso gora balioetsia izango eskubide berdintasuna eta eginkizun partekatzea lortzeko jarraibidetzat emaztearen senarraren alderako maitasunaren bidea jartzea, baina aitortu behar da behatzaile fin ageri dela narratzailea, eta maitasunaren iturburuari buruzko baieztapena librea dela, idazle baten ikuspegi subjektiboa, eta ez moral irakasle baten ikuspegi doktrinazkoa.

[80] NARBAITZ, P. P. Arradoy: *Kattalinen gogoetak*, Elkarlanean, Donostia, 1999, 18. or. Aurrerantzean orria bakarrik.

Haatik, gutxitan nagusitzen da idazlea, gailen gutxiz gehiengatik moral edo erlijio hezitzailea da, eta kontzientziaren ezkurtuko xede eta desiren ikertzaile zorrotza. Alderdi hori nabarmenenik bekatuak aitortzeko orduan:

Ez nuen ez bekatu haundirik, bainan arras zikindu artio behar dea egon, gero ikuz-aldi baten hartzeko? (.) Mola bihurtuko ditut eskerrak gure apez kartsuari? Harek daut konpreniarazi usu kofesatzen delarik, behar dela ondoan bermatu (.) Bekatuen erraitea ez zaio aski: nahi du bereziki jakin zer xede dutan, zer bihotz, zer gogo. Eta aitortu behar dut ez nizala berehala hortaratu. (.) Emeki emeki ohartu niz apez dela, oroz gainetik, arimen Aita... eta emeki emeki ene arima idoki diot. Egia den bezala erranen dut: holako larderia duen gizonak, ez nuen uste holako bihotza zuela...Geroztik, lañoki kofesatzen nitzai. Oro erraiten diozkat: ene hutsak, bainan ere ene entseguak, eta harek, haur bat eskutik eremaiten den bezala erakasten daut nola behar nizan aintzina ibili. (41-42 orr.)

Kezka goitarrez landa, bestalde, denok dakigu ardurenik zerarik eramangaitzenak eta enoagarrienak ohiko monotonari nola aurre egin eta gauzak gaizki ateratzen zaizkigunean egoerari nola buru egin eta gisa horretakoak izan ohi ditugula. Nola jokatu behar da gizakiok hain geurea dugun monotoniak edo terrenteriak (Nar baitzen hitzetan) jota gaudenean, horrek sortzen digun histura gutaz jabetzen denean?:

Bazinaki zoin hits dutan barnea! Aintzinetik badakit ene lanen berri, eta terrenteria berari beharko dutala lotu. Askari eta bazkari, bazter xahutze, oilo bazkatze, eta...Atzo egina egun berriz hasi behar. Hamabortzetarik egin beharra, berdin: egun boketako oihalak bildu behar, gero torroskatu, gero latsatu, gero idorarazi, pleatu, lisatu eta altxatu...gero berriz zikintzeko...gero berriz hasteko! (49-50 orr.)

Arrapostua da: lana eginez eta Jaunarengan pentsatuz:

Osagarri ona balinbadut...zerek n(a)u lotsatzen? Lanak? (.) Badea lagun hoberik? (.) Jauna, zuk ere beti "berriz haste" duzu...Goiz guzietz gu ganat jeusten zira...Zer, goiz guzietz? Memento guzietz, gure ondotik zabiltza! (.) Jauna, ene Izarra!

Huna nun ezin sinetsizko argi batek argitzen duen berriz ene bihotza...(id.)

Eta dena gaizki ateratzen zaigunean, egun txarra dugunean? Arrapostua da okerrago badirela makina bat pentsatzea eta Jesukristok okerrago pasa zuela gogoratzea:

Bainan harritzeko dea? Gauzak beti ontsa joan balite, gu nork atxik? Ez niz bakarra, noiztenka orotaz bazterrerat utzia iduri duena...Badira beti, beti hola bizi diren emazte dohakabeak: lanez itoak, miseriaren erdian (.) Nik aldiz, hor dut familia, hor dut fedea...Eta oroit niz badela Morbait, oihuz arizan dena: "Aita, Aita, zertako nuzu abandonatu?" Horra zertako, egun ere, ez dutan fidantzia galduko! (56. or.)

Sexuaren gaia tabua: senar-emazteen arteko sexu-harremanez hitzik ez; soilik seme baten "adin gaixtoa" ageri da, eta bertan ama izatea proposatzen da sexu irakasle poeta. Senarrak diotsa emazteari:

Ez zinuekia hobe hitz bat erran bazinio? Ezti eztia, erasiarik gabe? Guk baino hobeki badakizue hitz horien erraiten, zuek, emazteek..." -Funtsean, ez niz batere izituko! Ez niza Pattinen ama? Pattin ez dea ene haurra? Ez ote du Jainkoak berak nahi izan senar-emazteak biziaren iturri bilaka ziten? Ba ote da gauzarik iturri bat baino garbiago denik...ez bada nahasten? Hor berean ez ote dut aski katixima gure Pattinendako? (52 or.)

Azken atalean inon baino garbiago ageri da funtsean erlijio eta moral ikastaro bat izan dela orainokoa, labur eta modu atseginez emana:

Zoin barna sartu zitzauzkitan egun batez Andredena Mariak Bernadeta sainduari erran solasak: "Zerbait ikusiko duzu mundu huntan, bainan hitzemaiten dauzut bertzean dohatsu izan-nen zirela!" Ez zaut eni mintzatu Ama Birjina, bainan badakit halere: hitsago bizi hau, eta alegerago dukegula bertzea.(.) Emeki emeki ohartu naiz. Apezen erranek, kasetan irakurtuek, Ligako bilkuretan entzunek begiak ideki dauzkidate...Eta gehiago oraino bizi huntan bildu zimikoek: ene atsegaben erdian niz bereziki ohartu Morbait ondo ondoan nuela...Morbait...Ene Mausia...Eta ni haren Meskatoa! Eta nolako neska-toa! Ez bakarrik haren meneko, bainan lagun. Harekin eskuz

esku, haur bat Aitarekin bezala... Bai, bertze Emazte paregabe batek bezala kanta dezaket: "Ene arimak goersten du Jainko Jauna... ezen behatu dio bere neskato xumearil" (117-119 orr.).

Gatozen liburu honek bete behar zuen gizarteko egitekoaz mintzatzeraz. Alaba zaharrena egun batean berandutxo heltzen da etxera, Anjelusak jo ondolik:

Mokoa fin fina jin zauku azkenean, galdeginez "gazteak ez badira jostatzen, nor jostatuko den"? Ez gira mokoka hasi... bainan hotz hotza joan oherat, ez baitzaut holakorik batere gustatzen (107. or.)

Arazoa horrela planteaturik arrapostua da:

Ez dut erran nahi behin edo bertze ez dela haizu... Ez dut erran nahi gauaz dabiltzan guziak gaizki dabiltzala... Ez dut ere erran nahi libertate poxi bat –eta eman dezagun gutixko zutela lehen–, ez dutela on gure gaztek bereziki egungo eguntan: bertzenaz, nork atxik? Aski lan badute, hola ere, herrian gelditzeko, hirirat ihesi ez joaiteko... (108. or.)

Are nabarmenago ageri da "segida" atalean:

Dena den, Haritzaldea nahi ginuke azkar atxiki eta ondokoer utzi. Nik ez dakit zertarat goatzin, osoki behar dutenetz bazterrek kanbiatu. Hala diote, ixtantean Eskual-Herrian berean laborari guti dukegula (.) Orai haatik beldurtzen hasia niz, kanporat joaitearen bortxaz ez ote giren odol husten ari... Hortan bederen Etxeluzeko Jana-Marik arrazoin du: "Nehork ez nahi gehiago laborantzan... lurra behera baita!" (114. or.)

Familiak segida izango duen esperantza nagusitzen da, noski:

Hortakotz, fidantzia dut hola hola segitzen ahalko dugula Haritzaldean (id.) eta zibilizazio horren balioa azpimarratzen: eta segituko dutela gure ondokoek... Barnean duguno eta duteno egiazko ontasunen estimua... Zer den haatik! Lurra, eta zerua: zoin urrun elgarretarik, eta zoin hurbil! Bat bertzearen bidea, naski: lurretik zerurat! (id.)

Fidantzia eta euskal laborari zibilizazio girstinoaren goresmena bada baina mehatxuaren kontzientzia larria ere bai. Eta horrelako liburuek bere heinean mehatxu hori gutxitzen lagundu nahi zuten.

Hegoaldeari begira, Aita Villasantek idatzi hau gipuzkeratu eta irakurleei bi ohar egin beharra ikusi zuen: batetik, kontuan hartzeko Frantzia Espainian ez bezala eskola laikoa zela, eta han hilerriak elizaren kanpoaldean izaten direla. Horretaz gain, zioen beste arrazoi bat ere bazuela lantegi hori hartzean:

*Baserriari laguntzea, alegia. Danok dakigu zein arrisku aundian arkitzen dan gaur euskal baserria. Danak fabrikara joan nai. Kalera igesi. Kaleko lillurak artuak gaude, nonbait. Ez al zan komeni, une ontan, baserriko bizitzaren alderdi onak argitan jartzea, besterik ezpada, gure nekazariiek beren bizieraren poza ta zoriona obekiago ezagutu ta sentitu dezaten, eta etxea ta lur-lana maiteago biurtu dakizkien?*⁸¹.

Nemesio Etxanizek ere garai inguru horretan idatzi zuen Lurrak min du kontakizun laburra, geroago argitaratu bazuen ere⁸², eta gaia ildo berekoa, hots, arbasoen ondasun fisiko eta moralei ederretsirik haiek bere hartan atxiki ordez diru-gutizari amore emanak, hondamendia dakarkio nekazari familia bati.

Elizak ez zituen Ipar Euskal Herrian ekonomiaren bridak bere gain, eta irakaskuntzarenak hein batean baino ez. Familiarenak atxiki nahi zituen. Gizarte funtzio aldetik testuinguru horretan kokatzen da Pierre Narbaitz bikario nagusiaren idatzi hau, eta horrek azaltzen du Iparaldean ez ezik ("Zerbitzari"-k liburu ederrentzat zuen) Hegoaldean ere apaiz-fraide euskaltzaleen artean eta haien eragin eremuan izan zuen harrera izugarri ona.

Piarres Larzabal ahalegindu zen P. Narbaitzen "Kattalinen gogoetak"-en osagarri zatekeen "Beñaten gogoetak"⁸³ izkiriartzen, baina atal batetik haratago ez zen heldu. Plagiotik hurbilegi sentitu zuelako beharbada bere burua edo lan ausartegia hartu zuelako; izan ere, familia hiru alabaz hornitu zuen eta beraz emakumeen psikologian barneratzea galdeginen ziokeen. Hona zati adierazgarri batzuk:

Nitaz erran ditake gizon urus bat naizela. Kattalin ene emaztea bezalako bertze bat ez da herri guzian. Kasko gaitzekoa, go-

[81] P. ARRADOY: *Katalinén gogoetak (Aita Luis Villasante frantziskotarrak gipuzkoako euskeraz jarriak)*, Arantzazuko Frantziskotar Argitaldaria, Arantzazu, 1966, 2. edizioa, 7. orr.

[82] "Lurrak min du" In *Zeruko Argia*, 1966-04-24.

[83] *Kostatarra*: "Beñaten gogoetak" In *Euzko-Gogo*, 1957, 178-183 orr.

bernatzen dakiena, langilea eta orhatza bezin zuzena... *Eta adimenduz chorrotchal Bo, ezin sinhetsia da nola, tanpian, oro jujatzen dituen eta pisatzen... z zaut segur balio itzuli eta mitzulika harekin artzea... Mik paterra hasi ordu, berak ameneraino joaiten baitaut (.). Auzoko Pello horrek, maiz jalitzen dautana da, gure etchean emazteak dituela bridak eta ez nik... Sobera uzten diotala esku-gaina Kattalineri... (.). Berdin ni baino kasko gehiago du gure Kattalinek etchearen gidatzeko...Nahi dut, itsusi dela etchean, emaztea kaporal eta gizona bildots...Bainan, ez da hori etcheke mo(l)dea... Ohore emaiten daut emazteak... Hura da gidari, bainan ni naiz buru (id.)*

Familiako hiru alaben ezaugarriak ere eman zituen, baina hor finitu zen. Ez zuen segidarik ukan. Bestek bultzaturik hasi ote zuen eta eroso sentitu ez. Auskalo! Nolanahi den, P. Narbaitzen liburuak izandako arrakastaren erakusgarri da, bere apalean. Dakizuenez, ez zen nornahi P. Larzabal, baina honetan, guk dakigula, huts egin zuen.

3. IPUINAK

3.1. Haur eta gazteentzako ipuinak

Berariaz haur eta gazteentzat idatzitako ipuin gutxi argitaratu zen 50eko hamarkadan eta kaleratu zirenak hamarraldiko bigarren zatian (Leon Leon-en La Fontaine-ren alegiak alde batera uzten ditugu). Jean Etchepare jatsuarra izan zen autore emankorrena. Helduentzako ipuinekin batean hamar bat gazte ipuin argitaratu zituen 1957tik 1961ra bitartean, Iparraldeko hainbat aldizkaritan (*Gure Herria, Herria, Gazte, Panpin*); Antonio Sorarrain alkizar frantziskotarrak bi ipuin luze argitaratu zituen *Euzko-Gogoan*-n, bata, 1956ko ale batean, eta bestea 1958an, segur aski Zarauzko antoniotar gazteria zuela gogoan. Jose Mari Satrustegik herri ipuinen atalean adierazi dugun bezala, alegia berri bat idatzi zuen, azeria protagonista. Marijan Minaberry bankarrak ere "Hiru adichkideak" deritzan alegia berri bat⁸⁴ kaleratu zuen 1958an. Halaber, 1961ean eta 1963an ipuin bildumak kaleratu zituen⁸⁵.

[84] *Gure Herria*, (7), 1958, 57-58 orr.

[85] "Mari Gorri" *Gure Herria* edizioak, 1961, eta "Itchulingo anderea", Goiztiri, 1963.

Kopuru aldetik, guztira, ehun bat orri besterik ez, baina kalitate aldetik aipagarriak dira gagozkigun hamarraldian gehienbat gazteentzat idatzitako ipuinok.

3.1.1. Jean Etchepare Landerretche

Idazle baxenabartar hau (Garaziko eskualdeko Jatsu herrikoa) hogeita lau urtetan hil zen, gaitz gaizto baten ondorioz. Haatik, 1957tik 1961era, bost urtetan ekoizpen aipagarria utzi zigun. Kazetaritzan, antzerkian eta batez ere ipuingintzan nabarmendu zen, gazteentzat bezala helduentzat idatzi zituen ipuinen bitartez. Olerki batekin sari bat irabazi zuen *Eskualzaleen Biltzarra*-k antolaturiko sariketa batean eta eleberri bat idatzi zuen, "Ithurraldea" zeritzana, Euskaltzaindiak 1958an antolatu zuen eleberri lehiaketan aipamena lortu zuena, baina ez zen argitaratu⁸⁶. Adinkide ez genuenoi Piarres Xarritonek eta Inazio Mujikak⁸⁷ aurkeztu ziguten 1991n. Euskaltzainak haren bizi-urratsen eta nortasunaren berri eman digu batez ere, eta gipuzkoar idazleak haren ipuingintza euskal literaturan kokatzen eta haren balio literarioak azaltzen enplegatu da.

Antzerkiaren atalean aditzera eman dugu eraberritze premian zekusala Iparraldeko antzerkigintza 50eko hamarraldiaren amaieran, beti Larzabalen eta Giltzuren antzerki berak ematen ari zirela eta

[86] Olerkiaren izenburua "Jatxu hirian bizi naiz" 1960an saritua. Ikus Auñamendi entziklopedian, Literatura III, 142-143 orr. Hil berritan, besteak beste, Txillardegik agertu zuen samina haren heriotzagatik Buenos Airesko *Tierra Vasca* aldizkarian:

"Etchepare il da" 1962-01: *Euskeraz jaiotzaz jabetua (izkuntza aberatsa eta iaioa berea beti) txolarteetan, garrantzirik batere eman gabe, idaz-makiña artu eta ipui zoragarriak idazten zituen (.) Bere merezimentuak agirian ziran orain dala bi urtetik. Alde batetik leenengo Saria irabazi baitu Olerki-Sariketa batean, joan dan urtean; eta Sariketa berean, beste batzuk ere. Eta bestetik, Erkiagaren ondoren, Euskaltzaindiaren Nobela-Sarian aipamen berezia lortu zuelako. "Ithurraldea" bere nobela Euskaltzaindiaren eskuetan dago; eta berak erabaki dezake argitaragarria dan ala ez. Itxaropen aundia zan bat, beraz, itzali zaiguna. Gertaera illuna, beraz, euskera maite dugun guzientzat. Zeruan gerta dedilla.*

Kontua da oraindik argitaragabe jarraitzen duela, Euskaltzaindiaren eskuetan. Eleberri horrek ehun eta berrogeita hamar orri ditu makinaz joak. Azken hamabost orrietan olerkiak daude. Eleberri hibridoa da, kontakizunaz gain, antzerki bateko elkarrizketa modukoak eta eleberria bururatzeko olerkiak. Iparraldeko idazleek Euskal Herriko beste lurralde batzuetakoek baino aukera gutxiago izan dute idatziak argitaratzeko.

[87] Ikus MUJIK A IRAOLA, Inaziok Prest.: *Jean Etchepare: Mendekoste gereziak*, Erein, 1991. Aitzin-solasa Inazio Mujikarena eta gibel-solasa Piarres Xarritonena. Idatzi zatiak aldatzean, orria jarriko dugu.

kexu, itzulpenek baino antzerki asmatuek arrakasta gehiago zutela eta lehentasuna sorkuntzari eman behar zitzaiola aldarrikatzen, eta bera ahalegintxo batzuk egiten ere.

Haren nortasunaz diosku P. Xarritonek:

Laster ohartu nintzen zer mutiko ixila, goxoa, langilea eta lagunkina zen, bere hogoi urtekin (.) Ixila eta goxoa, erran dut, laket baitzitzaion egoitea, berdin oren osoak, geldi-geldia eta bakar-bakarrik, mahain baten aintzinean, liburu bat eskue-tan, edo ostatu xoko batean, jendearen harat-hunatari so. Bainan horrengatik, lagunkina ere zen izigarri. Maite zuen, bere omonierarekin, eskolako lagunentzat, kazeta ttipi baten muntatzea. Atsegin zuen arratsetan, Heletarat edo Baigorriat itzuli bat egitea, hilabeteko Gazte bere lankidekin aipatu ondoan, Eskualdun Gazteriako harat-hunat guziak nahasteko orozbat. Igandetan, hiritar aintzek lekuak husten baitituzte, bazoan berdin gure laguna Donostiarat zezen lasterren edo liburutegien ikusterat bezain gogotik, hango ezagun edo adixkide euskaldunekin goxatzerat (236. or.)

Haren nolakotasun literarioaz berriz, Inazio Mujikak helduentzat idatzitakoen artean *Kurutze Gorriak* ipuina berezi du guztien gainetik: *luzeraz bezala kalitatez ere aparte bat merezi duela iruditzen zaigu Kurutze Gorriak (.) Erlatu honen garrantzia, gure ustetan, bere modernotasunean datza. Filme neorrealista italiar baten antza hartzen zaio hasiera-hasieratik, fotogramak xuri-beltzean pasatzen dizkigu (12-13 orr.). Helduentzat idatzi zituen ipuinei geroago helduko diegu, goazen orain gazteentzat idatzi zituenekin.*

Gazte ipuinei buruz dio Inazio Mujikak: *maiz asko bere esperientzia pertsonaletik haur garaiko oroimenetan oinarri hartu eta moldatuak. Haur eri hark belarria finduta zuen inguruneko hots eta koloreak, detaileak azken-azkenean antzeman eta hausnartzen (12. or.) eta gero irakurketen arrastoak bere ipuinetan: Bildumari izena ematen dion ipuinak, Mendekoste Gereziak alegia, Grimm anaien Hänsel und Gretel ipuin famatuarekin zerikusi handia duela iruditzen zaigu, batez ere txokolatetzko etxetxoan gertatzen denarekin (id.)*

Gatozen bada 1959an *Euskal Kulturaren Alde* zeritzan erakundeak (Eusko Jaurilaritzak 1956an sortua Pariseko Lehen Euskal Mun-

du Batzarrean, zuzendari lokin Zaitegi) antolatutako Ipuin Sariketan lehen saria lortu zuen ipuina labor-zurrean iruzkintzera.

3.1.1.1. Mendekoste gereziak

Grimm anaietako baten emazteak bere amari jasotako ipuinean⁸⁸ protagonista Hansel eta Gretel dira eta hemen Peyo eta Mayi. Diferentzia nabarmen bat halere: Etcheparenean ez dira anai-arrebak baizik adiskideak. Laborari etxeetan bizi dira eta herritik urrun: *zokomoko guziak oihanez estaliak ziren, udan dena putzuka perde, neguan hezur eta larru. Oihanez-oihan, lhizgorriri behera, ur erreka mehe bat jausten zen, arroketa ohatua, nihun ere lohi putzu bat gabe. Ura kriztalla bezain garbi, jauzi-jauzi heldu zen gain behera* (139. or.). Beraz, izadia gizakiak andeatu gabe marrazten digu, ura kristala bezain garbia, herritik eta "zibilizaziotik" urrun. Laborari etxeetan bizi dira bere azienda eta etxe abereekin: *Harginainean eta Harxurian behiak, zaldiak, ahuntzak eta ardiak bazituzten. Gatuak eta zakurrak ere* (id.).

Aleman ipuinean amaorde gaiztoak azkenerako aita bereturik anai-arrebak basora eramaten dituzte han bakar-bakarrik beren gisa uzteko; Etcheparenean aldiz, neska-mutikoak berak abiatzen dira etxetik kanpora mundu berria ezagutzera, lehen gerezi bila, hots, mendekoste gerezi ederren bila. Asperturik eta gogaiturik dira beti gauza berak ikusteaz, eta mundu zabala ezagutu nahi dute, beren mundu ezagunetik landa den mundu ezezaguna, ustez gauza ederra-koz betea.

Inguratzen dituen natura bezala, neska-mutikoek egiten dituzten jolasak ere arras basak edo naturalak dira:

Ez zuten oraike haurrek ukaiten dituzten jostagailurik! Ur errekan xipaka (oinak bustitzen) artzen ziren neskak eta mutikoak gaztain perdez xirula egiten, xori hiltzen harrika neguan, udako bero handietan suge mandil kalitzen harrusuetan (harrusietan) eta holako. Neskek ez zuten pupetarik. Mutikoek ez zuten zurezko zaldirik. Ukanik ere ez ziren gustatuko. Ez zakiten xoko batean jarririk jostatzen, haur txar batzu bezala, iduri

[88] Ikus Internet-en M. Antónia Guardiet Bergalló: "Hansel y Gretel de Engelbert Humperdinck". Hortik hartu ditut Grimm anaien ipuinari buruzkoak. <http://www.teatro-real.com>. (2009-12-30).

eriak, lasterka ezin ibil. Jauzteka ezin ar. Ez zitazken geldirik egon. Mahiago zuten aberen ondotik hatsangatuak ibili. Nihun ez zauzken. (140. or.).

Eta astoen ondotik ibiltzea atsegin zuten, eta erleen habia atze-man eta zuloari su emanik erleak hil arteko onik ez zuten. Hitz batean, bizi-bizirik zeuden, oro jolasgura ziren; haatik, gurasoek lanean ariarazten zituzten, eta hastio zuten beti ingurune bera ikusi beharra: *Lurra, oihanak, etxeak, iguzkia, izarrak eta zerua baizik ez ziren ageri heietan. Alde guzietarik mendiak. Eta bixta labor.* (141. or.).

Amets zituzten *mendekoste gerezien* bila abiatuak heltzen dira sorginaren txokolatetzko etxera. Zati hau Inazio Mujikak adierazi bezala, oso Hansel eta Gretelen ipuinekoa da. Aleman ipuinean bezala Etcheparenean kaiolan sartzen du sorginak mutikoa eta denbora aski luzez hura gizentzen atxiki ondoan eta neska berarentzat lanean, neskak azkenean lortzen du sorgina labera bota eta bertan kiskal dadin, eta mutikoa kaiolatik askatzea.

Amaiera bestelakoa da. Grimm anaienean anai-arrebek sorginaren gozokizko etxean perlak eta harribitxiak aurkitzen dituzte eta aitarengana itzulirik, amaordea jada hilik zela, aberats eta zorionsu bizitzen dira; Etcheparenean berriz: *Luzaz besarkatu ziren eta etxean sartu.* Gatibualdian neska-mutikoen artean maitasuna sortu da, eta etxera itzultzen dira, gurasoen mundu ezagunera.

Etchepareren ipuinetik gazteek atera dezaketen irakatsia da mundu ezezagunean arriskuak badirela, apetak eta nahikeriak ase nahian ibiltzea arriskutsua dela, baina direlako peril horiek elkar maitatuz eta familiarekin eten gabe gairi daitezkeela.

Ipuin honetan, bestalde, zoritxarrik handiena sorgina bezala bakar-bakarrik bizitzea da, familiarik gabe eta herritik kanpo oihanean:

Gaixo haurrak, ni bakarrik niz mundu huntan, aitarik gabe, amarik gabe, anai-arrebarik gabe, haurrik gabe. Ikusazue zoin triste izan naiteken, bakarrik ontasun guzien erdian, oihan baten barnean (145. or.).

3.1.1.2. "Papo-gorria"

P. Xarritonek kontatzen digu: *Herriko eskolan zebilelarik, gaitz gaixto batek behartu zuen luzaz etxen eta ohean egoiterat* (235. or.).

Ipuin honetako protagonista Peyo ttipia, hamar urtekoa ere hala da: udazkenean, zehazki, urrian, ohean etzanik, elgorri kutsakorrak jota eri eta inori ez kutsatzearren bakarrik egotera behartua. Orduan:

Bere anai-arreben kalapiteri dena beharri eguerdi eta arrats...(.) Eritasuna ahantzi behar zuen, eta gogoz bederen ibili, hain maite zituen herriko xoko galduetaraino. Bera ari zen solasean bezala bere lagun ttipiekin, jende handiekin ere bai. Eta ardura amari oihuka, beti zerbaiten beharretan...Eskolatik bere lagunak hautemaiten zituen bidean iragaiten irriz eta oihuka eta elgarri pasoka (150. or.).

Honetan, bere bakardadea arintzera udazkenean eta neguan ere kantatzen duen papogorria heltzen zaio. R.M. Azkuek Nafarroa Behe-rean jasotako elezahar baten arabera, papogorria edo urretxindorra txori sakratua da; izan ere, Andre Maria Kalbarioko mendian Semearen heriotza bitartean negarrez ari zela, txepetak zikindutako altzoa garbitu zion papogorriak eta orduan Jesusen odol sorta erori baitzitzaion papora. Hortik izena⁸⁹.

Gagozkion ipuin honetan papogorria eta miraila dira garrantzizkoak:

Orduan haurrak eskuak zabalduz eta ganbarako asko gauza erakutsiz xoriari nahi dio mirailak emaiten duela konpreniarazi ganbararen itxura. Han bertzaldean ikusten dituen haurño hura, xoriño hura, ohe hura ez direla itxura batzu baizik (153-154 orr.).

Ispilua tarteko harremanetan jartzen dira kanpoan bakarrik den txoria eta gela barruan bakarrik den mutiko eria, nolabait, arima bikiak.

Papogorria lagun duela iruditzen zaio kanpoan baino hobeki dela eta zortzi egunen buruan egunero txori papogorriaren ondoan egoki, sendatu zen mutikoa. Hasi zen kanpora joaten eta eskolara.

Neguan, hotzak hasi zirela, mutikoak berak atzeman zuen bere gelan papogorria hilik. Amaiera tragiko horren kariatara, negar egin

[89] Ikus "txoria" atala in AZURMENDI, Mikel: *Euskal nortasunaren animaliak*, Baroja, Donostia, 1987, batez ere 36-38 orr. Ikus halaber, PERURENA, Patziku: "Txan-txangorria: kristau herri melenga honen sinbolo garbia" in *Porrot 4/Kontra*, (otsaila), 1990, Interneten.

zuen mutikoak. Ehortzi zuen mutiko lagun bat bezala, eta ez espe-
rantzarik gabe baizik sinesmenak emaniko itxaropenaz: *Ixil-ixilik bi*
otoitz egin ziozkan eta baratzeko lurtean, amak ekar arazten zituen
lore andana baten artean ehortzi (159. or.)

3.1.2. Antonio Sorarrain

Alkizar frantziskotar ohi hau Salvatore Mitxelenaren belaunaldia-
ren eta Joseba Intxaustiren⁹⁰ belaunaldiaren artekoa dugu. 50eko
hamarkadan, Zarauzko frantziskotarren komentuko eliza lanetan aritu
zen, antoniotarren Lanbide eskolan (1961-1968 artean zuzen-dari),
Komertzio eskolan eta batxilergoan eskolak eman zituen, 1957an
Karmelo Iturria-rekin batera "Helduentzako Euskal Eskola" sortu
zuen, eta guri berriaz doakigunez, euskal literaturgintzan aritu zen.

Santa edo santa hotsean hildakoen biografiak idazten nabarmen-
du zen: hamarkadaren hasieran italiar santarena *Santa Maria Goretti:*
bere bizitza argitaratu zuen⁹¹, hamarkadaren erdian, Arturo Kanpio-
nen *Itzaltzuko koblaría*⁹²-ren itzulpenaz gain, *Lili txuria odoletan*⁹³
kaleratu zuen, Ama Maria Teresalina bizkaitarraren bizitza (Joakina
Zubiri 1918-1947) Pakistango Kaxmirren martirioa harturik hila, eta
bi ipuin aski luze *Euzko-Gogoa*-n, hamarkadaren bigarren zatian: *Lili*
*zuria*⁹⁴ eta *Urzain, Zillarrezko Azeria*⁹⁵, gazteentzat oso egokiak. *Erli-*
jio kazetaritzari dagokionez, *Anaitasuna* (Gipuzkoakoa) eta *Francisca-*
nismo aldizkarietako zuzendari izan zen.

3.1.2.1 Lili zuria

Urretxindorra da protagonista nagusia. Bere bizia baino maiteago
duen Mirentxu neskatxa salbatzeagatik bizia nola ematen duen kon-
tatzen da. Jose Mari Satrustegirentzat maitatuaren hutsunea ekartzen
du gogora urretxindorrak eta haren mezularia da⁹⁶. Kanta zaharretan

[90] Sorarrainen biografia laburra: *Euskal Herriko lanbide-heziketa*, Langintza
eskola, Zarautz, 1995, 71. or.; eta Zarauzko frantziskotarren artean euskal letretan
nabarmendu direnak: *Gure Herriko frantziskotarrak*, Arantzazu, Oñati, 2002, 230-234
orr.

[91] Arantzazu Argitaldaria, Arantzazu-Oñate, 1951.

[92] Honako liburu honetan bildua: *Elezarrak. Arraun ta Amets*, Itxaropena,
Zarautz, 1955.

[93] Arantzazu Argitaldaria, Arantzazu-Oñate, 1955.

[94] *Euzko-Gogoa*, (7-8), 1956.

[95] *Euzko-Gogoa*, (1-2), 1958.

maitatuaren hutsunea barik amodioaren zoriona ere adieraz dezake⁹⁷. J. Chevalier-en sinboloen hiztegiaren arabera⁹⁸, urretxindorrak (olerkari guztientzat maitasunaren kantari) era hunkigarrian erakusten du, sortzen dituen sentimendu guztietan, maitasunaren eta heriotzaren artean dagoen barneko lotura.

Gure kontakizunera itzuliz, Gorbeiaiko urretxindorrak Mirentxu maitea hil ez dakion soilik Auñamendiko bortuan den Elurrezko Lili Zuria ekarri behar dio. Bidean larretxoriak (oso azkar goratzen eta oso azkar beheratzen direlako zeruaren eta luraren arteko loturaren ikur), pagausoak (basoko uso handiak) eta Iratiko oihaneko etxeko andre den Lorea (Lizardiren "Itzal" oroitarazten du, baina guztiz bestelako zentzua du) izaten ditu laguntzaile.

Izadia eta izadiko sorkariak Asisko San Frantziskoren tradizioan Jainkoaren kreaioa eta kreaturak dira, hurrenen hurren. Anaia Eguzkiaren ereserkia, txolarreei egindako predikuak, otsoa otzantzeko egindakoa. Tradizio horretakoa da kontakizuna hain segur, idealismoz, lirismoz eta izadizaletasunaz blai⁹⁹, eta naturazaletasuna suspertzeko aparta.

Neguan hasten da kontaketa:

Baiñan gaur urretxindorrak naigabez il nai luke ta otzez nausiturik abestu eziñik, gaztañondoko adar batean kikilduta dago leio-zear irrikitzen begira. Ba-dira egun batzuk, Mirentxu ez dala agertzen leioan, neskatxa iltzeko zorian dagolako... Oe-gaiñean datza; bere adats ederrak ez du leengo argi biguiñik; bere begi ederrak ez dute orain dizdiratzen aspaldiko ñir-ñir zoragarri arekin; masail zuri-zuriak berdintzen dira izaren musu zurailekin; aboa par egiteko eratu ta ibar-zelaiaren loreak baiño gorriagoa zana, estutua dago miñezko kiñu batez; bere soiñ liraiña txorien bekaitza zana, unaturik dago, beroga

[96] Ikus "txoria" atala in AZURMENDI, Mikel: *Euskal nortasunaren animaliak*, Baroja, Donostia, 1987, 54. or.

[97] Ikus Mikel Azurmendiren aipatu liburuan, 57. orria.

[98] CHEVALIER, Jean eta GHEERBRANT, Alain: *Diccionario de los símbolos*, Edit. Herder, Barcelona, 1991, 901. or.

[99] Egund euskarak duen normalizazioaren talaiatik behaturik, baditu gramatika akats nabariak, testua itsusten dutenak baina literatur maila itzali gabe.

urren, eta esku aiek lore-atalak bezela ez dezakete bialdu maitasun-gezna urretxindor gaixoari (id.).

Gorbeiatik Auñamendira negu minean ibilaldi latza egin ondotik helzen da urretxindorra elurrezko Lili Zuria kulunkatzen den gailurre-ra:

Atzaparrak elurrean tinko egiñik, poliki-poliki tontorrera ur-biltzen da, ta orduan...gauza gelgarria benetan...illargiaren iz-piz eta aingeruen egalez eunduta bai'litzan, lili zuri eder, dizdiratsu bat agertzen zaio. Aizeak astindutako Lili Zuria leiarrezko derizkion azubil (zurtoin) baten gaiñean kulunkatzen ari da (id.)

Lorea Irati oihaneko etxeko andreak azaltzen dio zergatik sortu den Lili Zuria han:

Beiñola, Maitagarria yoañ zan ara negar egitera, ta malko bat elur gaiñean eroritakoan, edertasun berdingabeko Lili Zuri bat sortu zan. Ordudanik, negu orotan toki artantxe sortzen da Lili eder ori.

–Eta zergaitik negar egin zuen Maitagarria'k?

–Gure aberriaren zorigaitzak ikustean –zion Lorea'k asperenka– baiñan malko ori yario zitzaionetik, euskera gure izkuntz ederrak beti-betiko iraungo omen du (id.)

Lili Zuriaren eta beraren zurtoinaren eraginez, Mirentxu sendatzen da:

Mirentxu'k artzen du Lili Zuria eskuen artean; bere berdingabeko lurriña pozkiro arnasten du; lore-atalak goiznabar-argi añako biguiñak, illargiaren izpiak baizen argitsuak, eguzkiaren leengo printzak alako epelak, lilluraturik musukatzen ditu. Elurrez eta leiarrezko egiña dirudien azubilla, laztantzen du. Bere begiak berriz ere argitsuak dira, ezpaiñak gorriak, adatsa dizdiratsua, masailak gorri-zuriak. Bere zaiñetatik odol epela ta berria dabilkio. Zein ederra dan ats egitea Elurrezko Lili Zuria'ren ondoan...! (id.)

Horretaraz gero, ematen du aberriaren eta bereziki euskararen aldeko sakrifizioaren irakurketa aktibarazi nahiko lukeela, ezen beste-la iduri du kontakizunean garrantzi handiena duten sinboloek zuritasuna, garbitasuna azpimarratzen dutela, eta interpretazio baten arabera urretxindorrak neskatzaren birjintasuna salbatu nahiko luke kos-

ta ahala kosta, edota galdutako paradisua berreskuratu klaustroetako lorategietan aipatu ohi den bezala, esaterako, Maiarako Santa Maria La Real monasterioko klaustroko lorategian, zurtoina kristalezkoa duen lili zuri elurrezko horren bitartez.

Nolanahi ere, dena delako helburu espiritual goren horrek bizia ematerainoko sakrifizioa eskatzen du, sakrifizio bortitza, Gorbeiatik Auñamendirako joan-etorri neketsua, negu minean; hori bai, ordainetan, gozoro hiltzeko:

Mirentxu'k maitasunez zotinka, eskuen artean du, biotz-ondoan eusten du, maitekiro musukatzen du...baiñan Txorrotxio iltzen ari da...Bitxiak baizen malko bi ederrak darizkio Gorbea'ko lore ederraren begietatik, eta malkoen txerak oartzean, urretxindorra itzarrik ez duen lo gozo batean murgiltzen da...(id.)

3.1.2.2. *Urzain, zilarrezko azeria*

Bigarren kontakizuna berriz, Urzain azeri bihozberaren eta Xabier mutiko bihozberaren arteko zinetako adiskidantzaaren istorioa da. Oso ongi kontatua dago azeriaren bizialdia, jaiotzen denetik amak zapuztu eta bizia bere kasa atera behar duenera. Horixe du lorpenik handiena, nire iritzirako. Honetan ere izadia xarmanki dago margotua, haren alderako zaletasuna sustatzeko ezin hobeki

3.1.3. *Jose Mari Satrustegi*

"Axeri belarri-motza" alegian¹⁰⁰, herri ipuinen atalean iruzkindu dugun "Esneketaria" ipuinean garazieraz bezala engoitik nafar kutsuko batu gisakoan, azeriaren ibilbidearen berri ematen digu, bizi zen zelaitik mendira, eta han atzeman zuen artzaintsarekin izaten duen bertso-elkarrizketa.

Azeria ongi bizi zen zelaian, baina beroa zuen "partida". Partitu zen bada mendi aldera, lortu ere bai atsegina *oihan busti-belarzutan sartu zelarik* (id.). Loaldi ederrak egin ondotik, zer ahoratu ere lortu zuen, artalde batetik axuri bat bereganaturik, baina, leku berrian ez zen laketzen:

Afari ondoan izarretara begira dago; Menditartean ikusten duen zeru puska ura ain ttipia iduritzen zai!! Nun dira ene erri

[100] In *Egan* (1-2), 1960, 67-70 orr.

artako zeru zabalak? Etzuen erran nahi biotza ta zainak itotzen zazkotela patar aiek; presondegi batean bezala zela; etzuela laketzen. Eta gero zer bakardadeal Berdin ilun zen bere barnea, argi-sendian (id.)

Artzaintsarekin koplatan azeria entseatzen da neskatoa gogatzen, handik hobe duela lekua utzirik Parisera edo joanik, baina, artzaintsak: *Bana nik beti/ikusten duana/gogoz itzultzen/munduz joana*. Bizkitartean ehiztari bat inguratzen da, azeria hasten da ihes egin nahian baina artean harrapaturik da gelditzen. Bizia ez galtzeko buztan harroa bere hortzekin hautsi beharrean gertatzen da, eta orduan artzaintsak:

*Bego, bego, sort lekua,
Duzu nere konseilua;
Ba-da munduan zer jana
Ausiki gabe buztana (id.)*

Azeri emigrantea baino lurrari atxikitako artzaina hobe!

Gogora ekar bedi duela berrogeita hamar urtetsu euskal emigratioa gaitza zela Garaziko eta inguruko laborari eskualdeetan, ahaide ugariko nekazari familietan gehiago ziren Ameriketara, Bordele edo Parisera abiatzen ziren seme-alabak, lekuan gelditzen zirenak baino.

3.1.4. *Marijan Minaberry*

Xabier Etxanizek honela idatzi du autore honetaz:

Minaberry dugu 60ko hamarkadaren hasieran haurrentzat idatzi zutenen artean idazle garrantzitsuenetariko bat¹⁰¹.

1958an argitaratu zuen "Hiru adichkideak" izenburuan aipatzen direnak "altxalliak" edo tximeletak dira, zuria, gorria eta horia. Han dabilta hegaldaka bata bertzearen gibeletik lasterka, erle bat ikusten dutenean: haren habiaren bila abiatzen dira ezta amets. Horretan, aroa aldaturik, euri-xortetan, aterpe bila abiatzen dira lorerik lore. Lore horiak tximeleta horia baino ez du gerizatu nahi, lore gorriak tximeleta gorria, eta lore zuriak tximeleta zuria. Babesturik baina banaturik baino nahiago dute euritan elkaturik jarraitu aterpe bila. Eta

[101] ETXANIZ, Xabier, 1997, 268 or. Informazio gehiago ARBELBIDE, X.: *Marie Jeanne Minaberry (1926)*, Bidegileak, Eusko Jaurlaritza, Gasteiz, 1998.

eskuratzen dute saria: haritz eder baten aterpe eta pausaleku bikaina.

Alegiaren erakutsia amaieran:

Uros ziren, zorionez betheak senditzea zoin den ezti, zoin den bihotz altchagarri elgarren arteko amodioa, elgar laguntzea! Malurrean bat, hegalez-hegal elgar sustengatuz! Zoin den ona elgarrekin jastatzen eta jasaiten den atseginal Zoin beroa lagunaren sustengua, zoin eztia arbolaren geriza, zoin arina altchaliliaren bihotza!...(id).

Amaiera hori gabe ederrago? Amaiera sobera luzea? Xoragarri kontatua behinik behin.

3.2. Helduentzako ipuinak

50eko hamarkadaren hasieratik ipuingintzan ari da Jon Mirande. Argitaratutako eta idatzitako obrari dagokionez, hamarkadarik joriena du. 1951n, besteak beste, "Ohiko jainkoari" olerki enblematikoa argitaratu zuen eta "Behiak" ipuina. 1959an jada burutua zuen "Haur besoetako" eleberria (Koldo Mitxelenari igorri eta hark adierazi zion *Egan*-en ezin zela kaleratu) eta bien bitartean hainbat olerki, ipuin, saio eta artikulua. Hamarkadaren hasierarako aski heldua literaturgintzarako, eta hamarkada amaieran aski etsitua, euskal politika arlo kultural, moral, filosofikotik eraberritzeko egindako ahalegina porrote-ra kondenatua eta literatura aldetik askoren zinezko arbuio dorpeaz gain, segur aski pisu larriagoa zuena, argitaratzeko arazo ezin gaindituzkoak. Ipuingintzari doakionez, bera da hamarkada guztian barrena ipuinak itzuli, asmatu eta *Euzko-Gogoa*-n, *Gernika*-n eta *Egan*-en kaleratzen aritu den bakarra.

Hamarraldiaren bigarren zatian abiatzen dira gainerakoak, zehazki 1957tik aurrera. Jean Etchepare eta Mirande alde batera aurkia eta ifrentzua dira. Zuberotar paristarrak hastio zituenak eta lumaz borrokatu nahi zituenak maite zituen eta aldezten garaztarrak literarioki. Alderatu besterik ez dago, Etchepareren "Etxekoak" edo "Itsasizarra"¹⁰² Miranderen "Ametsa" edo "Eresi kantari"-rekin¹⁰⁵, dioguna egiaztatzeko.

[102] Ikus MUJIKI IRAOLA, Inazio: *Jean Etchepare: Mendekoste gereziak*, Erein, Donostia, 1991, 109-114 orr. eta 89-102 orr.

[103] Patri URKIZUren *Gauaz parke batean*, Elkar, Donostia, 1997, 99-106 orr, 141-156 orr.

Txillardegik eta Gabriel Arestik ere aipatutako urte horretan, aldizkari eta ale berean, eta elkarren segidan, hurrenez hurren, eman zituzten argitara “Orangutanen ugartea” eta “Umezurtz aberatsak Gabonetan jokatu nahi”. Biak ere bata bestetik oso desberdinak. Txillardegirenak, urte horretan bertan argitaratu zen “Leturiaren egunkari ezkutua”-k bezala, nagusiki gaien eraberritzea zekarren euskal kontagintzara eta bilbotarrak, aldiz, ipuin kontaeraren berrikuntza, gaiarena baztertu gabe.

Txomin Peillenek, Patxi Etxeberriak eta Andoni Arozenak ere urte horretatik aurrera argitaratu zituzten hainbat ipuin *Euzko-Gogoa*-n eta *Egan*-en.

3.2.1. Jon Mirande

Zortzi ipuin asmatu eta zortzi itzuli argitaratu zituen 50eko hamarraldian. Eta horretaz gain, ipuin luze edo eleberri labur *Haur besoetako*. Poemak izan dira azertuagoak baina haren narrazio lanek ere gure arteko mordoxka xarmatu dute.

Haren narraziogintzaren berri emateko lau ipuin eta eleberria hautatu ditugu. Olerkiak azertzean aipatu dugu haren literaturgintzan, generoak genero, batasun handia dagoela, eta olerkietan agertzen diren gaiak eta mitoak eta sinesteak agertzen dira ipuinetan eta goren mailan *Haur Besoetako* eleberrian.

3.2.1.1. “Zinopa”

Izu-laborrizko giroa bikain lortua dago. Soil-soilik izu-ipuin gisa irakur liteke, baina zenbait xehetasunetan erreparatuz gero, beste hainbat irakurketa ere egin litezke.

*Mutil zintzo, atsegin, langile bat*¹⁰⁴ zen ipuin honetako protagonista “martiria”. Irudimenik ez zuenez, ez zen ohartu *gaua beltzago zela urteko garai hartan ohi den baino* (id.); hortaz, neguko solstizioan jazotzen da Ipuina, eguzkia hil eta berpizten den garaian kristautasun aurreko mitoen arabera, bereziki J. Mirandek maite zituen herri zeltikoetako mitoei jarraiki¹⁰⁵. Hiria den zibilizazioaren espazio arrunt

[104] *Gauaz parke batean*, 128. or.

[105] Alemanen okupazioaren garaian nazien aldeko bretoiekien adiskidetasun-harremanak izan zituen eta haien giroan edan bide zituen bizi guztian maite eta garatu

ohikotik ateratzen du gizon arrunt, langile zintzoa eta bere ustearen aurka gogo apalagokoa (*gogo apalagoko norbait berari jarraiki zebile-la uste ukanen zuen, urrats berberean bait zetorkion atzetik*) eta oihana den naturaz gaindiko beste esparru batera eramaten, atzetik segika duen gizon zahar ahots erlastuko baten bitartez, oroitzapen txarrak ekartzen dizkiola, eta biktimak ezin duelarik ezer egin jarraika darraiona atzemateko.

Oihaneko sasi-jainko hori gizon zahar bat zen, handia, bilo-bizar-
rrak urdinak, zaia zuri batez jantzia, gerrikorik gabe, urrezko kate bat
zekarren lepoan eta handik zintzilik urrezko eguzki-gurpil bat, esme-
raldaz ederragotua eta bi ahoko aizto bat eskuan, punta lurrari buruz.
Taranis mitologia zeltako jainko galiarra gaueko hiru jainkoetarik bat
zen, eta eskuan tximista ala gorpila edo biak ohi zeramatzan¹⁰⁶.
Tximista eguzkiaren ikur eta gorpila eraberritzearena, urtea hil eta
berria hastearena eta hedaduraz eraberritze oreana. Gerra presoak
zuhaitzetan zintzilikaturik eskaintzen zitzaizkion delako oihaneko jain-
ko horri.

Nahiz eta ez zuen begiradan gorrotorik edo beste giza sentimen-
durik ageri ("Harrizko jainko bati" olerkia dakar gogora, Orzi Thor-i
eskainia, nahiz gorago aipatu ditugun eguzki-gurpila eta aiztoa barik
bahea eta mailua ukan hark), bihotza izoztu zitzaion mutilari haren
begien pean, hots, heriotza hurbil zuela sentitu zuen. Musika ozen,
indartsu eta zahar antzekoa kantatzen zuen. Beraz, dena delako
naturaz gaindiko izaki horrek hotz jokatzen zuen, ez giza sentimen-
duen mendean, eta beraz ezin ulertuzkoago eta ezin saihestuzkoago.

(...) zituen hainbat burubide. Laster igaro zen "Josu bar-Joseph" gaztaroan
maitzetik gutartera itzul baledi gurutziltzatuko zukeela adieraztera, kristautasunaren
aurkako arima-sinesle eta politikan eskuindarra izatera. Gurasoek elkarren artean
euskaraz baina seme-alabei frantsesez egiten zieten, lehenago ikasi zuen bretainiera
euskaraz baino eta hizkuntza zeltiko horretan 1944-46 urteetan Limerigou deritzan
poema erotikoak egin zituen. Goulvenn Pennaod bretainiar abertzalea ezagutu zuen
Parisen 1947an liburu-denda zeltiko batean, bretainieraz mintzatu ziren eta elkartzeko
hartatik bizi guztirako gogaidetu eta adiskidetu. Hogei bat urterekin hasi zen euskaraz
ganoraz ikasten eta beraren eraginez zuberera izango zen handik hara etxeko hiz-
kuntza. Andima lbinagabeitia 1948an ezagutu zuen, eta hark asko eragin zion eus-
kaltaletasunean eta abertzaletasunean, eta guztien gainetik euskaraz idazteko lehian.
Gehienbat euskaraz eta bretainieraz idatzi zuen. http://eu.wikipedia.org/wiki/Jon_Mirande

[106] Wikipedian lortu dut informazioa.

Mutilari emeki-emeki ezin entzunezko egin zitzaion musika hori eta ikusmena galtzen hasi zen: *min zorrotz bat senditu zuen. Itsas zabal gorri batean murgildu zen, itsasontzi zoritxartu baten antzora* (id.) Musika, norberaren kontzientzia galtzea eta uretan, itsasoan urteza errepikatzen diren gaiak dira Miranderen olerkietan. Kasu honetan heriotza bortitza, odoltsua azpimarratzen da.

Mutil zintzoa, langilea, gisakoa, gizarteak eskatzen duen bezalako gorroto zuen delako jainko idolo horrek (Jon Mirandek bezala) eta heriotza odoltsua eman zion:

Poliz-gizonak gehienik harritzen zituena, aldiz, zauriaren itxura zen: eguzki gupil baten antzean haizto ukaldika bularrean egin izan zitzaion; zauri hartarik ixuri zen haren odola, eta Herioa sartu zen haren gorputzaren ondoraino (id.)

Zelten tenplu sakratua zen oihan ilunean, gaurik iluneneko garaian, neguko solstizioan, zelten gaueko jainkoren bati eskainitako giza oparia. Baina jainko-panteoi zeltatik edo euskal panteoi pagano zaharretik hartutako sinbolo zehatzak gorabehera, barnago, hondarrik hondarreanean, jendearen ohiko "zintzotasuna", kristau oinarrietan funtsaturikoa, erail beharra, bestelako kontzientzia moral eta politikoa erdi zedin euskaldunen baitan.

Amaieran azpimarratzen du ironia garratzez zein ona zen eraildako eta zer-nolako atsekabea utzi zuen familian eta gizartean:

egi azko damua erakutsi zuten haren ahaide, ezagun eta nagusi guztiek, mutil zintzo, atsegin, langile bat izan zelakotz beti. Goian bego. (id.)

3.2.1.2. "Behiak"

lñaki Aldekoak Miranderen gai komun bat den kontzientziaren disolbatzeaz ari dela dio Arrazoi jainkosaren aldean Heraklitoren mistika –Nietzscheren bidez berreskuratua– edo Lukrezio pentsalariaren eredu hobesten zituela. Eta testuinguru horretan "behiak" ipuinaz:

Naturaren eta abereen mundutik isurtzen den lasaitasun bera dario (.) *Mirande belauniko jarri zen abelgorrien izaera neurri-gabeki gorengoaren aurrean*¹⁰⁷.

[107] Aip. lib. 13. or.

Halaxe da. Begira nola hitz egiten dien ipuineko protagonistak:

Oil Behiak, jainkosa geldioak, ez asarre izan: ez natorkizue soroetako bake handia nahastera...Mindun eta apal bait nator, ez asarre izan...¹⁰⁸.

Lau arrangura adierazten dizkie behi jainkosei: lehena, lana-rekikoa: gizakume bat baizik ez naiz: nekatu naiz lanetan, min dut ene buruan, ene haragian (id.); bigarrena, maitasunarena: maitatu dut, min euki dut bihotzean...(id.); hirugarrena, bere euskal herriarena: herriminez bizi nintzen hemendik urrun, eta ikus! Herri hau dela ta dut orain min...(id.), eta laugarrena eta azkena: gizadiagatik, min filosofikoa: gizadimen minez, mindun (id.).

Aurreko hiruretan behi jainkosek lasaitzen dute gizaki minduna, gisa desberdinetan, baina azken buruan, naturaren gurpil arduragabeari erreparatzeko esanez, naturaren bilakaera eredutzat hartzeko iradokiz, baina azken galdera filosofiko hori planteatzean, gizakien edo gizadiaren heriotzaz, azken buruan, behiek:

Éz zuten aldi honetan erantzun, baizik luze luzaro eni begiratu. Eta heien begietan nabaitzen nuen...farre algara handi, isil bat...Orduan nik ere farre egin nuen behiekin batera. Belar gainean etzan nintzen haien artean, goizeko ekiak, bere euri-odei ohetik jautsirik, argitzen gintuela, belardiak, behiak eta ni (Zuberoan, 1951).

Gizakiak eta gizadia natura gara eta naturara itzuliko gara edo Lehen Izatetik jalgi ginen eta hara itzuliko gara¹⁰⁹: gure espeziearen heriotzari buruzko arrangurak oro irrigarriak dira. Behiak gizakiok baino askoz azkarragoak dira naturaren bilakaerari jarraitzen dakitelako.

3.2.1.3. "Ametsa"

Nietzscheren eta Spenglerren bi moralen bereizketaz diharduelarik, ona eta txarra nobleak, eta ona eta gaiztoa apeztrarak, ipuin hau ekartzen du hizpidera Joxe Azurmendik:

Ezkontzak eta familiak, konbentzio sozial hipokrita batzuk bai-

[108] *Gauaz parke batean*, 97. or.

[109] Ikus "Izatearen sustriaiak" kapitulua *Schopenhauer, Nietzsche, Spengler* MIRANDÉren pentsamenduan, Susa, Zarautz, 1989, 43. or eta ond.

no ez dirudite Miranderentzat, itxura duenez. Ohiturari jarraiki eta munduari uko egiten ausartzen ez delako, jendeak onartzen duen katea. Beste zentzurik ez dio nonbait ikusten Mirandek. Nobelan baino ere plastikoago eta bildukiago Ametsa ipuinean azaltzen digu hau (.) Izpiritu libre batek ez luke konbentzioei burua makurtu eta ezkondu behar (.) Grinen satisfakzio piska baten truke hartzen den galeretara kondena zigorra da ezkontza¹¹⁰.

Ezkontzaren urtemuga ospatu zuten aurreko gauean eta goizean bizitako ezkon urtearen balantze bat egiten hasten da protagonista:

Zoriontsu izan ote zen ezkonturte hortan? Ezin esan zezakeen (.) Noiz maitemindu zen hartaz? Baina maitemindu ahal zen egiazki? (.) Behar bada, ez zen Marcelle-z maitemindu, baina bidezko da "neska bat edukitzea" hogeitau urteko mutil batentzat (.) Geroztik, biziak jarraitu zuen, gertakari handi gabe, bi ezkonberrientzat. Ondo alkar aditzen zuten. Etxeko andre ona agertu zen Marcelle¹¹¹.

Beraz, senar-emazte horiek saldokoak ziren, ez ziren batez bestekoa baino okerrago edo hobekiago konpontzen elkarrekin.

Haatik, ondoezik zegoen senarra. Musika jarri zuen, eta edan egin zuen. Musikaren eta alkoholaren bitartez:

Hasi zen pentsatzen behinere pentsatzera ausartzen ez zen gauzekin. Zergatik ez zen ausartu bada? Oroen buruan zer biziera ilaun, gertakari gabekoa berea! (.) Guzia beti berdin, egunero ordu berean lanera, egunero lankide berak, egunero hizketaldi berak, egunero emakume bera etxean! (104. or.)

Jarraitu zuen edaten eta beste kontzientzia bat izatera heldu zen: farregin zuen basaki, eta gau minean, alde guzietatik aranotsak (oihartzunak) sortu zituen haren farreak, abere irri urrundikoak, aspal-dikoak alegia (105. or.). Emazteak zoratu al zen ziotson eta berak: Zoratu ni? Askatu naun, aske naun! (id.) Hipokrisiaren eta eguneroko

[110] Schopenhauer, Nietzsche, Spengler MIRANDERen pentsamenduan, Susa, Zarautz, 1989, 90. or. Ikus, halaber, Mirande eta kristautasuna, Aurrezki Kutxa Pro-bintziala, Donostia, 1978, 31-34 orr.

[111] Gauaz parke batean, 101-102. orr.

engainutik libre esango zukeen Mirandek, gutxiengo hautetsiaren askatasuna erdietsia zuen engoitik.

Ahoa estali zion eta ito. Esnatu zenean ez zekien zer jazo zen: Ohe ertzean exeri zen Pierre, burua eskuetan hartuz. Behin batean...alkolean...ametsak ito...betiko (106. or.).

3.2.1.4. "Eresi kantari"

Rudolf de Rijk nederlandar euskara irakasleak Miranderen ipuine-tatik gogokoena hauxe zuen¹¹². Miranderen adiskide handi Jon Etxai-dek *Euzko-Gogoa*-n argitaratu zituen 1956an bi artikulu euskal eresi zaharrez¹¹³. "Egun bereko alarguntsa"-z Jean Jaurgain zuberotarrari jarraiki zioen:

Eresi unki-garri onen protagonistak Piarres Irigarai eta Gabriela Loitegi dira. Zuberoa'ko etxe leñargitako bi gazteok 1.633'ko uztailaren zortzian ezkondu ziran.

Bere uztatik honako hau erantsi zuen:

Eguerdi beteko zorion mozko-garria naigabe osin biurtu zen eguzkia osertzean (sic) murgiltzearekin. Ba'ote erakuspen zirrara eragingarriagorik mundu ontako gauzen ezereztasuna eta irauneza adierazteko? Alare, lurrari ain atxikiak baigera, alarguntsak, kristau etsipenez labur, ezin eraman du ain maitagarri zitzaionaz bereiztea eta izanaren gorputza baltsamaturik, zazpi urtetan idukitzen du gizon illa bere gelan¹¹⁴.

Joseba Lakarra, Koldo Biguri eta Blanka Urgellek egindako azterketaren arabera, "Hilaren maitalea"-ren gaia Euskal Herri-tik landa ere oso hedatua dago eta balada hori ezin da data horretakoa izan¹¹⁵.

Jon Mirandek, segur aski, azterketaren beharrik ez zuen izan euskal balada horri guztiz bestelako interpretazioa emateko.

Ipuin honetan Gabriela Loitegi ez da hildako Piarres Irigarairen maitale ezin etsia baizik ere haren hiltzaile lizun, hipokrita, handios, buru-arin eta bihotz gogorrekoa. Hilketak egin zuen

[112] Ikus *Gauaz parke batean*, 13. eta 15. orriak.

[113] 1956 (7-8) eta (9-10), 1956.

[114] 1956 (9-10).

[115] Ikus *Euskal baladak: antologia eta azterketa*, 2. liburukia, Hordago, Donostia, 1983, 87. or.

nagusiki bi arrazoiengatik: bata, senarragandik askatuz bere benetako maitalearekin bizi ahal izateko eta bestea, Irigaraiz mendekatzeko hark bere amodioaz egin zion aitormen erregelatik sumindurik. Eta zergatik orduan limoi-urez garbitzen zuen ostiral goizero baladak dioen moduan?

Ostiralea, paganoentzat sentsualitatearen jainkosari eskainitako eguna, baina kristautentzat egun santua delako (gogora Ostiral Santua): emakume doilor hura ez zen egiaz kristau, ordea, eta gure fede santuaz parre egiteko abagune hori ez du galtzera utzi nahi...¹¹⁶.

Berriro ere, oso buru argiz eta oso esku literario egokiz idatzi-tako ipuinean bere gai maiteak: kristautasunaren arbuioa (adiskide zuen Jon Etxaideren antitesia) eta moral ohikoaren narda, kasu honetan "ametsa"-n ez bezala emakume protagonistarengan haragiztaturik. Emakumeei bizi zen gizartean gizonak egotzen zizkioten bertute moralak, gizonen uste onak irrigarri uztea eta hankaz gora botatzea, pentsamendu eta egintza maltzurrenak eta kalkulatuena odol hotzean gauzatzeko gai zen emakume protagonista itxuratuz¹¹⁷.

Ipuineko emakume protagonistak honelako iritzia osatu oin-doan: Gaston hau azkenaz beste ez zait gehiegi gustatzen. Burgoi, arrazoinzale, aspergarri delarik, zer bitzta itsa eramango dut harekin ezkondu eta! (arrazionalismoaren Miranderen ohiko arbuioa)... Alabaina, ezkontza horri ezin itzur nakioke: aberastasuna eta gizarteko leku gailen bat ekarriko dizkit eta, gainera, gurasoek nahi dute egin dadin; alaba on izaki, ez nieke inondik ere atsekaberik eman nahi. Baina, Gastonen izpiritu ikertzaileari eskerrak, orain badakit nola joka" (153-154 orr.), gizona hilko du, aurrez xehetasun guztiak ongi pentsatuz eta pisatuz eta maltzurkeria gradurik gorenean erabiliz: eskaileretan behera bultz eginez inor begira ez duela.

Bukaera berriz, gorago aipatu dugun xedeari ezin hobeki egokitzen zaiona nola eskularru egokia eskuari:

[116] *Gauaz parke batean*, 152. or.

[117] Ikus Miranderen eta Nietzscheren eta Schopenhauerren obretako misoginiaz Joxe Azurmendiren *Schopenhauer, Nietzsche, Spengler MIRANDERen pentsamenduan*, Susa, Zarautz, 1989, 91-93 orr.

*Bestalde, Lohitegiko Gabriela baino zoriondunago, maite zuen gizona, hil edo bizirik, bere gelako lurpean zazpi urtez eduki beharrik ez zuen izan: urtebete gabe ihes egin zuen herbeste-
ra bere herriko amorante gazte batekin. Dohatsu bizi izan ziren, haurrik ez baitzuten izan (155. or.).*

Zergatik Miranderen seta sarkastiko hau ezkontzaren, bikotearen elkarrenganako leialtasunaren eta seme-alabak izatearen aurka?¹¹⁸

J. Azurmendiren aburuz, arrazoa politikoa da:

*Gehiengoaz eta saldoaz horrela pentsatzen duenak –tenta-
zioa ematen du galdegiteko– zergatik idazten du eta ez da
isilik geratzen, besteak bakean utziz beren bizimodua egiten?
Nietzscheren kasua alde batera utzita orain, Miranderen arra-
zoiak politikoa dirudi: abertzaletasunak. Haren konbentzimen-
du bat zen, Euskal Herria askatzeko aurretik moralki eraberritu
beharra zegoela, orain nagusi diren erizkera moral “demokra-
tikoeekin” inora joaterik ez dagoelako askatasun borroka ba-
tean. Borroka politikoaren parte bat da moral auziko borro-
ka¹¹⁹.*

*Mirandek Peilleni aitortu zion gutun batean lehenbizi antikon-
formismoaren ikurrina politikan erabiltzen hasi zela, baina une
hartan (1959an) nahiago zuela literatura hutsean lan egin, eta
ikusten bazuen espiritu aske batek ezin zabal zitzaieela bere
ideiak moralari edo antzeari buruz euskaldunen artean, erdara
batean idatziko zituela aurrerantzean.*

Utzi egin behar izan zion idazteari:

*Morala ez da zoriontsu izateko bidea, norbere obligazioa be-
tetzeko gogoia bakar-bakarrik baino, tragedia bat kostako ba-
zaigu ere. Morala obligazio hutsa da. Arima noblearen bere
barne ahotsari bakarrik obeditu beharra. Saldoak, baina, zo-
rion puxka bat da, bilatzen duena. Bi moralitasun (id.)*

3.2.2. Jean Etchepare

Gorago eman dugun haren bizitzaren berri laburra eta gaz-

[118] Gabriel Arestirengandik zein urrun! Gogora nola goretsi zituen hark Mell emaztea eta hiru alabak: Nerea, Gurea eta Andere-Bihotz.

[119] Aip.lib. 93-94 orr.

teentzako ipuinak ere gaingiroki iruzkindu ditugu. Halaber, adierazi dugu ipuingintzan Mirande eta Etchepare aurkia eta Ifrentzua izan zirela, eta bi ipuin aipatu ditugu. Lehenbizi bi ipuin horien azterketa laburrarekin ekingo diogu eta autore honekin amaitzeko beraren kontakizunik luzeena aztertuko dugu "Kurutze gorriak".

3.2.2.1. "Etxekoak"

Istoria sinplea bezain ongi eramana. Piarreño eta Maite senar-emazteak eta Erramun eta Peyo haien bi semeak protagonistak. Elkarrekin gazterik ezkondurik, hamabi urteko ezkon bitzta zoriontsua izan zuten, bi mutiko izan eta senarra gerrara joatera beharturik han hil zen. Baina joan aurretik egina zuen testamentua eta erabakia ondasunak nola banatu.

Zein ongi adierazia dagoen, ironiaz horniturik, nolako zoriontasuna izan zuten elkarrekin bizi zireino, Maite emaztearengan begia jarriz:

Maite zuen bere senarra, emazte batek sekulan maite ukan ez duen bezala bere laguna hamabi urte ezkontzaren ondotik (.) Funtsean ezkont aintzinean zuten amodio bera eta suhar hura bera zaukaten bihotzean bata bertearentzat. Eta fidantzia ere bai. Goizik elgarretaturik, bainan amodio handi eta bizi baten jostura sanoek azkar zeraukaten elgarren arteko lokarria¹²⁰.

Bost urtez atxiki zion senar gerran hilari dolua:

Oherakoan, bere bi haurño onak beren ganbaran etzan arazi eta aitarentzat zombait otoitz eginik, bere ganbaran sartzen zen, eta han, burua nigarretan atxikitzen zuen senarraren esposeko arropa beltzetan. Ezen etxerat ekarri zutelarik Piarreño, ez zuen gogorat eman ere gorputzaren aldatzea eta bere gerlari arropetan joan zen zeruko zorionerat. Maitek ez baitzuen asmatzen ahal holako gizon on bat zerutik baztertua izan zadien, eta bazuen fidantza Jainkoaren graziek behar zena egin zutela (110. or.).

Maitale leialaren gala dirudi.

Baina Maite emazteak beste lau urte aski izan zituen senarraren

[120] Mendekoste gereziak, 109. or.

oroitzapen oro ahanzteko eta etxeko morroiarekin ezkontzeko. Seme zaharrenak ere osoki ahantzia zuen aita eta huraxe zen amaren guztizkoa eta harentzat zituen pentsatuak ondasunak oro. Gazteenak berriz atxikitzen zuen aitaren oroitzapena, ez zuen hiltzat eman nahi, eta etxezoek baztertua zuten.

Gerrara joan baino lehen egin zuen testamentua irakurri zuen notarioak heriotzatik hamar urtera, eta haren arabera, gogoan izan zuen semearentzat gelditu ziren ondasunak oro.

Eta ipuinaren amaiera: *Eta lege-gizonak behar zena egin zuen* (114 or.)

Ahanztura kondenatua eta oroimena saritua.

3.2.2.2. "Itsas-izarra"

Inazio Mujikak aurreko ipuinean Maupassant-en eragina ikusi zuen eta honako honetan Pio Barojarena¹²¹. Aurrekoan bezala, kontalaria orojakilea da baina gehienetan ezkutuan dabil. Ongi dositutako elkarrizketen eta emazteki protagonistaren bakarriketen bitartez eta, istorioak berak adierazten du kontalariak nahi duena, hura sobera nabarmendu gabe.

Lortua dago itsas giroaren (euria, haizea, itsasoaren egoera, antxetak) eta emazteki protagonistaren aldartearen arteko harremana.

Hiru partean zatitua da ipuina, eta hiru emanalditan argitaratu zen *Gazte* aldizkarian. Lehenean, ehorzketa da Donibane Lohizuneko hilerrian eta han dira *Itsas-Izarra* ontziko eskifaiaiko guztiak bildurik, Erramun marinela itsasoan hil baitzen:

Euri xehe bat ari zen gogorki eta itsas usainez beterikako haize mehe batek azotatzen zuen hor bildutasunean zagon jendea (.). Zeru ñabarrean, antxetak inguruka ari ziren beren boz herdoildua entzunaraziz...(89 or.)

Kanpoko giro horrek lagundurik araberako gogoetak egiten ditu emazteki protagonistak. Ezin du konprenitu nola hil den. Aspalditik maite zuela eta ea elkarrekin hasiko ziren aitortua zion aurreko egun batean hil berriak, eta baiezkoa emanen ziokeen beste batek, Peyo

[121] Mendekoste gereziak, 13. or.

marinelak, lehenago gauza berak adierazi eta eskaera bera egin izan ez balio. Beste hori zuen gainera hautatua bere baitan, baina, heriotza edo hilketa izan ote zen susmoak zirela eta, burua nahasturik sumatzen zuen, sufritzen.

Bigarren zatiaren hasieran:

Leihotik, etxen gainez-gain, itsasoa ageri zen, altzairuzko itsaso bat, euria eskaintzen zuen plomuzko zeru baten pean (.) Berehala, ura ikustearekin, Peyori pentsatu zuen. Mun ote zen? Munduko zoin xoko-mokotan? Urte bat Erramun ehortzia zela eta Gaxuxak deusere ez ahanzten! Peyorentzat zuen amodioa berdin-berdina zagon, bero eta ostikatua (95 or.).

Zati honetan jakiten du protagonistak berak beretzat hautatu duen mutilak ez duela zerikusirik izan Erramun marinelaen hilketa-ekin.

Eta azken zatian, aurreko jakite horrek altzairuzko itsasoa beste-lako bilakaturik:

Iguzkia sartzerat zoan, urrunean su batek bezala zerua gorrituz. Eta portuan barna ageri zen halako urrezko bide bat iguzkiak egina uraren gainean. Itsas-lzarra bide horren bazterretik heldu zen...(101. or.)

Jada ez zegoen arrazoirik amodioaren bazterretik ibiltzeko, bazen ordua urrezko bidera iragaiteko:

eskua tinkatu eta, besarkatu ziren aspaldiko orde, hitz bat erran gabe, hain handia ikusten baitzuten ordutik haste bizi guzikotz heien artean sartua zen zoriona (102 or.)

Zein ideal desberdinak Miranderenak eta Etcheparerenak. Bien ipuinek dute edertasuna, hark garrantzetik duena honek gozotik, amaiera oso tradizionalarekin.

3.2.2.3. "Kurutze gorriak"

Baiona ondoko Mugerreko laboraria da protagonista eta Lorenan den Bar-Le-Duc-era soldadugoa egitera joateko galdea ukana du, osasun zerbitzuan, autoek lau aldeetan gurutze gorriak ohi dituztenean (hortik izenburua), baina hainbat hilabetez hanka bat igeltsatua izan duenez, Okzitaniako Tolosako Larrey ospitale militarera doa senda-agiria lortzera.

1959an otsailetik abendura *Gazte* aldizkarian epeka eman zen eta aldizkariko arduradunek foilletoi gisa aurkeztu zuten. Kontakizun honen garrantzia bere modernotasunean ikusten du Inazio Mujika idazleak: *Filme neorrealista italiar baten antza hartzen zaio hasiera-hasieratik, fotogramak xuri-beltzean pasatzen dizkigu Etcheparek, narrraizale orojakilea ia erabat ezkutatzuz*¹²². Halaber, oroitarazten digu urte horietan Aljeriara joaten zirela gerrara Ipar Euskal Herriko gazteak. Txomin Peillen, esaterako, Aljeriara joan zen, erizain lanetara, boluntario.

*Kontakizun honetan soldadugoa da gaia eta ez Aljeriako gerra, baina hura ere presente dago. Hau idatzi zuenean Jean Etcheparek hogeita bat urte zituen eta, beraz, bera ere soldadugaia zen, nahiz ez zuen soldadutzarik egin beharrik izan, bihotzeko gaixotasunaren kariaz*¹²³. Kontakizun honen bidez estalitako proposamen bat ere egiten zien adinkide zituen euskal gazteei: soldadugoa osasun zerbitzuan egitea.

Ipuinetan euskal laborari, artzain eta marinelen giroa marraztu digu baxenabartarrak, oraingo hau hirian kokatu zuen, Tolosako hirian gaez eta hango Larrey ospitalean, baina protagonista arestian adierazi bezala euskal herrixka bateko laboraria da, agertzen dituen erreakzioak oso etcheparetarrak (haren alter egoa) iruditzen zaizkit, eta kontakizuna irakur liteke soldadugoa Frantziako zeinahi kasernatan egin beharrean ziren euskal laborarientzako iniazio-kontakizun gisa, hara joan aurretik harako lotsak alde batera uzteko eta beren baitako konfiantza sendotzeko lagungarri gisa.

Goazen gure begirada garrantzizko jotzen ditugun testu zati batzuetara bideratzera, interpretazio bila. Aurrez egokia deritzat Etcheparek berak, kontakizun hau argitaratzen ari zen garaian, idatzi zuen artikulu batetik honako hitz hauek aldatzeari:

Erdaratik itzulizko literatura baten egiten ari girela erran ditake, alde huntan, zombait urthe hootan. Iduri-eta guhaurek ez dugun aski suiet eta kalapio ukaiten ahal, nahi badugu, gauza berrien egiteko. Eskualdunak ez dira bakarrik laborariak. Nun

[122] Mendekoste gereziak, 13. or.

[123] Piarres Xarritonek baieztatu dit. *Gazte* aldizkariak zazpi bat mila ale banatzen omen zituen garai horretan, eta beraz, gazte euskaldun askorengana heltzen zen.

nahi kausitzen dira: hirian, Ameriketan, armadan, desertuetan... Beraz, gure teatro suietak nun nahitik har ditazke sendimendu guzietaz mintzatuz. Haatik ez bethi trufa eta prediku gisa. Aski badugu, hortarik¹²⁴.

Teatro gaiena heda liteke noski kontakizun gaietara ere, eta nik uste, horretan ari zela; horretan eta gorago esan dugun xedea gidari, euskal laborari soldadugaien lagungarri, modu literario atseginean, kanpoko gauzen eta haiek barnean protagonistari eragindako erreakzioen deskribapen egokiz, elkarriketari tarte aski zabala eskainiz (teatroan aritua) eta giro egiantzekoa sortzeko esku literario trebez, eta azkenaldean izan ezik narratzailearen esku-sartze pisuzkorik gabe.

Bi partetan zatitu liteke kontakizuna: Tolosako hirian protagonistak igarotzen duen ilunabar-gauak osatuko luke lehen parte, eta bigarrena ospitalean ematen duen denborak. Lehen parteak narrazioaren bi heren hartzen ditu, hortxe nonbait, eta bigarrenak, heren bat. Bi zati horiek beste bitan zati litezke: Tolosako tren geltokira heldu eta egiten diren kanpo deskribapenek eta haiek mutikoaren baitan eragiten dituzten erreakzioen deskribapenek osatzen dutena bata, eta bestea, luzee-na, Tolosako tren geltokian axuranta (brigada) indotxinarrarekin, sardianta (sarjentu) larru-zuriarekin eta soldadu ohi beltzarekin elkartu eta laurak ematen duten denboraldia Tolosan, gauez, ostaturik ostatu. Eta bigarren zatia ere beste bitan: ospitalean sarturik han eskarmentudun mutiko batekin egiten duen egonaldia, eta jada ospitalean berean gainerako ospitalkideekin egiten duena.

Lehenbizi, herri txiki batetik hiri handira heldu den laboraria galduxe aurkitzen da, usaiarik gabe eta zozoa ez emateko beldur antzean, baina badu kemena eta kalipua. Laster elkar-tzen da aipatutako bi militar eta militar ohiarekin. Beltza soldadutza bere garaian ohoratu zuen gizon bat da, egun herriminez eta emazteki-minez joa dena. Ongi dago emana haren herrimin eta emazteki-mina Gondolier kantuaaren aipamena-
rekin; haatik, beste biak dira narrazio elkarriketatuaren haria aurrera daramatenak.

[124] "Itsas hegiz-hegi edo Teatro solas eta bertze" in *Herria*, 1959-04-23.

Graduazio handienekoak gerretan irabaziak zituen galoiak: Frantzian lau urtez, Indotxinan, Madagaskarren eta Aljerian egona zen urtebete eta bazekien zer zen gerla: *lohian errestan ibilia zen, kolpata. Beharriak tiroen arrabotsak elkorturik* (36. or.) eta bazekien zer egin behar zen galoiak biltzeko, eta hori zenbat kostatzen zen. Sargentuak, aldiz, axurantaren kontrapuntu, goranahi handiak zituen, ez zuen gerra ezagutzen eta bulegoan zituen bilduak, paper artean, galoiak eta hala nahi zuen gora egin. Haren goranahia trufaz hartua da kontakizunean eta bestearen kurrikuluma begirunez eta axurantaren hordikeria gorabehera (penak zituen eta haiek ahazteko edan egiten zuen) askoz gizontasun gehiago bazuen eta soldadugaiak, azken buruan, bizitzako irakasletzat har zezakeen: *Axurantak mutiko gazteari begiak idekarazi nahi zituzken, ikusten baitzuen herri ttipi batetarik heldu zela hiri handi batetarat* (47. or.)

Ospitale atarian aurkitu zuen mutiko *beltxino*, larru-leun, begi-beltz, bekain-beltz eta bibote-beltza mutiko kokin bat zen, soldadugotik libratzeko jukutria maite zuena, eta horri esker Aljeriara joatetik libratu zena. Narratzaileak ez du mutiko beltxino kokina gaitzesten, are gutxiago jarraibidetzat erakusten. Gure laboraria joanen da Bar-le-Duc-era osasun zerbitzuan soldadugoa egitera, hots, ez dio aberri eginbideari uko eginen.

Azken zati honetan, ospitale militarrean, nabarmentzen da gehiena gorago aipatu dugun idazlearen alter egoa, eta didaktismoa. Berziki, emakumeen alderako eta omonieraren alderako protagonistak, Etxebarne soldadugaiak, erakusten duen jarreran eta hitzetan:

Etxebarne ez zen usatua amodioz nolannahika mintzatzen. Hitz horren errespetua bazuen. Ez zituen egundaino bere amodiozko sendimenduak nehoi biziki agertu. Herabe zen gauza horietaz mintzatzeko, nahiz, bertzenaz, ez zen batere motela (58. or.)

Aldizkari saltzailea igaro zen eta:

Gehienek amodiozko irakurgaiak hartu zituzten, asko gaziak eta itsusiak. Batzuek usaiarentzat...Zonbaitek lagunek bezala egiteko, beren buruak ez nahiz sobera haur erakutsi, hek ere holakoen usaia bazutela (59 or.)

Jaun omonierra heldu zenean, batzuk aldizkari berdeak irakur-

tzen ari ziren: *Bizpahiru gaztek eskuetan zituzten kaseta itsusiak sakez, ipurdipean eman zituzten (id.)*.

Honela deskribatzen du jaun omonierra:

Haizea bezala zabilan, dena zaina. Denentzat hitz labur bat. Ez zagon segur dilindan, solasean has eta ezin geldi. Gaitzeko bihotza erakusten zuen haren begitarreak, dena kar eta oldar (60. or.)

Igandean mezatarara joan edo ez pentsaketa zegoen: *ez zen menturatzen bakar-bakarrik kaperarat jausterat?* Lagun batek galdetu zionean mezatarara joan behar zuen, baietz ihardetsi zion:

Lagun harek ez balako galde hori egin meza entzun gabe gelditu behar zuen. Uros zen lagun baten ukaitea mezarat joaiteko (id.)

Aljeriako gerrak ere baditu bizpahiru lerro, eta ez hara joatera inor berotzeko egokiak:

Arratsaldean bizpahiru eskualdun kausitu zituen foyerrean. Aljeriatik heldu ziren. Ez ziren sobera ontsa. Arratsalde bat goxoa pasatu zuten (60-61. orr.)

Ez dugu aipatu ospitalean gainerakoek *le basque* dei ziezaioten erdietsi zuela. Euskalduntasuna, fede giristinoa, emakumeen alderako errespetu hori, ez aldarrikatzaile baizik barnetik sentitua, hor dira nabarmen kontakizunaren azken zati honetan.

Eta Tolosa hirian, gauez, eta ospitale militarrean, hainbat ikusirik eta ikasirik, *Etxebarne Bar-le-Duc-erat buruz abiatu zen bere soldado-goaren egiterat.* (id.)

3.2.3. Txomin Peillen

Gurasoak Ligiko zuberotarrak zituen Txomin Peillen Pariseko muiño famatu Montmartren jaio zen, eta hortaz, berak Euskaltzaindian sartzean adierazi zuen bezala, ohore handiz euskal idazle "atzerritarra" dugu, Jon Mirande bezala, eta Rene Lafon eta J. Allieres-en kideko¹²⁵. Alde batera, 40ko hamardaren amaieraren eta 50eko hamarkadaren hasiera aldera urte batzuen buruan Parisen biltzen zen

[125] Ikus PEILLEN, Txomin: "Euskaldun maiteok, agur!" in *Euskera* XXXIV (2), 2. aldia, 1989, 436 or.

euskal zirkulu literario berezi haren oinordeko eta lekuko (A. Ibinaga-beitia, J. Mirande, I. Renteria, R. Peillen...) ¹²⁶ eta bestera, euskal letretan literatur ibilbide aski luzeko idazlea. Kontakizunak argitarazeari 50eko hamarkadako bigarren zatian ekin zion.

*Euzko-Gogo*a-n artikulu bat kaleratu zuen, C. Collodi italiarraren Pinotxoren abenturen ildoko "Pinnokio eta aizea" ¹²⁷. Liburutik hanka egiten duen paperezko Pinotxo-ren abentura labur bat da, haurren loakartze gozoa laguntze aldera prestatua.

Egan-en lau argitaratu zituen: "Jondone Denuxi", "Philemon ta Bauzis", "Maha Bharata'ko ipuin bat" eta azkenik "Kalaa gaineko aizea" ¹²⁸.

Lau horietatik lehen hirurak elezaharren egokitzapenak dira; azkena, berriz, Aljerian frantses armadako erizain zela urte eta erdian bildu zituen esperientzia eta lekukotasunen ondoriozko kontakizunetako bat. 1959-60ean idatzi zituen kontakizun horiek 1982an argitaratu ziren *Aldjezairia askatuta* ¹²⁹ liburuan.

3.2.3.1. Jondone Denuxi

Elezaharren arabera, Parisko lehen apezpikua Jondone Denuxi (Saint Denis) izan zen (arteana Paris Lutetia izeneko herri kozkor bat), Erroman Valeriano enperadore zela, 258an martirioa harturik hilik. Tx. Peillenek apailatu kontakizunean, Denuxi girstino fededun finari, fedea ukatu baino hil nahiago duenari, emaztea girstinoa duen germaniar handi sable-iresle eta su-edale batek mozten dio lepoa; Denuxi barkatzen dio hiltzaile damutuari eta senar-emazteek Lutetiako girstinoek lagundurik hilobiratzen dute. Geroago han Frantziaren historian garrantzizkoa izango zen basilika eraiki zen. Horretaraz gero, Parisen sorrerako elezahar baten egokitzapena, Txomin Peillenen jaioterri Montmartrekin zerikusi hertsia duena.

3.2.3.2. Philemon ta Bauzis

Greziako Zeus eta Merkurio jainkoak etxean hartu zituzten bi

[126] Ikus *Jon Miranderen idazlan hautatuak*, Gero, Bilbo, 1976, 13. or. eta ond.

[127] 1956 (9-10).

[128] Hurrenez hurren: 1959 (4), 1959 (12), 1960 (1-2), eta 1960ko azken alean.

[129] Hordago-Lur, Donostia, 1982.

nekazari senar-emazte zaharrak dira protagonistak. Abegi onaren sinbolo dira; izan ere, beste herritarrek aterik ireki ez eta haiek, aldiz, abegi ona egin zieten mozorroturik joan zitzaizkien bi jainkoei, eta ordainetan, jainkoek herria suntsitu zuen uholdetik salbatu zituzten.

3.2.3.3. Maha Bharata'ko ipuin bat

Talde bateko bost anaien batasuna eta haien emazte bakar Drao Padi-k Krishna jainkoari (hinduismoan Visnuren zortzigarren avatara edo haragiztapena. Maitasunaren jainkoa) egindako otoitzen indar miresgarria ederresten dira. Deigarria da ipuin hinduista honetan emazte bakarrak bost senar dituela (musulman sinesteen ifrentzua) eta bera dela maitasunaren jainko Krishnarenganako ararteko. Txomin Peillenek berak ipuin honetaz honako hau adierazi du Jon Miranderi buruzko artikulu batean: *Idazlea liluratzen zuen Indiak, budismoak ere apur bat. Nirekin eleberri bat idatzi nahi zuen Indietan igaroko zena eta hortatik gelditu da Egan-erako idatzi nuen Mahabaratako zati bat*¹³⁰.

Hiru kontakizunei buruz aipagarriena da, nire iritzirako, gai aldetik euskal letretara dakarren berrikuntza: mundu guztiko kulturen alderako jakin-mina piztu nahia; kontakizunon bidez adierazi nahi izan balu bezala: euskal literaturari ezin zaio munduko ezein kultura arrotz gertatu, ez frantses paristarra, ez grekoa, eta ez hinduismoa, eta ez beste ezein. Bestalde, kondaira zaharren alderako zaletasuna erakusten du.

3.2.3.4. Kalaa gaineko aizea

Istoria honetan ere ageri da zibilizazio zaharren alderako zaletasuna, baina, bestelakoa da, bizi izandako esperientzian baitu oinarri. Arestian aipatu dugun bezala, beste zazpi kontakizunekin batean proiektu handiago baten katebegia baino ez da. Txomin Peilleni, nik uste, antropologia eta etnonologia zaletasuna, mutikoa zela, bere gurasoen herria estreinako ezagutzean sortu zitzaion. Pariseko Montmartretik Zuberoako Ligira joan, eta bere gurasoen herria beretu nahi horretan¹³¹.

[130] "Jon Miranderen ordenua bere lekuan" in *Jakin* (106), 1998, 26. or.

[131] Ikus PEILLEN, Txomin: *Paristar euskaldun bat* (Ni...neu), Kriselu, Antropologiaren euskal bilduma, Donostia, 1987, eta *Allande Elixagarai ligiarraren ixtorioak* (parre ipuinak), Aramburu editorea, Donostia, 1985.

1982an kaleratu zuen "Aldjezairia askatuta" liburuaren aitzin-solasean honela dio:

Ipuin azalez jauntzirik, aldjezairiar iraultzan bizitu ditudan oroitzapenak eskaintzen dizkitzuet. Margolan honetan, gaiak, margoak gertaera hutsak dira, marrazkia bakarrik nere lana; baldin emaitza ez bada eder azken horrek du errua (id.).

Azken kontakizunean "otsoak gara" izenekoan, frantsesek aljeriarrekin erabili zituzten tortura basak kontatzen ditu lehen pertsonan narratzaileak.

Alpatu dugun aitzin-solas horretan bertan adierazten da laburkiro Aljeriako (1954-62) iraultza baino lehen Uled Abdallah etniakoen bizitza nolakoa zen, eta horrek lagun diezaguke "Kala gaineke aizea" hobeki ulertzen. Dio Dahrako magrebtar gizartean kastak bazirela eta indar gutxiagorekin egun ere badirela:

Kasta bakoitza herria jendekatu duen arraza ta batzutan hizkuntzadar bat da. Beko mailan –aberastasun aldetik– beltzak dira: Saharako oasisetan esklabo izandako harratin delakoen semeak, Aldjezairia guztian sakabanatu dira. Kolorea ikusi gabe deiturak sal(a)tzen ditu: M'Ghani, Sudani, M'Barek. Jende horien tasun nabarmenena lurgabetasuna da. Ofizios gizonak automobila gidari, andereak dantzari, ipuin edasle; gehienak kalean bizi eta azken garaietan hirian morrointzan, neskame ta mutil. Beren artean ezkontzen ziren eta frantses bazekiten (14-15)

Kontakizunera berera etorritz, kazetari batek egindako erreportaje gisakoa da (kamerak izanez gero, dokumentala egingo zukeen); lehenik, sarrerakoan gerra dagoen tokitik bi kilometrorra urruntzen da narratzailea, sinbolikoki orainetik iraganera iraganik, hiri erromatar zaharraren hondakinak dauden Kalaara, eta han erdi eroria dagoen "marabu" edo "kuba", hots, kapera musulman batera sartzen da¹³². Frantses kolonizatzaileen aurretik "Beltzen Erriak"¹³³ ezagutu dituen

[132] 1982an argitaratutako liburuan, 16. orrian, dio: *Saindu edo marabu gizonen kultura eta haieri egin kuba kaperak, baliman, aintziñako kristotasunaren ondarrak izan bear dute.*

[133] Txomin Peillenek berak honela adierazi dit: *Beltzen erria, hau da askotan zuberotarrek darabilten izena Ipar Afrika izendatzeko. Beste argibide jakingarri batzuk ere eman dizkit: Kala gaina da gotorleku, haizetsua, erdi naturala karaitz murailekin,*

zibilizazio batzuk oroitarazten ditu. Ondotik, herri horretako ordezkari izan litekeen gizon ahots bati ematen dio hitza:

Xuriek nere Smala'ko etxe multso bat erre dute. Oroitzen naiz. Garraak gorri dantzan ari dire; olloak erreik kantan. Olibatze adarrak, mats alienak, tellatuetako diss ostoak karaskaz: gurbiak erratzen. Esiak, egurtegiak su meta eginik (.) Gure loi ta egurrezko etxola erre dadin artean, gu hantxe begira gaude; etxeko guziak hor daude: bi ardi, zali zaar bat, bi pegas, lurrezko kaiku bat, irur aur, zarpa asko...¹³⁴

Ondasunak ez ezik, kontatzaileak jasotzen duen ahotsak ama galdu du, semea, emaztea:

Añañek (zubereraz jende txarrak, pitxi faltsuak, frantsesak dira, Tx. Peillenen arabera) ama gurea bere egurrezko etxearen barrenean bizirik erre dute (id.). Geroztik aur bat il zait, seme bat uste dut. Orain goserik ez du jasango. Eortzia dut lur zee baten azpian, arri lerro bat inguru: hala esan du bear zela Smala'ko buruak (.) gauean txakalak ule ila jan zigun (.) Aurtengoan aurra amaren sabelean il da. Goikoak hala nai zuen eta. Ama bera nonbait eta alabearrez ospitalean il da. Beste andere baten erosteko dirurik ez. Alabearra eta. Urri-kaltzeak nere emazte zana ez du berpiztuko, gainera non da lurpean baino obeki (202).

Kontakizunaren lehen hitzetan ohartarazi digu: *Nork sinistuko. Nik han entzunak aipatu ondoan, nork negar bat ixuriko...*

Haatik, ez da norbere errukirik edo norberaren ontasunaren aldarrikapenik, baizik autoerruduntasunaren aitortza eta hil dezaten nahia:

Mi aldiz erre nezatela, il nezatela batek edo bestek, nik ere bi alderdietan il dut, erre dut eta kitto gire. Iltzen banaute me-rezia duket (.) Nere erriko zarrek diote, gure arrazakoak su-

(...) eta beste erditik lehenik feniziarrek eta erromatarrek gotortua. Hiri aurritu baten hondakinak badira. Gain hortatik Sidi Muza mendia ikusten da eta hortik ez dira bakarrik felagak ibili, Abd El Kader ospetsuak hor inguruan bere azken gudua galdu zuen. Kalaa gaztelua da arabieraz, eta lekuaren izena. Azken soldadu egunean komandanteak bildu zituen joateko zirenak eta ni ez nintzen joan gurutze gorrikoa nintzelako eta ez artilleriakoa: armarik gabe Kalaara argazki egitera eta gogoetatzerara Igo nintzen. Han nengoela auzoko gizon armatu batek ikusi ninduen eta etorri zitzaidan zaintzera...Hori da ipuin horren jatorria.

[134] In *Egan*, (3-6), 1960, 201. or.

geak iduri girela: makilaz jo eta burua apal, eskuaz balaka eta burua gora. Itzen aurrean ni beinipein enaiz iñoiz belaunkatzen, makilak kalitzen banau baizik ez naiz plegatzen (203)

Kontakizuna bera finiturik, gibel-solasean, Kalaako otoiztegira doan gizon bizar-zuri batekin egiten du topo narratzaileak eta atzera begira jarririk honela ikusten du hura:

Besoak airean zeruari ukabila erakutsiz Aizeari oyuz ari da. Haren sekretuak entzun aal ditut nik, ala Erri guziaren litani zaar bat zen? Erri latz, bilaiz gorria (biluzgorria), erri piperra, erri zimela utzi dut (203-204).

Kontakizun garratza, Ipar Afrikako bereber beltzen patuaren araberakoa.

3.2.4. Gabriel Aresti

Ibon Sarasolaren iritzian¹³⁵, bere bizitzako epe sortzaileeneko fruitu dira. Egileak paratu zizkien azpituluei erreparaturik, halako ziklo bat osatzen dute: ipuin tristea, ipuin barregarria, ipuin garratza, ipuin lotsagarria, zaharra eta itsusia, eta errusiar formalisten hizkerako *alegia* edo anekdota hitz gutxiko esaldi batez eman litekeena dute, eta orduan, garrantzia istorio sinple hori emateko moduan dago:

Baina horren gainetik kontaketan bertan agertzen du Arestik maisutasuna, anekdotaren elementuak kontaketa hildoa eraikuntzaren sena azpimarkagarri antolatzen dituen eran, hain zuzen. Ez da falta Arestigan hitz-joko gatzduna, ez ateraldi barregarria edo baliabide tekniko egokia, baina beti kontaketa eraginkortasunaren zerbitzuan (id.).

3.2.4.1. "Umezurtz aberatsak gabonetan jokatu nahi" (Gabonetako ipuin tristea)

Lehen pertsonan hasten da ipuinaren aurkezpena, ugazaba zeiken eta zikoitzaz oso kezu den fabrika bateko langile batek egina, eta gero beste narratzaile batek, fabrika horretako ugazabak berak kontatzen du ipuina. Bai kontatzen den gertakariaren aldetik eta batez ere kontatzeko moldeagatik oso berezia euskal literaturan, 1957an.

Gertakaria berez aski sinplea da: jostailu ederrak eduki arren

[135] Gabriel Arestiren literatur lanak 6, Susa, Zarautz, 1986, 164-166 orr.

gurasoen maitasuna zer den ez dakien mutiko aberatsak bere moduko mutiko bat nahi du jolaserako. Neskameak kontatu dio Jesus haurraren historia eta bete-betean sinetsi du. Etxe ederreko lorategira eskera datozkio ama- seme batzuk; dirua ateratzera datorkion mutikoa Jesus dela iruditzen zaio, berarekin jolastera etorria. Mutiko aberatsaren jostailu garestiak bereturik, ihes egiten dio delako mutiko eskaleak eta besteak atzetik segitzen dio, zaintzailearen oharkabean, kanpoan izotza delarik, pijama hutsean. Muturreko baldintza horietan izozten da mutikoa eta horren ondorioz hiltzen. Aitak semearekin egindako bidegabekeria erremediatzearren, langileei soldata bikoiztuko diela agintzen die.

Kontatzeko modua berezia dela adierazi dugu. Haste-hastetik nabaritzen da estilo berezi bat:

*Nik lan egiten dudan frabikan, ugazaba, inor badago munduan, bera da gizon zikoitza eta zekena, abariziara emana eta eroria, juduen seme-alabak bezala, jaiotzen direla emaginaren ezkon-eleztunarekin ukabilean. Gure alogera benetan laburra zen, jaten ematen etziguna. Horregatik ugazabarekin haserre ginen, frabika hura komunist-kabi bat zela, ongi esan zitekeen*¹³⁶.

Hiperbolikoa, neurririk gabea, izaria hausten eta suntsitzen gozatzen duena: baina behin, zorioneko egun batean, ugazabak berak dei egin zigun langile guztieri, eta sekulako eskeintza egin zigun, handik aurrera doble irabaziko genuela esanaz (id.) Zer haur ipuin kontatu behar ote digu galde dezake irakurleak bere baitan? Ugazaba zeken eta zikoitza, judu topikoaren antzeko kapitalista langileek gorrotatua, bat-batean soldata bikoizteko prest! Kontraste bortitzak, aurkakotasun muturrekoak.

Koldo Mitxelenaren iritziz, ipuin honetan eta idatzi zuen azkenengoan¹³⁷:

[136] *Gabriel Arestiren literatur lanak* 6, Susa, Zarautz, 1986, 7. or.

[137] Azken ipuin horretan "Jainkoa jaio da Otxarkoagan" (*Gabriel Arestiren literatur lanak* 6, 30-38 orr.) justu berak bere bizitzan egin zuen hautuaren aurkakoa egin zuena da protagonista: "Madalen Linares" emakume pobrearekin gustaturik egon, harekin ibili eta haurra izan, baina hura bertan behera utzi, eta bere "klase eta leinuko" Mertxe Zabalarekin esposatuko dena, eta horregatik ipuin idazle Arestik dohabe agertzen digu ipuinean, eta damaturik egindakoaz, azkenean, bere haur zapuztuaren haur bat salbatuko du eta jasoko etxean.

*Sentiberatasun belaxkaz (horrela ziokeen Orixek) inguratutik azaltzen zaigu (.) Desmasia zuen lege, eta ez zenbaitek noraezean gorde nahi genukeen nolabaiteko oreka irristakorra*¹³⁸.

Dickensen Gabonetako abestia-n protagonista diruzalearen bihotza beratzeko delako "itzalak", bizitzan lagun izan zuen kapitalista zekenaren espirituak jokatzen duen papera hemen mutiko eskaleak jokatzen du, Jesusen "itzalak" nolabait; izan ere, umezurtzari eskera datorkiona Jesus bera dela iruditzen zaio: "Badator Jesus Umea, badator nirekin dostatzen -zioen bere kolkorako- (id.), eta horrekin batean halako tonu erlijioso, Alvaro Rabellik dioen moduan:

*Bertan, genioen bezala, ugazaba baten zikoizkeria agerian utzi arren, Gabon giroa, maitasunik eta lagunik ez duen ume umezurtza, Jesus umea eta Andre Mariaren aipamenak eta amaieran umea hiltzeak erruki tonu ikaragarria ematen diote ipuinari. Erruki sentimendu horrek ugazaba zikoitzaren bihotz gogorra bigunduko du eta haserre zituen langileak ere, lehen gorriak, errukitzea lortuko du. Ironia gozatzen duen erruki sentimenduko ipuina dugu, Gabon ipuina azken batean*¹³⁹.

*Angel Zelaietaren ustez, ipuin honetan agertzen du lehenbiziko aldiz Arestik geroago poesietan landuko duen gai sozialerako isuria "mailuarena eta biolarena" alegia*¹⁴⁰. Arestiren bizi-urratsen zertzelada batzuk ematerakoan adierazi dugun bezala, 1957an jada hasia zen Basurtuko Melirekin, EGiltik aldendua eta ipuin honen gertakaria hautatzean ikusten denez, gai sozialetara isuria.

Ibon Sarasolak agertu zen garaian kontatera molde hau euskal literaturan zein berritzailea zen hobeki ikusarazteko Txillardegik Eganeko ale berean agertu zuen "Orangutanen ugartea"-ko kontaearekin alderatzea proposatu zuen. Hona hautatu zuen zatia:

Joanes'i berriz laztu egin zitzaizkion illeak: eta itza aal zuen eta geiena goratuz, esan omen zien: "Ez bedi iñor jets orrera, urtziak madarikatutako ugartea duzute ori. Goazen emendik

[138] "Gabriel Aresti eta Egan" in *Gabriel Arestiren literatur lanak 6*, Susa, Zarautz, 1986, 166-169 orr.

[139] RABELLI, A.: *Bizkaiko euskal idazleen ipuingintza modernoa*, Labayru-BBK, Bilbao, 2005, 29. or.

[140] ZELAIETA, A.: *Gabriel Aresti biografia*, Susa, 2000, 36-37 orr.

ariñiketan. Emendik bereala ez bagoaz, gureak egin du. Goazen aguro. Leen baño okerrago gaude orain!!! Txoratuta omen zirudien Joanes'ek. Bera, beti ausart izan zena otzikarak artuta omen zegoen. Baña, "zer dela-ta?", galdetzen omen zioten mariñelak alkarri. Begia borobil, tinko, igige, joserik. Ura ikaral Zer ote?¹⁴¹.

Ordurako Txillardegik bere lehen eleberria, Leturiaren egunkari ezkutua, kaleratua zuen, eta oro har oso harrera ona izan ere bai, ipuinak ez bezala. Laster azalduko dugu delako ipuin horrekin Txillardegik zer egin nahi izan zuen berak "Kosmodromoa"¹⁴² ipuin bildumaren sarreran adierazten duenez, baina aurrerapen gisa begira zer adierazi zuen ipuin horretaz "Hitza hitz" liburuan: *urte horietan eman nuen argitara baita ere, nik saiakera labur gisa sailkatuko nukeen ipuin bat, "Orangutanen ugartea"*¹⁴³.

"Leturiaren egunkari ezkutuan" eta "Peru Leartzako"-n bezala "Orangutanen ugartea"-n ere, gai aldetik berri zuen Txillardegik euskal narraziogintza. Arestik kontraera aldetik ere bai.

3.2.4.2. "Olerkaria"

Sarasolak gorago jaso dugunari jarraiki, honela dio ipuin honetaz:

Berdin gertatzen da "Olerkaria" ipuina hezurmamitzen duen "kontabilitate estiloarekin", kontatzeko moduari buruz erabakitzailea gertatzen dena (.) Izan ere idazkera da, behar bada, Arestik euskal literaturara ekarri duen eraberritzearen alderik garrantzitsuena, batez ere etorkizunari begira (id.)

Aresti bizibidez kontularia zela eta bokazioz olerkaria, Alvaro Rabellik ipuin honen ironia eta azken bertsoa nabarmendu ditu: "gizonaren gorpuzta buztinezkoa da". Honako interpretazio hau ematen dio:

Buztina lehengai primigenioa da judu-kristau kulturarako, zeinaz Jaungoikoak gizona egin baitzuen (.) Kontrara, buztina ere moldagarria da, zikina eta inperfektua, gizona bezalakoa. Hori guzti hori literatura ikuspegira eramanda, antzinate klasi-

[141] Gabriel Arestiren *literatur lanak* 6, Susa, 1986, 166. or.

[142] TXILLARDEGI: *Kosmodromoa (Ipuin bilduma)*, Haranburu, Donostia, 1984.

[143] AGIRRE, Joxean: *Hitza hitz (Txillardegirekin solasean)*, Elkar, Donostia, 1996, 54. or.

koak ezaugarritzatuko luke poesia jakin bat, poesia ederra, sublimea eta ordenatua alegia. Buztinezko poesia, berriz, jatorrizkoagoa, gizonaren parean legoke, askea eta inperfektua aldi berean, baina gizatiarragoa oro har. Arestik poetika horren alde egingo luke¹⁴⁴.

3.2.4.3. "Abertzalea"

Idazkera bereziarena ez dugu berriz aipatuko. Gaiari erreparatuko diogu, eta hasteko gertakariari. Hiru herri edo populu bizi dira *Errokaltar* deritzan uhartean, eta hirurak ehun ingelesak azpiraturik. Aurreko ipuinak bezala, hau ere era horretako esaldi ironikoz mukuru dago, baina ez diogu horri erreparatuko. Ehun mila latino, ehun mila arabiar eta ehun mila *errokeño*, beti elkarren artean borrokan ari, baina ingelesen mendean. Errokeño edo errokaltartarrak hizkuntza berezi batean mintzo ziren eta inork ez zekien haien jatorriaren berri. Esan dugun bezala ez zuten elkar jasaten eta igandero borrokaldiak izaten zituzten hiru herrietakoek.

Behin, Pariseko Sorbonan ikasitako errokaltar abokatu bat (hiru herrien odol nahasia zuena) herrikideen egoera latza ikusirik abertzale egin zen eta: *erru guztiak inglesenak zirela erabaki zuen, hango liskarrak eta burrukaldiak, gorrotoak eta odol-isurtzeak eragozten eta iraungitzen jakin etzuelako, gobernari txarrak zirelako*¹⁴⁵. Orduan beste uhartetar batzuekin mintzatu eta erabaki zuten herria askatzeko *gurutzada santuari ekitea*. *Gerra baketsua: isterrak erakusteko gerra*, eta azkenean lortu zuten garaipena modu umoretsu-barregarran. Delako abertzale horrek gobernu antolatu zuen eta herrien arteko borrokaldiak bortizki debekatu, herri batekoek beste herrikoen bat hiltzen bazuten herri horretako hamar hilez, eta halaber, gobernuari egindako kritikak *eskumako bepurua* kenduz zigortuz. Jendea aspertu zen eta gobernuaren aurka altxatu. Gobernu bota, ministro guztiak fusilatu eta matxinada burua soka lodi batekin urkatu zuten. Ingelesen itzulera eskatu zuten baina haiek ez zuten itzuli nahi izan.

Ipuinaren erakutsia:

[144] Aip. lib. 27-28 orr.

[145] Gabriel Arestiren *literatur lanak* 6, 19. or.

Ikusten dugu gizarteari ezin eduki lekidiokeela amoriorik, eta edukitzen baldin bazaio, gordean ezkutatu behar dela; populuak bere ongia gorrotatzen baitu, eta bere gaizkia maitatzen¹⁴⁶.

Ez du ematen ipuin hori idatzi zuena frankismoa eraisteko indar abertzaleak adoretu nahian zebilenik. Ingelesak Indiatik alde egin izana domaial, etortzen zaizu burura hori irakurririk, eta gainerako herrialdeetan ere, abertzaleek gidaturik behintzat, hobe irauli nahiak bertatik itotzea, aurrera eramanez gero okerrago izan baitzitekeen.

Denok dakigu polemika handiak eraiki zituela, baina, dakidala, ipuin honek ez.

Ipuin hori argitaratu zen urtea amaitzearekin batera hamasei urteko erbestealdira jo behar izan zuen Txillardegik. Gisa honetan adierazi zituen Arestiren eta bien arteko kidetasunak eta desberdintasunak:

Politikaren alorrean oso sentsibilitate desberdinak genituen eta pertsona bezala pixka bat espeziala zen. Arestik gure aldean klase kontzientzia sendoagoa zuen; eta inguruak, adiskideak eta ezagunak eta eraginak ere, oso desberdinak zituen. PCEn orbitan mugitzen zen eta beti harrigarria egin zaidana horixe da, ingurumaria horretan bizi eta nola murgildu zen euskararen munduan, euskarari zegokionez erabat radikalak baitzen. Hitz batean esanda, politikaren alorrean inkonpatibleak ginen, baina, hala ere, harreman onak izan genituen, euskara batuaren aldeko borrokan bereziki¹⁴⁷.

3.2.4.4. "Andre Madalen enamoratua"

Gertakaria nahiko topikoa, simplea eta irri-eskandalagarria: andre madalen adinean aurrerratu bat: aita ez-ezagunaren eta ama sobera-ezagunaren alaba zen, eta gainera etzuen ukatzen, edonori aitortzen zion, lotsa gabe, ahalke gabe, entzun nahi izaten zuen edonori, nola hasi zen dirua pilatzen haren negozioekin, haren etxeekin (hospe txarreko etxeekin)¹⁴⁸. Urduñako zezen-plaza zaharrean ikustearekin

[146] Gabriel Arestiren literatur lanak 6, 20. or.

[147] Hitz hitz, 48. or.

[148] Gabriel Arestiren literatur lanak 6, 22 or.

batera toreatzaile gazte batekin maitemindua, eta harekin ezkondua edo esposatua bueno, ezkondu ez, esposatu bakarrik, zerren Andre Madalenek daukan edadearekin, gorputza eztago indar haundirik egiteko (id.).

Idazkera lotsagabe hiperboliko bitxi hori nagusitzen da.

Alfontso lagunari egiten dizkion komentarioak fin-finak dira: *bai Alfontso laguna, hor dator andrea, andre galanta eta dotorea (.) Entenitu duzu, Alfontso? Nolakoa zen gure andrea? Eztut pentsatzen inork esanen duenik gauzak ezitudala argi eta garbi esplikatzen (.) Esanen didazu, Alfontso laguna, estomagu galanta eduki behar zuela gizonak (.) Eta badakizu zer gertatuko den? Nik esanen dizut, Alfontso, zerbaiteko baitaukat nire ipuietan kreaizailearen eskubidea¹⁴⁹, halako hiri-kontalari bilakatzen dute ipuin idazlea, ahozko kontaketa irendipena sortuz.*

“Etxe aberatseko seme galdua eta Maria Madalenaren seme santua” antzerkian¹⁵⁰ giza inguruneak prostituziora behartu duen Maria Madalena prostituitu baina prestua agertu zigun. Hemen berriz, prostituzioan aritzeagatik beragatik ez baizik aberastu izanak galdu duen andre madalen honekin ez du gupidarik izango eta jakingo dugu delako toreatzaile hori Wilde eta Gide bezalako gizona zela eta gainera (harrapa ezak hantatik!) seme bat izan zuela eta hari heziketa katolikoa eman nahi ziola: Eliza Ama Santuak manatzen duen bezala, katoliko edukazio bat eman nahi diot ene errailetako seme maiteari¹⁵¹.

Estatuak bere burua artxikatoliko izendatzen zuen garaian moral jator katolikoa minbera zezaketen kontakizun lotsa-eman-garri hauek soilik estilo literario bitxi bezain desmasiatu horri esker ziren argitaragarri, eta jakina, moral ortodoxoa bera errespetatuz andre madalen zahar-aberats buruarinari irri eginez.

Aldi berean zenbat erlijio dagoen azpian, zenbat Maria Madalena Arestiren obran!

[149] Alp. lib. 21-25 orr.

[150] Ikus Arestiren *literatur lanak* 7, 49-84 orr.

[151] Alp. lib. 25. or.

Haren sei ipuinak aztertu ondotik ondorio honetara heldu da Alvaro Rabelli:

*Batetik, estetika, gai eta idazkeragatik euskal ipuingintza modernoaren aitzindariat hart ditzakegu, bestetik aitzindariak ere badira Arestik ondorengo lanetan jorratuko zuen poetikarena, hau da poesia sozialarena. Bere trantsizioaren erakusgarriak izan litezke*¹⁵².

3.2.5. Txillardegi

50ko hamarkadaren bigarren zatian hasi zen artikulugintzan eta literaturgintzan eta arrakasta lortu zuen garai horretako bere bi eleberriekin, batez ere, lehenbiziko nobela Leturiaren egunkari ezkutuarekin. Bi eleberriak dira interesgarrienak aztertzen dihardugun urte bitarterako, baina baditu euskara batuaren aurrerabiderako garran-tzi-zkoak gertatu ziren bi artikulua, eta M. Unamunoz eta A. Camusi buruz, budismoaz eta munduaren sorreraren teoriez eta idatzitako artikulua jakingarriak, eta baditu arrakasta gutxiago izan duten bi ipuin ere, kontakizunaren atal honetan aztertzea dagozkigunak.

Leturiaren egunkari ezkutua nobela eta "Orangutanen ugartea" ipuina urte berean argitaratu ziren¹⁵³. Hurrengo urtean bigarren ipuina "Piarres gaxoaren pasadizuak"¹⁵⁴, eta 1960an, *Peru Leartzako*.

3.2.5.1. "Orangutanen ugartea"

Kontakizun alegoriko-sinbolikoa da. Idazleak berak azaldu duen bezala: *kondairak dakarren ideia nagusia nabarmen xamar agertu arren, zeharbidez baizik ez du irakurleak mezu hori jasotzen*¹⁵⁵.

Kontaera lineala da, hirugarren pertsonan, erritmo bizikoa eta bi zati nagusitan banatua. Lehenbiziko zatiak, kontatzeko moduak eta kontagaiak berak, Txomin Agirrerren "Kresala"-ko "Kitolis" oroitarazten dute. Protagonistaren izena "Joanes" da "Garoan"-n bezala, baina kontakizunaren erritmoa oso desberdina da eta zer esanik ez

[152] Alp. lib. 31. or.

[153] In *Egan*, (5-6), 1957.

[154] In *Egan*, (3-4), 1958.

[155] Ikus Interneten: Euskararen Donostia-Donostiako euskal idazleak-Kosmodromo (testuak). http://www.euskaraz.net/donostia/idazleak/lib_uruak/gehi/0001302.htm (2009-12-30).

gaia: batean, Antiguako Amari arrantzara irteteen otoitzik ez egiteagatik gertatzen diren ezbeharrak eta heriotzak, eta honako honetan berriz, urruneko uharte madarikatu batera heltzea non zepa (metal meak urtzean gertatzen diren hondakinak) eta errautsezko zingira-hondartza nazkagarri bat dagoen eta bertan, ez gutxiago okaztagarri, gizaki itxurako orangutanak bizi diren edo gizaorangutanak. Lehenbiziko zatian marinel zahar batek kontatutako istorio ezin sinetsizko bat dirudi baina bigarreanean, kontatzen zaigu zientzialariez betetako ontzi bat nola doan delako gizaorangutanen uharte horretara aparatu eta tramankulu zientifikoz ongi horniturik, uharte horretako egia edo gezurra zientifikoki argitzera.

Hango bizilekuak kaleetan taxaturik zeuden: batzuetan Afrikako beltzen herri koskorak ziruditen eta besteetan New York-ekoak (gure munduan bezala). Halako egun batean orangutan buruzagi batek prediku aulki moduko batetik hitz egin zien gainerakoei, eta haren esanari jarraiki, elkar joka hasi ziren, labeak irekitzen, sua toki guztietan irazekitzen eta segak eta igitaiak eskuan, dena mozteko eta birrintzeko atera ziren, eta aldameneko herriko guztiak hiltzera joan (gure munduan bezala gerra garaian; noiz ez da gerrarik?). Gorritu egin zen lurra eta igitaiak kamustul

Barealdietan dorre handiak eraikitzen zituzten, gurean azpiegitura handiak bezala, eta borrokaldietan elkar hiltzen zuten, egun ere gertatzen den bezala:

Alako batean, orangutan aul bat asi zan itzegiten, eta orangutan aul guziak zituen entzule. Erri ura tajutu bear zela esan zuen, etzela ezer erre bear, etzela emerik lapurtu bear. Gorago jaikiko baziran orangutanak, zintzoago jokatu bear zutela. Orangutanen eskubideez mintzatu zitzairen ere, eta bere gaitasunaz. Eta orangutan sendoak arturik, gurutziltzatu egin zuten¹⁵⁶.

Erromatarrek Nazareteko Jesus bezala. Baina ez zen hirugarren egunean piztu!

Gizaki itxurako orangutan haiek aztertzen ziharduten jakintsuek gauza asko ulertu zituzten ziplo, eta beren buruen absurduari igarrita asi ziran alkar kolpatzen eta iltzen (id.). Batzuk uhartera jaitsi ziren eta

[156] In Egan, 1957 (5-6), 295 or.

orangutanek hil zituzten. Beste batzuek beren burua hil zuten, beste batzuek edanari eman zioten, eta gainerakoak uhartean zehar sakanatu ziren. Zientzialarien espedizio hartatik bakarra itzuli zen, eta hura herritarrek hil zuten.

Oraindik orain Markos Zapiainek ondu du saiakera bat *Txillardegi eta ziminoa* deritzana¹⁵⁷. Txillardegi gai horretan, hots, gizakiaren eta tximinoaren arteko muga lausoen salatari gisa aitzindari jotzen du, bere denborari aurreratua: *Hara Txillardegiren lehen narrazioa, B serieko film bikain horietako bat izan zitekeena, benetan iraultzailea, Jesukristo erdi orangutan txundigarri horrekin. Kontuan hartu, berbarako, Planet of the Apes filma (Ziminoen planeta) 1967koa dela, eta 1963koa Pierre Boule-ren La planète des singes nobela*¹⁵⁸. Peru Leartzako eleberrian ere egiteko garrantzizkoa jokatzen du tximinoak, Markos Zapiainen iritzian: *Erotzeko bidean aitzina, Peruk haurride sentitzen du ziminoa*¹⁵⁹.

Gure bizitzaren absurdoa, zentzurik eza, gure orangutantsun edo animaliatasuna adierazteko kontakizun alegorikoa da Orangutanen uhartea. Egilearen beraren hitzetan:

*Gizonaren aberetasuna (edo alimaletasuna, zehazkiago hitz egitekotan) gauza nabarmena dela, izkutatu ezina, gaudituz ere ezinezko baldintza; eta gure gizatasuna, eta honi dagozkion giza-bertuteak, axal mehe-mehea baizik ez direla. Hots, gizona orangutanaren anaia bizkia eta hurbila baldin bada (.) gure hilezkortasunaren esperantzak, erokeria bihurtzen dira, eta orobat giza-leinuaren gailentasun famatu hori*¹⁶⁰.

3.2.5.2. "Piarres gaxoaren pasadizuak"

Kontakizun alegorikoa hau ere. Sakoneko gaia ez du hain transzendentala, baina ezta garrantzi txikikoa ere kontuan izanik 1958an puri-purian zegoela literatur euskara batuaren beharra eta batasun hori lehenbailehen egin beharra. "Jakin" filosofia eta kultur aldizkaria ateratzen hasi berriak ziren apaizgai eta fraideak, 1957ko udazkenean bilerak egiten hasi zirenean, besteak beste, trenkatu

[157] Susa, Zarautz, 2007.

[158] Aip. lib. 29. or.

[159] Aip. lib. 50. or.

[160] Interneten, gorago alpatua.

beharreko lehen arazoa horixe zuten: garbi ala mordollo idatzi behar zuten¹⁶¹. Bilbon aurreko urte amaieran egindako batzarraren ondotik (Txillardegik txosten garrantziko bat bidali zuen¹⁶²) 1959ko udaberrian Euskaltzaindiak euskal hitzak zein ziren erabaki zuen, eta erabaki hori oso polemikoa gertatu zen. Giro horretan kokatzen da kontaktuzun hau.

Azalean Piarres protagonista gaixorik dago, urteak daramatza eri eta azkenean oheratu beharrean da. Haren lagun bat hura senda zedin bertsoak egiten hasi zen, bertso hunkigarri-sentiberak, baina jakina, gaixoa gero eta okerrago zihoan (euskara gaixoari bertso hunkigarriak kantatuz ezin euskara sendatu). Beste lagun batentzat gaixoak hetika zuen, tuberkulosia, eta hura sendatzeko bazekien zer egin behar zen. Egin ere zuen Piarresek baina alferrik.

Baina euskara gaixoak etsaiak ere bazituen, eta haiek gaitzaren berri izan zutenean harekin jai zegoela esan zuten, ehorzketa dotorea prestatu eta bakean hil zedin uzteko gomendatzen zuten (zenbat Unamuno eta zenbat kanpoko horixe baino nahi ez zutenak!).

Beste lagun bat joan zitzaion, eta gaixoa bera ikusi gabe aldame-neko gelan izan zuen errebelazioa: hezueria zuen. Oso garbi zeukan. Gaizkiago jarri zen Piarres.

Sekulako istiluak sortzen ziren herri hartan: batzuk "hetikazale" eta besteak "hezuerizale", hots, batzuk "garbizale" eta besteak "mordoilozale", eta bazen bakea egin behar zela zioenik ere "Gozaiturri". Honek zioen: "*bide asko dira gure Piarres indartzeko, eta ez gaitzezen orren ertsiak izan gure iritzietan. Joera guziak borondate onez lanegin ezkerro, Piarres jasotzeko onak izango dira*"¹⁶³ (beste hainbat bezala, Nemesio Etxaniz joera horretakoa zen). Gaixoa gaixoagotzen ari zen.

Lau mediku jakintsu etorri ziren, aurreko guztiak jo eta hautsi zituzten, gaixoa zientziaren arabera sakon aztertu zuten eta laurak

[161] Ikus AZURMENDI, J.: "Hizkuntz ereduaren eztabaida (Jakinarrien bilerak)" in *Jakin*, (158), 2007, 77-120 orr.

[162] Ikus SUDUPE, P.: "Literatur euskarari buruzko gogoetak bere testuinguruan" in *Egan* (2), 1996, 85-86 orr.

[163] In *Egan*, (3-6), 1958, 163 or.

ondorio berera heldu ziren, eta sendabidean ere bat zetozenez, hura eman zioten eta sendatu zen gaixoa.

Hizkuntzalari jakintsuak behar zituen euskara gaixoak, ez borondate ona baino ez zutenak, bere egoera negargarritik atera eta bate-ratze bidean aurrera egingo bazuen.

3.2.6. Patxi Etxeberria

Euskal literaturan batez ere olerki bategatik da ezaguna, 1933an Oleri Egunean saritua izan zen "Bost lore" deritzanagatik, eta 50eko hamarkadan, R. Olabideren Itun Zâr eta Berria argitaratzeko pres-tatzeagatik eta haren euskararen defentsan aritzeagatik, teorian eta praktikan. Olerkien atalean, argibide biografiko gehixeago ematen ditugu. Hemen kontakizun bat iruzkintzera mugatuko gara.

3.2.6.1. Belko

Kondaira neorromantikoen eitekoa. Kontalari orojakileak Erro-man, inperioaren garaian, giroturiko gertakizun hau hariltzen du: Belko heroia gladiadoreen zaindari euskalduna da: *Mutil bikaña. Yauzilari yayoa. Atxintxikari bizkorra. Gizaseme mardula. Ua berdindu zezake-nik ez zan. Ala ere, batetxo (batere) arrotzen ez zala norbaitek igarri zion* (id.) Erromatar handiki baten alabak begiz jo zuen. Emazteki hori aitaren isilean jondoni Pauloren hitzaldien entzule fina zen, baina ez zen deliberatzen hark eskatu bezala bataioa hartu eta kristau egitera. Heroi euskaldunak berriz, nahiz kristaua ez izan, berezkoa zuen lagun hurkoaganako maitasuna: *Zuri egitea nai zendukena, zerorrek besteri egin* (id.) eta euskal lurra, eta hizkuntza izugarri maite zituen eta erromatarrek jopu bihurtutako euskaldunak kristau bihurtzen lagun-tzea eta askatzea zituen xederik gorenak.

Ipuina aurrera, jondoni Paulok ezkontzen ditu Belkok Euskal Herrian lortutako diruz askatu dituen lau euskaldun esklabo, eta orduan honela diote ezkonberriek: *Agur, gure Aita on-ona. Engoitik, zu eus-kotarrentzat lenbiziko siniste-aldarrilari izan zerala eskubide osoz esan ahal izango degu...*(id.) Hortaz, San Paulo bera euskaldunon lehen kristautzaileetarik!

Belko ez zen Euskal Herrira itzuli euskaldun jopu ohi ezkonberriekin, izan ere:

Erromar gudamutilek euskotarren bat ekarri zezaketen. Alakoak pozteko, iri ontan norbait egoki zan; eta Belko'ren bizitza latza ez zan alperrik izango.

Bere bizitzako ametsik maiteenek sorrarazitako ipuina, inondik ere. Amets gauzatua da ipuina bera. Jainkoak oparo emandako dohainak bere herriko esklaboak askatzen eta kristautu zitezten laguntzen erabili zituen heroi miresgarriari eskainia.

Kontaketa asmoaren araberakoa, kontaera eta elkarrizketak tartekatuz. Garbizalekeriak hainbat oztopo jartzen dizkio ipuinaren ulermenari.

3.2.7. Andoni Arozena

36ko gerra aurrean olerkiak eta antzerki bakarrizketa batzuk argitaratu zituen. Arrazoi politikoengatik erbesteratu zen, eta Caracasen eman zituen berrogei urte inguru eta 1977an itzuli zen¹⁶⁴. Gabriel Arestiren ustetan idazle horixe izan zen beraren tintazko bataiatzailea Caracaseko *Eusko Gaztedi* aldizkarian¹⁶⁵.

1957an *Euzko-Gogoa*-n "Aralar'ko artzaia"¹⁶⁶ argitaratu zuen eta *Egan*-en 1960an "Ba'noa" ipuina¹⁶⁷. Lehenbizikoan esanahi politikoa nagusitzen da, eta bigarrengoak emigrazioaren gaia lantzen du. Gatozen azken honetara.

3.2.7.1. Ba'noa

Amaieragatik ez balitz, oso ipuin tradizionala da. Bi zatitan partitua eta narrazioaren denborak Gabon gaua hartzen du nagusiki. Lehenbiziko zatian euskal familia ongi bizi bat irudikatzen da (neska-meduna), tradizionala, kristau fededuna, zoriontsu izateko Caracasera joan den semearen itzulera nahi lukeena. Gabon gaua da, eta amari auzoan "Ator, ator mutil, etxera..." entzutean, semea etxean izateko gogoa goritzen zaio. Senarra hotzagoa da...

[164] Ikus "Literaturaren zubitegia"-n: "Antonio Arozena Gomendio (1907-1989)" <http://zubitegia.armiarma.com/aipa/ona/00337.htm> (2009-12-30); edo ONAINDIA, S.: *Euskal literatura VI*, Etor, Donostia, 1990.

[165] Ikus AZURMENDI, Joxe: "Arestiren tintazko bataioaz" in *Jakin* 62, 1991, 129-142 orr.

[166] 1957, (7-8).

[167] 1960ko azken alean.

Bigarren zatian, Caracasen dagoen semea da protagonista eta hari ere Gabon egunean Euskal Herrira itzultzeko gogo sortzen zaio. Ez da ageri zergatik joan den, baina eragozpen politikorik ere ez da aipatzen (zentsuragatik segur aski).

Handik hiru hilabetera etxean da semea. Eta ipuinaren amaieran hortxe dago punturik deigarriena: mutil itzulberriari: *kezka baten mamu biurria dabilkio inguruan: –Orain datorren Iñaki au lengoa bera ote? Itsasoz bestaldeko bizierak ez ote du aldatu?*

Ipuin premonitorioa: Andoni Arozenak ez zuen Caracasetik itzulirik Euskal Herrian etsi, eta hara itzulirik han hil zen.

Bibliografia

- AGIRRE, D.: *Kresala*, Arantzazuko frantziskotar argitaldaria, 4. edizioa, 1967.
- AGIRRE, J.: *Hitza hitz (Txillardegirekin solasean)*, Elkar, Donostia, 1996.
- AKESOLO, L. eta ONAINDIA, S.: "Estonbaren omenez", in *Zer*, (azaroa), 1982.
- ALDEKOA, I.: "Nobela generoaren *abusua*" in *Berria*, 2007-07-18.
- ALDEKOA, I.: "Txillardegi: *Leturiaren egunkari ezkutua*" in *Euskera*-LII, (2), 2007.
- AMETZAGA, B.: *Platero ta biok*, Florensa & Lafon, Montevideo, 1953.
- ANABITARTE, A.: *Poli*, Itxaropena, Zarautz, 1958.
- APALATEGI, Ur: "Antton eta Leturia (edo literaturtasunarekin kuku-gordeka denbora historikoaren oihanean)" in *Euskera*, LII, 2007.
- ARBELBIDE, X.: *Marie Jeanne Minaberry (1926)*, Bidegileak, Eusko Jauriaritza, Gasteiz, 1998.
- ARETI, G.: *Gabriel Arestiren literatur lanak 6*, Susa, Zarautz, 1986.
- ARETI, G.: *Arestiren literatur lanak 7*, Susa, Zarautz, 1986.
- ARETI, G.: *Ipuinak*, X. Monasterioren arg., Ikeder, Bilbo, 2007.
- ARIZTIA, M.: *Amattoren uzta (La moisson de grand'mère)*, Elkar, 1982, 4. or.
- AROZENA, A.: "Aralar'ko artzala" in *Euzko-Gogoa*, (7-8), 1957.
- AROZENA, A.: "Ba'noa" in *Egan*, (12), 1960.
- ARRIZABALAGA, N.: "Txillardegi nobelagile" in *Jakin* (114), 1999.
- ATXAGA, M.: *Euskal emakume idazleak (1908-1936)*, Bidegileak, Eusko Jauriaritza, Gasteiz, 1997.
- AZURMENDI, J.: "Jainkoaren billa" in *Jakin* (5), 1965.

- AZURMENDI, J.: *Mirande eta kristautasuna*, Aurrezki Kutxa Probintziala, Donostia, 1978.
- AZURMENDI, J.: "Izatearen sustraiak" in *Schopenhauer, Nietzsche, Spengler MIRANDEren pentsamenduan*, Susa, Zarautz, 1989.
- AZURMENDI, J.: "Arestiren tintazko bataioaz" in *Jakin* (62), 1991.
- AZURMENDI, J.: "Kierkegaard-en "egunkari ezkutua"" in *Txillardegi lagun-giroan*, Udako Euskal Unibertsitatea, Bilbo, 2000.
- AZURMENDI, J.: "Hizkuntz ereduaren eztabaida (Jakinlarien bilerak)" in *Jakin*, (158), 2007, 77-120 orr.
- AZURMENDI, M.: "Txoria" in *Euskal nortasunaren animaliak*, Baroja, Donostia, 1987.
- BERASALUZE, S. *Pipo, konejutxu artoa. Mini, konejutxu argia*, Arantzazu, u.g., 1957.
- BASTARRIKA, I.: "Txillardegi jaunari" in *Yakin* (5), 1959.
- BIGURI, K., LAKARRA, J. eta URGELL, B.: *Euskal baladak: antologia eta azterketa*, 2. liburukia, Hordago, Donostia, 1983.
- BILBAO, Felix: *Ipuin barreka*, E.F.A. 1. argitalpena, Arantzazu, 1959.
- BORDA, I.: "Oraindik ere Haur besoetakoa-z" in *Hegats*, (12), 2004"
- BUSTINTZA, E. *Mañarikua*: "Eriotzaren sagarra" in *Gernika*, 14, 1951.
- BUSTITZA, E. *Mañarikua*: "Eiztaría ta deabrua" in *Gernika*, 15, 1951.
- CALLEJA, Seve: *Haur literatura euskaraz*, Labayru, Bilbao, 1994.
- CAMINO, I.: "Arranegi" in *Argia*, 1982-12-26.
- CASENAVE, J.: "Leturiaren egunkari ezkutua(1957): haustura bat euskal narratiban?" in *Euskera-LII*, (2), 2007.
- CHEVALIER, Jean eta GHEERBRANT, Alain: *Diccionario de los símbolos*, Edit. Herder, Barcelona, 1991.
- CILLERO, J.: "Basque Detectives: Alive and Kicking" in *Center for Basque Studies Newsletter*, (62), Fall, 2000.
- CILLERO, J.: "Amabost egun Urgain'en (1955) eta eleberrigintza poliziakoaren hastapenak" in *Euskera-LII*, (2), 2007, 611 orr.
- C.E Kattalin ezizenez: "Kattalinen gogoetak" in *Herria*, 1955-05-26.
- DUNY-PÉTRÉ, P. *Piarres Heguitoa*: "Donibane Garaziko laminak" in *Gure Herria*, 1958, 283-286 orr..
- DUNY-PÉTRÉ, P. *Piarres Heguitoa*: "Eiharaberriko zubi zaharra" in *Gure Herria*, 1958, 375-378 orr.
- DUNY-PÉTRÉ, P. *Piarres Heguitoa*: "Ezterenzubiko arima herratia " eta "Astoa eta zerría" in *Gure Herria*, 1959. 78-80 orr.
- DUNY-PÉTRÉ, P.: *Xirula mirula*, Eusko press, 1996.

- EGIA, G.: *Agustin Anabitarte (1891-1981)*, Bidegileak, Eusko Jaurilaritza, Gasteiz, 2006.
- EIZAGIRRE, J.: *Ekaitzpean*, Editorial Vasca Ekin, Buenos Aires, 1948.
- ENBEITA, K.: "Ipuin-barreka" in *Yakin*, (10), 1959.
- ERKIAGA, E.: *Arranegi*, Itxaropena, Zarautz, 1958.
- ERKIAGA, E.: *Araibar Zalduna*, saritua. Euskaltzaindiaren Domingo Agirre eleberreri saria, in *Euskera*, (4), 1959.
- ERKIAGA, E.: "Zein ote zan...zera?" in *Euzko-Gogoa*, (1-2), 1959.
- ERKIAGA, E.: *Araibar zalduna*, Itxaropena, Zarautz, 1962.
- ERKIAGA, E.: *Arranegi*, I. Sarriugarteren arg., Labayru, Bilbao, 1993.
- ERKIAGA, E.: *Berbalauaren kulunkan (prosa-lanak) I eta II*, A. Urrutiaren arg., Labayru, Bilbao, 2002.
- ESTONBA, J.M.: *Izartxo*, Itxaropena, Zarautz, 1959.
- ESTONBA, J.M.: *Enciclopedia General Ilustrada. Literatura IV*, Auñamendi, Donostia, 1974.
- ETCHEPARE, J.: "Itsas hegiz-hegi edo Teatro solas eta bertze" in *Herria*, 1959-04-23.
- ETCHEPARE, J.: *Mendekoste gereziak*, Inazio Mujika Iraolaren arg., Erein, 1991.
- ETCHEPARE, J.: *Iturraldea*, P. Ainziarten arg., Erroteta & Hiru Hego, EU, 2009.
- ETXAIDE, J.: *Purra-purra*, Itxaropena, Zarautz, 1953.
- ETXAIDE, J.: *Joanak-joan*, Itxaropena, Zarautz, 1955. Bigarren argitalpena, Gipuzkoako Aurrezki Kutxa Probintziala, Donostia, 1980.
- ETXAIDE, J. Uarrain: "Euskal eresi zaarrak" in *Euzko-Gogoa*, (7-8), 1956
- ETXAIDE, J. Uarrain: "Euskal eresi zaarrak. larraipena" in *Euzko-Gogoa*, (9-10), 1956.
- ETXAIDE, J.: *Pernando plaentziatarra*, Itxaropena, Zarautz, 1957.
- ETXAIDE, J.: *Itxasoa laño dago*, Kuliska sorta 29-30, Itxaropena, Zarautz, 1959.
- ETXAIDE, J.: *Etxaun'en bertsoak gipuzkeraz (Jon Mirandereren lankidetasunez)*, Itxaropena, Zarautz, 1969, 12-13 orr.
- ETXANIZ ERLE, X.: *Euskal Haur eta Gazte Literaturaren Historia*, EHU, Gasteiz, 1997.
- ETXANIZ, N.: "Leturiaren egunkari ezkutua" in "Euzko-Gogoa" (5-6), 1957.
- ETXANIZ, N.: "Lurrak min du" in *Zeruko Argia*, 1966-04-24.
- GARATE, G.: *Atzerriko eta Euskal Herriko Polizia Eleberria*, Elkarlanean, Donostia, 2000

- FORSTER, E.M.: *Aspectos de la novela*, Debate, Madrid, 1995.
- GANDIAGA, B.: *Bitoriano Gandiaga*, Elorri, Arantzazu argitaldaria, 2. edizioa, 1989.
- GARMENDIA, E.: "Jon Etxaide: garai ilunetan idazle" in *Zeruko Argia* (827), 1979ko apirila.
- GARMENDIA, J. *Zeleta*: "Etxaideren Fernando Plaentxiarra", in *Euzko-Gogoa*, (11-12), 1956.
- GARMENDIA, J. *Zeleta*: "Idazle gizatxarra ta..." in *Euzko-Gogoa*, (3-4), 1957.
- GARZIA, J.: "Lafontaine euskaraz: alegia, ez duzula iturri beretik ere birritan ur bera edanen" in *Senez*, (20), 1998.
- GARZIA, J.: *Hamlet: Danimarkako printzea*, Ibaizabal, Bilbo, 2002.
- GAZTAÑAZPI, I.: "Krisi ezkutukoaren egunkari agerikoa" in *Berria*, 2007-07-19.
- IBINAGABEITIA, A.: "Leturiaren egunkari ezkutua" in *Euzko-Gogoa* (5-6), 1957.
- INTXAUSTI, J. "Antonio Sorarrainen biografia laburra" in *Euskal Herriko lanbide-heziketa*, Langintza eskola, Zarautz, 1995.
- INTXAUSTI, J. eta UNZURRUNZAGA, I.: *Gure Herriko frantziskotarrak*, Arantzazu, Oñati, 2002.
- IRATCHET, Jean Pierre: *Antton*, P. Urkizuren edizioa, Etor, Donostia, 1990.
- IRAZUSTA, Jon Andoni: *Joañixio*, G. Garateren edizioa, Klasikoak 46, Sendoa, Donostia, 1991.
- IRIGARAI, A.: "Sarrera" in LOIDI, J. A.: *Amabost egun Urgain'en*, Itxaropena, Zarautz, 1955.
- IRIGARAI, A.: *Euskalerriko ipuiñak*, (*Cuentos populares vascos*), Itxaropena, Zarautz, 1957.
- ITURRALDE, J.M.: *Jon Andoni Irazusta (1884-1952)*, Bidegileak 30. sorta, Eusko Jaurlaritza, Gasteiz, 2003.
- ITURRIA, J., BERAVALUZE, S. eta UNZURRUNZAGA, I. *Itunbe ezinez: Bide izkutua*, Kuliska sorta 15-16, Itxaropena, Zarautz, 1956.
- ITURRIAGA, Agustin.: *Erbia eta igelak* in *Ipuiak* Auspoa, (71-72), 1967.
- JAKA-KORTAJARENA, Tx.: *Eleberria*, in *Euzko-Gogoa*, (5-12), 1955.
- JAUREGI, L. *Jautarkol: Ipuiak*, A. Irigarainen arg., Kuliska sorta 4.a, Itxaropena, Zarautz, 2. argitalpena, 1953.
- KORTAZAR, J.: *Eusebio Erkiaga*, Bidegileak, Eusko Jaurlaritza, 1997.
- KORTAZAR, J.: *Euskal literatura XX. mendean*, Prames, Zaragoza, 2000.
- KALTZAKORTA, X.: *Errose Bustintza (1899-1953)*, Bidegileak, Eusko Jaurlaritza, Gasteiz, 1999.
- LABAIEN, A.M. *Aspaldiko*: "Purra-purra!" in *Euzko-Gogoa* (3-4), 1954.

- LAFITTE, P. Petri MARKA: *La Légende d'amour et de mort du roi Sanche de Navarre: Santcho Azkarra*, "Herria", Bayonne, 1954.
- LAFITTE, P.: "Liburu berri (J. Etxalderen Joanak-Joan)" in *Herria*, 1955-10-13.
- LAFITTE, P.: *Euskal literaturaz*, Patri Urkizuren arg., Klasikoak 35, Erein, Donostia, 1990.
- LARZABAL, P. *Kostatarrak*: "Beñaten gogoetak" in *Gure Herria*, 1957, 178-183 orr.
- LARZABAL, P. (sinadura gabea. Segur aski P. Larzabalena): "LIBURU BERRI: Leturiaren egunkari ezkutua" in *Herria*, 1960-06-09.
- LEKUONA, M.: "Kattalin'en gogoetak. P. Arradoi", in *Egan* (1), 1956.
- LEKUONA, M.: "Euskalerriko ipuiñak" in *Egan*, (5-6), 1957.
- LEON, LEON, *Berrizarte*: "Igelak errege galdeka" in *Gure Herria*, 1958, 173-174 orr.
- LEON, LEON, *Berrizarte*: "Azeri zaharra" in *Gure Herria*, 1960, 122-123 orr.
- LEON, LEON, *Berrizarte*: "Aita chaharra eta lau semeak" in *Gure Herria*, 1960, 255-256 orr.
- LEON, LEON, *Berrizarte*: "Artzalna eta itsasoa" in *Gure Herria*, 1960, 281-282 orr.
- LHANDÉ, P.: "Le barde Etchahoun" in *Gure Herria*, 1923, 420-430 orr.; 492-496 orr.; eta 534-542 orr.
- LOIDI, J. A.: *Amabost egun Urgain'en*, Itxaropena, Zarautz, 1955.
- LOIDI, J.A.: *Amabost egun Urgainen*, Erein, Donostia, 9. argitalpena, 1993.
- MARIN, J.: *Buda o la negación del mundo*, Colección Austral, Ed. Espasa-Calpe, 1954.
- MENDIGUREN BEREZIARTUA, X.: *Euskal itzulpenaren historia laburra*, Elkar, Donostia, 1995.
- MIELGO, R.: *Eusebio Erkiagaren gerraosteko elaberrigintza (1958-1964)*, Labayru, Bilbo, 1995.
- MINABERRY, M.: "Hiru adichkideak" in *Gure Herria*, (7), 1958, 57-58 orr.
- MINABERRY, M. *Dena den*: "Choria eta sugea, eta Lupien bisita", in *Gure Herria*, 1958, 347-350 orr.
- MINABERRY, M.: *Mari Gorri*, Gure Herria edizioak, 1961.
- MINABERRY, M.: *Itchulingo anderea*, Goiztiri, 1963.
- MIRANDE, J.: *Haur besoetakoa*, G. Arestiren arg., Kriselu-Lur, Donostia, 1970.
- MIRANDE, J.: *Jon Miranderen idazlan hautatuak*, Tx. Peillenen arg., Gero, Bilbo, 1976.

- MIRANDE, J.: *Gauaz parke batean (ipuin izugarriak)*, P. Urkizuren arg., Elkar, Donostia, 1984.
- MITXELENA, K.: "Arranegi" in *Egan*, (1-2), 1958,
- MITXELENA, K.: "Gabriel Aresti eta *Egan*" in *Ipuinak*, CAP, Donostia, 1979, 12-16 orr., edo *Gabriel Arestiren literatur lanak 6*, Susa, Zarautz, 1986.
- MITXELENA, K.: *Historia de la literatura vasca*, Erein, Donostia, 2. argitalpena, 1988.
- MITXELENA, K.: *Euskal idazlan guztiak II. Liburuak I*, Klasikoak 22, Etor, Zarautz, 1988.
- NARBAITZ, P. P. Arradoy: *Kattalinen gogoetak*, Baiona, 1955.
- NARBAITZ, P. P. Arradoy: *Kattalinen gogoetak*, Elkarlanean, Donostia, 1999.
- ONAINDIA, S.: *Euskal literatura VI*, Etor, Donostia, 1990.
- ORIXE: "Peru Leartza'ko" in *Yakin*, I gehigarria, (5-6), 1960.
- OTEGI, Karlos: *Pertsonaia euskal nobelagintzan*, Gero, Bilbao, 1976.
- OTEGI, K.: "Leturiaren uda ezkutua" in *Euskera-LII*, (2), 2007.
- PEILLEN, Tx. Andoze'ko Txomin: "Pinnokio eta aizea" in *Euzko-Gogoa*, (9-10), 1956.
- PEILLEN, Tx.: "Jondone Denuxi" in *Egan*, (1-4), 1959.
- PEILLEN, Tx.: "Philemon ta Bauzis", in *Egan*, (5-6), 1959.
- PEILLEN, Tx.: "Maha Bharata'ko ipuin bat" in *Egan*, (1-2), 1960.
- PEILLEN, Tx.: "Kalaa gaineko aizea" in *Egan*, (3-6), 1960.
- PEILLEN, Tx.: "Beltzen Erriak" in *Egan*, (3-6), 1960.
- PEILLEN, Tx.: "Leturiaren egunkari ezkutua" in *Elgar*, 1958 urria, 100. alea.
- PEILLEN, Tx.: *Aldjezairia askatuta*, Hordago-Lur, Donostia, 1982.
- PEILLEN, Tx.: *Allande Elixagarai ligiarraren ixtorioak (parre ipuinak)*, Aramburu editorea, Donostia, 1985.
- PEILLEN, Tx.: *Paristar euskaldun bat (Mi...neu)*, Kriselu, Antropologiaren euskal bilduma, Donostia, 1987,
- PEILLEN, Tx.: "Euskaldun maiteok, agur!" in *Euskera XXXIV* (2), 2. aldia, 1989.
- PEILLEN, Tx.: "Jon Miranderen ordenua bere lekuan" in *Jakin* (106), 1998.
- PERURENA, P.: "Txantxangorria: kristau herri melenga honen sinbolo garbia" in *Porrot 4/Kontra*, (otsaila), 1990.
- RABELLI, A.: *Bizkaiko euskal idazleen ipuingintza modernoa*, Labayru-BBK, Bilbao, 2005.
- RETOLAZA, I.: "Leturiaren egunkari ezkutua: gizon eta emakume irudiak" in *Euskera-LII*, (2), 2007.
- ROJO, J.: *Jon Etxaide eta nobela historikoa: nobela genero honen emaitzak*

- eta mugak, 50eko hamarkadako euskal idazle baten literatur ibilbidean. EHUko Gasteizko Hizkuntzalaritza eta Euskal Ikasketak sailean aurkeztua 2004an. Tesi zuzendaria: J. Kortazar. Argitaragabea.
- ROJO, Javier: "Yon Etxaideren eleberri historikoak: Alos-torra (1950) eta Joanak-Joan (1955)" in *Euskera* LII, 2007, 2.
- SALABERRI, P.: *Jose Mari Satrustegi (1930-2003)*, Bidegileak, Eusko Jauriaritza, 2004.
- SAN MARTIN, J.: "Eritzi baten eritzia" in *Euzko-Gogoa*, (1-2), 1957.
- SAN MARTIN, J.: *Zirikadak (ipuin barregarri-dun liburua)*, Itxaropena, Zarautz, 1960.
- SAN MARTIN, J.: "Nobelarietako oiñarri batzuek" in *Jakin*, (17), 1964.
- SAN MARTIN, J.: *Augustin Anabitarteren idaz lanak*, Aurrezki Kutxa Probintziala, Donostia, 1986.
- SARASOLA, I.: *Txillardegi eta Saizarbitoriaren nobelagintza*, Kriselu, Donostia, 1975.
- SARASOLA, I.: "Gabriel Aresti ipuinlari" in ARESTI, G.: *Ipuinak*, CAP, Donostia, 1979.
- SATRUSTEGI, J.M.: "Esneketaria" in *Egan*, (1-4), 1959, 31-34 orr.
- SATRUSTEGI, J.M.: "Axei belarri-motza" in *Egan* (1-2), 1960.
- SATRUSTEGI, J.M.: "Ipuin miresgarrien mezu ezkutua" in *Hizpide*, in *Behinola*, (azaroa), 2002.
- SATRUSTEGI, J.M.: "Ligiko zubia" (http://www.galtzagorri.org/behinola/dokume_ntuak/075.pdf) (2009-12-30).
- SORRARAIN, A.: "Arturo Kanpionen Itzaitzuko koblarria" in *Elezarrak. Arraunta Amets*, Itxaropena, Zarautz, 1955.
- SORRARAIN, A.: *Santa Maria Goretti: bere bizitza*, Arantzazu Argitaldaria, Arantzazu-Oñate, 1951.
- SORRARAIN, A.: *Lili txuria odoletan*, Arantzazu Argitaldaria, Arantzazu-Oñate, 1955.
- SORRARAIN, A.: "Lili zuria" in *Euzko-Gogoa*, (7-8), 1956.
- SORRARAIN, A.: "Urzain, Zillarrezko Azeria" in *Euzko-Gogoa*, (1-2), 1958.
- SUDUPE, P.: "Literatur euskarari buruzko gogoetak bere testuinguruan" in *Egan* (2), 1996.
- TOLEDO, A.M.: *Domingo Agirre: euskal eleberraren sorrera*, Bizkaiko Foru Aldundia, Bilbo, 1989.
- TOLEDO, Ana: "EUSKAL ELEBERRIA (1914-1945): dardararen epizentritik urrun" in *Oihenart* 14, 1997.
- TXILLARDEGI: "Unamuno eragille" in *Egan*, (3-4), 1957.
- TXILLARDEGI: "Orangutanen ugartea" in *Egan*, (5-6), 1957.

- TXILLARDEGI: *Leturiaren egunkari ezkutua*, Itxaropena, Zarautz, 1957.
- TXILLARDEGI: "Piarres gaxoaren pasadizuak" in *Egan*, (3-6), 1958.
- TXILLARDEGI: *Peru Leartzako*, Itxaropena, Zarautz, 1960.
- TXILLARDEGI: "Gogaide ez, baiña bai adiskide (Orixe jaunari, begiramenduz eta adiskide antzera)" in *Jakin*, (14), 1961.
- TXILLARDEGI: "Etxepare II da", *Tierra Vasca*, (urtarrila), Buenos Aires, 1962.
- TXILLARDEGI: *Leturiaren egunkari ezkutua*, Elkar, Donostia, 2. edizioa, 1983.
- TXILLARDEGI: *Peru Leartzako*, Elkar, Donostia, 2. edizioa, 1983.
- TXILLARDEGI: *Kosmodromoa (Ipuin bilduma)*, Haranburu, Donostia, 1984.
- TXILLARDEGI: *Euskal Herria helburu*, Txalaparta, Tafalla, 1994.
- TXILLARDEGI: "Buda" in *Larrun* 113 in *Argia* (2104). 2007-09-30.
- URRETA, M.A.: Jose Luis Muñozerro-ren *Lartaun eguzki-semea*, Kuliska sorta 39-40, Itxaropena, Zarautz, 1960.
- VILLASANTE, L.: "Leturia-ren Egunkari Ezkutua" in *Egan* (5-6), 1957.
- VILLASANTE, L.: "Munduaren egokitasuna" I in *Egan*, (1-2), 1958,
- VILLASANTE, L.: "Munduaren egokitasuna" II in *Egan* (3-6), 1958.
- VILLASANTE, L.: NARBAITZ, P. *Arradoy: Kataliñen gogoetak (Aita Luis Villasanten frantziskotarrak gipuzkoako euskeraz jarriak)*, Arantzazuko Frantziskotar Argitaldaria, Arantzazu, 2. edizioa, 1966.
- XARRITON, P.: "Pierre Duny-Pétré" in *Euskera*, L, (2), 2005.
- XARRITON, P.: *Pierre Narbaitz (1910-1984)*, Bidegileak, Eusko Jaurlaritza, 2001.
- ZABALA, J. L.: "Txillardegiren Leturiaren sorlekura Itzuli da (eta 3)" in *Berria* 2006-10-29.
- ZAITEGI, J.: "Kattalinen gogoetak (P. Arradoy)" in *Euzko-Gogoa*, (1-2), 1956.
- ZAITEGI, J.: "Leturiaren egunkari ezkutua. Megua" in *Euzko-Gogoa* (7-8), 1956.
- ZAITEGI, J.: *Jokin Zaitegiri egindako gutunak I (1932-1955)*, P. Iztueta eta J. Diazen arg., Utriusque Vasconiae, Donostia, 2007.
- ZAMALLOA, Beñat: "Euskal eleberrigintzako lehen detektibea" in *Berria*, 2007-07-17.
- ZAPIAIN, M.: *Txillardegiren eta ziminoaren*, Susa, Zarautz, 2007.
- ZELAIETA, A.: *Gabriel Aresti. Biografia*. Susa, Zarautz, 2000.

ABC, edo *christinoen instructionea* (1571)

Patxi SALABERRI MUÑOA

Sarrera

Erakargarri bezain interesgarria gertatu da betidanik *ABC, edo Christinoen instructionea othoitz eguiteco formarequin* izeneko liburutxoak (P. Hau[*i*]tin, Arroxela, 1571) bere orrietan eskaintzen duena¹. Erakargarria, besteak beste, gainontzeko euskal liburu klasiko gehienak ez bezala, honako hau haur eta gazteak gogoan hartuta burutua izan zelako –ez, inoiz adierazi moduan, beraiei bakarrik zuzenduta–; eta interesgarria, orobat, Leizarragak *TBK*otik aldentzen zen hizkuntz hau (ez oso) desberdin bat baliatuz kaleratu zuelako.

Haur eta gazteak ikusmiran izatearen aitzakiak emanarazi zion liburuari ezaugarri duen formatu didaktikoa eta arina, atal laburrez osatua eta, ia oso-osorik, buruz ikasteko eta erraz oroitzeko modukoa. Baina ez zen hori izan, noski, Leizarragak asmatutako formula, bestetik garraiatua baita lurralde kalbindarretan oso arrakastatsuki hedatua zen eredu nagusia. Beskoiztarrak berak aitortzen du beste hizkuntzetan idatzita zegoen liburua euskaraz ere izateko premia honakoa dioenean: “*necessario estimatu ukan dut ABC haur berce instructionerequin Heuscaraz – ere iar ledin*” (*Abc*, A2; Leizarraga, 1393). Alabaina, eta nahi beste prebentziorekin bada ere, zinez au-

[1] Obra honen ale bakarra Pariskoa da (Bibliothèque Nationale de France, Arsenal, T. 5971 Rés.). Gure eskerrik beroenak haren kopia elektronikoa erabiltzeko aukera eskaini digun Euskaltzaindiko Azkue Liburutegiari.

rrera daiteke bere "ukitua" ere eskaini ziola gure autoreak liburu-ttoari.

Prebentzio hitza darabilgu liburu eklektiko honen "ukitu" propioaz mintzatzean, zeren eta egia baita ezen, beronen eredu zehatzaren bilatze-lana arazotsua gertatu ohi den arren, ikertzaileek gogoratu legez, "ces ABC sortent régulièrement à coté du manuel de Calvin [1542ko *Catechisme* izenekoaz ari da]" (Peter 1965, 20). Iturri bakarra, baina, aldi berean, aniztasunaren iturri: "l'abécédaire genevois est en somme un catéchisme élémentaire de Calvin [...], et les exemplaires qui subsistent montrent qu'il y en avait de divers types. Mais tous ont le même plan, celui de l'ancienne tradition genevoise, et tous donnent avec l'arrivée de Calvin des textes du réformateur, voire des textes prévus par lui pour ces livrets" (*idem*).

Ilido horretan, eta ortodoxia doktrinalaren esparrutik hastandu gabe bazen ere, ohiko samarra izan zuten kalbindarrek, aurretik argitaratutako materialez baliatzea eta aurpegi berriko argitalpen osatua-goak kaleratzea. Batik bat, *Abc* moduko liburuxka, nola esan, "anitzen" kasuan. Erantsi beharrik ez dago eklektizismo eta edukianiztasunerako joera hori edizio-apailatzaileen originaltasun-senaren "hankatxo" erakusteko akuilu ere gertatu zela sarritan.

Hala adierazten du Peter-ek François Jaquy inprimatzaileak 1562an argitaratu zuen *Instruction des chretiens* izeneko liburuaren hitzaurreko hitzetan oinarriturik: "Il ressort de ce texte qu'à Genève, au XVIe siècle, le catéchisme de Calvin, pour classique qu'il fût, n'avait pas le monopole, mais que l'enseignement religieux y était diversifié" (1965, 12; gurea da letrakera etzana)².

Liburu-mota haien edizioen arteko desberdintasunek ere ez dute besterik erakusten.

Azken aldian burututako erkatze-lanek, esaterako, garbi azaleratu

[2] Eta honako hau eransten du: "Il est question de sommaires qui devaient faciliter la mémorisation et le témoignage personnel, et qui avaient pour plan l'oraison dominicale, la confession de foi et les dix commandements. De plus l'imprimeur nous présente le livre qu'il vient de tirer sur ses presses comme une amélioration des sommaires existants, car son auteur y aurait ajouté le petit catéchisme et des citations scripturaires plus nombreuses et mieux groupées" (*idem*, 12; gureak dira letra etzanak).

dute, batetik, *Abc* izeneko liburu kristau horiek uste baino edizio gehiago izan zutela urteetan barrena eta, bigarrenik, aldez aurretik pentsa zitekeena irauliz, edizioak gutxitan suertatu zirela haien artean berdinak; antzekoak bai, baina berdin-berdinak ez.

Hortik, nonbait, Leizarragarenaren antzeko izenburukorik eta egiturakorik aurkitzea, baina ez, guk dakigula, eduki berekorik.

Nekez espero daiteke, beraz, euskal *Abc* honen genealogiaren osatze-nahia asetzea. Gehienik ere, ustezko iturri-eredu orokorrak antzemateko eta, funtsezkoago dena, liburuaren egitura eta ariera ulertu ahal izateko gakoetara hurbiltzea izango da saria.

ABCen historia-zantzuak

Argitasunik ekarriko bazaio beskoiztarraren *Abcari*, nahitaezkoa da kristauen heziketarako prestatutako liburu-mota horren bilakaerari begiratu bat ematea, exhaustibotasun asmorik gabe bada ere³.

Erdi Aroko kateketikarekin dituzten loturak gorabehera, Erreformaren lehen garaietan finko errotua geratu zen tradizio genevar garbia atzeman uste du R. Peter-ek abezedario erako hauen bilakaera eraikitzean. Katea bereko begiak ikusten ditu ikertzaileak aurretiko gisa⁴ et des extraits de l'office de la Vierge avec le "(Peter 1965, 15).. Eta maila bereko kate-begitzat ikusi izan dira, baita ere, geroztik agertu eta aztertutako *Abc* berriak.

Haietako esanguratsuen, eta agian aurretikoen artean garrantzi gehien izan zuena, Kalbinen lehengusu Robert Olivétan-en *L'instruction des enfans* ezarri ohi da⁵. 1533an inprimatua, "ce livret français enseigne non seulement les lettres, la grammaire, les accents,

[3] Hemen zeharka baino ez dira aipatuko honelako liburu protestanteen historiarako kontribuzioa egiten ari diren Hauser, Peter, Soulié, Carbonnier-Bukard eta beste hainbat ikertzaileen emaitzak. Gogoratu behar da, halaber, hainbat liburu eta edizioren berri albiste solte eta ez beti oso ziurren bidez iristen zaigula tamalez.

[4] 1530. urtearen inguruan kokatzen du lehendabiziko kate-begia: "Vers 1530, l'éditeur Gabriel Pomar [...] publie à Genève un livret scolaire en latin comprenant un alphabet, le ter Noster

[5] *L'instruction des enfans, contenant la maniere de prononcer et écrire en francoys. L'oraison de Iesus Christ. Les articles de la foy. Les dix commandemens. La salutation angelique*, Geneva, [Pierre de Vingle], 1533.

l'apostrophe et les chiffres, mais aussi les rudiments de la foi, les dix commandements et la salutation angélique⁶ (Peter 1965, 16).

Izenburua zertxobait aldaturik kaleratu bazen ere, Olivétan-en liburuak bigarren edizio berdin bat izan zuen 1537an, Genevako Jean Gérard-en etxean⁷.

Historiak historia, zerrenda luze samarra azaltzen da erlijiozko *Abc* hauen ibilbidean. Zenbaitetan, horrelako obrekin ohiko bilakatu zen bezala (ez baitziren edonolakoak izan Kontrarreformak haien aurka ere erabilitako armak), izenburuaren berri baino ez da iritsi egunotara. Lehenetakoa izan zelako edo, ospetsua da Sorbonak 1545ean zentsuratu zuen *Abc* delako hura, nonbait 1544an Parisen bertan argitaratutako *ABC pour les enfans* izenekoa. Baina edizio debekatu, zentsuratuen eta sutara jaurtikitakoen zerrenda areagotu besterik ez zen egin hurrengo urteetan⁸.

Errepresioaren bide malkartsu haien inguruan ibili zen, halaber, 1556an Nîmes-en salatua izan omen zen hamalau orrialdeko *ALPHABET ou INSTRUCTION Chrestienne pour les petits enfans* (1555, Lyon, Pierre Estiard) izenekoa ere⁹.

[6] Autoreak eransten duenez, aurreko urteetan Pomar-ek (c. 1530) eta Koeln-ek (1532) beraien abezedarioletan inprimatutako "liturgie mariale" delakoari emandako erantzun protestantea izan zen azken otoitz hori.

[7] *L'instruction des enfans, contenant la maniere de prononcer et ecrire en francoys. Les dix commandemens. Les articles de la foy. L'oraison de Iesus Christ. La salutation angelique*, Geneva, Jean Gérard, 1537. Izenburuaren antolamendu berriak Kalbinen lehen katiximako eduki-ordenari (legea-fedea-otoitza) segituko zitziola ematen duen arren, ez da horrelakorik gertatzen, aurreko edizioarenak bezalakoak baitira argitalpen honen plana eta testua. Deskribapen zehatzago baterako, ikus A. A. 1979, 385-391.

[8] Leizarragaren edizioen garaikide suertatu zen Anverseko *Index* delakoa dela eta, Martínez de Bujandak (1988, 269-270) honako liburu hauek ematen ditu, esaterako: *L'ABC ou instruction chrestienne pour les petits enfans* (1558, Anvers, Christophe Plantin, in-8°, [88] pp.), *L'ABC ou instruction chrestienne pour les petits enfans... Avec l'instruction chrestienne de... Pierre de Ravillan* [Jean Taffin-en pseudonimoa, nonbait] (Anvers, Ch. Plantin, 1558. Handik lau urtera, 1562an, erreinpresio bat izan zuen Anverseko Willem Silvius-enean), *ABC et chrestienne instruction bien utile* (1562, Geneva, Antoine Davodeau eta Lucas de Mortière, d.g. -1562?-; antza denez, obra hau Tournai-n ere izan zen "zentsuratua" – jendaurrean erre-1569an]). "Autre édition" bat ere aipatzen dute autoreek Anverseko Indizearen barruan, hots, Jean Crespin-ek 1568an Genevan kaleratu zuena.

[9] Hura bezalako edizioa izan zen *Alphabet ou Instruction chrestienne, pour les petis enfans. Nouvellement revenue et augmentée de plusieurs choses* (1558, Lyon, Pierre Estiard).

Martinez de Bujandak erakutsi legez¹⁰, zail zuten liburu haiek Frantzia katolikoak hedarazi zuen jazarpen inkisitorialaren atzaparretatik libratzea. Baina, patuak patu, agerian da ibilbide desberdinak izan zituztela urteen harian, ez guztiak izan baitziren zentsuratuak, ez denak desagerraraziak.

Ildo horretan, Genevan eta Lyonen kaleratutako ezagunen artean, badira batzuk, lehen hurbilpen baterako bederen, gogora ekar-
tzea merezi dutenak.

L'ABC françois (1551 [J. Crespin, Geneva]) izenekoa¹¹, esaterako, Leizarragarenak erakutsiko duen egitura orokorraren lehen hurbilpen-
pentzat har liteke, abezedarioa hasieran eta batetik ehunera bitarteko zenbakiak amaieran eskaintzeaz gainera, edukiak ere aski antzekoak baititu oro har (otoitz nagusiak, unean uneko otoitzak, katiximatxoak, etab.).

L'A.B.C. ou manière d'instruire les enfans (d.g., Lyon). 12 orrialdekoa in-16 (BPF R. 7847). Badu abezedario moduko bat (5. orrialde-
dera arte) eta "l'Oraison dominicale, le Credo, puis l'exercice du père de famille [a] tous ses domestiques pour prier au matin; des prières pour le matin et pour le soir". Agian datu horien arabera antzeman liteke argitaratze-data, izan ere, "l'exercice du pere de famille" 1560-62an tartekatu baitzen liburuetan¹².

Urruntasunak –eta ez dira gutxi– urruntasun, ez dago Leizarragaren obraren kontzeptiotik ere urruti *L'A.B.C. ou INSTRUCTION des Chrestiens* (d.g., 1563) liburukotea (ia hirurehun orrialdekoa).

Soulié-k zehazten duen bezala, "Recuelli de toutes les autres impressions par cy/devant faictes [...] l'alphabet très soigné qui manifeste un souci de progression dans l'enseignement occupe les pages 3 à 8. À partir de la page 9 commence toute une intruction religieuse qui reproduit l'ordre des abécédaires génevois mais avec d'abondants commentaires des commandements, un ensemble de prescripiones morales tirées des Évangiles et surtout des épîtres, et

[10] Ikus haren *Index des livres interdits*, 1984-1996.

[11] Osorik transkribatua in Peter 1965, 22-42.

[12] Datu hori dela eta, Antoine Davedeau eta Lucas de Mortière izeneko inprimatzaileek Genevan argitaratu zuten *ABC et chrestienne instruction bien utile* izenekoaren edizioa ere urte horietakotzat hartu izan da.

qui ne se rapportent plus à l'éducation d'un enfant [...]; de plus la disposition de l'alphabet dans l'A.B.C. de 1563, très semblable à celle de l'A.B.C. *françois* de 1551 que R. Peter décrit et reproduit dans l'article cité, confirme l'origine genevoise de cet A.B.C." (Soulié 1980, 167-168).

Baina, berriz ere, atal zenbaitetan beskoiztarraren liburua estilo berekoa izateak ez du ezer berezirik erakusten, ez behintzat ustezko iturri, eredu edota erreferentziaz mintzatu ahal izateko.

ABCen egitura eta leizarragarenarena

Nekez pentsa daiteke Leizarragak edozein obratatik hartuko zuenik bereetara garraiatzeko materiala, izan ere, eliza erreformatuak berehala atzeman eta eragotzi baitzituen abezedarioak bezalako argitalpen xumeetatik sor zitezkeen nahasmendu doktrinalak¹³.

Illo horretan, Geneva aldeko Abc izenekoek egitura aski itxia izan zuten formari eta planteamenduari zegokienez. Horren eraginez ziur asko, plan orokor moduko baten inpresioa islatzen dute haietako askok eta, aldi berean, hainbat puntu finko, edizio batetik bestera aldatzen ez ziren puntuak hain zuzen¹⁴.

Peter-ek aztertutako lau liburuetan, esaterako, honako hau aurkitu zuen: "Tous les quatre livrets sont des manuels scolaires élémentaires, conçus d'après le plan suivant: "1) Alphabet; 2) Oraison dominicale, Symbole des apôtres et Dix commandements; 3)

[13] Liburuxka haietako dotrina-galdeketak nahasgarri bezain heretiko suerta zitezkeela eta (halakotzat jo izan zen Vincent Brès-ek 1562an argitaratutako *Les demandes faites par les Ministres de l'Eglise de Genève aux enfans qui se presentent pour estre receus à la sainte Cene*), arreta berezia jarri izan zuten hasieratik arlo doktrinalan. Calvinen adibidea ezin adierazgarriagoa da: halako arriskuak saihesteko, 1553ko *La maniere d'interroger les enfans* izenekoa eraberritua –zehatzagoa eta, doktrinaren aldetik, argiagoa– kaleratu zuen gero 1562an. Brès-ena, esan beharrik ez dago, bahitua geratu zen hurrengo urtean (Jostock 2007, 101-hk).

[14] Ezin ahaz daiteke Abcetan egituratuta ematen zen material hori bera desberdin antolatua ager zitekeela gero beste obra batzuetan. F. Estiennek 1567an argitaratu zuen *Les Pseaumes mis en rime* delakoari, adibidez, frantsesezko otoi-tza eklesiastikoen forma, 55 igandetarako katixima luzea, ohiko otoi-tzak, interrogatzeko manera edo katixima laburra (orrialde bakarrekoa!), fede-konfesioa eta, azkenik, kalendrera erantsi zitzaizkion osagarri gisa.

Prières à réciter chez soi ou à l'école; 4) "Petit traicté nécessaire à ceux qui veulent communiquer à la sainte Cene de nostre Seigneur", aussi appelé dans les éditions de 1568 et 1630: "Recueil des principaux poincts que doyvent scavoir ceux qui veulent communiquer à la sainte Cene de nostre Seigneur Iesus Christ"; 5) "La maniere d'interroguer les enfans qu'on veut recevoir à la Cene de nostre Seigneur Iesus Christ"; 6) "Eléments d'arithmétique" (1965, 14 or.).

Oro har, Leizarragaren *Abcak* dakarren eskema Peter-ek atzemandako genevar hura bera da¹⁵. Ikertzaile berak nabarmendu zue-
nez, "l'éditeur, Jean de Liçarrague, presente ici en langue basque les matières suivantes: 1° Alphabet et premières notions de grammaire; 2° Notre Père, Symbole des Apôtres, Dix Commandements, Sommaire de la Loi et trois citations bibliques; 3° Liturgie pour culte familial; 4° Catéchisme de Calvin; 5° La manière d'interroger les enfants qu'on veut recevoir à la sainte Cène; 6° Définition de certains termes dogmatiques; 7° Confession de foi (en 40 articles); 8° Premières notions d'arithmétique" (Peter 1965, 21, 35. oharra).

Egun Parisko BNFn gordetzen den ale bakarrean ikus daitekeen bezala, *TBren* baitan ere dauden *Catechismea* eta *Confessionea* barneraturik argitaratu zen *Abca* (bi-biak beste formatu batean inprimatuak eta aldaketa batzuekin¹⁶ *diren, ezbalirade ezpalira, etab.*); *-ey* forma), nahiz eta, jakina denez, Linschmann – Schuchardt-ek, lanok ez errepikatzeke xedearekin, haiek gabe prestatu zuten *Abcaren* edizio ezaguna.

Guztiarekin ere¹⁷, aipu biblikoen¹⁸ eta hitzaurre gisakoaz¹⁹ gainera, honako atal hauek osatua da beskoiztarraren *Abc* ezaguna:

[15] Kontsulta-eragozpenak arintzeko, *Abc* honi dagozkion erreferentziak bi modutarra eskainiko dira: Parisko alearen kaleratxoaren jatorrizko paginazioa aipatuz (kalerari dagokion letra larriari orrialdearen zenbaki arabiarra erantsiko zaio; orriaren ifrentzua "v" batez –"verso"– adieraziko da) eta, ondoren, "Leizarraga" jarririk, haren obra guztiak jasotzen dituen Linschmann – Schuchardt edizioko orrialdeak erantsiz.

[16] Vinsonek lehenengo (1891-1898: 1984, 43-44) eta Schuchardt-ek geroago (ikus Leizarraga, 207-hk) ohartarazi zuten garrantzitsuenez: *TBko dirade* guztiak (ez da falta oharkabeko salbuespenik) *dira* eredupean azaltzen *dira Abcan (diraden*

[17] Azpimarra bedi Linschmann – Schuchardt-en edizioak *Abc* barnean ez dartzan bi lan horiek ez dutela Peter-ek finkatutako eskema deuseztatzen, nahiz eta, hark laburtu bezala, "nous avons ici un livret qui sous chiffres 1 à 5 et 8 représente une espèce de fusion du catéchisme élémentaire de Calvin et de son manuel" (Peter 1965, 21, 35. oharra).

- Alfabetoa edo dei daitekeena (or.: A.3 v eta A4; Leizarraga, 1396-1397).
- Otoitza-Fedea-Legea hirukoa, hots, "Oraison dominicale" delakoa, Apostoluen Sinboloa eta Hamar Aginduak (or.: A4 v -[A6 v]; Leizarraga, 1398-1402).
- "Aita familia fidel baten bere etheco guciequillaco exercitioa eta laincoari othoitz eguiteco formá" izenburupeko otoiz sorta luzea (or.: [A7] - [B6 v]; Leizarraga, 1403-18).
- *Catechismeá, cein erran nahi baita, lesus Christen doctrinán haourrén iracasteco formá, non Ministreac interrogatzen baitu, eta haourrac ihardesten* (or.: [B7] - [H6 v])²⁰.
- "Iesus Christ gure launaren Cena saildura recebitu behar direnén interrogatzeco manerá" izenekoa, hau da, katixima laburraren formatua duen elkarrizketa pedagogikoa eliz ministroaren eta "Cena" delako liturgiara hurbildu nahi duen haurraren artekoa (or.: [H7] - I1 v; Leizarraga, 1419-24).
- "Christino batec iaquiteco dituen punctu principalén definitioeac eta descriptioneac" izeneko atala, oso laburturik bada ere, Kalbinen *Institutio Christianae Religionis* delakoaren oinarritzko edukia gogorarazten duena (or.: I2 - [I8 v]; Leizarraga, 1425-38).
- *Iesus Christ gure launaren Evangelioco puritatearen araura vicitzezo desira duten Franceséc Regueri* (or.: [K1 v] - K3 v) gutuna eta, ondoren, beronen jarraipena den *Iesus Christ gure launaren Evangelioco doctrina puraren araura vicitzezo desira duten Franceséc consentimendu comun batez berén fedez eguin duten confessionea* (or.: K4 - [L7 v])²¹.
- Oinarrizko aritmetika-ezagutza edo litzatekeena.

Esan bezala, liburuaren egitura berdinez mintzo gara, nahiz eta, beherago ikusiko den moduan, azal-aipamen-hitzaurrean desberdintasun aski atzeman litekeen.

[18] Orrialdea: [A1]; Leizarraga, 1391-92.

[19] Orrialdeak: A2 - A3; Leizarraga, 1393-1395.

[20] Euskaltzaindiko Azkue Liburutegian dagoen ale digitalizatuaren *Ktri F1 v* eta F2 orrialdeak falta zaizkio. Dena den, ez da hemen aztertuko.

[21] *Konfesionea* deitu izan dugun lan hau ez da hemen aztertuko.

Horregatik aurrera daiteke, Leizarragaren aitzinsolas propioa kenduta, gainontzeko atalez den bezainbatean, anitza eta eklektiko samarra azaltzen dela liburua, beskoiztarrak iturri bakar batetik edan izan ez balu bezala.

Edonola ere, ez dirudi Leizarragaren erreferente nagusiak 1562-koak baino lehenagokoak zirenik²², '92 exercice du pere de famille'.

Baina behean mintzatuko gara horretaz luzeago.

Leizarragaren ABCa atalka irakurtzen

Egiturak egitura, liburutto hau gaien arabera desglosaturik aurkeztuko balitz (eta hala egiteko iradokitzen du artikulu honen planteamendu didaktikoak)²³, lau bat atal nagusi nabarmendu beharko lirarteke, hots, hitzaurre modukoa den atala, atal gramatikala edo dei daitekeena, atal artimetikoa eta, funtsezkoena dena, atal doktrinala.

Hemen, azalpenaren argitasunerako, atal tematiko horiek hobetsi nahi genituzke. Eta gai-atalon jatorrizko ondozkapenari zehatz-mehatz segituko ez bazaio ere, aipatu multzo bakoitzean aintzat hartuko dira barneko eduki guztiak eta haien arteko antolamendua.

Honatz gai-atalok banan-banan aurkeztuta.

Atarikoak

Atarikotzat hartzen ditugu lehen orrian ([A1 r° eta v]; Leizarraga, 1391-92) dauden osagaiak, hala izenburua bera nola gainontzekoak, tartean aipamenek garrantzi nabarmena dutelarik.

Alferrikakoa litzateke Leizarragaren obra honen izenburuari kontzeptualki –eta literalki– gehien hurbiltzen zaizkion frantsesezko izenburuak errepikatzen hastea. Abcen histori laburpena aurkeztean esandakora itzultzea besterik ez du irakurleak.

Abc horietako gehienek, dena den, gorago aipatutako egitura-ki-

[22] Besteak beste, urte hartan jarri baitzaion atal haietako bati izenburu berria: "en 1562 [...] ceux-ci sont remplacés par une liturgie pour le culte familial intitulée: 7

[23] Aurreratu bezala, 1571ko edizioak barneraturik daramatzen *Katixima* eta *Konfesionea* ez dira hemen aztertuko.

detasunik baizik ez dute Leizarragarenarekin. Desberdintasunak, berriaz, azaleko aipamentxoetan beretan hasten dira nabarmentzen.

Bi ohar labur baino ez, halere.

Esan bezala, *Abc*etako sarrera-aipamenak ez dira beti berdinak, ildo berean jardun arren, autore-editoreek berek hautatzen baitituzte beren ustez edizio bakoitzari ongien egokitzen zaizkionak.

Leizarragaren kasuan, aipameneak badute komnetatzekorik. Lehendabizikoa, esaterako, Mateo 19, 14 delakotik jaso da, nahiz eta beskoiztarrak erreferentzia gisa "MATTH. XIX." bakarrik erantsi. Harri-garriena, halere, aipamena berak itzulitako *TB*tik hartu ez izana da, ez behintzat zuzen eta literalki.

Honela dakar *TB*n:

"[...] Utzitzaçue haourtchoac, eta enegana ethortetic eztitzaçuela empatcha: ecen hunelacoén da ceruètaco resumá".

Honela, aldiz, *Abc*n:

"[...] Utzitzaçue *haourrac*, eta enegana ethortetic eztitzaçuela empatcha: ecen *horrelacoén* da ceruetaco resumá" (*Abc*, [A1]; gurea da letrakera etzana).

Bigarren orrialdean datorren aipamena ere, Ef. 6, 4 delakotik jasotakoa, era laburtuan emana da ("EPHES. VI.") eta, aurrekoa legez, *TB*ko bertsiotik zertxobait aldentua.

Honela dator *TB*n:

"Èta çuec aitéc eztitzaçuela provoca despitetara çuen haourrac, baina haz itzaçue instructionetan eta launazco remonstrationetan".

Eta honela *Abc*n:

"Èta çuec aitéc, hazitzaçue çuen haourrac instructionetan eta launazco remonstrationetan" (*Abc*, [A1 v]).

Haren azpi-azpian ezarria den "IACQUES. I" delako erreferentzia St. 1, 5-6 bertsetei dagokie eta laburtua ematen du Leizarragak *Abc*n²⁴:

[24] Haren *TB*k dakarren bertsia honako hau da: "5. Eta baldin çuetaric cem-beitec sapientia faltaric badu, esca bequió lancoari, ceinec emaiten baitraue guciey benignoqui, eta ez reprotchatzen: eta emanen çayó. 6. Baina federequin esca bedi, batre dudatzen eztuela [...]".

“Baldin çuetaric cembeitec sapientia faltaric badu, esca be-
quio laincoari, eta emanen çayo, baina federequin esca dadin,
batre dudatzen eztuela” (Abc, [A1 v]).

Adierazi bezala, frantsesezko edizioetan nekez aurkituko da ber-
din-berdinik.

Aipuen arloan Leizarragarenetik hurbil-edo dagoen liburu bat
mahairatzekotan, gorago aitatu den *Alphabet ou Instruction chres-
tienne, pour les petis enfans. Nouvellement revenue et augmentée
de plusieurs choses* (Pierre Estiard, Lyon, 1558) izenekoa izan liteke.
Oro har, Leizarragak azalean darabilen aipamen neotestamentario
bera dakar hark ere (Mateo 19, 14), nahiz eta erreferentzia oker
emanda, “Mat. X” dela baitio harenak (ikus Hauser 1909, 274-hk.).

Horrezaz gainera, Leizarragak lehen orriaren ifrentzuan dakarren
bigarren aipamena ere (“Ephes. VI”) eransten du Estiard inprimatzai-
leak lehen orrialdean: “Pères, nourrissez vos enfans en la discipline
et correction de nostre Seigneur”.

Leizarragaren hirugarren aipamena ez dator liburu horretan, eta
bai berriz, J. Crespinek argitaratutako *L’ABC françois* delakoan (Gene-
va, 1551), izan ere, hirugarren hura (eta beskoiztarrarena bezain
laburtua) baizik ez baitakar bigarren orrialdean²⁵.

Desberdintasunen aniztasunaz ohartzeko, dena den, gogora
bedi Crespinek 1568an kaleratuko zuen *L’ABC ou l’instruction des
chrestiens* izenekoan, esaterako, Proberbioen liburura jo zuela aza-
leko aipamena jasotzeko; eta Paul Marceauk 1630ean titulu berdina-
rekin argitaratutakoak, berriz, Deuteronomiora, etab.

Datu hauek aski argi egiaztatzen dute, egitura finko bati atxikirik
aritu arren, edizio-paratzaileek ez ziotela uko egin nolabaiteko “sor-
men” eta askatasun-puntua izateari.

Aitzinsolasa

Edizioen “nortasuna” nabarmentzeko ahalegin horretan, ga-
rrantzi handikoa ohi zen liburuak izan zitzakeen irakurleei zuzenduta-
ko gutuna.

[25] Horrezaz gain, lehenengo orrialdean, argitaratze-dataren gainean, *Eklesias-
tes* (*Kohelet*) izeneko liburuko 12, 1 bertseta azaltzen da.

Hartan xehe-xehe zehaz zitezkeen obraren xede eta norabidea, espero ziren hartzaileak, egile edo paratzaileak aurkitutako arazoak eta hartutako erabakiak, obra egokiro erabiltzeko aholkuak, etab.

Hari horretakoa da, jakina, *"Heuscal-Herrian gaztetassunaren iracasteco carguã dutenér eta goitico guciér, I. Leizarraga Berascoiz-coac laincoaren gratia desiratzen"* izeneko aitzinsolas gisakoa ere.

Haren funtsezko xedea, azpimarratu beharrik ez dago, *Abc* gehienak zerraitzan ildo berekoa zen: bereziki mintzakide ziren haur-gazteei –baina ez bakarrik haiei, "nazio" guztiari baizik– irakurtzen irakasteko metodo bat egokitzea eta, aldi berean, erlijio erreforma-tuaren oinarritzko corpus doktrinala eskaintzea. Beskoiztarrarenak dira hitzak:

"Berce natione guciéc, ceinec bere lengoagean beçala, Heuscal-dunak-ere berean duençat, certan iracurtzen ikas ahal deçan, eta nola laincoa eçagutu eta cerbitzatu behar duen" (*Abc*, A2; Leizarraga, 1393).

Nortasun-markatze horretan bada gainontzeko *Abc*etatik bereizten duen beste ezaugarri interesgarri bat, hots, aski modu pertsonalizatuan erredaktatu zuen Leizarragak gutuna, liburua euskaraz prestatzeko erabakia bere-berea izan zela erakutsi nahi izango balu bezala: "necessario estimatu ukan dut, *ABC* haur berce instructionerequin Heuscaraz-ere iar ledin" (*idem*), "consideratione guehiago ukan dut" (*Abc*, A2 v; Leizarraga, 1394), etab.

Ondorioz, beskoiztarraren ekimenaren fruitu legez ulertu beharko litzateke zortzi urte lehenago egin zioten itzulpen-enkarguaren aberaste hura. Eta, agian, baita frantses erreferentzia eta ereduen hautaketa bera ere. Eta, zalantza gabe, hizkuntza-hautuen inguruko erabaki guztiak.

Azken honetan gaudela, ikus, esaterako, liburuan barrena erabiliko zuen irizpide geolinguistikoaz aitzinsolas gisakoan diona:

"eta miñçatzeco maneraz den becembatean, Heuscal-herrian religionearen exercitioa den leuco gendetara consideratione guehiago ukan dut, ecen ez bercetacoetara" (*Abc*, A2 v; Leizarraga, 1394).

Dakigunagatik, Biarno erlijiosoki zentripetorantz apuntatzen zuen

lurralde euskalduna da/zen "religionearen exercitioa" zegien leku hura. Edo beste modu batez esanda, Leizarragak aurreikusia zuen zubereraren inguruko "hizkuntza-ereduak"²⁶ zerabiltzan jendea izango zela liburuaren hartzaile naturala eta nagusia.

Hortik, gero, liburuaren formulazio linguistiko berezia (TBko "-ey" datibo pluralak "-er" bilakaturik, "dirade" formaren ildoko aditz guztiak "dira" erako bihurtuta, etab.), lexikoaren arloan salbuespen aski kontraesankor gisara agertuko zena, harrigarriro Leizarragak ez baitzuen Abc honetarako aintzat hartu berak "Çuberoan eta aldirietan" erabiltzen zela esana zuena²⁷.

Bada, azkenik, aitzinsolasean liburuaren erabilerarako eskaintzen den ohar didaktiko azpimarragarri zenbait. Honela mintzo zaie beskoiztarra euskaldun haurrei irakasteko ardura dutenei:

"[...] iracasteco cargua duçuenác, hirur punctuz principalqui advertitu nahi ukan çaituztét. Lehena da, aitzinago hel daitezqueno, cer den vocala edo consonanta, diphtongoa edo syllabá, haourrér ikasten demboraric emplega eraci gabe, liburutcho hunetaco formari simplequi çarreitzaten. Bigarrena, ungui eta trebequi lehen-vicitic letreyatzen haourrér iracats dieceçuen. Hirugarrena, iracurtzera datocenean, Colonaren, Commaren, edo Punctuaren differentiá ceric den, anhitz fundatu gabe, hitzac distinctoqui eta claroqui pronuntia eraciz, paussuén eguiten costuma ditzaçue" (Abc, A2 v – A3; Leizarraga, 1394-95).

Lehen eta bigarren puntuek argitzapen berezirik behar ez badute ere (agerian baita zeinuak dekodetzen –letreatzen– ikastearean aldeko dela, eta bokal, silaba eta abarren inguruko teoria azaltzearen aurkako), hirugarrenak iruzkin labur baten premia du. Didaktika-puntu honetan ere, irizpide pragmatikoaren aldeko azaltzen da Leizarraga, hau da, arte erretorikoan usu erabili ohi ziren kontzeptuak²⁸ argitzen

[26] TBren hasieran "Heuscalduney" zuzendutako gutunean idatzirik utzi zuen ezen "batbederac daqui heuscal herrian quasi etche batetic bercera-ere minçatzeco manerán cer differentiá eta diversitatea den" (Leizarraga, 254).

[27] Ikus Leizarragak Abcaren egokitzapenerako gogoan edo izango zuela pentsa zitekeen "Çuberoaco herrian usançatan eztraden hitz bakoitz batzu hango ançora itzullac" atala, TBri erantsirik datorrena (Leizarraga, 1213-14).

eta bereizten gehiegi ez sakontzearen aldeko. Beskoiztarrarentzat aski da funtsezkoa jakitearekin, betiere, hotsak eta hitzak argi eta garbi ahoskatu ahal izateko eta, pausatzeak eta etenak behar bezala eginez, irakurtzen den testua ulertzeko moduan ebaki ahal izateko.

Aipatu berri dugun "funtsezko jakitea", esan beharrik ez da, estuki uztartua dago jarraian daraman atalarekin, guk, beste izenbururik ezean, atal gramatikal bezala identifikatu duguna.

Atal gramatikala

Iruzkindu berri den hitzaurrearen ondoren, euskarazko testuak irakurri ahal izateko "gakoak" ematen ditu beskoiztarrak bi orrialdetan barrena (A3 v eta A4; Leizarraga, 1396-97).

Alegia, gainerako frantses *Abc* kalbindarren ildoan, euskarazko alfabetoa eta beharrezkoak diren egokitzapenak dira bertan eskaintzen direnak.

Horrela, euskal alfabetoaz gainera (23 letra, hiru motatan erakutsiak: larria, italikoa eta xehea), diptongoak agertzen dira (beheranzkoak²⁹: ai, au, ei, oi, eta latinaren eraginez idatzita ager zitezkeen beste hiru: oe, ae, ou), "letra elkarri datchetzanac" (letra bikoitzak, alegia: ct, ff, etab.), laburdurak (batez ere, sudurkariaren falta adierazten duten zeinuenak eta latinezko partikulenak), puntuazio-zeinuak (puntua, koma, azentua, etab.) eta, azkenik, kontsonanteek bokalekin (eta bokalek z letrarekin bakarrik) osa ditzaketen silaba guztien taula.

Adierazi bezala, atal honen erabilerarako "iradokizun" pedagogikoak liburuaren aitzinsolasean datoz.

[28] -Kontzeptu erretorikoak euskaraz azaltzen diren lehen aldia izanik, Leizarragak bereziki aipatzen ditu *periodosaren* atalak: *kolon* delakoa, hots, protasia edota apodasia osatzeko moduko hiru hitzetik gorako multzoa; *komma*, hau da, *kolonaren* atala edota nolabaiteko autonomia sintaktikoa izan dezakeen hitza edo hitz-multzoa, eta, azkenik, *periodoaren* itxiera edo klausularekin lotua dagoen *puntua*.

[29] Nahiko beste kultismo eta barbarismorekin jokatu bazuen ere, Leizarragak ez zuen goranzko (= erdal?) diptongorik aintzat hartu. Hurrengo orrialdean datorren silabarioan goranzko diptongoen itxura dutenak ("ia", "ie", "io", "iu") ez dira, izatez, "i"-ren grafiarekin idatzitako "j" kontsonanteak eta bost bokalek osatutako silabak baizik. Nolanahi ere, konpara bitez Leizarragak emandako diptongoak Olivetanek (1537) deskribatutako "diphthongues francoyses" izenekoekin, hots, "ae, ai, ay, ao, au, ei, eu, oe, oi, oy, ou, uy".

Atal aritmetikoa

Jauzi bat eginez bada ere, *Abcaren amaierara jo behar da "Contu communezco eta chiffrezco letrén eçagutzeco Taula"* delakoa aurkitzeko, bukaerarako geratu baitzen zenbakien inguruko alfabetizazio-atala.

Orrialde bakar batean bilduta (*Abc*, [L8]; Leizarraga, 1441), 1-10 bitarteko zenbakien eta besteren baten izenak ("Valioa", hots, "Bat", "Biga", "Hirur", "Laur", "Borz"... "Ehun", "Borz ehun" eta "Mill") eta, pare-parean, haiei dagozkien errepresentazio grafikoak (arabierazko numerazioa eta erromarra, "Chiffrea" eta "Contu communa" hurrenez hurren) eskaintzen ditu beskoiztarrak.

Berriz ere gainontzeko *Abcen* ildoan³⁰, orrialdearen beheko aldean 1-100 bitarteko zenbakien taula erantsi zen, hamar zenbakiz osatutako hamar lerrotan banatua.

Agerian dago funtsezko "aritmetika" baizik ez dela eskaini nahi liburutto honetan; haurrek eta enparauek zenbakien ezagutza eta identifikaziorako ezinbesteko zutena baino ez, hortaz.

Alderdi doktrinala

Luzea eta anitza da alderdi doktrinaltzat definitu duguna barnehartzen duen atala. Eta multzo desberdinetan bana daiteke hobeto ulertzeko. Hasierako multzoak, adibidez, honako hiru osagaiok ditu: "Iesus Christ gure launaren orationea" edo frantsesezko bertsoietako "Oraison dominicale" delakoa (*Aitagurea*, hain zuzen), "Christinoen fedeco articuluac" edo Apostoluen Sinboloa (*Sinesten dut* delakoa, alegia) eta, hirugarrenik, Hamar Aginduak. Jainkoaren Legearen osagarri gisara, "Legue guciaren sommaria" eransten da, Mateo eta Joan-en ebanjelioetatik jasotako bina aipuz osatua.

Lehendabiziko hiru osagaiak, Kalbinek 1559ko *L'Ordre du College* delakoan aholkatuko zuen ordena berean agertu ohi ziren *Abc* gehienetan. Peter-ek oharrarazi bezala (1965, 19-20), "il [Kalbinek] prévoit que tous les soirs, avant la sortie du College, trois enfants à tour de rôle récitent en français les textes de base de notre foi, dans

[30] 1551ko *L'ABC françois* delakoak, adibidez, "Pour cognoistre les nombres des chiffres iusques a cent" izenburupean eskaintzen du arabiar zenbakien taula (ez dakar zenbakien izena, edo Leizarragak ziokeen bezala, zenbakiei dagokien "valioa").

l'ordre: Oraison dominicale, Confesion de foi, Dix commandemens, un ordre qui correspond précisément à celui des abécédaires”.

Aitagurea edo “*Jesus Christ gure launaren orationea*” Leizarragak beste hainbat tokitan ematen duen bertsio finkoa da. Haurren instrukziorako *Abc* honetan bada, halere, azpimarra daitekeen punturik. Liburuaren aitzinsolas gisakoan, mintzatzeko eraren egokitzapen-beharraz esan zuenaz eta jadanik errepikatua dugunaz ari gara, alegia, “Heuscal-Herrian religionearen exercitioa den lekuco gendetara consideratione guehiago” izango zuela “ecen ez bercetacoetara” (A2 v; Leizarraga, 1394).

Izatez, “Çuberoan eta aldrietan” (ikus Leizarraga, 1214) erabili omen zen bezala baliatzeari ekin bazion ere datibo pluralaren kasuan³¹, arazoa lexikoarekin lotua agertu zen hasiera-hasieratik, ez baitziren “Çuberoaco herrian usançatan eztiraden hitz” haletakoak baizik erabiltzen. Horrela, “Resumá” hitza ez zen aldatu, nahiz eta bertsioegileak ongi zekien (hala zioen hitz-zerrendan behintzat) zuberotarrek “retatuia” zutela ezaguna. Berdin “ceruëtan” hitzaren kasuan; hitz-zerrendaren arabera, “celuyan” behar zuen “religionearen exercitioa den lekuco” jendeen artean.

Aurrerago ere ikusiko den bezala, badirudi hautu “arrotz” horren arrazoa otoitz nagusien normalizazio-premian bilatu beharko litzatekeela batik bat. Izan ere, funtsezko otoitzak (lexikoa muina izanik) zeharo kodetuta utzi nahi bide zituzten euskal kalbindarrek behingoz, eta euskaldun erreformista guztientzat bertsio bakarrak –doktrina-dibergentziatarako arriskurik gabekoak– zabaldu³².

[31] Hala, “offensatu gaituzteney” delakoa “offensatu gaituztenér” bilakatu igaro zen *Abcra* (A4 v; Leizarraga, 1398).

[32] Erka bitez, esaterako, *Otoitza Eklesiastikoaren Forma* liburuxkan ematen diren bi bertsioak eta haletatik zertxobait aldentzen den *Abckoa. Otoitza Eklesiastikoa(...)* ren *Formaren* baitako *aitagurearen* lehen bertsio osatugabeko “Eta barka ietzaguc gure faltác guc-ere falta eguin draucuteney barkatzen drauegun beçala” perpausa (Leizarraga, 1274) orri zenbait aurreragoko bigarren bertsioan honela eskaintzen da: “Eta barka ietzaguc gure bekatuac, nola guc-ere offensatu gaituzteney barkatzen baitrauegu” (Leizarraga, 1281). Harrigarriro, *Abcko* bertsio biek –hizpide dugun otoitz-multzokoak eta liburuak erantsita daraman *Ktkoak*– bietatik jasotzen dute zerbait: lehendabizi aipatutako osatugabearen eredia jasotzen dute amaiera aldean (“delivra gaitzac gaitzetic”), lehengoaren “delivra gaitzac gaichtotic” formatik urrunduz; eta,aldi berean, bigarren bertsioari segitzen diote goiko lerrootara ekarritako perpausa: “Eta barka ietzaguc gure bekatuac, nola guc-ere offensatu gaituztenér barkatzen baitrauegu” (*Abc*, A3; Leizarraga, 1398).

Bitxia da, bestalde, Apostoluen Sinboloan edo, beste izenez, "*Christinoen fedeco articuluac*" delakoan finkatzen den bertsioa, puntu batean bederen beste lan batzuetan emandako bertsioetatik aldentzen-edo dena.

Bai *TBko Katexismean* (Leizarraga, 1294-95) eta *Otoitzza Eklesiastikoen Forma* liburuttoan³³ (Leizarraga, 1281) otoitz bera eskaintzen da, baina amaiera aldean honela baieztatuz: "sinhesten dut Eliça saindu catholicoa".

Abcko otoitzen planteamendu didaktikoak, bere laburrean, ez du kontzeptu teologikoen argitzapenetan sartzen uzten³⁴, eta honela ikasarazten zaie haurrei otoitzza: "sinhesten dut Eliça saindu universal" (*Abc*, [A5]; Leizarraga, 1399)³⁵.

Bistan da *Katexismean* (*Kt* bietan, alegia) argitutako kontzeptua izendatzeko aldagai "ez problematikoa" bakarrik balliatu nahi izan zuela Leizarragak *Abcko* otoitz honetan, katixima larrien tradizio kalbindarrari jarraikiz³⁶, sinonimo gisara emanak baitzituen "katolikoa" eta "unibertsala" izenlagunak Ministrearen "Cer erran nahi da, Catholicoa, edo universal?" galderan (*Abc*, D2 v; berdin, halaber, *TBri* erantsitako *Ktn*: Leizarraga, 1308).

Ez du, dena den, gutxienez 1551ko *L'ABC François* liburu genevarretik datorren hariari heldu besterik egiten.

Ildo berean, multzo honetako "*laincoaren Legueco hamar Manamenduac*" izenekoari dagokionez ere, bada zer azpimarratu. Izan ere, *Exodo* liburuko 20. kapitulutik hartutako aipamen bat "Prefatioa edo hatsea" gisara eman ondoren, bi "taula"-tan banatuak ematen dira hamar Aginduak: lehendabiziko lau Aginduak lehenean, eta hurrengo seiak bigarrean.

[33] Konstatatu baino ez dugu egingo beste bertsioetako "iugeatzera" aditza "iudicatza" bezala agertzen dela *Otoitzza Eklesiastikoen Forman*.

[34] Aski era argian irakasten du *Katexismeak* nola ulertu behar duten protestanteek "Eliça catholicoa" kontzeptua: "M[inistrea]. Cer da Eliça catholicoa"? H[aurra]. Hura da, laincoac vicitze eternaleco ordenatu eta elegitu dituen fidelén compainiá" (*Abc*, D2; *TBko Kt*: Leizarraga, 1307).

[35] *Abcko Katexisimea* delakoan, aldiz, "catholicoa" hitza mantentzen da, besteak beste, *TBko Ktaren* kopia –egokitua eta zuzendua, nahi bada, baina kopia azken batean– delako.

[36] Ikus, adibidez, Bonnefoy 1563 edizioan, [376] or.

Ohikoa zen protestanteen artean Aginduak emateko modu bi-koitz hori³⁷ eta, ohikoago eta nonbait erlijio erreformatuaren definigarriago bigarren Aginduaren garapen luzea, hots, katolikoek hain gogoko zuten ikonografiaren debekatzaille agertzen zena.

Oro har, *Ktn* igandez igande ikasteko bereizirik agertzen direnak bezalakoak dira erredakzioari dagokionez. Bada, halere, alderik haien artean, lehendabiziko desberdintasuna aipatu bigarren Aginduan ematen delarik³⁸:

“Eztraucac eure buruari imagina ebaquiric eguinen, ez irudiric batre ceruän garayan diren gaucenic, ez beherean lurrean direnenic, ez uretan lurraren azpian direnenic. Ez dituc hec adoraturen ez cerbitzaturen. Ecen ni nauc hire lainco launa, borthitziac ielossia, aiten iniquitatea haourrén gainean visitatzen dudana hirugarren eta laugarren generationerano, niri gaitz dariztenetan: eta misericordia eguiten draueðana milla generationetarano, niri on dariztener eta ene manamenduac beguiratzen dituztener” (*Abc*, [A5 v]; Leizarraga, 1400).

“Eztraucac eurorri eguinen imagina ebaquiric, ez eceinere figuraric, ceruan garayan diren gaucenic, edo beherean lurrean, edo uretan lupean direnenic. Eztituc hec adoraturen ez ohoraturen” (*Kt*, 23. Igandea: *Abc*, [D8]; *TB*, D3 eta Leizarraga, 1315)

Ecen ni nauc hire lainco launa, lainco borthitza, ielossia, aiten iniquitatea haourrén gainean visitatzen dudana, hirugarren eta laugarren generationerano niri gaitz dariztenetan” (*Kt*, 24. Igandea: *Abc*, E1; *TB*, D3 v eta Leizarraga, 1316).

“Ni nauc misericordia eguiten drauedana milla generationetarano niri on dariztener, eta ene manamenduac beguiratzen dituztener” (*Kt*, 24. Igandea: *Abc*, E1 v; *TB*, D3 v eta Leizarraga, 1316).

[37] *Ktko* galdera-erantzunetan zehazten da horren arrazoa: “M[inistrea]. Eta divisione hori norc eguin du? / H[aurra]. laincoac berac, ecen harc Moyses i eman ukan ceraucan bi taulatan scribatua, eta erran, ecen hura hamar hitzetan contenitzen licela./ M. Cein da lehen taularen argumentua?/ H. laincoa nola ohoratu behar dugun./ M. Eta bigarren taularena?/ H. Gure hurcoequin nola vici behar dugun, eta cer hayér çor drauegun” (*Kt*, 21. Igandea: *Abc*, [D7]; *TB*, D2 eta Leizarraga, 1313).

[38] Ondoren ikusiko den bezala, *Katexismetik* jasotako Aginduak pasarte solte-tan banaturik ager daitezke.

Hirugarren Aginduan ere bada alderik:

“Eztuc eure lainco launaren Icana vanoqui harturen: ecen launac eztic innocent eduquiren haren Icana vanoqui harturen duena” (Abc, [A5 v]; Leizarraga, 1400).

“Eztuc eure lainco launaren icena vanoqui harturen” (Kt, 25. Igan-dea: Abc, E2; TB, D4 eta Leizarraga, 1317).

“[...] ecen launac eztuela innocentetan eta hoguen-gabetan eduquiren haren icena vanoqui harturen duena” (Kt, 25. Igan-dea: Abc, E2 v; TB, D4 v eta Leizarraga, 1318).

Eta laugarrean:

“Aicen orhoit Sabbath egunaz, hura sanctifica deçançat. Sey egunez travaillaturen aiz, eta equinen duc eure obra gucia: baina çazpigarren eguna, hire lainco launaren Sabbath eguna duc. Eztuc equinen hartan obraric batre, ez hic, ez hire semec, ez hire alabac, ez hire muthillec, ez hire nescatoc, ez hire abrec, ez hire borthez barnetic den estrangerec. Ecen sey egunez equin citic launac ceruã eta lurra eta itsassoa eta hetan den gucia: eta çazpigarren egunean repausatu içan dut. Harren, benedicatu dic launac Sabbath eguna: eta hura sanctificatu” (Abc, [A5 v] - [A6]; Leizarraga, 1400-01).

“Aicén orhoit Sabbath egunaz, hura sanctifica deçançat. Sey egunez travaillaturen aiz, eta equinen duc eure obra gucia. Baina çazpigarrera, hire lainco launaren Sabbathoa duc. Eztuc equinen hartan obraric batre, ez hic, ez hire semec, ez hire alabac, ez hire muthillec, ez hire nescatoc, ez hire idic, ez hire astoc, ez hire borthez barnetic habitatzen den estrangerec. Ecen sey egunez equin citic laincoac cerua eta lurra eta cerere hetan contenitzen baita: çazpigarrean reposatu içan duc. Harren benedicatu ukan dic Sabbath eguna eta sanctificatu” (Kt, 26. Igan-dea: Abc, E2 v - E3; TB, D4 v - [D5] eta Leizarraga, 1318-19).

Eta bosgarren Aginduan:

“Ohoraitzac eure aita eta eure ama, hire egunac luçat ditecençat, eure lainco launac emaiten drauán lurraren gainean” (Abc, [A6]; Leizarraga, 1401).

“Ohoraitzac eure aita eta ama” (Kt, 28 Igan-dea: Abc, E4 v - [E5]; TB, [D6] eta Leizarraga, 1321).

"Hire egunac luça ditekencát, eure lainco launac emaiten drauán lurraren gainean" (*Kt*, 28 Igandea: *Abc*, [E5]; *TB*, [D6] eta Leizarraga, 1321).

Inpresioak inpresio, balirudike *Ktko* hitzez hitzeko itzulpenak itzulpen "kultua" eta gora izan nahi duen bitartean, *Abckoak* "herritarrogo" edo, nahiago bada, euskal senari lotuago agertu nahi duela. Adibidea dugu, esaterako, laugarren Aginduko "eta cer-ere hetan contenitzen baita" / "eta hetan den gucia" formuletan.

Horretan, halere, ez bide du garrantzi gehiegirik perpausen barneko antolamenduak. Bederatzigarren Agindurako *Ktk* aukeratu duen formulazioa, adibidez, askea da; *Abckoak*, berriz, Taulako beste Agindu guztien egiturari ([Ez] + aditz laguntzailea + aditz nagusia) segitu behar zion:

"Eztuc testimoniage falsuric erranen eure hurcoaren contra" (*Abc*, [A6]; Leizarraga, 1401).

"Eure hurcoaren contra testimoniage falsuric eztuc erranen" (*Kt*, 30. Igandea: *Abc*, [E7]; *TB*, [D7 v] eta Leizarraga, 1324).

Ondoren datorren "*Legue guciaren sommarioa*" izenekoak Hamar Aginduen laburbiltzaile gisa ezagutzen den Mateoren Ebanjelioko aipu klasikoa baliatzen du eta beste zenbait aipamen gehiago erantsen.

Baina, berriz ere, Mat. 22, 37-40 pasarteek dibergentziaren bat erakusten dute *TBn* emandako bertsioarekin alderatuz gero. Leizarragak, antza denez, ez zituen aipu guztiak hitzez hitz jaso bere *Testamentu Berritik*. Edo, beste posibilitate bat nahi bada, beskoiztarra ez zen gehiegi kezkatu kaleratu behar zituen bertsioak homogeneousatze eta guztiak berdindemateko. Liburu hartako Mat. 22, 37an "pensemendu" zena (Leizarraga, 366), esate baterako, "adimendu" bihurturik agertzen da *Abcan* ([A6 v]; Leizarraga, 1402).

Interesgarriagoa, edonola ere, kapitulu bereko 40. bertsetean gertatzen den testu-neutralizazioa, hots, *TBko* "Bi manamendu hautaric Legue gucia eta Prophetac dependitzen dituc" perpausa dialogikoa "Bi manamendu hautaric dependitzen dira Legue gucia eta Prophetac" izatera igaro da *Abcratzean*, hitano-formaren galerarena bainoago, galdegaiaren inguruko eztabaida altubetarra irekita utziz.

Nabarmendu beharrekoa da honako honetan ere uko egin ziola

Leizarragak "Çuberoaco herrian usançatan eztiraden hitz bakoitz batzu [...] hango ançora itzuliac" emateari, lexikoa egokitzeari, alegia³⁹, nahiz eta, ikusi den legez, idatzia utzi zuen besterik egiteko borondatea. Baina hori, dirudenez, doktrina-zuentasunarekin lotua doan hautu finkoa da Leizarragaren obran⁴⁰.

"*Aita familia fidel baten bere etheco guciequilaco exercitioa eta laincoari othoitz eguiteco formá*" izenburupeko otoitz-sorta da Abcko beste doktrina-atal garrantzitsu bat ([A7] – [B6 v]; Leizarraga, 1403-18).

Carbonnier-Burkard-ek dioten bezala, "'l'exercice du père de famille' (montagne de prières de Calvin, privées et publiques, à usage du culte familial), d'après le *Livre des prières et oraisons*" (2009, 142)⁴¹ *du père de famille, au matin et au soir, utilisant la forme abrégée des prières de Calvin prévue pour les tours de semaine, apparaît dans le psautier de Genève dès 1560*" (2009, 142, 79. oharra).. Leizarragak, beraz, itzuli eta egokitu besterik ez bide zuen egin ohiko corpus hura.

Guztiarekin ere, ez dira gutxi atal horretan agertzen den otoitz-sortak aurkezten dituen arazoak. Izatez, jatorri desberdineko otoitzak dira hemen pilatzen direnak.

Jakina, otoitzak ziren neurrian, pentsatzekoa da nahiko era askean joka zezaketela autoreek haien mailegatzeko, garraiatzeko eta, hein batean bederen, antolatzeko orduan. Baina haietako gehienak maiz errepikatuak izan badira ere kalbindar edizioetan⁴², ez da

[39] Leizarragaren beraren hitz-zerrendaren arabera (Leizarraga, 1214), "hurcoa" hitzaren ordez zuberotarrek "proximoa" zioten.

[40] Beskoiztarrek ez du eragozpenik hizkuntz egokitzapenik egiteko. Hala, Joan 13, 35ean, garbi asko saihesten eta egokitzen da TBko hizkuntz kalkoa ("batac berceagana" Leizarraga, 661), haren ordez "elkargana" idatziz (Abc, [A6 v]; Leizarraga, 1402). Baina horrek, agerian da, ez du doktrina-gairik ukitzen.

[41] Orri bereko ohar batean eranstzen den bezala, "L'74

[42] Otoitz multzo hauek berdin ager zitezkeen *Bibliari* erantsiak (ikus F. Estienne, 1567), Marot eta Beze-ren *Psaumes de Davidekin* batera (ikus I. Crespin, 1554 eta I. Bonnefoy, 1563, [344-358]), katiximetan tartekatuak (ikus Kalbinen *Catéchisme: c'est a dire, le formulaire d'instruire les enfants en la chrestienté, fait en la manière de dialogue, où le ministre interroge et l'enfant respond* PAR IEAN CALVIN, Jean Crespin, Geneva, 1552, 116-122; orain: http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k53115_1) edota, hizpide dugun honetan bezala, Abc izenekoetan jarriak. Edonola ere, Kalbinek 1545ean argitaratu zuen *Le Catechisme de l'Eglise de Geneve* delakoan katiximaren ondoren datoz jarrita (ikus haren *Obra Guztiak*, VI. liburukia, 135-146).

falta Leizarragarenganainoko urratsak⁴³ lausotzen dituzten bakan batzuk.

Esparru horretakoa dugu, esaterako, sarrerako otoitza, *Otoitza eklesiastikoen forma* liburua irekitzeko erabiltzen den bera, baina bestelakoetan azaldu ez zaiguna.

Formalki, liburu horren hasierako egitura berdina islatzen du, halaber, jarraian datorren "Exhortationea" izeneko atalak, hitzak zertxobait aldatzen diren arren. Edonola ere, ez da falta estilo bereko exhortaziorik otoitz-bildumatan, beste toki batean jarrita bada ere⁴⁴.

Horren ondoren datozen otoitzak, ordena gorabehera, frantses edizioetan agertuak eta errepikatuak dira gehienak. Leizarragak, dena den, egokiro –bestek baino egokiago⁴⁵, esan nahi baita– antolatuta eskaintzen ditu guztiak. Bi multzotan banatuak (goizeko eta arratseko otoitzak liratekeenak, batetik, eta "goiceco eta arratseco orationén ondoco othoitza generalac", bestetik), lehenengoaren atari gisa "Goiceco eta arratseco orationén aitzinean eguitéco Confessionea" izeneko ezarri zuen, oraingoz behintzat beste inon aurkitu ez duguna⁴⁶.

"Goiceco orationea" (Leizarraga, 1404-07), antolamendu-gorabehera zenbaitekin⁴⁷, han-hemen argitaratutako otoitz-bilduma askotan aurki daiteke⁴⁸. Berdin esan liteke "Lan eguitéco hatsean" izen-

[43] Otoitzetan agertzen diren ezaugarri zenbait direla eta (atalaren antolamendua, lexikoaren egokitapena, otoitz batzuen amaierako "Ençun gaitzac, othoi[...] leloa, etab.), badirudi Leizarragak mailegurako erabili eredu nagusiak 1562tik aurrerako edizioetan bilatu beharko liratekeela.

[44] Bonnefoy-k argitaratutako *Les Psaumes mis en rime* liburuan, esaterako, "Priere pour dire au soir" izenekoari ematen dio sarrera honako "Exhortation" honek: "Mes freres, que chacun de nous se prosterne bien humblement devant la haute & souveraine maiesté de nostre bon Dieu & Pere, nous recognoissans tels que nous sommes: asçavoir, poures pecheurs & miserables, le prians de bon coeur, comme il s'en suit" (1563, [352]).

[45] Antolamendu-koherentziarena ez da obra guztien ezaugarria. *L'ABC françoisen*, esaterako, afaldu aurreko eta ondokoekin (eta horiek ere nahasirik: a, o, a, o, a, o) ekiten zailo otoitz multzoari, jarraian "Oraison pour dire au matin, en se lavant" eranstean delarik.

[46] Hasierako pasarteak antz handia du *Othoitza Ecclesiasticoen Forma*-ko hasierako "Confessione"-renarekin. Bukaera berdina dute "confessione" biek.

[47] Kalbinek (1545; Crespin, 1552) eta Marot-Beze-k (Crespin, 1554) bezala, Leizarragak amaieran erantsi zuen 143. salmoa obra batzuetan otoitzaren aurretik azal daiteke (Bonnefoy, 1563) eta beste batzuetan agertu ere ez da egiten (*L'ABC françois*, 1551).

nekoaz (Leizarraga, 1407-08)⁴⁹, "Lectioearen studiatzeracoan erraiteco orationea" delakoaz (Leizarraga, 1408-10)⁵⁰, "lan aitzineco ohoitzá [sic]" delakoaz (Leizarraga, 1410-11)⁵¹ eta "lan ondoco ohoitzá"-z (Leizarraga, 1411-12)⁵². "Arratseco orationea"-ren kasuan (Leizarraga, 1413-14) bitxia da egoera: Kalbinek zehaztu ildoko otoitza da eskaintzen dena, baina izenburua Marot-Beze-ren edizioarekin du lotura gehiago, hauek "Priere pour dire au soir" dioten bitartean, hark "Oraison pour dire devant que dormir" idatzi baitzuen, bildumari akabera emanez.

Guztiarekin ere, Marot-Beze-ren *Pseaumesen* eranskin honetan bi gauza azpimarragarri agertzen dira: batetik, guri dagokigun otoitza beste luzeago baten zatia baino ez da ("autonomia"-rik gabeko otoitza, hortaz), eta, bigarrenik, otoizgilea, Kalbinen bertsioan ez bezala, pluraleko lehen pertsonan mintzo da, Leizarragarenean bezalaxe, alegia.

Multzoaren amaierako "Goiceco eta arratseco orationén ondoco ohoitza generalac" atalak, azkenik, Leizarragak berak burututako moldaketa baten fruitu dirudi. Horrela, lehen begiratuan, "Priere generale pour la necessité de l'Eglis, qui se peut adiufter apres la priere du matin & du soir" (Bonnefoy, 1563, [354-6]) otoitza antze-

[48] Ohar txiki bat: fransesezko bertsioetan singularreko lehen pertsona eta posesiboak (*je, mon, ma*, etab.) eta haiel dagozkien aditzak, Leizarragarenean pluraleko lehen pertsona bilakaturik azaltzen dira (*gu, guk, gure, eguiguc...*). Bonnefoyk, halere, badu beste hainbat otoitzatan beskoiztarrak bezalatsu aritzeko joerarik.

[49] "Autre oraison, pour dire devant que de faire son oeuvre" izenarekin dator 1551ko *L'ABC françois*en, 119. salmoaren ("oraison pour dire au matin") ondoren eta azken otoitz gisara. Bonnefoy-renak "Oraison pour dire devant que commencer son oeuvre" izendatzen du eta jaiki ondoko otoitzaren atzetik jartzen du.

[50] Kalbinek "Oraison pour dire devant qu'estudier sa leçon à l'eschole" (1545; Crespin, 1552, 118-119) izenburuarekin ematen duena, Marot-Beze-k honela eskaintzen dute: "Oraison pour dire avant qu'estudier sa leçon" (Bonnefoy, 1563, [350-351]), 1562tik aurrera "eschole" hitza ezabatu baitzen edizio gehienetatik (ez, ordea, Estieneren 1567kotik). Baina aldaketa horiek eta bestelakoak ("oraison"-en ordez, "priere", etab.) hain gertatzen dira maiz esku artean ditugun obretan, ezen artikulua hau alferrik luzatzea baino ez bailuke ekarriko guztien berri emateak. Barka bekigu, hortaz, pertinentzia berezia dutenak baino ez badira hemen aipatzen.

[51] Kalbinen eta Marot-Bezerenetan ez bezala, Leizarragak ez du otoitzaren amaieran Deuteronomio 8ko aipua eskaintzen. *L'ABC françois*en otoitza bakarrik azaltzen da ([Crespin], 1551, 13), hasierako 104. salmoa ere gabe.

[52] -Aurreko otoitzaren ildotik, *L'ABC françois*-ek ez du honetan beste otoiz-bildumatan ohikoa den 117. salmoaren aipamenik egiten.

maten da Leizarragarenaren "azpian"⁵³. Hori bai, oso moldaketa eta estilo moderatua eta zuhurra da oro har, eta ez dira bertan frantsesezko bertsioetako "l'Antechrist Romain", "l'Antichrist de Rome" eta bestelako gehiegikeriak⁵⁴ aipatzen⁵⁵.

Agerian da beskoiztarrak, liburura ekar zitzakeen otoitz guztietatik larrienak, hau da, erlijioaren ortodoxiaz arduratzen zirenek –Kalbin, Marot, Beze– hautatuak behintzat jaso zituela bere Abcrako. Eta agian horrexegatik geratu zaizkigu ezkutaturik haien osagarri gisa beste nonbaitetik jaso zituen otoitz txiki zenbaiten iturriak: "Goiceco berce orationea" (Leizarraga, 1407), "lan aitzineco berce othoitza" (Leizarraga, 1412), "lan ondoco" (Leizarraga, 1412-13), "lan aitzinean" (Leizarraga, 1413), "lan ondoan" (*idem*) eta "Arratseco berce orationea" (Leizarraga, 1415).

Jatorri, eredu edota erreferentzi arazo berdintsua gertatzen da Leizarragaren Abcan dagoen "Jesus Christ gure launaren Cena saildua recebitu behar direnén interrogatzeco manerá"-rekin ere (Leizarraga, 1419-24).

Izatez, 1551ko *L'ABC françois* ([Jean Crespin], [Geneva]) delakoan aurkitzen dugu, frantsesez, honako lan xume honen aurretikoa edo izan zitekeena⁵⁶, hots, "La maniere d'interroguer les enfans qu'on veut recevoir à la Cene de nostre Seigneur Jesus Christ" izenekoa⁵⁷, hain zuzen ere aztertu otoitz-bildumaren ondo-ondoan

[53] Otoitzaren hasiera eta, batik bat, bukaerako txataltxoak (Leizarraga, 1417-18) Bonnefoy-ren edizioakoak bezalakoak dira, literalki berdinak.

[54] "Loups ravissans" bezala irudikatuak ohi ziren erromatar fedeko elizgizonak-eta otoitzetan (*Alphabet ou instruction chrestienne*, P. Estiard, 1558).

[55] Azterteke dago 1563an bukatu zen Trentoko Kontzilioaren doktrina berriatuak eta erabakiek eraginik izan ote zuten Leizarragaren obraren planteamenduan eta alpatu berri diren hautuetan.

[56] Berdin-berdin agertzen da Kalbinen izenarekin 1552an argitaratutako katiximan ere (*Catéchisme: c'est à dire, le formulaire d'instruire les enfans en la chrestienté, fait en la manière de dialogue, où le ministre interrogue et l'enfant respond* PAF JEAN CALVIN, 1552, Jean Crespin, Geneva (<http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k531151>). Adibideotan erakusten denez, ez da zuzena Kalbinen Obra Guztien bilduman baieztatzen dena, hots, "cette pièce se trouve pour la première fois dans le Catéchisme de 1553" (Cunitz, Baum, Reuss (ed.), 1863-1900, VI, [147-148], 1. oharra).

[57] Ohar bekio, frantsesezko bertsioetan ez bezala, Leizarragak ez duela "haurrei interrogatzeko manera" esaten. Galdeketa, halere, *Ministrea* eta *Haurraren* artean burutzen da, hona ekarri ez dugun –baina aurre-aurrean zegoela argitaratu zen *Katexismean* bezalaxe.

zatorrena. Baina pasarte gehienetan era desberdinez egituratua dago eta edukietan ere alde handiak azaltzen dira.

Oro har, dibergentziarik handienak bigarren galderari ematen zaion erantzunean hasten dira (Abc, [B7]; Leizarraga, 1421):

Le ministre. Le pere, le Filz, & le saint Esprit, sont ils plus d'un Dieu?

L'enfant. Non

M[inistrea]. Aita, eta Semea, eta Spiritu saindua hirur lainco dira?

H[aurra]. Ez: baina essentia divinal ber batetan, hirur persona hauc dira distinguituac eta cein bere.

Formalki, handik aurrerakoak pasarte batzuetan baino ez du Kalbinen obra horrekiko antzik, bietan landutako kontzeptuak berdinak badira ere.

Alabaina, katiximako galdera-erantzun horiek Kalbinek 1545ean argitaratu zuen *Catechismus Genevensis* delakoaren ildoan jarriko gintuzketela ematen du⁵⁸, desberdintasun zenbaitek bertan baitute, antza, iturburua⁵⁹. Genevako katixima hori, dena den, Leizarragarena baino askoz luzeagoa da eta, ezer izatekotan, kontzeptuak argitzeko edo izango zitzaion baliagarri Leizarragari, edo, bigarren aukera posiblea, haren eredu izan zen obraren egileari.

Gorago adierazi bezala, 1562ko edizioa ere ez zen Leizarragaren erreferentzia izan. Nolanahi ere den, eta erkatze-lan sistematikoaren faltan, balirudike, inon bilatzekotan, ordutik aurrera (1563-1564ra bitartean? 1568ra arte?) argitaratutakoen artean bilatu beharko liratekeela euskarazko Abc honen erreferentzia nagusiak⁶⁰.

[58] Frantsesezko bertsoia: *Le Catechisme de l'Eglise de Geneve: c'est a dire le Formulaire d'instruire les enfans en la Chrestienté: fait en maniere de dialogue, ou le Ministre interroque et l'enfant respond* (Cunitz, Baum, Reuss (ed.), 1863-1900, VI, [1]-134).

[59] Literalak dirudite, adibidez, aipatu berri diren galdera-erantzunel legozkiekeen atal zatiok Kalbinen honetan: "LE MINISTRE. Veu qu'il n'y a qu'un Dieu, qui te meut de reciter le Pere, le Filz, et le saint Esprit, qui sont trois? L'ENFANT. Pource qu'en une seule essence divine nous avons à considerer [...]"(Cunitz, Baum, Reuss (ed.), 1863-1900, VI, 15; gureak dira letra etzanak).

[60] Estiennek 1567an argitaratutakoak ere, bere laburrean (orrialde bakarreko luzera baitu), ez du Leizarragarekin besteek baino antz handiagorik.

Beste guztiek ez bezala, atal honek eta ondoren datorrenak "FINA" hitza dute amaieran. Horrek, nonbait, idazlan handiagoek ohi duten autonomi kutsu sinbolikoa emango lieke bieti.

Horrekin loturik, bestalde, bistan da (eta honek gehiago indartuko luke beskoiztarraren obratxoaren eklektizismoaren hipotesia) Abcaren bukaeran dagoen "*Christino batec iaquiteco dituen punctu principalen definitioneac eta descriptioneac*" izeneko txatalak (Leizarraga, 1425-38) beste inon, eta bestela ere, argitara zitekeen koardernotxo baten egitura duela.

Peter-ek eskainitako erkaketa urri samarrari (dozena erdira mugatzen baitira hark aztertutako liburuak) kasurik eginez gero, honen pareko diren atalen izenburuak "offre des variantes suivant les éditions: dans l'ABC de 1562 on lit 'Traité nécessaire à ceux qui veulent recevoir le sainte Cene de nostre Seigneur et seul Sauveteur Iesus Christ', tandis que les ABC de 1568 et 1630⁶¹ parlent de 'Recueil des principaux poincts que doyvent scavoit ceux qui veulent communiquer à la sainte Cene de nostre Seigneur Iesus Christ'. Bien que les titres diffèrent, le texte qu'ils recouvrent est le même partout: une collationnement rigoureux ne révèle que des écarts insignifiants. Le texte lui-même est un excellent résumé du catéchisme de Calvin" (Peter 1965, 29, 49. oharra).

Leizarragaren izenburuak, agerian da, azken bigarren honen antz gehiago du ("punctu principal"-ez mintzo baita beskoiztarra ere)⁶², baina ez du, formalki bederen⁶³, bestelako lokarririk.

[61] Ustez J. Crespinek kaleratutako *L'ABC ou l'instruction des chrestiens* liburuaz (Geneva, 1568) eta P. Marceau-k izenburu berdinarekin argitaratutako liburuaz (Geneva, 1630) ari da Peter ikertzailea.

[62] Teologikoki formula biak sinonimotzat har balitezke ere, nabarmendu beharrekoa da Leizarragaren liburutxoaren planteamendua zertxobait irekiago edo azaltzen dela, "christino batec iaquiteco dituen punctu" horiek ez baitira "Cena" delako jardunera murrizten.

[63] Formalki diogunean, ez dugu ukatu nahi nolabaiteko lotura tematiko puntualik, izan ere, beste Abc horien laburpena baitirudi Leizarragarenak hainbat puntutan. Hona, etsenplu gisa, lehen txatalean aurkitutako paralelismo pare bat. 1551ko ABCak azaldu nahi duen mezu-muina ("La dicte confession contient quatre parties. La premiere est de Dieu le Pere qui est le commencement et cause principale de toutes choses. La seconde de son Filz Iesus Christ qui est la sapience eternelle de Dieu [...] La troisieme du saint Esprit qui es la vertu et puissance de Dieu, laquelle il expand sur ses creatures et neantmoins reside tousiours en luy" [gurea da letra etzana]),

Aieru ausarta bada ere, esango genuke Kalbinen teologia erreformatuaren bilduma den *Institutio christianae religionis* liburuan garatzen diren puntu larrien ildokotzat har daitekeela honako hau edukiari dagokionez, handik jaso, xurgatua edota laburtua. Eta ez ziurrenik Leizarragak "sortua", hala edo hola moldatu-itzulia baizik. Izan ere, estilo bereko hainbat lan prestatu ziren Kalbinen liburu garrantzitsu haren ideia nagusiak zabaltzeko asmoarekin.

Aitortu behar da, edonola ere, orain arte ez dela antzeko laburpenen berririk izan Frantziako Eliza Erreformatuak argitaratutako obretan

Bibliografia

Askoren Artean, 1979, *Fragments litteraires et critiques relatifs à l'histoire de la Bible française*, Geneva.

Calvin, J.: ikus Cunitz, Baum, Reuss [ed.] 1863-1900.

Carbonnier-Burkard, M., 2009, "Calvin dans des recueils de prières « nicodémistes »?", *Bulletin -Société de l'histoire du protestantisme français* 155, 129-151.

Cunitz, E., Baum, J.-W., Reuss, E. W. E. (ed.), 1863-1900, *Joannis Calvini opera quae supersunt omnia*, Brunsvigae, C.A. Schwetschke, 59 tomo.

Hauser, H., 1909, "Petits livres du XVIe siècle", in H. Hauser: *Etudes sur la Réforme française*, Paris, 255-298.

Jostock, I., 2007, *La censure négociée. Le contrôle du livre à Genève 1560-1625*, Geneva.

Leizarraga, J., 1571, *ABC, edo christinoen instructioea othoitz eguiteco formarequin*, P. Hau[]tin, Arroxela (Ikus Linschmann eta Schuchardt [ed.], 1900:1990). (Orain: <http://klasikoak.armiarma.com/idazlanak/L/LeizarragaAbc.htm>).

Leizarraga, J., 1571, *Testamentu Berria*, 1571, P. Hau[]tin, Arroxela (Liburua online: http://www.euskomedia.org/PDFAnIt/mono/leizarraga/leizarraga_biblia.pdf). (Ikus, halaber, Linschmann eta Schuchardt [ed.], 1900:1990).

Linschmann, Th. eta Schuchardt, H. (ed.), 1900: 1990, *I. Leizarragas Bas-*

(...) Leizarragak askoz ere laburrago (baina funtsezko kontzeptuak hitzez hitz) ematen du: "[...] Aita, cein baita gauça gucién fundamenta eta causá: Semea, cein baita Aitarén sapientia eternala: eta Spiritu Saindua, cein baita Aitaren eta Semearen verthutea, ceinen verthutez gauça guciéc iraute eta avançu baitute, ceinec bere lçatean" (Abc, 11; Leizarraga, 1425).

- kische Bücher von 1571 (Neues Testament, Kalender und Abc) im genauen Abdruck, Strassburg, 1900 (Orain: Leizarraga, J., IESUS CHRIST GURE IAUHAREN TESTAMENTU BERRIA. Othoitza ecclesiasticoen forma, Catechismea, KALENDRERA, ABC edo Christinoen Instructioneoa, Bilbo, 1990).
- Martinez de Bujanda, J., 1988, *Index d'Anvers, 1569, 1570, 1571*, (10 liburuko *Index des livres interdits* [1984-1996, Sherbrooke-Canada eta Geneva] obraren 7. lib.).
- Peter, R., 1965, "L'abécédaire genevois ou catéchisme élémentaire de Calvin", *Revue d'Histoire et de Philosophie religieuses* 45-1, 11-45.
- Soulié, M., 1980, "Littérature populaire et propagande de la Réforme", *Bulletin de l'Association d'Étude sur l'Humanisme, la Réforme et la Renaissance* 11-2, 167-174.
- Vinson, J., 1891-1898: 1984, *Bibliographie de la Langue Basque (Volumenes I y II)*, Donostia.

Kitsch-aren erresuma edo artea espektakulu hutsa bihurtzen denean

Pello OTXOTeko

Azken urteetan arteak (eta honen barruan musika eta literatura ere sartzen ditut) hutsalkeria, soiltasun edo sotiltasun prozesua jasan duelakoan nago. Besterik gabe, joera estetikoaren nora ezean gaudede, edo estiloen arteko transizio garai baten erdian geundeke, bete betean hala ozta ozta, prozesu horren hasieran zein bukaeran, baina argi dago estetikaren norabide alderrai batean, deslektutze batean gaudela, eta iparrik gabeko norabidearen bila ari garela nabari daiteke.

Hau guztiau, zikloen dinamika arruntean koka genezake, historia-
ren garapen naturalean, betiere gertatzen eta gertatuko den gizakia-
ren espresio bat litzateke. Dena den, azken urteetan, eta teknikaren
eraginez, hau guztia erabat azkartu ez ote den pentsatzen dut. Oso
nabaria da batez ere teknikak eragin dezakeen arloetan. Horri buruz
luze eta sakon hausnartu zuen Walter Benjamin-ek bere "*Artelana
bere birsortze teknikoaren garaian*" saiakera famatuan. Guztiz argi
agertzen zaigu joera hau pinturan eta argazkigintzan, baita zinemaren
kasuan ere. Eta harrigarria bada ere, musikan eta literaturan antzekoa
suma dezakegu.

Gaur egungo gizarte modernoaren gaitza litzateke. Bitartekari
teknikoen bidez, artea erabat eta oso azkar kopia eta birsor daiteke.
Horrela, artearen politizazioa ere gertatzen da, eta arte horrek berak

sotilkerian erortzeko arriskua hartzen du, hots, artea erabat arrunta bihurtzen da edonorengatik moldatua izateko gaitasuna eskuratuz.

Garrantzitsua iruditzen zait Benjaminek aipatzen zuen "aura" kontzeptuaren berreskurapena. Hain zuzen ere, kontzeptu honek arte-lanari bakantasuna eta errepika ezintasunaren kategoriak ematen baitizkio. Benjamin-en diagnostikoaren arabera artea bere funtzio kulturaletik banandua eta berezia izan da.

Artearen politizazio prozesuan *artelan* horren *aura* delakoa galtzen da, eta ondorioz bere esentzia eta zerizana galtzen du. Joera hau masifikazio indiskriminatuan eta kritikarik gabekoan gertatzen da, konkretuki artelana transformatu egiten denean subjektuarengana iristeko, modu honetan objektu bihurtuta. Aitzitik, hau ez da zuzena, berez kontrakoa izan beharko litzateke: artelana subjektua da, eta inguratzen dion guztia (gizakia barne) berarengana iristekoa da eta irits daiteke (ala ez!). Gaur egunean, aldiz, artelana ez da subjektua, masen objektua da, objektu politikoa izateko arrisku bizia duenari, edo jada badelarik. Modu honetan manipulatzeko eta eraldatzeko erraztasunak ditu. Egun, esate baterako, nobela gehienak manufaktura edo ekoizpen masiborako diseinatutako idatzi hutsak besterik ez dira (kasurik nabariena nobela historikoa dugu). Idazkera mota honek nahi bezala manipula eta antzalda dezake gaurko gizarte masa potoloa, honela politikoki eta sozioekonomikoki izaera konkretua edukitzeko, eta ildo propio eta berezian lerratzeko.

Lan idatziak horrela galdu egiten du bere zerizan eta izateko arrazoia, beste kategoria baten aurrean gaude: erakusketa sozial hutserako objektu baten aurrean, zeinean espektakulua nagusi den.

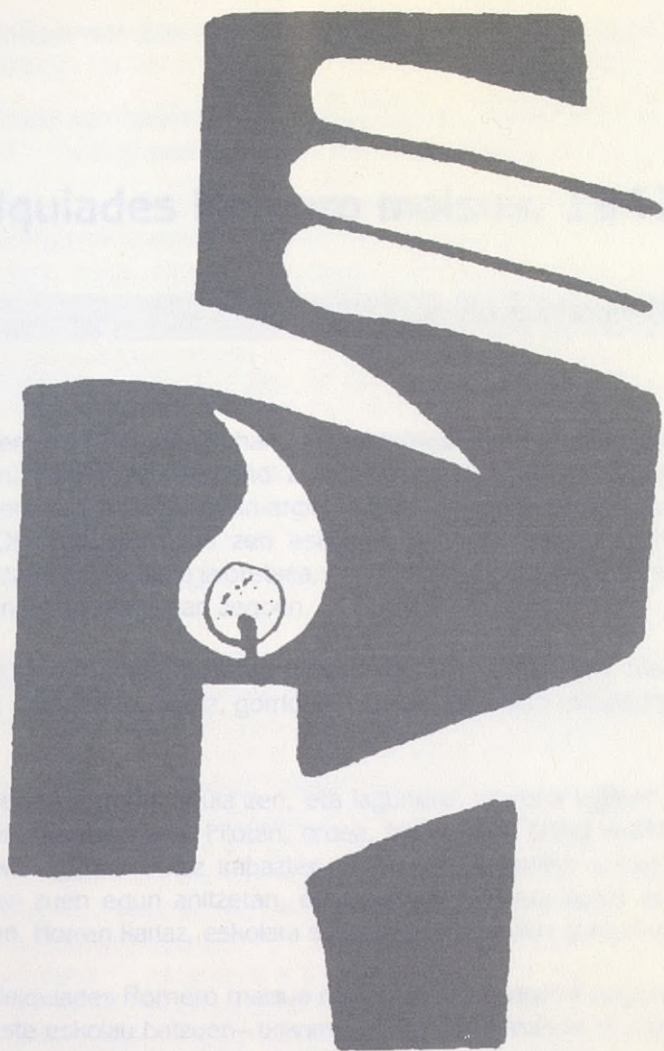
Haatik, kopiatze teknikoak ez dio modu berean eragiten artelan plastikoari, irudian oinarrituriko artelanari, edota hitzan oinarritutako artelanari. Hitza erreproduzi daiteke bere esentzia galdu gabe. Garrantzitsua dena, aldiz, sorkuntza momentu hori gauzatzean horretara bultzatu zuten motiboak, grinak, joerak, jarrerak, printzipio estetikoak, xedeak, helburu etikoak, eta abar zeintzuk ziren konturatzea eta onartzea izango da. Guzti horiek, denak baturik, osatzen dute hitzaren izpiritu originala, bere *aura* delakoa, bere nortasuna eta bere izaera. Inprentan ematen den birsortze gaitasunak ez dio artelan idatzi beraren *aura*-ri eraginik egiten, bai ordea, sortze une berean inguratzen duten baldintza sozio-kultural-estetiko-politiko guztiek.

Beraz, artelana edo kreaio literarioa berriki aipaturiko baldintza sozio-kultural-estetiko-politiko masifikatu hauei men egitean, eta bere sortze unea baldintza hauen korrante errepikakorren atzaparretatik ihes egin gabe baldin bada, kitsch-ean eroriko da, edo are okerrago oraindik, kitsch-ean izango du funtsa, oinarria eta bere izaera; ondorioz, bere motiboa kitsch-a da eta bere xedea ere bai. Alde honetatik desberdinduko genuke errepikakortasuna arte plastikoetan eta errepikakortasuna literaturan, hau da, argazkigintzak pinturarekin egin duena, edo literaturan egin dena. Gaur egun literaturan "manufaktureriak" daude, hots, testuak etengabe ekoizten dituzten eskulangile estajanovistak ditugu. Hau oso ohikoa da, adibidez, ares-tian aipaturiko nobela historikoaren kasuan. Zergatik nobela historikoa kitsch literario huts bilakatu da? Hitz gutxitan, masak nahi duenari egokitu zaiolako, besterik gabe. Ez gaude "arte artearengatik" delako testuinguruan zergaitia duen sorkuntza baten aurrean, edo beste adierazle estetiko bat helburu gisa duen lanaren aurrean, ezta nolabaiteko konpromisoa duen sortze-prozesu baten eremuan ere. Artelanaren xedea dagoeneko kontsumismoak doktrinatu duen masa horrentzako espektakulu izatea da, eta ez du artea izatearen beharrik, kontsumoko objektu hutsa da, espektakuluaren parte da. Areago oraindik, kasu gehienetan, nobela bera espektakulu hutsa da.

Horren aurka "aura"ren berreskurapena izango genuke irtenbidea. Walter Benjaminentzat *aura* presentziala da, "oraingoa eta hemengoa", artelanak duen errepika ezintasunaren gaitasunean oinarritutakoa, singularitasun eta bakantasunaren iturri. Baldintza hau, artelana sortu zeneko une bakan eta gune berezi horien ezaugarrietan oinarritzen da. Hitzaren kasuan, *aura* errepika eta birsor daiteke bere esentzia eta zerizana modu hertsian aldatu gabe, bere barne-subjektua eraldatu gabe. Halarik ere, errepikakortasun hau balekoa izango da, bere sorrera unearen helburua betiere masaren grinak asetzeko bideratua ez denean, eta bere motibazioa, bere eragina eta azken xedea, masarentzako exhibizionismoan eta kontsumoko gizar-tearen dinamikan sartzea eta txertatzea ez baldin bada. Kontrakoa gertatu ezean, masari modu zuzenean bideratuta dagoenean alegia, horietan *aura* galduko litzateke, bere izaera bakana desnaturalizatua lukeelako.

Artelanari garai batean zuen balio mistiko, ezohiko eta aparta berriro eman behar diogu, inola ere sakralizatu gabe, jakina. Be-

rreskuratu beharra dugu arte lanaren espresiorik gardenena eta berezkoena, garai batean sortzez zeukan izaera sakona, gure garaiko kutsadura mediatikoaren eragin gaiztoak saihestuz eta alde batera utziz.

Sorkuntza

Melquiades Romero maisua, 1947an

L.M. MUJICA URDANGARIN

Benjamin Txapartegi, hamar urteko mutila, eskolara berandu sartu zen. Hanka aztaletaraino zetozkion galtza urdin-beltzez jantzita zetorren, eta adabaki urdin-argiak zituen ipurmasailan eta belauntan. Oinutsik etorri ohi zen eskolara, espartzinak ez higatzearren eskuetan zituela. Bere jaiotetxea, herritik bi bat kilometrotara, Urkategi mendiaren magalean zegoen.

Mutilaren sudur-zuloetan nabarmen ziren, batzuetan, muki-kandelak; masailetan, berriz, gorridura berezia, eskolako estuasunak sortua.

Benjamin mutil ahula zen, eta lagunekin borroka egitean ia beti galtzen ateratzen zen. Pilotan, ordea, trebea zen, baina maliziarik ez zuelako lagunek trufaz irabazten zioten. Aitak baserri-lanetan mantentzen zuen egun anitzetan, eta ez zuen eskolara behar adina bidaltzen. Horren kariaz, eskolara susmati etortzen zen gure mutila.

Melquiades Romero maisua mutilaren –eta haserre zegoen herriko beste eskolau batzuen– txikarretaz. *“Estos aldeanos no mandan a los hijos, cuando deben, a la escuela... Así ¿cómo les voy a desasnar? Además, con esa jerga del vascuence no les hacen sino idiotizar más...”*.

Maisuak *Okotzandi* izengoitia jaso zuen, kakauesak jatean, kokotsa franko astintzen zuelako. Kakauesa-aleak bata narratsaren ezkerreko patrikan gorde ohi zituen, eta bana-bana, egunkari ongi zabalduaren ostean, disimuluz jaten.

Benjamin Txapartegi goiz hartan urduri azaldu zen eskolara. Lagunak klarki esan zion:

–Gaur *Okotzandi* umore txarrez zegok. Hobe duk ezkutatzea, herenegun hire galdezka ibili huen eta... Irten hadi garaiz.

Izuak mutilaren bihotza –sugearen ustekabeko miztoak hanka bezainbat– mintzen zuen. Pupitreko tapakia altxata, Benjamin burumakur ikasgelako atzealdean zegoen. Aurpegia zurbil zeukan eta mukiak oparo eta distirant sudurretatik pupitrerantz eroriz.

Supituan, tiragomaz jaurtiriko paper-bikorra sentitu zuen oinazez eskuineko masailean Benjaminek. Nor ote zen azioaren egilea?

So egin zuen eskuinera, eta Agerrebeitiko Ladix paper-mordo bat zatitzen eta kiribiltzen ikusi zuen –aurreko asteko pilota-partidua Benjaminek Ladixi irabazi zion bera–. “Zital hori izan duk, seguru aski, partidu galduaren ordainak ematen...” berekiko mutilak. Berrero, sudur-zuloak errepasatu zituen hatzaz gure mutilak, muki lirdingatsuak besapetan igurtziz.

Maisuak kanpaitxoa jo zuen, eta denak zutitu ziren. Ikasketak hasi aitzinetik *Cara al sol* Caudilloak aginduriko abesti patriotikoa kantatu beharrean zeuden eskolauak. Errito hura derrigorrezkoa zen, nahiz abestiaren letra hanpurusetatik ia inork deus ez ulertu. Eskuineko eskua tenk altxatu zuten denek, garaiko falangista arrazisten arabera, eta hala iraun zuten une batzutan.

Benjaminek, ordea, ahantzia zeukan errittoa, baina lagunek bezala eskua baldanki jaso zuen buru-lokiaren parera. “*Con la camisa nueva, que tú bordaste en rojo ayer...*”, “*Volverán las camisas victoriosas...*”, “*Que en España empieza a amanecer...*” delakoak hola-hala kantatu zituen mutilak. Beste eskuan, berriz, tintaz lohituriko koaderno eta arbeltxo maketsa eusten zituen. Ustekabean, Benjaminek arbeltxoa lurrera erori zitzaion, eta hamar pusketa eginda zarata berezia atera zuen.

–*A ver, ahí atrás, ¿quién es el imbécil que hace ruido? ¡Que diga el nombre!* –*maisuk zakar*. Inork ez erantzunik–. *¿Quién es el imbécil que ha dejado caer la pizarra al suelo?* –Benjamin Txapartegiren masailak piper-potoa bezain gorri jarri ziren–. *Venga, ¡que diga el nombre, de una vez!*

Eskola osoak begiak Benjaminengana itzuli zituen, eta mutilak, azkenean:

–*Yo ser quien pizarra ha caído.* Eskolau batzuek algaraka hasi ziren.

¡Silencio! –maisua lehorr—. *Benjamin de Berrobieta, ven a mi mesa. A propósito, hace días que no te veo por la escuela...*

Lehenik abesti patriotikoa amaitu zuten eskolauek –ia erritmorik gabe–, eta ondoren pupitretan eseri.

Benjamini, denbora urrian, bigarren paper bikorra iritsi zitzaion masailletara. Minez, begiak ixtera mugatu zen. Sutegiko Patxirengan ere pentsatu zuen, hari ere pilota-partidua irabazi baitzion. Patxik, batzuetan, ostikoka eta isekaka tratatzen zuen. Benjaminek, gainera, gogoan zuen igande arratsalde batean, Patxik neskak batzuen aitzinean nolatan galtzak jaitziaz zizkion, eta pixa egitera behartu. Beste batean, berriz, Ladixek pixa egin zion ahora –eta likido horizta denen aurrean edanarazi–.

Benjaminek jakin bazekien, bestalde, bere aita rnozkorari Patxik, Ladixek eta beste batzuek harriak jaurtikitzen zizkiotela zimiterio gaineko hormatik, tabernatik etxera edanda itzultzen zenean.

Inspektorea eskolara, maisua deus ez zekiela, bi hilabete lehenago azaldu zenean, hurrengo askatu zion: *“Es mejor que quede usted aquí, en lugar de en Oria. Los niños de Oria saben algo de castellano, pero los de aquí son unos perfectos asnos, que no entienden ni papa de la lengua que fue el alma de un imperio... A ver si consigue desasnarlos...”*.

Benjamin, azkenean, maisuaren mahaira hurbildu zen *Okotzandi* betaurreko zikinak bata narratsaren azpilduretan garbitzen ari zela. Benjaminek ordurako laugarren paper-bikorra jaso zuen masailletan. Maisua ez zen ezertaz ohartu.

Ya está bien de hacer tantos novillos. Tu padre no pretenderá que haga milagros contigo... Como castigo escribirás una redacción de tres páginas durante los recreos de esta semana, contándome lo que hiciste el domingo por la tarde. Y despacio y con buena letra... belarrietatik tirakatuz.

Mutilak idazketari hamaiketako jolasaldian ekingo zion. Hona berak idatzitakoetatik perpaus batzuk: *"En noche al caserío del abuelo ir hize, y en camisha Patxi una zarratada me dejó..."*.

Maisuak aste hartako ostiralean –azken orduan Benjamin koadernoan idatziak zituena erakustera deitu zuen. Haren idazkiaren aitzinetik, ordea, maisuak Ismael medikuaren semearen idazketa irakurri zuen; bere erredakzioan ez zuen aldrebeskeriarik aurkitu, medikuaren etxean, euskaraz gain gaztelania ere egiten zelako.

Benjaminen idazkian *"En noche al caserío del abuelo ir hize..."* irakurri bezain agudo, maisua bibotetatik gia batzuk tirakatzen hasi zen haserre. Ondoren *"Mucha gaztaña tenemos este año paraambre no pasar..."* delakoa ere irakurri zuen. *"¡Paletol, ¡Pedazo de asno!"* Okotzandik, eta, ondoren, berealdiko zaplaztekoa mutilari.

–Benjamin Chapartegui, es difícil ponerlo peor... Ahora mismo vas a escribir cien veces *"Soy español y debo de aprender la lengua de la Patria"*. –Badaezpada, Melquiades Romero maisuak perpaus hura arbelean idatzia zeukan klarion horiaz–. *Al terminar todo se lo enseñarás a tu padre.*

Hurrengo txanda Peru Goikoetxearena izanen zen. Honek ere aldrebeskariak idatzita zeuzkan. Maisuak zuzen abordatu zuen mutila koadernoko perpaus batzuen irakurketa egin ondoren:

Escribe en la pizarra: "No hablaré más vascuence en la clase. ¡Mi lengua es el castellano!"

Peruk patrikan mantentzen zituen bi eskuak. Eskuinekoa aterata, idazten hasi zen, astiro eta dudati: *"No ablaré más en vascuentze"*.

¡Pedazo de tocino! –maisua mutila lepagainean erregelaz kolpatzen zuela–. *¿Por qué comes las haches y escribes tan torcido lo de vascuence? ¡Calamidad! Que tus padres vengan mañana a hablar conmigo.*

Okotzandik mutikoen koadernoetan oraindik *"Padre ha dezido"*, *"Los vueyes tiraban del golpe..."*, *"La madre errezaba todas las tardes"* tenorekoak irakurri behar izan zituen.

Romero maisua etsita zegoen herri hartako eskolan bilduriko

uzta urriaz, eta behin baino gehiagotan Gaztelara itzultzeko gogoia iratzarri zitzaion.

Benjaminen idazketa berrirakurtzean *"No me extraña que ese galápago escriba estas barbaridades, si no viene todos los días a clase..."*.

Maisuak geroz eta arreta gutxiago ezartzen zuen mutikoen idazketak zuzentzen; berdin gertatzen zitzaion ikasgaiak erakustean eta arbelean ariketak azaltzean. Arratsalde batzuetan egunkaria irakurtzen pasatzen zuen.

Geografiako galderak egiteko garaia iristean, *Okotzandik* Benjarnini:

–Vamos a ver, ¿qué río pasa por la ciudad de Palencia?– Benjamin mutu gelditu zen. *Palencia* hiriaren izena apenas inoiz entzun zuen. Bere gibelean mutiko mozkote batek altxatu zuen eskua. Mutil hura Ladix Perizena zen.

–Venga, Ladislao, dílo– maisuak konfidaturik.

*–Río Alzagarate, señor maestro –*deblauki mutilak. Ladix-ek, hain zuzen, *Balentziaga* ulertu zion maisuari, eta bere lehengusuen baserria *Balentziaga* izaki, handik igarotzen zen *Alzagarate* erreka izena eman zion.

Okotzandiren musajea geroz eta kongestionatuagoa jarri zen, eta kokotsari astinaldi ugariagoak egiten hasi.

Lo que voy a escribir en la pizarra lo resumiréis en dos líneas en el cuaderno. Que nadie se descuide.

Oraingoan Benjaminen aurpegira botatako paper bikorrak mutilaren sudurrean aurkitu zuen oztopo, eta eskolauak oinazez negarrari eman zion.

Maisuak arbelean idatzi zien perpausaren zati bat *–aldizkari batek hartua–* hurrengoa zen:

"Las circunstancias modelarán la psicología del niño, teniendo en cuenta la ubicación, el entorno del sujeto y otros agentes... Todo deberá referirse al sujeto recipiente de forma congruente y progresiva".

Perpauzak tenore ulergaitz bereko beste hamar bat lerro zeuzkan. Eskola hartako haurretatik, medikuaren semeak ezik, beste gehienek ez bide zuten testutik tutik ere ulertzen.

Maisuak, hurrengo egunean, perpauzaren gaiztasun kontutan hartuta, badaezpada, Ismael mendikuaren semearen idazketa irakurri zuen lehenik.

– ¡Muy bien, Ismael! Tú no pierdes el tiempo en la clase.

Ondoren Ladix eta Benjaminen idazkiak irakurtzen jarri zen, eta, berehala, lehendiko amorrualdira etorri.

Hurrengo urtean, Melquiades Romero jaunak Burgosko Mejana Seca herrixkara itzultzea lortu zuen, inspektoreari behin eta berriz aldaketa hura egitea erregutu ondoren. Han, soldata urriago irabazi arren, umorea ez zuen hain maiz galduko "osasunak diruak baino garrantzia handiagoa du..." zioela.

Poetaren desilusioak

L.M. MUJIKA URDANGARIN

Eneko Loperena bosgarren poema-liburuia argitaratzera zihoan. Azkeneko liburuaren azalak ez zuen marrazkirik, ezta kolorerik, izenburu soila baino. Itxuraz, liburu eskasa aterako zen. Eneko poeta etsita zegoen, Euskal Herrian poema-liburuak jalgitzea alferrikako eginkizuna zelako. Gainera, euskal poeten azkeneko antologiatik at utzi zuten. "Hasier Arantzegi hori alu bat duk kritikoetan kontsakratuena dela uste duenetik, "Bere "laguntxoek" poemak baino ez ditik irakurtzen", "Funtsik ez duten poeta posmoderno, kabriolista, purtzil batzuk baino ez dituk bere gustukoak...", "Mixerableak ba ote zekik zortziko eten edo soneto baten egitura nolakoa den?", "Edozein poematxo espermentalista, lerdo eta txurikapinto laudorioz aipu go-renera ekarriz bere ohore pertsonala baino ez duk ari bilatzen..."

–Hola Eneko, zertan diharduk? Gaur ere zortzikoak egiten? –ekin zion Oier Madinabeitia poetaren kafetegiko mahaitxora hurbilduta. Eneko Loperena mostradoretik harturiko paperezko serbiletan hirugarren hamalaukoa burutzen ari zen.

Enekok txamarra urdina janzten zuen arratsalde hartan. Bizar aski zikinean ile urdin batzuk, urdaien hirugiharra bezala, nabari zitzaizkion. Atzazalak erdi janda zeuzkan; alkandora narratsean kafe-tanta batzuen orbana ikusten zitzaion. Bekokira tximaje harroak nagitasunez erortzen zitzaizkion; ile sarriagoak zituen ezkerreko bekainaren parean. Eskuetan leherturiko boliaren tintaz zikinduta zeukan ezkerreko hatz motza.

Oier Madinabeitia Enekoren lagun mina zen, baina poetetan fe-

derik ez zuen. Bere helburu bakarra bizitzan ahalik eta dirurik gehiena irabaztea zen. Kimikazko karrera amaitua zeukan. Hala ere, maite zuten Eneko poeta laguna.

– Adiskide, gaur goibel aurkitzen haut. Anima hadi pixka bat. Ez egiek jaramonik kritiko txatxuei, saldu batzuk dituk eta.

Enekok une hartantxe “ertza”, “baleza”, “hertsia” hitzei laugarren puntukidea asmaka ziharduen.

“*Mekauenla!* Hemen *ahal-eza* bezalako bat ongi letorkek” –esan zuen berekiko, lehendik jarririko *gentza* sospetxosoa ezabatuz. Enekok ordu luzeak igarotzen zituen kafetegiko zokoan sonetoak, zortziko txikiak eta gisakoak egiten. Maiz, ordea, olerkiak puskatuta altxatzen zen umore txarrez.

–Bazekiat, Eneko, Hasier Arantzegi kritikoaren azken azioa hi euskal poeten antologiatik kanpo uztea izan dela. Ez egiok kasurik, inbidioso pedantea baino ez duk. Edozein purtzileria marginalista, ateraldi experimentalista edo jilipoikeria arroxko eta postmoderno onartzeko prest zegok-eta bere burua gotortzearren; benetako poesiaz ezer guti zekik. “Laguntxoez” zerbitzatzen duk bere bide pertsonala egiteko... –Enekok ez zion ezer erantzun, nahiz oraingoan Oierren hitzei adiago egon. Alferrik duk Euskal Herri tipi honetan ni bezala bide berezia egiten saiatzea... Berehala izorratzen eta salhesten haute... Hik jarrai ezak hire bidea –Oierrek bizkarrean kolpetxo eman ez poetari. Oierrek, ordea, bere baitan poesia “denbora galtze hutsa” zela pentsatzen zuen, zeharo materialista izaki.

Enekok ahapaldia mamitzen jarraitu zuen ondorengo minututan. Ongi zekien Oierren hitzak, nolabait, sasi-kontsolamenduzkoak zirela, adiskideak ez baitzituen bere poema-liburu gehienak irakurri. Izkribuak baino axolago zitzaizkion Opel gorria eta mountain bikean ibiltzea.

Lagunak jarraitu zuen:

–Tira, kafea har ezak hoztu baino lehenago... Gaurkoz nahiko idatzi duk. Estetikaren zantzua nabarmena duk hire poemetan, beste poeta experimentalista horietan ez bezala.

Kafetegiko kamarerak ezaguna zuen Eneko poeta, ia eguneroko kafetxo (batzutan gurinez eta mermeladaz lagundua) zerbitzatzen

baitzion. Neska ohartzen zen mutila zeharo poesiari emana zegoela, begirada etsia zuela. Nahiz narrats jantzi gure poeta, neskari atsegín zitaizkion Enekoren begi erdi urdinak, eta bere masaila eta kokotsaren linea sotila.

–Eskakizun berezi bat diat –Eneko poetak Oierri boligrafoa mahai gainean utzi eta ezpainetako kafe-liparra eskuaz kentzen zuela–. San Bartolome jaietarako Udaletxeak pregoia balkoitik aldarrikatzea eskatu zidak, eta ordurako olerkiak prestatzen ari nauk. Ni herriko poetarik onena naizela esan zidak alkateak; bost zortziko irakurtzeko eskatu zidak, beste urtetako bertsolarien bertso ustelen orde. Alkatea pertsona berezia duk, gizon aski kultura.

Egia zen, Enekok, Hasier Arantzegi kritikoari ez ezik, bertsolariei higuina eta mesprezua zien, haletako anitz, puntu merkeko bertso ustelen bitartez, Euskal Herriko literaturaren aitzindari bihurtzen ari baitzen. Idi apustu eta harrijasotzaileen herri astoan, bertsolariak euskal kulturaren profeta bihurtzea Enekorentzat penagarria zen.

–Adiskide, ez hadi hain zorrotza izan bertsolariekin. Haiek bere papera betetzen ditek, eta herriak atseginez entzuten ditik.

–Ez. Idi-apustuekin batera, amerikanoen inperialismoaz, neska-txen minigonaz, sateliteen bidaiez, biziaren etsipenaz jarduten ditek “edoziertaz” bertso merkeak osatuz... Horiekin kultura egin daitekeela uste al duk? –Enekok zipozki–.

–Ez hadi hain ipurterre jar. Bertsolariak ere kultura-suspertzaille dituk, eta, poeta zaretenok ez bezala, gure plazak euskara entzunez betetzen dizkitek. Nork dik gure artean erakarpen handiagoa?

Eneko irriño maltzur bat egitera mugatu zen. Kafe-kikarako azken hondarra hustu zuen, eta kristal zabaleko eskaparartetik kanpora nagi so jarri. Azken hustualdiarekin inspirazioa berritzuli baillitzaion esku xurietan boligrafoa hartu zuen, berriro. Enekorentzat poesia benetako ekintza estetikoa zen. Olerki ongi taiutu, garatu eta neurtuak egiteaz gain, irudien adardurak eta metaforak mamitzea atsegín zitaion Poemaren egiturak garrantzia berezia zeukan, ze poeta marginalista zen-baitek mesprezatzen zuen formaren funtsa. Azkenaldian, euskal alorrean olerki oso txaldanak eta sasi-kontzeptualistak ateratzen ari ziren, edozein txatxukeria legezkatat hartuz. Enekori poema libreak

ere atsegin zitzaizkion, baina poesia horrek ez zuen hainbesteko munduko meriturik –formaren aldetik, behintzat–.

–Oier, hurrengo zortzikoa Arantzegi kritikoak aupatu duen poeta txaldan horietako bati eskaintzen zioat – Enekok aire maltzurrez–. Ziur nagok Arantzegi ez dela gauza izanen nire ironiaz ere jabetzeko. –Hau esatean ezpainak hozkatu zituen Enekok.

“Poeta hau ilargian zia gok” pentsatu zuen Oierrek berekiko, “Bere gazteluan bizi duk.

Enekok, berriro, kafe-kikara ondoan zegoen paperezko serbiletatxotik tiratu zuen. *Ertz, ezetz, gabez, ditekez* gisako hitzak apuntatuak zituen paper-izkinan. Oierrek, oraingoan, zerbeza eskatu zuen edateko.

Oierrek mahaitxoaren ertzean lagunak pregoirako idatzia zeukan lehen ahapaldia hartu zuen eskuetan. Eta astitsu irakurri ondoren:

–Hau duk sormena hirea! Niri ez litzaidakek, hilabete osoan hartan jarrita ere, horrelakorik jalgiko. Fenomenoa haiz! eta kolpetxo eman zion sorbaldan. Enekok, aspaldian ez eta, atseginez hartu zuen animo-apur hura. Oier, zerbeza apartsutik likido horaila edatean, mihiaz dastaketak egiten jarri zen nabarmenki-. Aurtengo festetan pregoia egitea eskatu ditek, baina hurrengoan herriko seme berezi aldarrikatzea merezi huke. –Oierrek sudur-punta zerbeza-basotik aparretan bustita atera zuen. Papertxo batez igurtzi zituen likido horailaz bustiriko ezpainak ere. Enekok bozkario disimulatuz so egin zion-. Deskuidatzen bahaiz oraindik probintziako “Lore-jokoetan” eskualdeko “poeta nagusi” izendatuko haute. Epai-mahailan Arantzegi egon ez dadin arduratuko nauk... Hago lasai.

Enekoren amak atea *kax-kax* jo zuen gau hartan.

–Seme, ez al duk lorik egin behar. Dagoeneko, etxeko gelako goizeko hirurak eta erdiak dituk... Har ezak atsedean pixka bat, ostera erotuko haiz.

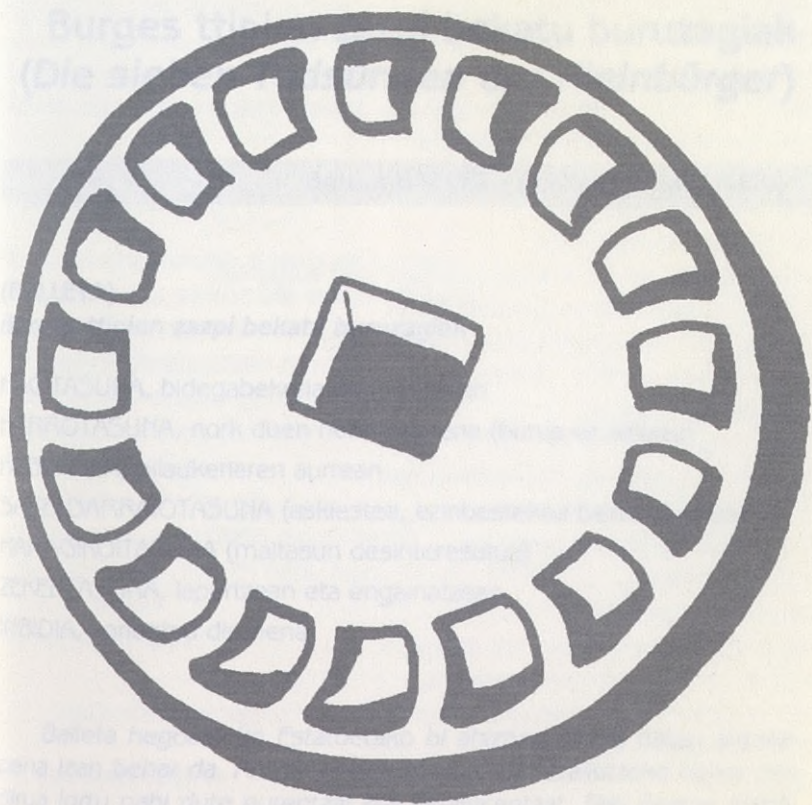
–Ez, ama. Aurtengo festetan pregoilaria neu naiz, eta zortzikoak atontzen ari naiz, herrian inoiz entzun ez diren bereziak.

“Gizagaixoal” –amak ahapeka logelara itzuliz. Une hartantxe gure poeta *urdin, astin, dizkin* hitzei laugarren puntukidea bilatzen ari zen.

Enekok, bost ahapaldi ordeztan, hamabi prestatuko zituen alkatearen konbitea betetzeko, aspaldian ez eta, sekulako animua eman baitzion eginbehar hark.

Amak, hurrengo goizean, semearen zamarraren poltsikoa arakatzean beste zazpi soneto aurkitu zizkion egunkari erdaldun zahar baten orri horian idatzita. Soneto haiek Larrandegi herriko festetako pregoirako zeuzkan poetak, baldin eta aldarrikatzera gonbidatzen bazuten...

Itzulpenak

Itzulpenak

Burges ttipien zazpi bekatu buruzagiak (Die sieben Todsünden der Kleinbürger)

Bertolt BRECHT - (Itzulpena: Sara MAIO)

(BALLETA)

Burges ttipien zazpi bekatu buruzagiak

NAGITASUNA, bidegabekeria praktikatzean

HARROTASUNA, nork duen hoberenarena (burua ez saltzea)

HASERREA, bilaukeriaren aurrean

SABELDARRAIOTASUNA (askiestea, ezinbestekoa baino ez jatea)

HARAGIKOITASUNA (maitasun desinteresatua)

ZEKENTASUNA, lapurtzean eta engainatzean

INBIDIA, zoriontsu direnena

Balleta hegoaldeko Estatuetakoko bi ahizpen bidaia baten antzezpena izan behar da. Ahizpa horiek etxetxo bat eraikitzeko behar den dirua lortu nahi dute eurentzat eta familiarentzat. Biei deritze ANNA. Bata enpresaria da eta artista bestea; bata (ANNA I) saltzen duena da, bestea (ANNA II) merkantzia. Eszenatokian zazpi hiritan barreneko bira marrazturik duen arbel txiki bat dago eta, haren aurrean, ANNA punteroarekin. ANNA lek ahizpa behin eta berriz igortzen duen merkatu etengabe aldagarria ere agertzen da eszenatokian. Zazpi bekatu buruzagiak nola ekidin erakusten duten koadroetako bakoitzaren amaieran, ANNA I dagoen lekura itzultzen da ANNA II, eta eszenatokian Luisianako familia agertzen da: AITA, AMA eta BI SEME. Zazpi bekatu buruzagiak egitetik begiratzean lortua, etxetxoa jasotzen doa haien atzean.

Ahizpen abestia

Luisianakoak gara ahizpa eta biok,
Missisippiren urak ilargiaren azpian jario diren lurraldekoak,
Abestien bitartez dakikezuenez,
Eta hara itzuli nahi dugu egunen batean
Hobe gaur bihar baino.
Duela lau aste abiatu ginen
Hiri handietarantz, zoria tentatzera
Eta zazpi urtetan, ustez, lortuko dugu
Eta orduan itzuliko gara
Baina hobe seitan bada.
Zeren gurasoak eta bi anaia baititugu zain Luisianan,
Irabazten dugun dirua igortzen diegu,
Eta diru horrekin etxetxo bat eraikiko dute
Missisippiren ondoan, Luisianan.
Ez al da hala, Anna?
Bai, Anna.
Ene ahizpa polita da, ni praktikoa naiz.
Ene ahizpa zertxobait erotua dago, ni zuhurra naiz.
Egia esan, ez gara bi pertsona
Bakar bat baizik.
Bioi derizku Anna,
Iragan bat eta etorkizun bat ditugu,
Bihotz bat eta aurrezki-libreta bat,
Eta bestearentzat hoberena baino ez du egiten gutako bakoitzak.
Ez al da hala, Anna?
Bai, Anna.

1. NAGITASUNA

Hau da haien birundako lehen hiria eta, lehendabiziko dirua lortu ahal izateko, amarru bat darabilte ahizpa biek. Hiriko parkean barrena dabiltzalarik, senar-emazteak bilatzen dituzte. ANNA II SENARRAREN gainera abiatzen da, ezagutuko balu bezala; besarkatzen du, kexak aurpegiatzen dizkio, etab.; hitz gutxitan, lotsarazi egiten du, ANNA I bigarren planoan geratzen den bitartean. Orduan EMAKUMEAREN kon-

tra oldartzen da ANNA II, guardasolarekin mehatxatuz, eta bitartean ANNA I-ek dirua eskatzen dio senarrari ahizpa aldentzearen truke. Hainbatetan erabiltzen dute amarrua, oso azkar guztietan. Gero, harelere, gertatzen da ezen, ahizpa bitartean emakumeari enbarazu egiten ibiliko zaiolakoan, ANNA I-ek emaztearengandik urrundu duen senar bati dirua atera nahi diola; izaturik, baina, ikusten du ahizpa, lanean aritu beharrean, banku batean eseri eta lokartu egin dela. ANNA I-ek iratzarri egin behar du eta lanera bultzatu.

Familiaren abestia

Burua menperatuko al du gure Annak,
Beti izan baita eroso eta arraro samarra,
Eta ohetik ez bagenuen ateratzen
Ez zegoen jaikiarazteko modurik
Eta guk beti esaten genion: nagitasuna
Bizio guztien ama da, Anna.
Bestalde, gure Anna
Oso neska zuhurra da,
Obedientea eta otzana gurasoekiko
Eta horregatik, sinetsi nahi dugu, ez zaio faltako
Etxetik kanpo
Beharrezko ardura.

2. HARROTASUNA

Kabaret II-ek bat. ANNA II eszenan sartu da, euren itxura beldur-garriagatik izutu egin duten laupabost BEZEROREN txaloen artean. Xume jantzita dator, baina oso originala den zerbait dantzatzen du; ahal duen hobekien egiten du, baina arrakastarik gabe. Bezeroak guztiz aspertzen dira, marrazoen antzera aharrausten ari dira (haien maskarek hortz ikaragarriak erakusten dituzte ahotzarren barruan), gauzak botatzen dituzte eszenategira eta halako batez lanpara bakarra ere hausten dute. ANNA II dantzatzen segitzen du, bere arteari emana, harik eta JABEAk eszenatokitik ateratzen duen arte. Beste dantzari bat igoarazten du, SORGIN gizen bat, ANNAri txalotua iza-

teko nola jardun behar duen erakutsi diezaion. Sorginak era arrunt eta lizun batean egiten du dantza, eta txalo ikaragarriak biltzen ditu. ANNAK ez du horrela dantzatu nahi. Halere, ANNA I, eszenatokiaren ondoan zutik zegoena eta hasieran ahizpa txalotu zuen bakarra, eta gero bere porrota, negarrez, ikusi zuena, eskatzen dioten bezala dantzatzera animatzen du. Gona erauzten dio, luzeegia baitzen, eta eszenatokira igoarazten du ahizpa berriro ere. Han dantza egiten irakasten dio sorginak, ikusleen txaloen artean gona gehiago jatzotzen dion bitartean. ANNA I da ahizpa abaildua berriz arbeltxoraino lagunduko duena, kontsolatzeko.

Ahizpen abestia

Baina horniturik geundenean

Barneko arropa, soinekoak eta kapelak izan genituenean,

Dantzari lana aurkitu genuen kabaret batean

Memphisen, gure bidaiaren bigarren hirian.

Ai, ene, Annarentzat ez zen erraza izan:

Soinekoek eta kapelek harro bilakatzen dute neska,

Eta horrela, artista izan nahi izan zuen,

Eta artea egin nahi izan zuen kabaretean,

Memphisen, gure bidaiaren bigarren hirian.

Eta hori ez zen

Jendeak nahi zuena.

Zeren jendeak ordaindu egiten du eta nahi izaten du

Zerbait erakutsi diezaioten diruaren truke

Eta neskak bere biluztasuna arrain ustela baillitzan ezkututzen badu,

Ezin du inolako txalorik itxaron.

Beraz, seriotan esan nion ahizpari: Anna,

Harrotasuna jende aberatsarentzat da!

Egin ezazu eskatzen dizutena eta ez

Jende horrek eska liezazun nahi izango zenukeena.

Gau batean baino gehiagotan dendatu behar izan nuen.

Haren urguilua ezeztatzea ez zen batere errazal!

Eta nik kontsolatu egiten nuen eta esan:

Pentsatu Luisianako gure etxean!

Eta orduan berak zioen: Bai, Anna.

Familiaren abestia

Hau ez doa aurrera!
Bidaltzen dutena
Ez da etxe bat eraikitzeko adinakoal!
Guztia jaten baitute haiek!
Burua garbitu behar zaie,
Bestela honek ez du aurrera egingo!
Igotzen dutena
Ez da etxe bat eraikitzeko adina diru!
Guztia jaten baitute haiek!

3. HASERREA

ANNA extra horietako bat da pelikula baten filmaketan. AKTORE nagusiak, Douglas Fairbanks irudiko gizona, zaldiarekin lore-otar baten gainetik egin behar du jauzi. Zaldia baldarra izanik, aktoreak jipoitu egiten du. Zaldia erori egiten da eta, azpian burusia jarri eta azukrea eskaintzen dioten arren, ezin zuti daiteke. Orduan berriro jotzen du aktoreak, eta une horretan EXTRA TXIKIA aurreratu eta, suminduta, zigorra eskutik kendu eta hura xehatzen du. Berehala kaleratzen dute. Nolanahi ere, ahizpa hurbildu eta itzultzera, aktorearen aurrean belauniko jartzera eta haren eskuan muin egitera behar-tzen du. Eta orduan aktoreak haren gomendioa egiten dio zuzenda-riari.

Ahizpen abestia

Orain bai, aurrera egiten du.
Orain dagoeneko Los Ángeles-en gaude.
Eta figuranteari ate guztiak irekitzen zaizkio.
Orain ahalegintzen bagara
Eta huts egiten ez badugu,
Gelditu gabe joango gara gorantz.
Bidegabekeriari aurre egiten diona
Inon ez dute maite,

Eta basakeriaren aurrean haserretzen zena
Oso goiz ehortzi zuten.
Nola jasan ahal izango dute
Zitalkeria onartzen ez duena?
Errudun ez dena, ziurtasunez
Lurrean garbitu beharko du hori.
Horregatik kendu nion ene ahizpari bere haserrea
Los Ángelesen, gure bidaiaren hirugarren hiria.
Eta ezereztatu egin nion hain garesti ordaintzen den
Bidegabekeriaren aurkako gaitzespena.
Beti esaten nion: Menpera ezazu zeure burua, Anna,
Ongi baitakizu nora daraman menperatze faltak!
Eta berak arrazoia eman eta esaten zidan:
Badakit, Anna.

4. SABELDARRAIOTASUNA

ANNA orain izar bat da. Pisua mantentzera behartzen duen kontratua sinatu du eta, ondorioz, ezin du jan. Egun batean sagartxo bat ostu eta ezkutuan jaten du, baina pisatzera doanean gramo bat gehiago ematen du, eta EMPRESARIA ileak ukitzen hasi da. Aurre-rantzean, ahizpak begiratzen du jan bitartean. Bi MORROI errebolberdunek zerbitzatzen dute eta azpil handitik flaskotxo bat baino ezin du hartu.

Familiaren abestia

Filadelfiako gutun bat dago:
Annari ondo doakio.
Irabazten ari da, azkenean.
Dantzari-kontratua sinatu du,
Asko jaten uzten ez diona.
Kostatuko zaio, oso jatuna baita.
Aski, kontratua betetzen badu!
Filadelfian ez dute hipopotamorik nahi.
Logikoa da, noski.
Egunero pisatzen dute.

Ai, ene, gramõ bat gizentzen bada,
Haiek argi baitute abiapuntua:
52 kilo erosi dituzte
Eta gainontzekoa txarra da.
Baina gure Anna oso zentzuduna da!
Kontratuak kontratu izaten segi dezan begiratuko du berak.
Eta esango du: jan, finean, Luisianan jan dezakezu, Anna.
Kruasanak! Eskalopeak! Zainzuriak! Oilaskoak!
Eta ezti-bizkotxo horiek!
Pentsa ezazu Luisianako gure etxean!
Begira nola hazten den...! Pisuz pisu hazten ari da!
Eutsi, Anna,
Gormandiza kaltegarria baita.

5. HARAGIKOITASUNA

ANNAk orain lagun bat du, oso aberatsa dena, maite duena eta jantziak eta bitxiak oparitzen dizkiona, eta maitale bat, berak maitatzen duena eta bitxiak kentzen dizkiona. ANNA lek aurpegiratu egiten dio hori eta FERNANDOrengandik bereiz dadin lortzen du eta EDWARDi leial izan dakion.. Nolanahi ere, ANNA II egun batez kafetegi baten aurretik igarotzean, ikusi du ANNA I FERNANDOrekin dagoela eserita bertan, honek arrakastarik gabe seduzitu nahi duela. ANNA IIk ANNA I erasotzen du, lurrean borrokatzen, kale erdian aurkitu arte, EDWARD eta lagunaren eta kuxkuxero eta alprojen begien aurrean geratuz. Mutikoteek ANNAren ipurdi xarmanta seinatzen diote elkarri, eta EDWARDek ihes egiten du atsekabeturik. ANNA lek erantzukiak egiten dizkio ahizpari eta, FERNANDOri agur hunkigarria egin ondoren, EDWARDengana igortzen du berriz ere.

Ahizparen abestia

Eta gizon bat aurkitu genuen Bostonen,
Ondo ordaintzen zuena, hots, maitasunagatik.
Eta eragozpenak izan nituen nik ahizparekin,
Maitatu, maitatu egiten baitzuen, baina beste bat,
Eta ordaindu egiten zion, maitasunagatik halaber.

Ene, esaten nion nik: leiala ez bazara,
Erdia baino gutxiago balioko duzu.
Ez baita marizikin bat hark ordaintzen duena,
Edertasun errespetagarri bat baizik!
noren menpeko ez den batek
aino ezin du hori egin,
eren eta aberastasun-bitartekorik gabe
Ez baitago ezer irradia dezakeen emakumerik.
Esaten nion nik: ez zaitetz bi aulkitan eseri!
Eta orduan hura ikustera joan nintzen
Eta kontatu nion liskarrak
Hondamendia zirela Annarentzat.
noren menpeko ez den batek
Baino ezin du hori egin,
Zeren eta aberastasun-bitartekorik gabe
Ez baitago ezer irradia dezakeen emakumerik.
Tamalez nik sarri ikusten nuen Fernando.
Ezer ere ez gure artean! Erridikulua!
Baina behin ikusi gintuen ahizpak
Eta orduan izan genuen iskanbila.
aiz ahazten diren
Gauza horiek, zoritxarrez!
Egoera eragozgarriak,
Deskuidatu egiten direnentzat.
Eta hark ezein enpresa txiki baino baliagarriago den
Bere ipurdi zuria erakutsi zien
Banku batean eserita zeuden begiluzeei:
Harako ustekabea!
Damurik, beti dago horrelakorik
Inork ahalkea ahazten duenean!
Egoera eragozgarriak
Lan-izerdirik ez dagitenentzat!
A, zaila izan zen guztia konpontzea!
Fernandori agurra luzatu
Eta Edwardekin desenkusatu!
Eta gau luze haiek,
Ahizpa negarrez entzuten igaroak eta nik esaten:
Egokia da horrela, Anna, gogorra bada ere.

6. ZEKENTASUNA

Handik gutxira, ANNAK erreka jotzera eraman du EDWARD, eta honek tiro bat botatzen dio bere buruari, eta egunkariak ANNAri buruzko artikulu laudagarriak argitaratzen dituzte; haren aurrean irakurleek errespetu handiz erantzten dute kapela eta, egunkaria eskuan, segitu egiten diote, gero haiek ere erreka jotzera iristeko. Handik denbora gutxira, BESTE GAZTE batek, ANNAK berdin-berdin larrutua, leihotik jauzi egiten duenean, ahizpak hartzen du parte eta urkatzera zihoan hirugarren bat salbatzen du, ANNAri dirua kenduz eta gazteari itzuliz. Eta egiten du, jendea ahizpa zokoratzen hasi delako, ospe txarra hartu baitu, zekentasuna dela eta.

Familiaren abestia

Egunkariak dioten bezala, gure Anna
Tennessee dago orain, eta gizon mota guztiek
Botatzen dute burua beragatik; diru asko irabaziko du.
Egunkariak honelakorik diotenean,
Oso ondo dago! Honek zer esanik ematen du! Eta
Karrera egiten laguntzen dio neska bati.
Bere zekentasuna ikusten uzten duenak
Hutsunea sorrarazten du inguruan
Eta atzamarraz seinalatzen dute
Neurri gabe zekena dena.
Esku batek jasotzen duenean,
Bestek eman egin behar du.
Jasotzea eta ematea da bidezkoa!
Neurria neurriren,
Dio Legeak!
Espero dezagun Anna zuhurra izan dadila,
Ez diezaiola jendeari atorra ere ken
Eta jakin dezala ageriko zekentasuna
Beti dela errekomendazio txarra.

7. INBIDIA

Berriro ikusten da ANNA hiritzarra zeharkatzen; bere bidean beste ANNA BATZUK aurkitzen ditu (ANNAren maskara daramate dantzari guztiek), alferkeriara emanak, etab., hau da, debekaturik dituzten bekatu buruzagi guztiak egiten dituzte axolagabeki. Ballet batek "AZKENAK LEHENAK IZANGO DIRA" izeneko gaia antzeztzen du: beste Anna guztiak argitan harrotasunez mugitzen diren bitartean, ANNA II okerturik eta esfortzu eginez ari da arrastaka, baina gero gorantza hasten da, gero eta harrotasun gehiagorekin eta, azkenean, garaille gisa mugitzen da, beste Annak erortzen doazen eta, sumisoki, pasatzeko tokia utzi behar dioten bitartean.

Ahizpen abestia

Gure bidaiaren azken hiria San Francisco izan zen.
Guztia atera zen ongi. Anna, halere
Nekaturik zegoen sarri askotan eta inbidia zion
Denbora ezer egin gabe igaro zezakeenari.
Sobornaezin eta arranditsu,
Basakeria ororen aurrean sumintzen,
Bere instintuetara eskainia, zorionsu!
Maitatuaren maitale soilik eta
Hark behar zuena argiro onartzen!
Eta nik esaten nion ahizpa gaixoari:
Ene ahizpa, aske jalo ginen guztiok,
Argirantz goaz nahi izanez gero
Oilarturik doaz ergelak era askotan
Baina norantz ez dakite kirten horiek.
Ene ahizpa, segi eta uko egiezu
Zuk eta bestek lortu nahi izan zenituzten plazerei,
Albo batera utz itzazu eginkizun horiek guztiak
Amaiera hitsaren beldur ez direnentzat.
Ez ezazu jan, ez edan eta ez alferkeriatan ibil.
Jakin ezazu beti zigortzen dela maitasuna!
Zer izango da zutaz, pentsatzen duzuna eginez gero?
Ez ezazu zure gaztetasuna erabil: distira baino ez baita!
Ene ahizpa, segi eta ikusiko duzu nola amaieran

Samaldaren buru joango zaren.
Haiek dardarka geratuko dira
Ate itxi baten aurrean, betiereko oinazerako.

Ahizparen abestia

Luisianara itzuli ginen orduan ahizpa eta biok,
Missisippiko urak ilargipean jario diren lekura,
Abestien bitartez dakikezuenez.
Duela zazpi urte abiatu ginen hiri handietarantz
Zoria tentatzera: eta orain
Lortu dugu.
Orain eraikita dago, hor dago orain.
Gure etxetxea Luisianan,
Gure etxetxea Missisippiren ertzean, Luisianan.

Miroslav Krleza

Hasier AGIRRE

Miroslav Krleza 1893an jaio zen, Zagreben, garai hartan Austriar-Hungariar inperioaren mende zegoen Kroazian. 1908an, Hungariako prestatze-eskola militar batean ikasi zuen aurrena, Peczuj-n, eta, ondoren, Budapesteko Lucoviceum akademia militarrean. 1912an, Serbiako armadan sartu nahi izan zuen boluntario, eta bere ibilbide militarra modu ironikoan hasi zen oso. Austriarren espia trazak hartu eta serbiarrek entregatu egin zuten Krleza gaztea, atzera Austria eta Hungariaren esku geratzeko. Austriarrek ofizial graduak kendu eta soldadu soil gisa bidali zuten Galitziako frontera.

Bere ibilbide literarioaren hastapenetan, 1914 aldera, gazte idealista eta erromantikoa zen Krleza. Lehen Mundu Gerra ostean, Zagrebera itzuli eta idazteari eman zitzaion. Gerrak ilusio denak zapuztu zizkion, eta gerraren aurkako sentimendua nabarmena da geroztiko bere prosan eta poesian. Jugoslaviako monarkiaren aurka agertu zen 1919an, eta Plamen (sugarra) ezker-ikuspegiko aldizkaria sortu zuen. Etengabeko enkontruak izan zituen, era berean, masoi, nazionalista eta kleroekin. Sobietar iraultzarekin eta ideia marxistekin liluraturik, Alderdi Komunistara engaiatu zen 1918an eta bertan segi zuen 1939ra arte, harik eta, Stalinen garbiketak arbuizatzegatik, kanporatu zuten arte.

1918az geroztik, zentsuratutako eta debekaturiko hainbat aldizkari argitaratu zituen, ildo marxistakoak denak ere. Aipatu dugun Plamen (1919) aldizkariaz gain, horra beste batzuk: Kjnizevna republika (1923-27, Literaturaren errepublika), Danas (1934, Gaur), Pecat (1939-40, Zigilua), Republika (1945-46, Errepublika).

Krlezaren lidergoa indartzen joan zen bi gerren artean arazo so-

ziazle kezkatuiko idazleen artean. Jugoslaviako belaunaldi gazteengan izan zuen eragina André Gidek Frantziako belaunaldi gazteengan izan zuenarekin alderatzeko modukoa da, konparazio baterako. 1920 eta 1930 artean ondu zituen lanik onenak. Povratak Filipa Latinovicza (1932, Filip Latinoviczen itzulera) da bere obrarik ezagunena. Filip, kroaziar artista bat, Kroaziako bere herri txikira, Panoniako lautadatarara, itzuliko da Parisen egonaldia egin eta gero. Txikitako bizipen traumatikoek etengabe erasaten diote eta bere aita nor zen jakiten ahaleginduko da. Hala argitaratu zuen Saturday Review aldizkariak: Parisek baditu bere Balzac eta Zola, Dublinek bere Joyce eta Kroaziak, berriz, bere Krleza... egilerik fin eta sakonenetako bat Europako literaturan. Krlezaren eleberririk literatura unibertsalean sailkatzen dira eta bere lanak makina bat hizkuntzetara itzuliak daude. Bere idazlelan oparoak (berrogeitaka liburu) poesia, nobelak, saiakera (Kant, Rilke, Karl Kraus edo Rotterdamgo Erasmusi buruzkoak, besteren artean), antzezlanak eta bidai memoriak biltzen ditu.

Bigarren Mundu Gerran Zagreben geratu zen Krleza, baina ez zen Titoren partisauetara kidetu. Kroaziako Gobernuak (1941-1945), guztiz nazien mendekoak, etengabe estutu eta isilarazi zuen. Gogotsu egin zuen gerra ondoko aginte komunistaren alde eta Tito mariskalak haren irudia gizarteratu zuen berriro. 1947an Zientziaren eta Artearen Akademiaren presidenteorde izendatu zuten eta 1951n, berriz, Kroaziako Institutu Lexikografikoaren zuzendari egin. 1958tik 1961era idazleen Elkarteko buru aritu zen. 1967an, bat egin zuen kroaziarren nazio eta kultur aldarrikapenekin eta eszeptiko agertu zen Balkanetako demokraziaren garapenarekin.

Bizitza osoan egon zen jokabide burges txikien eta jarrera atzerakoen kontrako borrokaren abangoardian. Aparteko sormenez idatzi zuen eta sutsu bezain ikaragaitz aldeztu zituen bere ikuspegiak. Krlezaren obretan bi gizatasun ageri dira, oro har: alde batetik, haurtzarorekiko lotura guztiz eten duten gizonak, humanitate egokitu eta desitxuratu bateko kideak, jokatu beharreko rolaekin adiskideturatuko aktoreak, grisak eta bizigabeak, estatistikak gizentzen dituztenak; bestetik, aldiz, poetak, haurtzaroko intentsitate berarekin bizi nahi dutenak. Poeta, artista, sortzaille eta bilatzailea baita bere barne-mulnetan haur gisa irauten duena. Bere literatur ibilbidearen hastapenetatik, Krlezak haur horren alde egin zuen beti berau suntsitu nahi izan zuten indar guztien aurka. Jada 1969an, elkarrizketa batean, Krlezak

begikotasuna agertu zuen hala Ekialdeko nola Hegoaldeko estudianteen matxinada ireki eta inuzenteen aurrean, gaztetasunaren bizi-indarraren adierazpentzat joz, gizon helduaren baitako haurraren ahostzat joz, indar zapaltzaileen tiraniaren kontrako sustantzia biologiko luzifertarra aldarrikatuz, eta tradizioaren eta abenturaren arteko borroka zaharraren bertsio berrizat agertuz. Krleža sekula ez zen nekatu esaten: "Idazleak, dagokion lana zintzo egiteko, disidentea behar du izan hein batean, etsikorra esaten ausartuko nintzateke, bai estatuaren eta instituzioen aurrean, bai nazio eta autoritateen aurrean ere... Artista, oro har, askoz gertuago ikusten dut Luziferrengandik, Prometeorengandik baino". Ismo -faxismoa, komunismoa eta sozialismoa, besteren artean- segida luzea bizitzea egokitu zitzaion Krležari eta ederki ezagutzen zituen txanponaren bi aldeak. Berdin fidagaitz ageri zen eskuinaren zein ezkeraren aurrean. Gutxi bezala adierazten jakin zuen hirugarren bide baten premia, hainbeste kultu historiko, politiko eta artistiko sagaratu desmitifikatu dituena. "Gazte ezkertiar matxino horiei", esan zuen 1969an, "errealitatea amets ezti batean bezala gaudituz daitekeela uste duten Europa Hegoaldeko gazte horiei, gauetik goizera beren buruak itzal lurtarretik libra ditzaiketela iruditzen zaie. Gu baino buru azkarragoak direla uste dute, ahaztu egin dute geuk ere, geure gaztaroan, gizaldien gainetik jauzi egin zitekeela pentsatu genuela. Ezberdintzen gaituen bakarra zera da: gu izan ginen haiek egun direna, eta guri gertatu zitzaiguna gertatuko zaie haiei ere -beren idealak egia bihurtu direla ikusteko biziko dira.

Krleža beti mintzatu izan da Austriar-Hungariar inperioaren ezarpen militar eta sozialaren aurka, Jugoslaviako monarkiaren despotismoaren kontra, faxismoaren kontra, Stalinen eta komunismoaren burokraziaren aurka, baina, batez ere, Zhdanovismoaren aurka, adierazpide artistikoaren kontrako oztopo gorrotagarri eta doilorrenaren aurka. Kominformekin haustura gertatu zenean, 1948an, Krležak errealitate bihurtuta ikusi zituen sozialismoan gaztetan hainbeste borrokaturiko ideal asko eta asko. Giza inozokeriaren aurkako borroka, ordea, ez zen bukatu. "Zein ederra zen errepublika inperiopean" idatzi zuen Maupassant parafraseatuz, "zein ederra zen sozialismoa kapitalismoan...!", adierazi zuen Krležak 1969an, gogorarazteko zein eroso den kapitalismoan sozialista izatea, erru guztia, sistematikoki, sistema kapitalistari egotz badakioke. Baina nork du errua

sozialismopean gizakia hagineko minez dagoenean, legez kanpoko haurrak jaiotzen direnean eta senar-emazteek elkarri iruzur egiten diotenean, jendea bilaua, zekena edo gaizki ordaindua denean, batak besteari noiznahi labankada bat eman diezaiokeenean? Kontuak kontu, Krlezak bere egia azaleratzen jarraitu zuen beti. Idazteak, akaso, ez darama salbaziora, baina berak hitzak zituen arma bakar. Bizimodu jakin batzuen inguruko Krlezaren ukazioek sinesmen pertsonal sakon bat dute oinarri, hortik beren tinkotasun eta konbikzioa: "Mundua ukatzea mundua ulertzeko modu bat da", diosku Krlezak, sortzen duen unibertso ezkor hori hobeto uler dezagun ahalbidetzeko.

Adimenaren mugetan eleberrian, gure eleberrian, homo cylindricus-ek (kapela-luzeek) irudikatzen dute giza inozokeria: doktore, senatari, dekanu, konferentziagile, albaitari, ginekologo eta zuzendari nagusiek... Jugoslaviako Estatuak Habsburgotarren inperiotik oinordekotzan harturiko eliteak. Eleberriko protagonistaren gainbehera baieztapen xalo, egiazko eta kasik intentziorik gabeko batekin hasten da, kriminaltza eta moralki gaixotzat jotzen baitu Domacinski zuzendari nagusiaren jokabidea, ikusirik azken hori, bere etxeko terrazan antolaturiko festan, harro agertzen dela 1918an bere jabetzapeko ardandegian sartu ziren lau nekazari zakurren pare tirokatu izanaz. Hortik aurrerakoan, protagonistak jarrera pasiboa hartuko du eta, mundu konbentzionalak, zurrumurru eta gehiegikeriaz armaturik, "adiskide-aholku" probokatzaileekin, eraso egingo dio. Eleberriaren lehen orrialdetik argi geratuko da bi aldeen arteko muga zorrotz berezia: eraso guztien jomuga den protagonista batetik, egia eta justiziaren bila dabilena, eta helburu horretarako hondoa jotako pertsonaien (Jadviga Jesenska, Valent Polenta, Katancic doktorea, Krneta), naufragoen, laguntza izango duena; bestetik, berriz, ezaugarri jakin batzuk dituen kasik gizarte guztia (Domacinski, Hugo-Hugo, Atila von Rugvay, Javoršek, Otto-Otto, Pavlas, Harambašević ministroa), erakunde, aginte, konbentzio, arau eta paragrafo juridikoen defentsan diharduena. Kartak botreak daude alde aurretik; ageriko emaitza duen borroka nabarmen baten aurrean gaude.

Jose Olivaren Larrondo 'Tellagorri': lau testu euskaraz

Itzultzailea: Sara ARANBERRI

Joan den uztailaren 14an bete ziren 50 urte Jose Olivares Larrondo *Tellagorri* idazlea (Algorta, 1892-Buenos Aires, 1960) hil zenetik. Tellagorrik jatorriz gaztelaniaz idatzitako hiru artikulu euskaratu ditu Sara Aranberrik. Itzulpen hauetako bat (*Kontenplazioan bizi gare-nok*) *Nabarra* aldizkariaren 111. zenbakian agertu da aurtengo udan.

Alferkeriaren loreak

Euskal Herrian oso beharrezkoa zaigun elementuetako bat alferra da; ez gara oso urrutira iritsiko hura gabe.

Ez dut esango gure herrian alferrik ez dagoenik, baina gutxi dira; gutxi eta gaizki orientatuak. Adibidez, kostaldeko herrietan, arrantza-leen herrixketan, alfer sortak badaude baina, izaeraz baino gehiago derrigorrezko alferrak dira. Itsasketak ugariago diren garaian eta Bilboko portuan dauden itsasontzi guztiak itsasoratzeko prest daude-nean gogo eta pozez gainezka, herrixka horietako gazteen artean lehorreko lanarekiko mesprezu irribarretsua sortzen da, eta denek makinista edo patroiz izan nahi dute; eta makinari edo sestanteari heltzeko gauza sentitzen ez direnak sugin, makilari, morroi, zerbitzari edo txo izatearekin konformatzen dira, berdin dio; baina denak itsasontzietara doaz, marinel zakua bizkarrean, kantari eta lehorrean gelditzen direnez barre eginez. Gero, urte onenak igaro eta ontziak Apeko buietan berriro ere amarratuta azaltzen direnean, itsasgizon horiek denak euren herrietara itzultzen dira. Neguan kaletako babe-sean eguzkia hartzen, udaran berriz tamarindoen itzalpean, belar

gainean etzanda ikusten dira, tabako merkea erreaz, munduan zehar ikusitako emakumeei buruz gezurretan. Eta horrela, ezer egin gabe, urtebete edo bi edo hogeitxoi dituzte itsasketarako beste bolada on bat etorri arte; eta orduan berriro barrez eta kantari abiatzen dira, dagoeneko tximiniatik kea darien itsasontzietara, ezinegonez saltoka amarrak noiz askatuko, berriro igeri egitera, eta zazpi itsasoetatik barrena olatuak zeharkatzera ateratzeko irrikan dauden itsasontzietara.

Lehorreko herrietan ere aurki daiteke alferra, baina hau izaeraz da alferra eta gehienetan pilotari bihurtzen da. Bikainenak arlote egiten dira eta orduan tabernetan ikus daitezke, ipuin xebreak kontatzen. Esaldi zorrotzak eta burutazio originalak dituzte, estuasunezko bizi-modua eramaten dute askotan, behin ere koldartu gabe, sekula amore eman gabe, egun batez ere lanik egin gabe.

Gure hirietan ere azaltzen dira alferrak, kafetegietan tertulia koloretuak egiten dituzte. Kaleetan zehar paseatzen duten bitartean, adimentsuki hitz egiten dute axola ez zaien guztiaz eta auzo urbanoaren xarma dira.

Alfer hauek denak baditugu Jainkoari esker. Baina aurrera egitea beharrezkoa da, lorea eman arte.

Beharrezkoa zaigu gure alfer finenek bere gogoari askatasuna eman eta artista bihurtzea, hauek baitira alferkeriaren loreak. Alfer aratza, bihotz garbiko alferra kontenplatiboa da, gogoari gozamina ematen dio mundua, pertsona eta gauzen kontenplazioan; baina espirtu-aberastasun handiko alferrek, kontenplazio bakarrak ez dituztela betetzen sumatzen dute; sentimenen bidez iristen zaizkien zirrarak kanporantz botatzeko beharra sumatzen dute; eta orduan margo-lariak, musikariak, olerkariak edo abeslariak egiten dira; hitz batean, lore ematera ausartzen dira, koadro ederrak diren lore horiek, musika gozoak, maitemin bertsoak, eskultura orekatuak, abesti atseginak; herri batek ezer izango bada beharrezko dituen alferkeriaren lore horiek.

Normalean gaizki hitz egiten da alferrez, kontenplatiboaz eta baita artistez ere. Pertsona arruntek sumatzen duten inbidia gordina. Hainbestearinokoa, non daukaten egoera disimulatzeko beren ahaleginei "espirtua" deitzen dioten; ekintzaile, "espirtu" komertziala,

ekimen "espiritua"; baina beti "espiritua" hori baita ez dutena eta eduki nahi luketena. Beraiek, dinamikoek, oso preziatutzat dute beren burua eta, esan dudan bezala, alfer aratzak gorrotatzen dituztela ikusarazten dute; baina beren gorrotoa itxurazkoa da zeren, etxea nobletu nahi dutenean ez dute hormatik azken txosten komertziala zintzilikatzen, ez dute altzari baten gainean kontabilitate arduradunaren bustoa ipintzen, baizik eta koadro bat zintzilikatzen dute eta Wagnerren burua ipini altzari gainean. Pertsona orok duten espirtu pittin horri festa bat eskaini nahi diotenean, ez dira joaten fabrikako makina zaratatsua nola dabilen entzutera, operara baizik, espirtu aberats eta ahots fina duen alfer bat entzutera.

Pertsona orok lan egiteko eskubidea eta betebeharra dutela diote batzuek. Lanerako eskubidea onar daiteke, nahiz eta hori ere ez dagoen oso argi; baina inolaz ere lana bete beharrarekin, askatasun pertsonalaren aurkako eraso delako eta, alferra ezabatzen badugu gatza ereingo dugulako lurrian eta jada ez dira eguzkitan distiratuko herri batek eman ditzakeen lorerik leunenak: alferkeriaren loreak, artistak, haiek direlako gizakiaren egiazko aristokrazia, jatorra eta bakarra.

Egin dezatela lana gerente eta arotzek, igeltsero eta ministroek, baina mesedez alferrek ez. Beraiek lan egiten badute, non aurkituko dute atsedean langileek? Non edo noiz edo nola gozatuko dute dinamikoek, zein oasi espirtualetan hartuko dute atsedean, euren joan-etorri lotsagarriekin nekatutako arimek? Nork idatziko du musika eta aletuko ditu abestiak, ordu batzuetan besterik ez bada ere, beti ahaleginetan dabiltzanaren arima lizunduetara distira itzultzeko?

Nork margotuko ditu koadroak, horrenbeste tximinia, makina erraldoi eta kontu korrante ikusteaz mindurik dauden begiak gauza batekin gozatu poztu eta animatu ahal izateko? Nork idatziko litzuke bertso erromantikoak edo hitz mamitsuak, nekatutakoan atsedenerako?

Inbidia gordinagatik, alferrari interpretazio eta definizio gutxiesgarriak eman izan zaizkio, lapurrearekin nahastu izan da, eta artista bezala azaldu denean ere ia beti hil arte itxoin izan da bere merituek eta gizarteari egindako mesede guztia onartzeko. Beraiek gabe basamortu erraustua izango litzateke gizateria, eta egin genezakeen gauzarik onena hiltzea izango litzateke.

Jainkoak pertsona egin zuenean alferra egin zuen, zeharo alferra, alfer hutsa; hala ere kultura handikoek, alfer batez ari direnean "Adan" bat dela esaten dute. Bai jauna, hori da alfer bat: Adan bat; baina lehenengo Adan, bekatuaren aurrekoa, aratza, Jainkoak egin zuena. Zikina egin zenean, debekatuta zuena jan zuenean, Jaungoikoak, iraindu eta zigortu nahian, langile bihurtu zuen. Eta gaur bertan Jainkoak espiritu aberatsei bakarrik uzten die alferrak izaten. Eta jendeak, subkontzienteki bada ere, egoera baten eta bestearen arteko aldeak ezagutzen ditu; lan asko egiten duen norbaitez ari direnean "asto batek bezala egiten du lana" esaten dute. Ez dut sekula entzun "Beethoven batek bezala egiten du lana".

Zorionez, esan bezala, Euskal Herrian alferrak badaude; eta horrexegatik artista trebeak ere badaude, baina gutxi. Alfer gehiago behar ditugu, artista gehiago eduki ahal izateko. Beraien alferkeriaz gozatzeraz ausartuko direnak, atsegindu eta bere lore horiek erditzera behartu, zeren, espiritu eskasekoak esan dezatela nahi dutena, herri baten arimaren adierazpen leun eta pozgarrienak dira.

Eta lore horiek dira gerorako gelditzen den gauza bakarra, etorriko diren belaunaldietarako adibide eta opari. Hauek, esker onez, maitasunez gordetzen dituzte artisten lan eta orogarriak, dinamikoek azkar ahazten badituzte ere. Eta batzuetan gertatzen da gizateriaren denboraldi luzeek dakigun gauza bakarra dela batek leize-zuloetako hormetan bisonteen marrazki xebreak egin zituela. Hau zen alferra, artista eta bere artea da gelditu zaigun gauza bakarra. Besteez ez dakigu ezer. Ezta beharrik ere.

(*Las Horas Joviales*, Buenos Aires 1950, 43-46 orr.)

Kontenplazioan bizi garenok

Ez dugu jada sekula patuz aldatuko kontenplazioan bizi garenok. Bufanda berokiaren ordeztan edukitzen jarraituko dugu, euritakoa gabardinen ordeztan, txapela kapelaren ordeztan eta elizako kanpandorreko erlojua urrezko ordulari eder baten ordeztan.

Hemen, Amerikan, kontenplazioan bizi garenok ez ditugu Amerikak egin. Dirurik gabe iritsi ginen eta dirurik gabe gaude. Beste batzuk, dinamikoak, akzio-gizakiak, erne ibili dira, bila ibili dira,

erosketa eta salmentetan saiatu dira, diru salerosketak antolatu dituzte; eta batzuek oraindik ez badute beraien bizitzen irtenbidearekin asmatu, eta oraindik esamesaka jarraitzen badute ere, muturra lurrean, zortearen arrastoaren bila, beste batzuk sartuak dira jada ongizatearen lore soroan.

Kontenplazioan bizi garenok ez gara ehiza-zakurrak; baserriko zakurrak gara, etxeko ate aurrean eserita igarotzen den jendea eta gertatzen diren gauzak ikusiz, arima geldirik edukitzea beste ahaleginik gabe. Kontenplazioan bizi garenok ez dugula dirua egiteko balio esaten dute dinamikoek, ezertarako balio ez dugula esaten ez dutenean, eta batzuk tonto samarrak garela ziurtatzera ere iritsi dira. Hori horrela izan daiteke, baina izan daiteke dirua eta akzioan ez sinestea ere, eta orduan gure patxada eta pobrezia aski eta sobera justifikatuak daude, gure adimena aipatu beharrik gabe.

Kontenplazioan bizi garenok ez gara horregatik akzio-gizakiak baino listoago edo tontoagoak. Batzuen eta besteen arteko desberdintasuna izaeraren aldetik dator, bizitzaren aurrean hartutako jarrera desberdinak besterik ez. Beraiek, dinamikoek, soineko berrian eta gorbatarako orratzean sinesten dute, eta hori guri ez zaigu gehiegi axola. Beraiek gauzak egitera etorri dira mundura, irabiatzera, berritzera, aldatzera, progresatzera; gu ordea mundua ikustera etorri gara, zerbait aldatu edo sortzeko ezer egin gabe. Akzio-gizakiei zerbait egin behar dela iruditzen zaie, ibai ertzeko harriak lekuz aldatzea besterik ez bada ere; guri dena dagoen bezala oso ongi dagoela iruditzen zaigu, eta hodeien joan-etorria, euria, itsasontzi bat portuan nola sartzen den ikustea, arranoaren hegaldia, kale konpontzaileen lanak eta hainbat gauza harrigarri eta xeble nahikoa direla, munduak eskaintzen dizkigun ikuskizunekin pozik egoteko modukoak. Egia da, bai, gugatik izango balitz munduak ez lukeela progresatuko, baina agian hori izango litzateke guztiontzat onena. Egia da, baita ere, gugatik izango balitz gutxi gorabehera aspirinak ere ez zirela oraindik asmatuta egongo, baina egia da hala ere, guri kasu eginez gero, ez litzatekeela buruko minik egongo eta hau askoz hobea da.

Gero, edozein egunetan gure herrira itzuliko gara. Eta itsasontzik kaira jaisten garenean bertan zain edukiko ditugun senide eta lagun urriei menperatutakoen itxura tristea emango diegu. Dinamikoak, soineko berria egin eta urrezko ordularia erosi dutenak, oihuka

eta irribarrez jaitsiko dira, besarkada baikorrak banatuko dituzte, oso ongi joan zaiela esango dute, eta zigarro rubioak eskainiko dituzte zain dituztenen artean. Gu eskalatik jaitsiko gara argal, zahar, burumakur, eta ez dugu ezer esango. Eta gaitz-erdi udarako egun argitsu batean iristen bagara. Neguko egun ilun eta euritsu batean iristen bagara, gure herrian ia denak izaten diren bezalako egun batean, eskaileratik jaitsiko gara gure kartoizko maleta bakarrarekin, gure bufandarekin eta gure euritakoarekin, eta kaian zain dauden senide eta lagunek triste agurtuko gaituzte, haiek ere ez dugula ezertarako balio, Amerikan ere ezin izan dugula dirurik egin eta, azken finean, nahiko tontoak garela pentsatuko baitute.

Gero han jadanik ez dakit zertan izango garen kontenplazioan bizi garenok. Seguru aski beti bezala jarraituko dugu bizitzen. Ez dakit non, agian nire herrian, edo Bilbon, edo Baionan, edo Parisen, ez dakit, baina beti bezala.

Non-nahi dela ere, gure etxeko gortina gabeko leihotik, berogailu eta ur berorik gabe, ez alfonbra ez pianorik, kaletik pasatzen ikusiko ditugu, pausoa tinko eta ziur, dinamikoak, akzio-gizakiak, ongi jantziak ibiliko dira, zapata distiratsuak, galtzaren arraia zuzen, agian gorbatarako orratza eta guzti, dokumentu karterarekin noski, ongi ezarritako kapelua eta gabardina ingelesa beso gainean, baikor eta irribarretsu ezker-eskuin agurtzen, euren arrakastarako gaitasunaz eta jeinuaz gogobeteta. Eguerdian bere bermuta azeitunarekin hartuko dute, jatetxean bazkaldu, gero kafera joango dira, eta leku guztietan milaka duroz, erosketez, aseguruez eta pleitoez, ziurtasunez hitz egingo dute.

Kontenplazioan bizi garenok beti bezala biziko gara, aktibitate korronte horren ertzean, geldirik, isilik, egunak joaten utziz, azkena iritsi arte. Noizean behin orri batzuk bete eta, aza eta garbantzutarako xox batzuk ordainduko dizkigun aldizkariren batera bidaliko ditugu. Hotza eta hezetasuna sumatuko ditugu neguan eta ez dugu sekula eramateko traje bat besterik edukiko, berokiaren ordeztu bífanda, gabardinaren ordeztu euritakoa eta kapeluaren ordeztu txapela. Eta giza-abere dinamikoek gutaz barre egingo dute eta ezertarako balio ez duten tontotzat hartuko gaituzte, pittin bat ergelak edo ero samarrak garela eta zinegotzi izatea ere ez dugula merezi iritzita.

Izan ere, ez nire zortez ez eta nire izaeraz ez naiz kexu. Banake-

tan egokitu zaidanarekin ados nago. Eta behingoz nire herrian ainguraturik, udarako egunetan aldameneko baratzetatik paseo bat eman eta gure ibai txikiaren urak igarotzen ikusterik baldin badut, edo neguko egunetan, nire bufandarekin, nire txapelarekin eta nire euritakoarekin taberna kutunenera joaterik, gizon zoriontsutzat hartuko dut neure burua. Zeren, egia esan, gorbatarako orratza ez zait dinamikoa bihurtzeko adina interesatzen.

Hemen Buenos Airesen jarraitzen dudan bitartean, bizitza berdina egiten jarraituko dut. Nora doan ez dakidan tranbia hori batera igo, leihatilaren ondoan eseri eta igarotzen ditugun kaleetan zehar zer gertatzen den ikusten; ikusi oihal denda bateko dendaria tela erroilu batekin ateraino nola atera den, andereak eta bere alabak eguzkiaren argitan baloratu eta, kolore egonkorra eta kalitatea atzamarrekin igurtziz egiaztatu dezaten, eta barre egin pentsatuaz bai andereak eta bai bere alabak ez dutela oihalei buruz ezertxo ere ulertzen, dendariak nahi duena salduko dietela eta, azken finean, anderearen alaba bere betiko senargaiarekin ezkonduko dela, hori baita garrantzitsuenena. Goizean goiz etxetik irten, etxe arrosaren atzetik eguzkiak agertzen hasi nahi duenean hain zuzen, Hualfin kaleko zuhaitzetatik erortzen diren loretxoen more kolore zoragarria edo Lavalle Plazako zuhaitzek gauean lurra estaltzeko erortzen utzi duten hori xarmanta begiratu. Eguzkiak arratsaldeko azken orduak gorritzen dituenean San Martin plazako aulki batean eseri eta hango zuhaitzen berde desberdinak, lurreko belarrean eta adarretan eguzkiak egiten dituen argi jokoak ikusi. Florida kaletik paseatu, margoak erakusten dituzten aretoetan sartu eta berriro kalera irten, beirate ederrak eta igarotzen den jendea ikusi. Corrientes kaletik, auto eta pertsona, ahalegin eta presazko uholde hartatik igo; pentsatu obeliskoa txikiagoa izan zitekeela eta marmolezkoa; data historiko eta pertsona ospetsuen erliebeekin; baina hain altua izanda lau aldeak urre kolorez pintatzea, Leningradon Almirantazgoaren orratza dagoen moduan, eguzkiak ateratzen dizkion distirek leku guztietatik ikusarazten dute eta hiria ezagutzen ez duten oinezkoek kokatzen laguntzen die. Kafe batean sartu zertaz ari diren entzuteko, futbolzaleak, burreroak; etxeak, lur zatiak, baita tranbiak ere erosi eta saltzen dituztenak... Askorentzat beren bizimodua den hori, oso ikuskizun jostalaria da kontenplazioan bizi garenontzat.

Zer nahi duzue! Bizitza murrizturako eta kontenplaziorako jaioa

naiz, baina beharbada dinamikoek baino xarma eta atsegin gehiago aurkitzen dizkiot bizitzari, izan ere bizitza korrika eta presaka igarotzen dute, arnasestuka; azken finean, gu iristen garen toki berera iristeko, ezer egiten ez dugunok eta kaleetan zehar eskuak poltsikoetan pasean gabiltzanok. Bi metro luze eta metro eskas zabal den lurrean irekitako zulo batera.

(*Las Horas Joviales*, Buenos Aires, 1950, 51-55)

Autobus berdea

Espaloian, Chaillot Jauregi aldamenean, zigarro bat erretzen urduri, soldadu bat dago geldirik.

Begiratzearekin soilik gaurdanik bakarrik dela soldadu nabari da. Atzo arte bulego langilea zen, abokatu, ikasle, mediku, ez dakit. Soldadu ilehoria da, aurpegi zurbilekoa, luzea, esku zuri eta leunekin. Uniformea ez zaio oraindik gorputzera moldatu, eta oraindik ez daki zakutoa nola eraman. Gaur jantzi du dena lehenengo aldiz. Mobilizazio orokorra dekretatu berria da Frantzian eta gazte zaindu honek bere harrera gela utzi behar izan du, bere kontsulta, bere bulegoa edota bere liburuak, soldaduz janzteko. Eta hemen dago, zigarro bat erreaz, koartelera eramango duen autobusaren zain.

Baina nora begiratzen du hain finko? Ez du begirada Franklin kaletik kentzen. Batzuetan, jantzita daramatzen botak begiratzen ditu, beste batzuetan plazaren beste aldean dauden kafetegietara begiratzen du; baina segituan Franklin kaleko bukaeran finkatzen du begirada berriro.

Orain soldadua gorri samar jarri da. Zigarro txustarra bota du, irribarre egin du, zakutoa lurrean utzi...

Franklin kaletik honantz neska bat dator. Aurpegian irribarre goibel eta hunkitua dakar. Presaka samar eta urduri dator. Neska ilehoria da, polita, fina eta apain jantzia.

Soldaduak pauso batzuk eman ditu beragana. Elkar aurkitu dute. Soldaduak atsegin handiz agurtu du, aurpegian muxu eman dio eta gero bi eskuak hartu dizkio bere esku artean. Baina neskak ez dio agurrari erantzuten. Ezin izan du hitz egin eta txistua irensteko klik

bat egin du eztarrian. Soldadua animatuta dago, baina bera oso zuria dago eta negarrez hasteko zorian. Soldaduak laztantzen du. Berak ezpainei kosk egiten die, datorkion negarraren imintzioa tolestu nahian. Eta ez du hitz egiten. Soldaduaren eskuak laztandu besterik ez du egiten, eta bere gerla-jakaren urre koloreko botoiak eta sorbaldak, begietara adi-adi begiratzeari utzi gabe; eta ezpainei kosk egiten die, bere penaren eta estutasunaren erriktusa kentzeko.

Baina plazaren beste aldetik badator soldaduak hartu behar duen autobusa. Autobus berdea da. Soldaduak zakutoa lurretik jaso eta bizkarrean jarri du.

Hemen da jada autobusa, soldaduak gelditzeko agindu dio. Soldaduak kapela kendu eta ezpainetan muxu eman dio bere andregaiari. Gero autobus berdera igo da eta honek bere martxa jarraitu du, Wilson kaletik behera.

Une luze batez begiekin segitu eta gero, neska ibiltzen hasi da, etxerantz. Eta gero Franklin kaletik desagertu da.

Eta besterik ez; hori izan da dena. Dagoeneko ez daude hemen, ez soldadua ezta neska ere. Mutila, Wilson kaletik behera autobus berdean, gerrara joan da. Neska berriz, Franklin kaletik, bere etxeko isiltasun tristean giltzapetzera. Eta haizeak plazan barrena jolasten du.

Eta gero? Ez dakit. Baliteke soldadua, borrokan asko sufritu eta gero, hiltzea. Eta neska, bere nahigabea agorturik, bere etxeko isiltasun tristean giltzapetuta biziko da.

Gero, urte batzuk pasatakoan, zimelduta egongo da andregai hau, ia-ia itsusia. Bere andregai gorputzeko lore fresko eta usaintsuak zimeldu egingo dira, ihar eta ahul geldituko.

Horrela ikusita, dagoeneko ezertarako gogorik gabe eta freskotanunik gabe, bere etxetik gertu liburu-denda duen berrogeita hamar urteko gizon potoloa neska gorteiatzera ausartuko da. Eta neska gizon honekin ezkonduko da.

Ezkontza triste bat izango da, eta gero bizitza osoa tristea, bere andregai-maitasuna, bere gaztetasun freskoa eta bere bizipoza autobus berdean joan eta gerran hil zirelako.

(Anton Sukalde, Donostia 1978, 59- 60, orr.)

Hormatxoriarengana itzulera

Gaur egungo politikarekin zerikusirik ez duen zerbaiti, noizean behin, lerro batzuk eskaintzea ez dela lotsagabekeria izango uste dut. Adibidez, bizitza suertatu zaigun bizitza honetaz hitz egitea, hain eroa dena, eta ez guk egin dugunagatik, besteek egin dutenagatik baizik.

Mutiko ginen garaian kokatuko gara, joan den mende bukaeran eta oraingo hau ibiltzen hasten ari zenean. Zer zegoen orduan munduan? Aurreko mendean gauza garrantzitsu aunitz azaldu ziren: trana, tranbia, argindarra, telefonoa; hitz batez, hemeretzigarren mendeari, gureari, progresoaren mendea goitizena eman zioten hainbat gauza. Horretaz aparte, maila espiritual soilean, mende hori ideien eztabaida librearena izan zen, eta ez ezertaz hitz egin ezin daitekeen hau bezalakoa. Sozialismoa, Anarkismoa, Errepublikanismoa, hori guztia sortu eta publikoki eztabaidatu zen. Politikoak iruditu daitezkeen gauza hauek aipatu gabe, ikusi behar da Filosofiaren arloan zenbat idatzi eta eztabaidatu zen hemeretzigarren mendean. Gure bizitzan azaldu den guztia aipatuko bagenu ez genuke bukatuko, aeroplano eta antibiotikoetatik hasita, mundua txikitu dezaketen bonbetara, edo zerua zeharkatzen duten sateliteak. Zenbat gauza!

Has gaitezen hemeretzigarren mende bukaeran kokatzen, zortzi urte genituenean gutxi gorabehera; garai hartan herri bat, gure herria zer zen ikus dezagun. Hasteko, oraindik ez zegoen autorik, nire herritik ez zen ezta kotxe bakar bat ere igaro. Pasa zitekeen, errepi-dea bazegoen, baina fundamentuzko gizonen zaldi-kotxeren bat eta gurdiak besterik ez zebiltzan. Hau da ibilgailuei buruz ikus genezakeen guztia. Aparteko gauzarik ez egotearren, ez zegoen ezta futbolic ere. Imajina dezakezue hori dena gabe nolakoa zen bizitza? Ba oraingoa baino askoz garbiagoa. Gerrateak ordea bazeuden, eta ez joan ahal izateko 1.500 pezeta ez zeuzkaten abertzale guztiak joaten ziren, baina gerrate serioak ziren, egiazkoak, baioneta kolpeka eta tiroka, eta ez soldaduak baino jende arrunt gehiago hiltzen dituzten oraingo hauek bezalakoak.

Herria aldenik alde zeharkatzen duen errepidetik hareaz kargaturiko gurdiak edota ardo zahagiak edo karea zeramaten gurdiak besterik ez ziren pasatzen. Eta arratsean bueltatzen zen Bilbotik, Joxe Mari

gurdizainaren mando-gurdia. Gurdy handia zen, toldoarekin; egunsentian joaten zen Bilbora eta eguna bukatzerakoan azukre kaxekin, txokolatearekin, kandleekin, herriko dendek behar zuten guztiarekin bueltatu. Bizitzea hori zen, gaur egun ordea dena problematiko samarra da. Baina gurdy eta gurdy artean denbora asko igarotzen zen –agian ez zen egun osoan batere pasatzen– eta horrek gure kirol maitatuenean aritzeko beta ematen zigun: hormatxoriak tranparekin harrapatzea, alegia. Gaur egun etortzen diren milaka eta milakarekin konparatuz, Bilbotik inor etortzen ez zenean, gu negutiarrok ginen garai haletako udatiar bakarrak; gure zaletasunek itsasora eta ibaira ginderamatzen eta bertan ordu luzeetako bainuak hartzen genituen; baina eguzkia altu dagoen bolada horiek pasa eta gero, gure zaletasun bakarra hormatxoriak harrapatzea zen. Horregatik nik, ez bainuen behin ere beste herririk ikusi, hormatxoriak nire herrian bakarrik zeudela uste nuen. Gero, sarrerako azterketa egitera Bilbora joatea tokatu zitzaidanean, han ere bazeudela ikusi nuen eta, eskuza-baltasun geografiko keinu batean, txori hori Euskal Herrian bakarrik bizi dela pentsatzera iritsi nintzen. Gero, Parisen, Casablancan, Buenos Airesen, Mexikon, non-nahi ikusi izan ditut hormatxoriak; txori mundutarra zen tranparekin harrapatutako kurloi hura, eta agian Eliseo Zelaietan bizitakoa izan zitekeen.

Horrela zihoan bizitza. Baina egun batean, aitona eta biok errepi-dera ematen zuen etxeko balkoian ginela, Bilborantz zihoan auto-ilara ikusi genuen; altuak ziren autoak, zentzugabeak, itsusiak, baina zaldirik gabe zebiltzan. Aitona eta biok igarleak izan bagina, soinera zertorkigunaz hitz egin eta hausnartu ahal izango genuen, baina hura guztia txantxa bat besterik ez zela pentsatzen genuen. Auto frantses haiek, ordea, hamar kilometro orduko mugiarazten zituen motor hark; orain aireplanoak milaka kilometro orduko mugiarazten ditu.

Baina hori baino garrantzitsuagoa jakintsuek hausnartu dutena izan da, bai ahalmen sarraskitzaile izugarria duten bonbak, edo Lurra, Iargia eta Eguzkia hika tratatzen dituzten satellite eta koheteak, baina bizitzari xarma berririk eman ez diotenak. Gizakia ez da edonola aldatzen. Dostoievskik esaten zuen zerbaitek gizakiaren ohiturak aldatzeko, eragina izateko, berrehun urte pasa behar direla. Ba batek daki zenbat denbora beharko den Einstein ulertu ez ez baina benetan axola zaiona oso ongi dakien pertsona arrunta asmakuntza modernoekin ohitu arte. Lehenbiziko urteetan, itsasoan edo ibaian –inon ez

alegia– hormatxoriak harrapatzea, goxokiak jatea, udareak lapurtzea, hori da axola zalon guztia; gero lan egin eta nesketan hasi, ezkondu eta geroago bazkaldu eta gero tabernara joatea igandeetan, tentu handiz mus partida botatzea, sendo askaldu eta azkenean, ateratakoan baino pittin bat alaiago emazte eta seme-alabengana etxera itzultzea berriro. Hori da interesgarria, eta ez besterik.

Herrira itzulitakoan egingo dudan lehenengo gauza zera izango da: errepidera joan, tranpa bat prestatu “bikorotxa” batean eta hormatxoria etorri arte itxoin. Eta sateliteez ez dut ezta lerro bat ere irakurriko. Hori dena jakintsuentzako, gure arreta izpirik lortu ez dutelako. Jendearen aurka egoteagatik.

(*Tierra Vasca*, 1959-VI-15)

Fernando Florio

Hainbat gazte... zeko gina pirtea

... Maxia

Haur eta gazte literatura

Fernando Morillo

**Hainbat gazteren irakurtzeko grina pizten
asmatu duen idazlea**

Iñaki ZUBELDIA

Autobiografia moduko bat

Ukabilak zeharo itxita jaio omen nintzen mundura. Ez, ez nengoen haserre, jakin-minez baizik. Hainbeste kolore berri, mugimendu, usain... Ezin nuen ezer ulertu! Nire izaeraren alderdi nagusietako bati loturiko keinua izan da ordutik. Zerbait ulertu nahi dudanean, ukabilak itxi, eta jo eta su sartzen naiz, burugogor.

Buruhandia ere banaiz, eta ez da txantxa. Beharbada, horregatik eroriko nintzen askotan: ibiltzen ikastea, bizikletan, ibaiertzetan lagunekin horma guztiak eskalatzen saiatzean... Kolpe gehienak horixe hartzen nituen ezinbestean: buruan. Normala. Pisu kontua. Seguruenez, horrek ere azalduko du nire xelebrequeriaren bat edo beste (xelebrea ni? Ni?).

Lurrean nintzela, noski, ukabilak itxi, eta altxatzen saiatzen nintzen, ibiltzen ikasi arte, bi gurpilen gainean moldatu arte, edo harrizko tontorreraino eskalatu arte. Buruhandi, burugogor.

Gurasoek diotenez, oso txikia nintzela, ez omen nuen ia negarrik egiten... eta ezta barrerik ere. Ziur asko, mundu absurdo hau ulertu ezinda jarraitzen nuenez (tira, oraindik ere apenas), edo, ez gutxitan, grisa bezain aspergarria iruditzen zitzaidanez, neure baitan bilduko nintzen, ametsekin jolas dibertigarriagoak egiteko.

Geroago, eskolan, izugarri despistatua nintzela ohartu nintzen. Oso gogokoa nuen irakurtzea, eta irakasleak gramatikaren auskalo

zer azaltzen zuenean, abentura bila abiatzen zitzaidan arreta, izarrez izar, ilusioaren espaziontzia hartuta. Jolastokian ere, antzera. Lagunekin futboleant hasten nintzenean, bigarren minuturako nengoen gora begira, lainoen marrazkiak miresten eta txorien kantak ulertu nahian. Ulertzekoa denez, ez nuen gol askorik sartzen. Orduan, bola-da triste bat izan nuen. Sinetsita nengoen ez nuela askorako balio: ez ikasteko, ez kirolerako.

Zorionez, laster aurkitu nuen irribarrea: artean oso gaztetxo nintzela, Einstein ezagutu nuen. Edo, hobeto esanda, Einsteini buruzko biografiatxo bat. Han, zientzialari handiaren gorabeherak azaltzen ziren, eta, batik bat, haren izaera. Oso gizon despistatua omen zen, lan bikainak egin zituen... eta, oroz gainera, zoriontsua izan zen. Banuen! Banuen modu bat: zer egin behar nuen zoriontsua izateko, zeharo despistatua izan arren? Ezin errazagoa: Einsteinen modukoa izan.

Astronomiaz maitemindu nintzen, fisikak konkistatu ninduen, zenbakiek, biologiak... eta zientzia-itsaso haietan barrea aurkitu nuen, izadiaren olatuetan igeri. Zorionekoa ni, ondo heldu nion, eta ez dut harrezkero galdu. :-)

Niretzat, etorkizuna teleskopio bat zen, eta ni mendi tontorretan, zeruari begira. Nerabezaroan zientziak jarraitu nuen, baina, ezinbestean, bestelako zaletasun batzuk ere aurkitu nituen. Esan beharra dago? la egunero maitemintzen hasi nintzen, eta ez dut ulertzen nola ez zitzaidan bihotza ahotik atera egun haietan, hain taupa bortitzen ondorioz.

Lehen poesia... Neska batek txora-txora eginda nindukan, eta nik, inuxente eta beste ezer asmatu ezinda, poesia bat idatzi nion. Jakina, poesia hark denboralditxo luzea egin zuen kaxoi batean gordeta (azkenean eman nion neska hari, eta peripezia osoa kontatuta, barre ederrak egin zituen). Txoroaldiz txoroaldi, makina bat lotsa-poesia idatzi nuen (ez soilik pixka bat lotsagarriak zirelako, lotsaren ondorioz idazten nituelako baizik), eta ipuinak zirriborratzen ere hasi nintzen. Ipuin frikiak. Goreak. Fantastiko-eroak. Nire barru-istorioak idaztea plazer hutsa zela konturatu nintzen. Modu zoragarria zen ametsak elikatzeke edo, hobeto, bizitzeko.

Denetik irakurtzen nuen bitartean, fisika karrera hasi, eta, geldirik egon ezinda, hura amaitu aurretik filosofian ere sartu nintzen.

Lehen karrera zintzilik geratu zen, baina bigarrena bai, amaitu nuen. Bide batez, hamaika lantxo egin nituen: irakasle, segurtasun-zaindari, kolaborazioak han eta hemen...

Arteka-marteka, idazten jarraitzen nuen. Ipuin sorta amaigabea neukan, eta lagun batek baino gehiagok egin zidan galdera bera: zergatik ez nituen nonbaitera bidaltzen? Horixe egin nuen: batzuk hartu, eta proba egin.

Egundoko zorte ona izan nuen. Sari txikiren bat eman zidaten, gero besteren bat... Norbaiti gustatu egiten zitzaizkion nire zorakeria haiek! Joño, zertxobait idazleago sentitu nintzen. Ez asko, baina inoiz baino gehiago.

Zorte onak jarraitu egin zuen (lan haietan sartutako orduak ere izango zuten zerikusirik, hara). Oso egun gutxiren buruan, sari deigarri batzuk eman zizkidaten: Donostia Hiria ipuin lehiaketan, Elhuyarrek antolatutako zientzia-sarian bigarren, Bilboko Hiriko akzesita...

Nor ote zen Azpeitiko perretxiko ezezagun eta xeble hura? Editore batzuek lanak eskatu zizkidaten. Gehienak oso (oso-oso) txarrak ziren (lanak, ez editoreak). Noski. Baina editore haietariko bi gustura-edo geratu ziren nire ipuin batzuekin: Iñaki Zubeldia eta Xabier Mendiguren. Handik hilabete gutxira, bi liburuak nituen kalean. Ezin nuen sinetsi.

Idazlea nintzen benetan? Artean ez. Idatzi egiten nuen. Dexente. Baina hortik idazle izatera... Ez. Ez nintzen hala sentitzen. Ez guztiz.

Eskola eta kultur-talde batzuetara joateko proposamena egin zidaten, liburuari eta literaturari buruz aritzeko. Nahiko arduratuta joan nintzen. Zer kontatuko nien irakurle gazteei? Zer helduei? Apurka, ordea, jabetu nintzen nolako altxorra zen hura: nire liburuak hobeto ulertzeko modua, eta idazteko nituenak hobetzeko aukera paregabea.

Pixka bat despistatua naizenez (pixka bat baino ez), hitzaldi horiek emateko errepideratuta, Euskal Herriko bide guzti-guztietan galdu naizela uste dut. Garbi esanda, ez dut uste inor dagoenik gure bazter ederretan ni adina galdu denik. Gehiegikeriarik gabe.

Baina harira. Ibilaldi etengabeel esker, jende interesgarri ugari ezagutu dut. Herri ezin atseginagoak. Bizipen bikainak bizi.

Nola joaten diren egunak! Hamar urte inguru izango da erdi-serio

idazten hasi nintzela. Denbora puska bat izan da neure burua azterzen joateko: berresteko lagunak eta txokolatea gustatzen zaizkidala, barre ugari egitea eta leku ezezagunetara bidaiatzea, abentura sinetsgaitzetan amaitzea, eta kalekxa ilunetan eta enbor zaharretan gordezen diren istorio txikiak irenstea, eta gero hitzez margotzen asmatzea.

Kontuak kontu, eta laburtzeko eta amaitzen joateko, hasiberri sentitzen naiz. Umiltasun faltsurik gabe. Urteik urtera, esperimentu literario asko egiten joan naiz, hariaren magia dela, erritmoa dela, elkarrizketa, deskribapena edo erakarpena dela... Ikasten ari naizela iruditzen zait, izugarri baino nabarmen gehiago. Eta, noski, hori nire hurrengo liburuetan islatuko dela. Presta zaitzete, irakurle kuttunak!

Zer da niretzat idaztea? Zenbaiti entzun izan diot, aldizka, idaztea sufrikarioa dela. Batzuetan ez da gezurra izango, baina ez nuke esango (inola ere!) egia biribila denik. Idaztea mendira joatea bezala da niretzat. Gerta liteke aldapak arnasa goritzea, euritan blai amaitzea, edo hanka bihurrituta. Hala ere, hala ere, mendizaleontzat, horrek guztiak zinez merezi du. Bai horixe! Nekea, izerdia, gihar-mina... baina zuhaitzen kantua, haizearen lastana, zeru gardena nahiz hase-reea, askatasuna, ametsa, zeure buruarekin bikain sentitzea... Demontre, horrek ez du parekorik!

Ba, hori da, niretzat, idaztea. Askotan nekea, edo etsipena, edo korapilo garratz bat ezin askatzea. Baina gero, apurka, bide ezezagunak sasi basatien artean, zeure burua gaintitzea, tontorrera iristea, haize hotza, poz deskribagaitza, malko txiki bat masailetan behera... Idaztea bizitzea da. Eta bizitza da.

Azken urteak abentura izan dira niretzat. Nire pertsonaia guztiek bizi dituztenak baino zirrarragarriagoa. Horregatik, pozik nago.

Badira oztopoak, nola ez. Baina koska bat aurkitzen dudan ba-koitzean, badakit zer egin: ukabilak itxi, eta barrea jantzi. Oztopoa malgutu arte. Ulertu arte. Konkistatu arte. Eta zoriontsu izan, ze demontre!

Bibliografia

Gudaoste ametsak, Kutxa 1999, Helduentzako ipulna.

Bila nazatela, Ibaizabal 1999, Gazteentzako eleberria.

- Sexu egunsentiak*, Elkarlanean 2000, Gazteentzako eleberria.
- Erraldoi herrena*, Alberdania 2001, Saiakera nobelatua.
- Bihotz nahasiak*, Ibaizabal 2001, Gazteentzako eleberria.
- Ortzadarra sutan*, Elkarlanean 2002, Gazteentzako eleberria.
- Izar-malkoak*, Aizkorri 2002, Gazteentzako eleberria.
- Dorretxe zaharreko misterioa*, Ibaizabal 2002, Gaztetxoentzako eleberria.
- Leonardo da Vinci-ren biografia*, Elkar 2003, Biografia.
- Arriskupean!*, Ibaizabal 2003, Gazteentzako eleberria.
- Eta ni zer!*, Elkar 2003, Gazteentzako eleberria.
- Gloria Mundi*, Elkar 2004, Gazteentzako eleberria.
- Gloria Mundi*, Ttartalo 2005, Gazteentzako eta helduentzako eleberria.
- Dragoien orroa*, Elkar 2005, Gazteentzako eleberria.
- Idoiaren agenda / Gariren agenda*, Elea 2005, Gazteentzako eleberria.
- Andoitz eta Lurralde Ezkutuak*, Ibaizabal 2007, Gaztetxoentzako eleberria.
- Iratiko sorgin basatia*, Ibaizabal 2007, Gazteentzako eleberria.
- Seximenduz*, Elkar 2007, Autolaguntzarako liburua.
- Suminaren estrategia*, Elkar 2008, Gazteentzako eleberria.
- Leonardoren hegoak*, Ibaizabal 2008, Gazteentzako eleberria.
- Egun beltzetan, jolas beltzak*, Erein 2008, Gazte eta helduentzako eleberria.
- Zure arimaren truke*, Txalaparta 2008, Gazte eta helduentzako eleberria.
- Bilbo Samurai*, Txalaparta 2010, Gazte eta helduentzako eleberria.

Autoreak itzulitako obrak

- Eragon* (ingelesetik euskarara), Elkar 2006, Gazteentzako eleberria.
- Gloria Mundi* (euskaratik gaztelaniara), Ttartalo 2005, Gazte eta helduentzako eleberria.

Sariak

- Juul Saria, 2010, *Seximenduz*. Ikasleek boto bidez emandako saria.
- Juul Sarietan bi sari, 2009, *Seximenduz* eta *Ortzadarra sutan*. Ikasleek boto bidez emandako sariak.
- Gaztea Saria, 2006, *Gloria Mundi*, 1. saria. Ikasleek boto bidez emandako saria.
- Euskadi Saria, 2003, Haur eta gazte literatura euskaraz, *Izar-malkoak*.
- Augustin Zubikarai Saria, 2003, *Gloria Mundi*, Ondarroa, *ex aequo*.

Gabriel Aresti, 2002, Ipuina euskaraz, akzesita.

Gabriel Aresti, 2001, Ipuina euskaraz, akzesita.

CAF-Elhuyar Zientzia Dibulgaziorako lehiaketa, 2000, 2. saria.

CAF-Igartza Literatur Sorkuntzarako Beka, 2000, *Ortzadarra sutan*.

Donostia Hiria Saria, 1999, *Gudaoste ametsak*, 1. saria.

CAF-Elhuyar Zientzia Dibulgaziorako lehiaketa, 1999, 2. saria.

Sarrera

Indar handiz eta oso gazte sartu zen Fernando Morillo Gazte Literaturaren mundura. *Bila nazatela*, bere lehen obra argitaratu zuenean, 1999ko abenduan, 25 urte zeuzkan Fernandok eta kolpe sendoa jo zuen Gazte Literaturaren esparruan. Liburuak arrakasta handia izan zuen eta izaten jarraitzen du, 16 urteko neska sentibera baten psikologian sartzen ausartu zelako. Ainara, 16 urteko neska nerabe baten sentimenduak, beldurrak, zalantzak, lehen harremanak, sexua eta beste hamaika gorabehera ageri dira egunkari itxuran eskainitako liburu honetan.

Handik sei hilabetera, 2000. urteko ekainean, argitaratu zuen *Sexu egunsentiak*. Liburu arina eta erraza irakurtzeko, baina sakona jorratzen duen gaiaren aldetik. Mutil gazte baten psikologia herabe eta zalantzatia maisuki interpretatua ageri da nobela honetan. Sexua eta, bereziki, nesken mundua misterio bat da Asier protagonista-rentzat, eta mutil askok bere burua ispilu horretan islatua ikusiko du: neskengana hurbiltzeko zailtasunak, artegatasuna, huts egiteko eta neska uxatzeko beldurra... Umorez eta sentiberatasunez beteriko obra da, sinesgarritasuna eta emozioa uztartzen dituena eta elkarriketa bizi eta txispadunez josia.

Liburu hau hobeto ulertzeko, hona hemen Julen Gabiriak *Deia*-n egindako iruzkina:

«Eta (bizitzaren) egunsenti honetan sexua da Asierrek bilatzen duena, itxura batean behintzat; izan ere, sexua bide bat baino ez da, nora eta heldutasunera iristeko. Asier jada ez da umea, baina oraindik ez da heldua ere: sentimenduak zurrunbiloka dabiltzan garaian dago, begiak ireki eta mundua inguruan deskubritzen duzuneko sasoiari, neskatoak neska eta mostoak kalimotxo bihurtzen diren urteetan. Dena da berria. Eta nerabeak heldua izan nahi du, baina ez

daki nola: Asierri Nagore gustatzen zaio, maiteminduta dago bera-
rekin. Baina Clare agertzen da, eta sexurako gogoia pizten zaio. Baina
Txomin ere badago, eta Txomini Zuriñe gustatzen zaio, Asierren
arriba. Maitasuna, sexua, adiskidetasuna, konfiantza... zeri heldu
ordea? Zer egin behar da, esate baterako, Dabidek bezala edozei-
nekin ligatu ahal izateko? Zer dauka tipo horrek Asierrek ez daukanik?
Helduagoa ote da? Eta, hala balitz, nola lortu du helduagoa izatea
biak adin berekoak izanik?

Hamaika galdera pizten dira Asierren buruan, eta Morillok ederki
menderatzen duen esparru batera garamatza, filosofiara, alegia. Bai-
na filosofia bizi eta arin bat da, ideiak iradokiz doana, galderak zabal-
duz eta erantzunak lerro artean ezkutatuz, betiere umorez betetako
irakurketa batean. Idazkera txalogarriz, elkarrizketak dira liburu honen
oinarria, Asierrek eta Txominek mundua ulertzeko duten bide baka-
rrenetarikoa hori baita: berba egitea.»

Beste nobela bikain bat eskaini zigun Fernando Morillok 2001.
urtean: *Bihotz nahasiak*. Eta hemen berrikuntza bat ekarri zuen
gazteen literaturara: hackerren eta Internet zaleen mundua. Egin
dezagun liburuaren sinopsi labur bat nondik nora doan ulertzeko:

Ikasturteko lehendabiziko eguna da. Nerea ikastolara joateko
irrikitan dago, bai baitaki Maitane, lagun minena, han aurkituko duela.
Neskak berehala susmatzen du, ordea, zerbait ezohikoa. Bi mutil
berri eta bitxi topatu ditu ikasgelan: Isusko, erakargarria, eta Iban,
isila eta hackerra. Harreman berezia sortuko da Nerea, Maitane eta bi
mutilen artean, ikusi behar ez zuketean zerbait ikustean, eta usteka-
beko misterioa murgilduta amaitzen dute: jipoiak, Interneteko pira-
tak, aktore ospetsu bat, Mutante ezizeneko irakaslea. Pieza ugari
izango ditu xake-joko bihurtuko zaien enigma nahaspilatsuak. Jakin-
minak jota, sekretuak argitzeari ekingo diote, eta laster konturatuko
dira, askotan, dagoena ez dela dirudiena. Ez misterioari dagokionean,
ez eta beraien arteko harremanei dagokienean ere.

Hona hemen Laura Sagastumek liburu honi egindako iruzkin bat,
Behinola 6 zenbakian:

«Erritmo azkar eta biziko nobela da hau. Arin irakurtzen da,
jakin-minez, intrigaren labirintoan aurrera egin nahian, ezustez ezus-
te. Ondo kontatuta dago. Hizkera zaindua du eta elkarrizketak gatz
eta piperdunak dira, sinestezinak eta erakargarriak. Politia da nobela-

ren amaiera bera. Gazteek, mundua konpondu baino gehiago, uler-
tzen saiatzen direlako.»

Hurrengo urtean, 2002an, lehertu egiten da Fernandoren inspi-
razio iturria eta literatur uholde bikain bat sortzen du, hiru obra berri
argitaratuz: *Ortzadarra sutan*, helduentzako nobela, *Izar-malkoak* eta
Dorretxe zaharreko misterioa.

Haur eta Gazte Literaturako obrak aztertzen ari garenez azken
biak aztertuko ditugu *Dorretxe zaharreko misterioa* liburutik hasita.
Liburu hau gaztetxoek ere irakurtzeko modukoa da, hau da, 12
urtetik gorakoek ere erraz irakur dezakete. Fernandoren liburu gehie-
nak 14 urtetik gorakoentzat gomendatuta daude, txikiagoentzako
hiruzpalau liburu ere badituen arren. Istorio honetako abiapuntua San
Joan sua da, eta su hori egin aurretiko prestakizunak, erregaia
biltzea, beste auzoetakoei baino pilo eta su handiagoa egitea... Hor
sartzen da dorretxe zahar, abandonatua, balizko erregai ugariaren gor-
dailua. Eta abentura, beldurrak, marinel zahar kontalaria, Andoni eta
Aiora etorri berriaren arteko txoratze platonikoa. Eta misterioa, ma-
muak, espirituak... Liburu zoragarria da, elkarrizketa biziak dituena,
Formula 1-eko autoen abiadura eta *thriller*-ik bizienaren suspentsea
eta intriga.

Igor Estankonak *Deia*-n egindako iruzkin honek ere merezi du
irakurtzea:

«Liburu honek ere plater on batek behar dituen guztiak ditu:
mamia, saltsa eta hizkera bizia. San Joan gau bitxi eta magiko honek
gordetzen duen misterioak ez dira nolanhikoak. Ageriko misterioen
eta kontakizunen artean, ordea, beste misterio handi horri egindako
gorazarrea somatzen da, azkenerako hark bezainbat garrantzi hartzen
duena: gazte izatearen misterioa.

Hasieratik igartzen zaio liburuari indar hori. Irudimenak eta erre-
alitateak ez dute muga zehatzik, eta gainera muga hori guztiz definitu-
rik utzi nahi ez duten pertsonaiak dira Paulo VI auzoko neska-mutilak.
Ondoko auzunekoek baino su handiagoa egiteko egur bila dabiltzala
bizitzako abenturarik zirrargarrienean murgiltzen dira. Jarraitu beha-
rraren eta jarraitzeko beldurraren kilika bizia sentitzen dute guztiek.
Mamuen istorioek egia itxura hartzen dutenean sortzen diren senti-
pen kontrajarriekin jolas egiten du Azpeitiko idazleak. Irakurle gazteak
asko goza dezakeela uste dugu, duda barik. Baina, iluntasuna, zara-

totsak eta aspaldiko kontakizunak ez dira liburuak gordetzen dituen bakarrak. Adiskidetasuna eta mesfidantza ere badaude. Alora etorri berriaren eta Andoniren arteko harreman ekiboko hori liburuaren gakoetako bat bihurtu du idazleak.

Dorretxe zaharreko ateak bezain dibertigarriak dira elkarrizketak. Tramaren pisua euren gain jartzeak ematen dio istorioari hasieran aipatutako bizitasuna. Gauzak ziztu bizian aldarazten ditu Fernando Morillok. Ilun dagoena argitu egiten da, eta misterio berriak datoz lehengoak ordezkatzera. Mamuen bila ari direla errealitatearekin egingo dute topo. Ustekabez beteriko joko horretan buru-belarri sartzen den irakurle gazteak beldurra pasatuko du, baina baita gozatu ere.»

Eta Fernandok bihotzean eta memorian gordeko duen liburua da *Izar-malkoak*, 2003an Haur eta Gazte Literaturako EUSKADI SARIA eskuratu baitzuen obra honen bidez.

Liburu honetako protagonista Beñat da, 16 urteko mutila, informatika munduan murgilduta dabilen gaztea, *hacker* ospetsua izan nahi duena. Bi neska ibiliko ditu inguruan: Maider, neska ederra, misteriotsua, bizimodu ilunekoa eta Jaione, jatorra, baina ez hain ederra. Zoratzeraino menderatuko du Maiderrek Beñat, sexuaren eta ilunaren erakargarritasuna handia baita. Buruhauste eta zailtasun handiak izango ditu mutilak, bizitza ez baita paradisu bat ezta filmetako mundua bezain koloretsua ere...

Leire Ugaldek nahiko sakon aztertu du *Behinola* 8 zenbakian *Izar-malkoak* liburua eta egoki iruditu zait haren iruzkin batzuk hemen txertatzea:

«Kapitulu labur eta azkarren bidez erritmo biziko narrazioa sortu du idazleak, irakurleari era errazean istorioan murgiltzen lagunduko diolarik. Beñat, 16 urteko gaztea, informatika zale amorratua da, mundu zibernetikoa bere kontrolpean du eta atsegin du orduak eta orduak pasatzea *hacker* bihurtzeko behar dituen pausoak ematen. (...) Kanean, lagunaren artean dagoenean, mutil ezkorra da Beñat, bizitzaren gogortasun eta atsekabeez jabetzen dena. Egun batean, ordea, nola eta zergatik ondo ulertzen ez badu ere bere ametsetako neskarekin ligatzea lortuko du: Maiderrekin, neska ile hori, begi berdeduna eta gorputz onekoa. Bere barnean zerbaitek etengabe abisatzen dio Beñati gertatzen ari zaiona ez dela berarentzat ohizkoena eta kontuz ibiltzeko. Baina Maiderren begiek, haren mugimenduek

eta laztanek erabat txoratzen dute eta nahiago du bere barneko ahotsa alde batera utzi eta unea bizi. Jaione ere tartean dabil, ez hain polita, baina bai neska jatorra. Beñatentzat, ordea, Maider amets bat da, amets arriskutsua eta agian horregatik erakargarriagoa. Sentimendu bortitzak eragiten dizkio eta mina ere halakoa izan daitekeela jakin arren, nahiago du amets horretan murgildu.

Sexu harremanen aurrean lehen aldiz aurkitzen den Beñat dardarti eta urduria ere ezagutuko dugu. Beldurra, ongi gelditu nahia eta mutilentzat sexu harremanetan esperientziarik ez izateak suposatzen dituen sentimendu nahasiak biziko ditugu berarekin batera. Horrez gain, Maider esperientziadun, ausart eta sexu zalea dugu. Berak ematen ditu pausoak eta Beñatek ahal duen bezain duin jarraitzen dio. Ez da, beraz, esperientziarik gabeko mutil batentzat sexuaren munduan murgiltzeko biderik errazena, izan ere, gaizki gelditzearen beldurra areagotuko baitio neska honen segurtasunak. Mainerrek ez ohizko "neskaren papera" betetzean, argi dauka zer nahi duen eta ez du hori adierazteko beldurrik. Baina bera izango da baita ere fidagarria ez den emakumearen papera beteko duena, Jaionerekin kontrastean.

Maitasun sentimendu eta sexu harremanen munduan ohizkoak diren buruhausteak eta korapiloak topatzen ditugu eleberrian. Edozein gazte identifikatuta sentitzeko moduko istorioa dugu hau, eta ziur erakarriko dituela.

Bestalde, bi aipamen txiki egin nahi nituzke erraz irakurtzen den eta ondo josita dagoen istorio honek tratatzen dituen gaien inguruan. Bi gai oinarrizko ditu eleberriak: gazte baten hausnarketa eta sentimendu korapilatuak amodioaren eta sexuaren aurrean (gai nagusia dena) eta bigarren bat, ez agian hain garrantzitsua, baina etengabeko presentzia duena: ordenagailuak, mundu zibernetikoa eta gaztearen kontrola *versus* beste eremuan sentitzen duen deskontrola.»

2003an ere indarrez jarraitzen du Fernandok, beste hiru liburu argitaratu baitzituen urte honetan: *Leonardo da Vinci-ren biografia, Arriskupean!* eta *Eta ni zer!*

Arriskupean! liburuan lehenengo protagonista berak (*Bihotz nahasiak* liburuan agertutakoak) azalduko zaizkigu hemen ere abentura zirrargarri bezain arriskutsuan murgilduak. Nerea, Maitane, Isusko eta Iban hackerra dira lau protagonistak eta Peñafiorida institutuko

bedela hildakoan hasten da abentura, intriga, suspentsea. Narrazioak izugarritzko indarra eta abiadura hartuko du eta irakurlea atzetik joango da, mingaina aterata, historiak alde egingo dion beldurrez. Enigma guztiak argitzen dituzte azkenean gazteek, misterioa eta ezustea borborka dituen istorio honetan. Mutantea, CIAkoak, neonaziak, bedelaren sekretua...osagai indartsuak sartu ditu kokteleran Fernandok, edabe literario ezin hobea erdiesteko.

Urte horretan, 2003an, idatzitako beste liburua guztiz desberdina da: *Eta ni zer!* Istorio honetako protagonista Larraitz da, 16 urteko neska, bizia, azkarra, sentibera, jatorra... baina ez da polita eta ez du arrakastarik mutilekin, eta horrek min handia ematen dio. Alferriek esango diote "barnea" dela garrantzitsuena, gero mutil guztiak bere ahizpa Usoaren atzetik badabiltza. Liburu hau intimistagoa da. Neska biren psikologia jorratzen da obra honetan. Itsusiak ez du arrakastarik eta horrek ezinegona sortzen dio eta bere buruaren gutxiespena eta bizitzarekiko etsipen mingarria. Neska politikak, aldiz, arrakasta faltsuak izaten ditu, mutil traketsak, lotsagabeak, interesatuak eta berekoiak hurbiltzen baitzaizkio. Bi ahizpen arteko borroka sentimentala eta ia-ia gorrotoa ageri da obra honetan. Eta itsusiak azkenean idaztean aurkitzen du ihesbidea...

Egia esan niri azken obra hau ez zait hainbeste gustatu. Baina gustura jakingo nuke gazteei gustatu zaien, horiek baitira mezuaren hartzaileak eta horientzat idatzi baita istorioa. Horregatik, Fernando Morillori galdetu diot zuzenean, ondoren datorren galderen atalean.

2004an *Gloria Mundi* eleberria argitaratu zuen egile gazteak. Nire azterketa egiterako garaian ez dut eskuratzerik izan liburu hau eta ezin izango diot iruzkin pertsonalik egin. Baina, beroni buruzko erreseina bat lortu dut eta hemen txertatuko dut, kanpotik jaso dudala aitortu ondoren:

«Munduaren geroa alda dezakeen deskubrimendua potentzia handien isilpean gorde dute nazioarteko fisikari ospetsuenek, II. Mundu Gerraz geroztik. Mende erdi geroago, Donostiako International Physics Center-eko fisikari gazte bat, Mireia Elozegi, ikerketa bat egiten ari da, bakarka baina ez berak uste bezain sekretuan.

Zientzia eta espioitza uztartzen dituen *thriller* indartsu honek beregan biltzen ditu irakurlea harrapatzeko dohain guztiak: jakin-mina pizten duen planteamendua, arriskua, armak, amodioa, ekintza au-

rrera eramateko trebezia, hari guztiak egoki josteko abilezia, erritmo arina...

Orain arte nerabegaroko kezkek eta gazi-gozoek kontagai bihurtzen bikain moldatu den Fernando Morillok egiazko maisutasuna erakusten digu misterioaren generoan ere, gaia ongi ezagutzen duenaren segurtasuna, ofizioa menderatzen duenaren sinesgarritasuna eta hizkuntza biziaren gozotasuna elkartzuz.»

2005ean *Idoiaren agenda / Gariren agenda* idatzi zuen. Alde batetik neskaren egunkaria da eta bestetik, mutilarena. Neskaren egunkaria ulergarria egin zait. Idoia, etxean arazoak dituen neska da, ama historika hutsa da, anaia txiki bat du eta Jon izeneko pakete saltzaile (trapitxero?) batekin elkartzten da, haren neska-lagun bihurtuz. Gari marrazkilaria ere gustatzen zaio... Bestalde, mutilaren egunkaria nahiko ulergaitz egin zait, bereziki 2. pertsonan idatzita dagoelako, Euskaltzaindiak onartutako hitanoan, eta horrek zaildu eta artifizialago bihurtzen du, nire ustez, kontakizunaren haria. Neskaren egunkarian Jon zena, hemen Jagoba da. Misterioa sartu nahi izan du idazleak eta ni pixka bat galduta ibili naiz. Izan liteke nik unerik egokienean ez irakurri izana liburua. Horregatik, ni ez nau bete Fermandoren beste zenbait liburuk adina. Baina, berriro ere gazteen iritzia entzun nahiko nuke, haiek baitira bereziki mezuaren hartzaileak.

2006an nahiko lan izan zuen idazle gazteak Christopher Paolini-*ren Eragon* liburua itzultzen.

Eta 2007an azaldu zen berriro indarrez hiru obra berriekin: *Andoitz eta Lurralde Ezkutuak*, *Iratiko sorgin basatia* eta *Seximenduz*. Lehenengoa, *Andoitz eta Lurralde Ezkutuak* nahiko obra berezia da, 10 urtetik gorakoentzako istorioa baita. Badirudi obra honekin gazte-txoei ere keinu bat egiten diela idazleak, bere liburu gehienak 14 urtetik gorakoentzat baitira. Liburu irudimentsu eta fantastikoa da, oso bizia. *Andoitz eta Enara*, anai-arrebak, amarik gabe bizi dira, egun batean misteriolotsuki desagertu zelako. Ganbaran zilarrezko ispi-lu bat topatuko dute eta, handik sartuz, bidala zoragarri eta arriskutsu bat egingo dute espazioan zehar. Pertsonaia estrafalariorak agertuko dira: Kpago, Barok, sorgina, ipotx berritsu eta kantaria... Horiek denak umeen lagun bihurtuko dira eta haiei lagunduko diete espazioko bidala arriskutsuetan eta ama non dagoen aurkitzen eta hura

askatzen. Liburu atsegina, bizia, hunkigarria eta, aldi berean, zirrara-garria da.

Iratiko sorgin basatia ere gaztetxoek (12 urtetik gorakoek) irakur dezaketen liburua da. Zerbait gertatzen da Iratiko oihanean. Eguraldi zoroa dabil, eta behi baten gorpua azaldu da, erraiak irekita eta txiki-txiki eginda. Are okerragoa izango da laster, emakume zahar bat ere agertuko baita, biluzik, hilda eta odoletan blai. Ikasle talde bat Iratiko oihanera iristen denean, egun eder batzuk igarotzeko asmoa baino ez daukate gazteek. Ez dute inola ere espero leku hartako misterioaren erdi-erdian amaituko dutenik. Piztia anker bat dabil oihanean eta inguruetan. Sorgin Basatiaren laguntza beharko dute hari aurre egiteko, eta otso beltzak eta antzinako aker-adarrak aurkituko dituzte bidean. Bi basurde gorri, izugarri, lehertu eta desagertuko dira betiko, sorginaren sorginkeriez eta ikasleen laguntzaz. Intriga, beldurra, abentura, misterioa... hasieratik bukaeraraino mantenduko ditu idazleak, irakurleak ikara batean iraungo duelarik istorioa amaitu arte. Liburu bikaina.

Seximenduz, orain arteko liburuetatik oso desberdina da. Plan-teamendua ere berria da. Zenbaitek eleberri deituko dion arren, gehiago du eskuliburutik, aholku liburutik, autolaguntza liburutik eleberritik baino. Liburu arina eta erraza da irakurtzeko eta sakona hausnarketarako, eta mutilen hainbat konpleju gainditzeko eta neskekiko harremanetan txukunago jokatzeko eta alferrikako beldurak eta hanka-sartzeak gainditzen laguntzeko.

Bi lagun, biak mutilak. Batek baditu hainbat neska ezagun, lagun edo dena delako... Bestea, berriz, sekula ez da ausartu neska bati hitz erdirik esaten, mozkorturik ez bazen, eta horrela, jakina, ezin ganorazko ezer lortu. Esperientziagabeak, mesedez eta faborez, eskatuko dio lagunari erakuts diezaiola nola jokatu, nola moldatu neskekin, eta esperientziadunak onartu egingo du besteari laguntzea.

Ligatzearen inguruko esku-liburu dibertigarri bat osatu du Fernando Morillok.

Izenburuak iradokitzen duenaren bestaldera, sexu kontu gehiegirik ez da ageri, eta ageri denean modu oso orekatuan eta testu-inguruak hala eskatuta ageri da. Oso liburu polita da eta zentzu onean "pedagogikoa" mutilentzat, hainbat tabu, aurreiritzi, beldur, mesfi-

dantza eta zalantza kentzeko eta gainditzeko balio izango baitio bati baino gehiagori.

Liburu honek kritika gogor samarren bat ere jaso zuen, baina nire ustez kritikoak hanka sartu zuen kasu honetan behintzat. Geroxeago datozen galderetan kritika hau sakonago aztertuko dugu, baina nik galdera planteatzerakoan eta espero dut Fernando berak ere erantzunean gauzak argiago ikusten lagunduko digula.

2008an lau liburu argitaratzen ditu gure idazleak: *Suminaren estrategia*; *Leonardoren hegoak*; *Egun beltzetan, jolas beltzak*; *Zure arimaren truke*. Lehenengoa ez dut eskuetan eduki, beraz, beste hirurak aztertuko ditut.

Leonardoren hegoak liburu bikaina da eta istorio jeniala kontatzen zaigu bertan. Benetan hunkitu nau eta hasieratik bukaeraraino eduki nau airean, hurrena zer gertatuko, istorioaren haria noraino helduko. Haritzek garbi dauka gazte izatea lanbide krudela dela. Zergatik da dena hain nahasia? Zergatik ezkutatu nahi diote gurasoek ez dutela elkar maite? Zorionez, Florentzia geratzen zaio. Han, osaba Karlos bizi da, apur bat jenioa, apur bat eroa eta oso gizon misteriot-sua. Eta Amalur ere bai bere umetako laguna, bederatzi urterekin lehenengo musua eman zion neska inozente eta ederra. Florentziako inguruetan, abentura guztietatik handiena biziko du Haritzek: Leonardo da Vinciren altxor sekretu bat topatzea, bahiketak, arkeologoak, maitasuna, borrokak, ezuste ikaragarri bat... eta, ai, baita heriotza ere. Oier eta Amalur lagunaren laguntzaz, Leonardoren hegoak ezagutuko ditu: bizitzaren irakaspenik ederrena. Eta latzena.

Misterioa, intriga, ezustea, suspensea... barra-barra ageri da. Amodioa ere bai, Amalur, baina amodio garbia da, poliki-poliki gorputzen joango dena.

Egun beltzetan, jolas beltzak da urte honetako beste liburu baten izenburua. Liburu bortitza, indartsua da, ondo idatzia, baina egile beraren beste liburuetatik zerbait desberdina. Gerra zibilaren ondorengo urteetan kokatuta dago narrazioa eta garai hartako bizimodu beltza islatu du idazleak, indar handiko pertsonaiak txertatuz: musikari ibiltari bat, Ruiz jauna, aparailu bati bueltak emanez musika jo eta kantatu egiten duena; anarkista bat, Beltza izenekoa, liburuko protagonistak baino zaharragoa; Marta, neska ausart eta aztoratzailea; Dani, poeta; Martin, umezurtz bihurria; bi apaiz, izaera kontrajarria

dutenak: Juanan, zaharra, eskuzabala, jatorra eta On Kristobal, harroputza eta gaiztoa; Ana, 50 urteko emakume bakartia; fusilamendubat; eta protagonistak, gazte esperientziarik gabeak eta haien bila-kaera inozente eta, aldi berean, maleziatsua bizitzako bihurgune arriskutsuetan... Baina, ez da *thriller* estiloko liburua, beste erritmo bat du, beste tempo bat, hausnarketarako tarteak eta aukerak eskaintzen ditu... Oso liburu indartsua da eta pentsarazteko bideak ere eskaintzen dituela iruditu zait.

Eta 2008ko liburuen artean dago baita ere honako hau: *Zure arimaren truke*. Zientzia fikziozko liburua dela esan daiteke. Liburu gogorra, zientziako aipamen ugariz eta galdera filosofikoz betea. Zure maiteari minbizia agertuko balitzaio eta urtebeteko bizia duela jakingo bazenu, zer egingo zenuke? Galdera eta egoera ziztagarria. Liburuko protagonistak, ikertzaile trebea denak, bide zoro bati ekingo dio, bera ere eromenaren mugetara eramango duena: bide berriak ikertuko ditu bere emaztea salbatzeko, urtebeteko epea bakarrik duela jakinik. Hor ageri dira zientziari buruzko aipamen ugari, Greziako filosofoen gogoetak, Biblia, eta beste mila bide ikertzaileak eta bere taldeak saiaturiko dituztenak... Indar handiko liburua da, sakona, pertsonaren fibra barrenkoiak ukitzen dituen eta galdera filosofiko eta erlijioso ugari planteatzen dituen. Gazteentzako bezain interesgarria iruditzen zait helduentzako ere.

Eta liburu honi buruzko iruzkin umoretsu bat topatu dudanez, txertatu egingo dut hemen, ikerketa honek hileta baten itxura serioa har ez dezan. Hona hemen, M. Egimendik *Aizu!* (2009-05) aldizkarian egindakoa:

«Zientzia fikzioa. Horrelakoak ipuinetan bakarrik gertatzen dira. Hala da, egia biribila, baina ez al ditugu ipuinak atseginez entzun eta irakurtzen? Fernando Morilloren azken nobelako Bernat protagonista helburu itxuraz lortezin baten atzetik dabilen gizonezko gazte bat da. Minbizi larri eta hilgarri batetik salbatu nahi du emaztea, baina denbora gutxi du horretarako. Burutik erabat jota dagoela esan daiteke, "zientzialari jakingura ero" horietako bat ematen du, eta pausoz pauso egiten dituen lorpenek istorioa sinestezin bihurtzen dute. Hala ere, onar dezagun nobela hau asmakizun hutsa dela eta segi irakurtzen, Morilloren estilo arin eta elkarrizketez beteak oso atsegina egiten baitu irakurketa euskaraz irakurtzen oso trebea edo ohitua ez denarentzat ere. Gainera, protagonistak bere helburua lortuko duen ala ez jakin-

teko gogoak ere erraz eramaten du aurrera irakurlea, amaierako protagonista bera izan daitekeela susmatu gabe. Badu horretan antzekotasunik Jon Martinen *Ero* ipuin bildumaren azken kontakizunarekin, baina hori irakurleak berak aurki dezala.

Bestalde, ba ote du protagonistak idazlearen zerbait? Bernat ingeniari informatikoa eta fisikaria da, baina jakintzaren beste hainbat arlo ere ezagutzen ditu, Greziako idazle eta filosofo klasikoak barne. Morillo, berriz, idazle izateaz gain, fisikan eta filosofian lizentziatua da. Ez al du liburuko protagonista bezain ero amaituko, behintzat!»

2010ean bide berriak urratzera datorren liburua argitaratu zuen Azpeitiako idazleak: *Bilbo samurai*. J. Pérez-Foncea-ren *Iván de Aldénuri* sagaren antz pixka bat badu obra honek. Superheroiak, gizandiak, indartsuak, borrokalari trebeak ageri dira eta, batez ere, egoera estremoak: hotz handia, eguraldi lainotsu ilunak, landare eta zuhaitz beltzak... munduak sufritu duen hondamendi ikaragarriaren ondorio. Bizirautea oso zaila da baldintza hauetan eta hilketak, lapurretak eta besteak mendean edo esklabo hartzea eguneroko gauza bihurtu da. Osagarri hauekin guztiekin nobela sendo eta bortitz bat ehundu du idazleak. Ematen du liburu honek bigarren atal bat eta, agian, hirugarren bat ere izan dezakeela, hari batzuk guztiz lotu gabe geratu baitira: *Bilbo samurai* nonbaiten desagertu da, Xuriren sekretua oraindik ez da argitu, gaiztoen gudarosteak mendekua hartu nahiko du, Emakumeen etxeko bizimoduak zein bilakaera hartuko du... Oraindik hari ugari gelditzen dira, hortik tiraka hasita beste liburu bikain bat ehuntzeko.

Bilbo samurai liburuari buruzko iruzkin interesgarri bat paratu zuen Izaskun Etxeberriak *Guaixe* aldizkarian (2010-07) eta hona ekartzea interesgarri iruditu zait.

«Izenburuak lehendabizikotik nahastu dezake baina esan dezagun ez garela Bilbo hiriaz ari, ezta katanaz borrokatzen duen gerlari japoniar batez ere. Bilbo fantasiako abentura honetako protagonista dugu, sega armatzat duen borrokalaria. Idazleak ez digu haren itxuraren deskribapenik egiten: denon modukoa izan baitaiteke. Ezaguturazten digu, ordea, haren izaera: etengabe entrenatzen ditu gorputza eta burua. Edozertarako prest egon nahi du. Heriotza zirrikitu guztietatik eta makina bat modutan hurbiltzen da Hondamendiaren ondorengo munduan. Bilbok ez dio erraz jarri nahiko.

Bilbok lagun bat du alboan: Xuri izeneko gaztea, lagun baten semea dena. Gizaki itxura du, baina sekretu bat gordetzen du. Hondamendiaren ondoren mutazio ugari izan ziren, eta Xuri gizakia baino zerbait gehiago (edo gutxiago) da. Desberdina da. Desberdintasun horrekin bitzen ikasi beharko du, eta ahal duen neurrian, baita aprobetxatu ere.

Dena amildu zenean, Hondamendian, ez zen aienetarako astirik izan. Zibilizazioa porrokaturik geratu zen, hondarrezko gaztelu bat itsaso basati baten olatuen aurrean bezala. Bat-batean eta bortizkeria handiz gertatu zen dena. Orduan, bere lubaki primarioenean babestu zen bitiza: bestea hil ala norbera.

Bi hamarkada joanak dira Hondamendia gertatu zenetik. Eta amildegitik haratago zegoen mundua errealitate bihurtu da. Bertan, arnasaldi bakoitza labankada da eta izkina bakoitza ustekabe, baita alderantziz ere. Bilbo Samuraireren historia da hau. Bizkarrean daraman sega eta Xuri gaztea bidelagun, herriz herri eta borrokaz borroka dabil Bilbo, Hondamendiaren aurretik Euskal Herria deituriko lekuan.

—Zibilizazioa desagertuz gero, zer geratuko litzaziguke? —dio Fernando Morillok—. Ezezagunaren aurrean egin beharreko hautua. Burua makurtu edo jaiki.

Duintasuna. Umorea. Beldurra. Adiskidetasuna. Mamuak. Porrotak. Zalantza. Grina. Bizitzaren intentsitatea eta heriotzaren ezinbestea. Gai asko, gai interesgarri eta esanguratsuak. Hor daukazu bada, irakurle gaztea, bero handiko egunak freskatzen ahal dizkizun abentura interesgarria, irakurterraza, erritmo bizikoa.»

Fernandoren obra irakurritakoan geratzen zaizun sentsazioa da idazle gazte honek narratibako hariak ederki menderatzen dituela, eta bereziki *thriller* estiloko obrak idazteko izugarrizko erraztasuna eta gaitasuna duela. Bai gaiak bilatzeko garaian, bai barneko lotura, intriga eta misterioa txertatzeko garaian, bai pertsonaiak aukeratzeko orduan. Gazteen mundua, kezkak, beldurrak, ilusioak, grinak maisuki erabiltzen ditu bere narrazioetan eta esan liteke gazteen psikologiako masterren bat egin duela, bereziki sentimendu munduari, neska-mutilen arteko harremanen esparruari eta gazteen sexualitatea esnatzeari dagokion alorretan.

Horrez gain, bere estiloak sarritan Azorin-en oroitzapenak dakartziko irakurleari, hain baita zehatza, esaldi laburrez osatua, soberakinik

gabekoa eta aldi berean indartsua eta esanguratsua. Idazkera irakurterraza du, baina ez sinplea edo txepela, landua eta kalitate handikoa baizik. Eta bere elkarrizketak mamitsuak dira, gatz eta piperdunak, umoretsuak eta askotan hari narratiboaren zama elkarrizketa horiek eramaten dute.

Bestalde, Gazteen Literaturara berrikuntza handi bat ekarri du: hackerren mundua, mundu zibernetikoaren presentzia izugarria, Internet-en erabilera, jakinik gaurko gazte gehienek etengabe Tuenti-n edo Facebook-en edo antzeko sare sozialetan ibiltzen direla. Eta ordenagailuen mundu hau gauzarik naturalena balitz bezala txertatu du bere istorioetan, narrazioari izugarrizko indarra, misterioa eta naturaltasuna eskainiz. Eta honekin batera, esan daiteke zientzia-gaien eta gai filosofikoen presentzia izugarria ageri dela bere obretan orain arte ez bezala. Zientzia fikzioa, mitologia, filosofia... sarritan ageri dira bere istorioetan.

Bere istorioen beste ezaugarrietako bat da kontakizunak hartzen duen abiadura, gertakizun batetik ezusteko beste batera eramanez eta hemen txiribuelta harrigarri bat eginez bide berrietara sartzeko duen trebezia eta ausardia.

Eta gai intimistak jorratzen ere asmatu du Fernando Morillok. Bereziki gazteen barneko kezkek, beldurrak, asmatu ezinak, frustrazioak eta ilusioak, pozak eta tristurak ederki islatuta geratu dira hainbat obratan.

Eta azken urte hauetan, indar handiko obra lodi eta sendoak eskaini dizkigu idazle azpeitiarrak, heldutasun oparo baterako bidea erakutsiz bezala. *Leonardoren hegoak*, *Zure arimaren truke*, *Bilbo Samurai*...obra mardulak eta bikainak dira, ongi eraikiak eta ongi idatziak eta estilo oso desberdinetakoak.

Beraz, dagoeneko idazle oparo, emankor eta arrakastatsua dena oraindik ere ikasten ari da eta bide berriak jorratzen Euskal Gazte Literaturari obra bikain eta erakargarriak eskaintzeko asmoz. Bejondeizula, Fernando!

Eta orain, gure idazle gaztearen obra hobeto ulertzearen, galdera sorta bat prestatu dugu, haren asmo berriak, egindakoaren zergatiak eta irakurleekin eduki duen esperientzien berri eman diezagun.

Elkarrizketa

Elkarrizketatzailea: Iñaki Zubeldia (I.Z.)

Elkarrizketatua: Fernando Morillo (F.M.)

I.Z.: Helduentzako ipuin batekin (*Gudaoste ametsak*, 1999) irabazi zenuen Donostia Hiria Saria, 25 urterekin. Helduentzako idazten jarraitzeko asmoa al zenuen hasieran? Nondik nora ekin zenion gazteentzako idazteari?

F.M.: Emozioak gidatzen nau, buruak baino askoz gehiago. Idazten hasi nintzen egunetik ere, horixe bilatzen nuen: neure barruko zirrara, ilusioa edo zalantza azalerratea. Helduentzat, gazteentzat... Hori guztia gero etortzen da, eta normalean kanpotik.

Bestela esanda, istorioek harrapatu ninduten ni, alderantzizkoa baino gehiago. *Gudaoste ametsak* ipuina idaztean, ez neukan inolako asmo arrazionalik buruan. Barruan neuzkan osagaiak hartu, eta istorio polit bat egin nahi nuen.

Egia da urteen joanean gazte literatura idatzi dudala batik bat. Eroso sentitzen naiz hor, eta oraingoz ere, kontatu nahi ditudan istorioetako asko gazte-girokoak dira. Zergatik? Adin horretan berehalakoak dira konfliktuak, fantasia, ilusioak eta odola bor-bor. Gasoliorik onena dira, naizen idazlearen motore-rako.

Dena dela, ezingo nuke gehiago zehaztu batik bat gazteentzat idazteko arrazoia. Funtsezkoena, oso gogoko dudala izango litzateke. Askotan esatea ez bada ere.

I.Z.: Erraza izan al zen gazteentzat idaztea?

F.M.: Erraza baino gehiago, barruan nituen doinuak izan ziren. Gaxtea nintzenez, ehunka liburu bizi nituen (irakurri baino gehiago), abenturaz abentura, irakaspenez irakaspenean, eta horrelako abenturatan guztiz zoriontsua nintzela gogoratzen dut.

Idaztean, sentipen eta gose haiek berreskuratzen ditut. Ulertzekoa da orduko markoak eta erritmoak erabiltzea, neure esperientzia pertsonaletik.

Erraza? Esaerak dioten moduan, gustuko mendian aldaparik ez. Izugarri gogoko dut istorioak... nola esan? Asmatzea? Ez, ez litzateke zuzenena izango. Sekretu bat: ez ditut istorioak as-

matzen, barruan daude! Bazkaltzen ari naizenean, mendian pasieran edo liburuak irakurtzen ere, hamaika istorio hasten zaizkit dantzan barruan. Horietako askok gazteak dituzte protagonista. Pertsonaia horiek eskua luzatzen didaten bakoitzean, nik hegoak jantzi eta haiekin egiten dut salto.

I.Z.: Lehen bi liburuak (*Bila nazatela*, 1999, eta *Sexu egunsentiak*, 2000) oso ausartak dira neska nerabe baten eta mutil nerabe batzuen psikologian sartzan zarelako: euren kezkak, sentimenduak, beldurak, elkarrengana hurbiltzeko zailtasunak, sexua, lehen harremanak... Sentiberatasunez eta umorez idatzita daude, elkarrizketa bizi-biziek. Zer nolako oroimena duzu zure lehen bi liburu horiez? Gazteek nola hartu zituzten eta zer esan zizuten?

F.M.: Sekulakoa izan zen. Nik idatzitako liburuak eskuetan! Niretzat proba ederra izan ziren biak. Askotan, oso bestelakoa izaten da buruan duzun istorioa, eta gero papereratzten zaizuna. Ez dute zer ikusirik. Horregatik, ez nekien ondo moldatuko ote nintzen gazteen munduko kontuak historiatzen.

Arriskatu... eta nahiko gustura geratu nintzen. Antzera irakurle dexente ere. Orokorrean, oso-osoa harreman ona izan dut irakurleekin, hasiera hartatik abiatuta. Noizbehinka, kritikak egiten zizkidaten, baina oso modu zintzoan. Pasarte hau benetan indartsua da, edo dibertigarria, edo bizia... eta beste hori berriz, astuna, ulergaitza edo sinestezina. Oso zuzenean esaten zidaten zer gustatzen zitzaie, eta zer ez. Kritika guztiz erabilgarriak izan ziren haiek, eta arreta osoz entzuten irakatsi zidaten.

Lehen bi liburuak irakaspen erraldoia izan nituen, eta martxan jartzen joateko abiapuntu interesgarria.

I.Z.: Hurrengo bi liburuetan (*Bihotz nahasiak*, 2001, eta *Izar-malakoak*, 2002) berrikuntza handi bat ekarri zenuen Gazteen Literaturara: Internet, ordenagailuetako fenomeno den Iban hackerra, mundu zibernetikoaren ezagutza eta erabilera, eta are gehiago, mundu hori menderatzea... Mundu kitzikagarria da gazteentzat. Gero, beste obra batzuetan ere erabiliko duzu baliabide hau (*Arriskupean!*, 2003; *Leonardoren hegoak*, 2008; ...). Erraza egin al zaizu mundu hau literaturan txer-

tatzea? Aholkulari berezirik behar izan al duzu mundu honetako ezagutzak lortzeko eta zalantzak argitzeko?

F.M.: Txiki-txikitatik izan dut letra txarra. Penagarria. Gainera, idazteko modu erabat kaotikoa dut. Hasi, desbideratu, itzuli hasierara, salto amaierara, gero erdira... istorioarekin borrokan eta jolas etengabea. Bizigarria da, baina paperean idazten nuen zoratutako egiten nintzen. Oharrak galdu, nire letra ez ulertu...

Orduan, ordenagailuaren iraultza iritsi zen. Berandu hartu nuen (hogei urteak ondo pasata), baina indar handiz. Tresna bikaina zen, nire lan ererako.

Are hobea: Internet! Amerika kontinentea aspaldi aurkitu zuten, baina Sarean ezin konta ahala uharte birtual eta itsaso ezkutu zeuden artean. Ur zibernetiko haietan, ia edozer gerta zitekeen. Horregatik egiten zitzaidan hain erakargarria, eta horregatik dira nire pertsonaia batzuk informatika eta teknologia zaleak.

I.Z.: *Bihotz nahasiak* eta *Arriskupean!* liburuak, neurri batean, antzekoak dira, nahiz eta istorio oso desberdinak kontatzen dituen bakoitzak: protagonista berak, narrazio bizi eta indartsuak, abiadura izugarria kontakizunean, misterioa eta intriga bukaeraraino... Ikasle gazteek gogoko al dituzte horrelako istorioak? Zeinek gehiago, neskek ala mutilek?

F.M.: Sekulako harrera ona izan dute, batak zein besteak, eta bizi-bizirik jarraitzen dute, oraindik ere. Lagun talde nerabe baten gorabeherak eta abenturak kontatzen ditut, garai bateko Blyton-en "Bostak" haien modura, baina noski gaurkoturiko gazte-kezkek hartuta. Ordenagailuak, tratu txarrak, umorea barra-barra, sentimendua eta bihotza, norberaren gorputz eta buruarekin kezkek...

Nortzuek dituzten gogokoagoak, neskek edo mutilek... Jakina, denetarik dago, baina egia da joerak daudela: neskek gehiago begiratzen diotela pertsonaien arteko harreman sentimentalei, eta mutilek ekintzari berari. Bi osagaietatik puska bat dagoeenez bi liburuetan... gehienei gustatzen zaiela esan behar dut.

I.Z.: Aurreko liburuen garai beretsuan, 2002an, idatzi zenuen *Dorretxe zaharreko misterioa*. Liburu hau zer da gazteagoei

egindako keinu bat? Aurreko liburuak 14 urtetik gorakoentzat gomendatzen dira orokorrean eta hau 12 urtetik gorakoentzat. Geroago idatziko duzun *Andoitz eta Lurralde Ezkutuak* liburua bezala gazteagoengana iristeko keinada bat al da? Nola hartu zaituzte gaztetxo horiek liburu hauekin joandakoan?

F.M.: Istorio pilo bat daukat zirriborratuta. Asko, asko. Horietariko gutxi ez, gaxte-gaxteentzako istorioak dira. Nerabeen munduak hezurmamitzen hasi nintzen, baina ez hainbeste gazte-gaztetxoena. Banuen kezka berezia: asmatuko al nuen irakurle gazteago horiekin konektatzen?

Ze, askotan, gazte literaturari etiketa orokorra jartzen zaio, baina ez du deus ikustekorik 10 urtekoentzat idazteak, edo 16 urtekoentzat. Oso bestelako unibertsoak dira. *Dorretxe zaharreko misterioan*, aurrekoetan bezala, abentura eta erritmo bizia dago, baina baita kezka "gazteagoak", nolabait esateko. Adiskidetasuna, sentimendu lañoa, misterioaren aurreko jarraera biziagoa (ai, urteen jiran askotan zimeltzen joaten dena!)...

Orain, zalantzarik gabe esan dezaket: ez nuen hain gaizki egin bi liburu haiekin. Irakurle txikiek botatako loreak lorategi erraldoi bat sortzeko modukoak izan dira azken urteotan. Kristorenak. Gezurrik esaten ez dakien gaxtetxo bat etortzen zaizunean zera esaten: "zure istorioak nire bizitza aldatu du", "inoiz irakurri dudan libururik ederrena da", edo, areago, "zu bezalakoia izan nahi dut"... Zer esan? Zer egin? Istorio are hobek egiten saiatu bai, behintzat!

I.Z.: Gaztetxoentzat egindako aipatu bi liburu horiek fantasia, abentura eta intriga dute erruz. Nondik ateratzen dituzu osagai horiek?

F.M.: Auskalo! Alegia, jakin badakit: barru-barrutik. Baina zer dela-eta daude hor? Nondik etorri dira? Zergatik daukat gorputz osoa, behatz txikitik hasi eta azken ile-punta luzeeneraino, istorioz gainezka? Hori da ez dakidana. Beharbada, beste bizitza batean ipuin izan nintzen, edo amets, eta orduko lagun guztiak datozkit orain jolàs egitera, istorio gehiago sortzera. Litekeena da. Ez dut hori baino arrazoi hoberik. Izugarri maite ditut fantasia, abentura, intriga... eta horiekin guztiekin dantzan irabazi dezaket eguneroko ogia. Ezin kexatu!

- I.Z.: Zure liburu gehienak 14 urtetik gorakoentzat dira. Bakarren bat edo beste 12 urtetik gorakoentzat. *Andoitz eta Lurralde Ezkutuak*, 2007, 10 urtetik gorakoentzat gomendatuta dago. Adin horretatik beherakoentzat oraindik ez duzu ezer argitaratu. Bazu noizbait txikiagoentzat idazteko asmorik?
- F.M.: Zalantzarik gabe. Lehentxeago esan bezala, denetariko zirriborroak ditut, batzuk ooooo txikiak. Ideia guztiak begirutzen joango naiz apurka, eta istorioak txukuntzen eta munduratzen, denbora izan ahala. Edo neure burua klonatzea lortzen dudanean!
- I.Z.: *Izar-malkoak* liburuarekin Haur eta Gazte Literaturako Euskadi saria irabazi zenuen, 2003an, 30 urte bete baino lehen. Nola hartzen du hori adin horretako idazle gazte batek? Sari horrek zer eragin izan du Fernando Morillo idazlearengan?
- F.M.: Aldaketa ia bakarra, gordin esanda, ekonomikoa izan zen. Irabazi nituen lehen-lehen saritxoek bultzada animikoa eman zidaten: egin nezakeen, idazteko kapaza nintzen! Haiek bai lagundu zidaten letren munduan sartzen. Adore eman zidaten lehen irakurleak ere oso garrantzitsuak izan ziren nire hasierako traiektoria zalantzatian. Horiei guztiei esker oldartu nintzen ur handi haietan sartzen.
- Edozein modutan, Euskadi Saria ez zen inola ere zerbait "txikia" izan. Sekulako ezustea izateaz gain, eta ez niretzat bakarrik, bestelako ondorio bat neure lana ezagutaraztea izan zen. Irakurle askok ez zuten nire libururik ezagutzen, eta sariaren oihartzunari esker hurbildu egin ziren, eta bidaide bihurtu.
- I.Z.: *Iratiko sorgin basatia*, 2007, eta *Leonardoren hegoak*, 2008, beste bi liburu bikain, istorioak interesgarri bihurtzeko osagai guztiak dituztenak: ekintza, intriga, misterioa, suspentsea, ezustea... Bietan toponimiak garrantzi handia du: batean, Iratiko basoa eta inguruko mendi, herrixka eta bentak ageri dira eta, bestean, Florentzia eta hango Ponte Vecchio, Duomo, Galleria degli Uffizi eta hainbat toki... Bietara joan behar izan al duzu dokumentatzera?
- F.M.: *Iratiko sorgin basatia* eta *Leonardoren hegoak* gozokiz beteriko liburuak dira niretzat. Abenturazko liburuak nituen kuttunen nerabezaroan, eta funtsean hori dira... eta zertxobait gehiago.

Irakurlea toki miwesgarri haietan sentitzea nahi nuen: Iratiko oihanean eta artisten Florentzian. Bi tokiek dute magia izugarria, bizirik sentitzeko indar berezia.

Dokumentazioa aurretikoa izan zen. Hots, bieran izan nintzen...baina haiei buruzko ezer idatziko nuela jakin aurretik. Edonora noan bakoitzean, lekuan lekuko xuxurlak entzuten ahalegintzen naiz, airean dauden isil-gordeak eta istorioak kontatzen dituzten iratxo jostariak. Iratin eta Florentzian gustura entzun nituen, eta ondoren transkribatu baino ez nuen egin behar izan.

Behin baino gehiagotan esan dut: irakurleek nik horiek idaztean goxatu nuen erdiaren erdia goxatzen badute, ez zaie damutuko!

I.Z.: Tartean bi liburu niri hainbeste gustatu ez zaizkidanak: *Eta ni... zer?*, 2003, eta *Idoiaren agenda / Gariren agenda*, 2005. Lehenengoan ahalegin handia egin da nesken psikologian sartzeko: neska bat itsusia, arrakastarik ez duena mutilekin, jatorria, bizia eta sentibera izan arren; bestea, ahizpa, neska polita, arrakasta mutilekin, baina traketsak, lotsagabeak, ausartak... etortzen zaizkio. Bigarren liburuan, neska baten egunkaria eta mutil batena datoz. Neskarena 3. pertsonan kontatua dago eta ulergarria da. Mutilarena, aitzitik, 2. pertsonan idatzia dago, Euskaltzaindiaren hitano neketsu horretan. Bigarren hau ulergaitza egin zait. Hala ere, gazteen iritzia interesatzen zait gehien. Zer moduz hartu dituzte gazteek bi liburu hauek? Nik aipatutako sentsaziorik izan al dute gazteek ala ondo ulertzeaz gain, gustatu ere egin zaizkie?

F.M.: *Eta ni... zer?* liburua ez zen erraza izan niretzat. Asmatu nuen... erdizka. Neska baten buruan sartu behar nuen (saiatu nintzen lehenago, *Bila nazatela* lehen liburuan, eta beste batzuetan ere), baina konfliktua besteetan baino markatuagoa nahi nuen. Neska sentibera eta ez erakargarria bihurtu behar nuen, eta nahiko modu gordinez azaldu. Lortuko ote mataza hura egoki adieraztea? Irakasle batzuek esan zidatenez, ibilbide kuriozoso izan zuen liburuak: argitaratu eta hurrengo bizpahiru urteetan, oso gustura irakurtzen zuten irakurle gazteek. Geroago, ordea, beste liburu batzuek hartu zuten haren lekua, eta jada ez omen zitzairen lehen bezainbeste gustatzen. Horregatik

nioen lehen erdizka lortu nuela. Beharbada kontakizun desberdina izan zen, eta horregatik hartu zuten gustura hasieran, baina bestalde ez nuen guztiz asmatu, eta horregatik galdu zuten indar apur bat urteekin. Tarteka, hala ere, jasotzen ditut lore politak liburu hori dela eta.

Idoiaren agenda / Gariren agenda liburuari dagokionez, esperimentu baten ondorioa izan zen. Iñaki Mendizabalek eta Ikastollen Elkarteak zerbait desberdina ateratzeko proposamena egin zidaten. Bi istorio egitea bururatu zitzaidan, bi eguneroko, baina fisikoki kontrajarriak. Ahalegin interesgarria iruditu zitzaidan: lortuko nuen ondo azaltzea? Ondo ulertzea? Etengabeko saiakera dut hori: nola konta dezaket zerbait bestela? Nola hobetu, nola bizitu, nola erakargarriagotu? Narratzailea aldatzen sailatu naiz, egitura nahasten (batzuetan istorioa bikoizten, batzuetan kronologia bihurkatzen, ahotsak aldatzen...).

Argitalpen bitxia izan zen, egile eskubiderik gabea eta dagoneko hila, eta horrexegatik azken urteotan ez dut haren berririk izan. Hasieran, hala ere, ikasleek originaltasuna eskertu zidaten. Istorio bat irakurtzeko, liburuari buelta eman behar. Gehienetan, gustatu zitzaie. Nolako munduan gauden kontuan hartuta gainera, esango nuke gazteek gero eta gehiago eskertzen dituztela istorio ez linealak. Ez linealtasunaren hari horri tiraka nabil berriro... Ikusiko dugu hurrengoren batean hobeto asmatzen dudan.

- I.Z.: Beste liburu bat polemika sortu zuena, baina niri asko gustatu zaidana: *Sexi-menduz*, 2007. Laura Sagastumek honelako kritika egin dio besteak beste liburu honi: «*Harrigarria bada ere, liburuak Juan Antonio Mogelen Peru Abarka ekarri dit gogora. Elkarrizketa da nagusi, eta hartan nekazal munduaren bertuteak nabarmendu nahi ziren bezala, hemen amodioan bizirik irauteko eta irteteko aholku segida bat ematen zaigu, hainbesteraino non autolaguntza liburu horietakoa baitirudi. Peru Abarka-n ez dago ekintzarik, eta hemen ere ez, baina elkarrizketa hutsa da, protagonistetan apenas garapenik duena, gatzbakoa, egiturak behartutakoa baina irakurleon intriga pizten ez duena. Eta elkarrizketarekin batera, hainbat aholku eta kasu praktiko fixxetan emanak, ligatzen duenak ligatzen ez duenari eskainiak, hainbat lezio edo, egilearen esanetan, sentimenduen*

kartografia. Eta asko esatea da hori.» Euskal kritikoen artean badago joera bat liburu guztiak goi mailako literatura izateko jaiok direla uste duena eta parametro horretatik aztertzen eta kritikatzten dituen obra guztiak. Eta ez jauna! Liburu hau neska kontuan mutilei laguntzeko pentsatutako liburu interesgarri eta bikain bat besterik ez da. Pertsonaiak nahiko ongi definituta daude karikatura baten bitartez: ligatzen dakiena, artista hutsa, teoria eta guzti dakiena, bere behapen edo obserbazio pertsonalaren bitartez; eta bestea, ligatzen ez dakiena, arte horri beldurra diona eta kristoren kaskarreko piloa hartzeko boletu guztiak dituen. Nik uste dut mutil gehienok eduki dugula antzeko sentsazioa eta hori desmitifikatzea eta ongi bideratzea ezinbesteko pauso bat dela mutil nerabearen orekarako eta zorionerako. Ongi etorriak bitez autolaguntzarako horrelako liburuak euskaraz. Irakurketa plazererako, formaziorako, norberaren hazkunde pertsonal eta psikologikorako, gauza berriak ikasteko... gauza askotarako egiten da. Ongi etorria izango litzateke mutilen ikuspegitik egin den bezalaze, nesken ikuspegitik egingo balitz antzeko liburu bat: neskek zer sentitzen dute eta nola jokutzen dute nerabearoan eta geroxeago mutilak joaten zaizkienean, zergatik jokutzen dute horrela... Mutilek eta neskek ere lasaiago hartuko lukete euren arteko hurbiltze afektiboa eta euren arteko harreman normalizatua (mozkorrik gabe, psikotropikorik gabe...) Zer iritzi duzu honetaz guztiaz eta zer iritzi dute gazteek liburu konkretu honetaz.

F.M.: Uste dut gazteek gehien eskertu didaten liburua izan dela. Ez zaie nire libururik onena iruditu, intriganteena, landuena edo sakonena. Ez da. Baina askok asko goxatu zuten, umorea sartzen zelako, askotan nahasia zaien eremu labankor batean. Sexuak zalantzak eta beldurrak sortzen ditu, are gehiago gaztaroan, eta barrez hartu ahal izatea, eta ulertzea gehientsonok antzeko arazoak izaten ditugula... irakurle dexenteren hitzetan, laguntza handia gertatu zitzaien.

Niretzat ere oso liburu dibertigarria izan zen. Garbi neukan ez nuela nahi Nobel Saria irabaziko zuen istorio bat (ez ulertu gaizki: ematen badidate, gustura hartuko dut, kar-kar). Zenbait pasarte umoretsu edo nahasgarriren bilduma zen, oso modu arinean eta aringarrian kontatuta (hitzaurrean bertan iturriko

ura bezain garden azaltzen den bezala). Besterik gabe. Bilatzen nuen irribarretxoa lortu nuen, eta hala adierazi didate hainbat irakurlek.

Kritikariei dagokienez... aspaldi utzi nien haien kasu egiteari (kritika serio eta "ofizialez" ari naiz, irakurleenak sarritan entzuten eta estimatzen ditut eta). Idazle frustratuaren eta teoriarari itsuaren topikoari heldu nahi diotela ematen du maiz, eta errealtate paralelo txatxipiruli (baina barre-faltsu) batean bizi direla. Egia da hasi nintzenean inuxenteagoa nintzela, eta adi entzuten niela kritikari guztiei, zerbait aprobeztatuko nuelakoan. Horixe: inuxentea ni! "Jakintsu" batek baino gehiagok ez daki-eta euskaraz idazten ere...

Hala ere, esan behar da onenean ere ezinezkoa dela beti asmatzea, eta normala eta osasungarria dela egurra jasotzea... batzuetan nahiko modu penagarrian ematen bada ere. Nik jaso dut, eta are gehiago jasotzea espero dut datozen lanetan. Kritika serio gogorrik jasoko ez banu hasiko nintzateke zinez kezkatzen! Izan ere, sarri ez datoz oso bat kritikariak eta irakurleak...

Eguzki-argia bezain garbi daukadan zerbait: idazleok zenbait kritikariri jaramon egingo bagenie, literatura bi egunetan itoko litzateke, arnasarik eta odolirik gabe. Liburuen istorioak ditut gustuko, ez liburuen inguruko teoria metafisikoak (edo, lagun batek esango lukeen moduan, maitefiaskoak). Badakit ezinezkoa dela guztien gogokoa izatea, eta horregatik, nire gustuko istorioak idazten ditut. Bidea abentura hutsa delako. Opari gisa, irakurle (gutxi edo ugari) batzuek begiak piztuta esker-tzen dizutelako amets egiteko aukera hori.

Euskal esaera zahar batek egoki dioenez, ikuslea beti dantzari ona. Gera daitezela marmartiak begira, besteok egin dezagun dantza! Poz potoloa dugulako. Eta lotsa argala.

I.2.: Baduzu liburu bat zure beste liburuetatik nahiko desberdina dena *Egun beltzetan, jolas beltzak*, 2008. Gudaoste garaikoa da eta garai hartako bizimodu beltza islatu duzu, indar handiko pertsonalak txertatuz: musikari ibiltari bat, anarkista bat, bi apaiz izaera kontrajarria dutenak, Ana, 50 urteko emakume bakartia, gazte esperientziarik gabeak eta hauen bilakaera ino-

zente eta, aldi berean, maleziatsua bizitzako bihurtzaren arriskutsuetan, fusilamendu bat... Baina ez da *thriller* estiloko liburua, beste erritmo bat du, beste tempo bat, hausnarketarako tartekak eta aukerak eskaintzen ditu... Oso liburu indartsua da eta pentsarazteko bideak ere eskaintzen ditu iruditzen zait. Hala ere, ez dut liburu honi buruzko kritikarik ikusi. Nola hartu du kritikak liburu hau eta nola hartu dute ikasleek?

F.M.: Esana dut, esperimentatzea gustatzen zait. Gehienetan, erritmo azkarra eta bizia eskertzen dut, baina ez beti. Eleberri honetan, esate baterako, oso bestelako ahots batzuk probatu nahi nituen, nire aurreko liburuekin alderatuta behintzat.

Gazteen munduko kontuak azaltzen dira, baina narratzaile adindun baten ikuspegitik. Arnasaldia luzatu nahi nuen, eta beste musika bat bilatu. Narratzaileak nerabegaroko oroitzapenak harilkatzen ditu, batzuetan istorioak nahastuta, batzuetan modu oso pertsonalean (narratzaile mota hori oso subjektiboa da, azken batean). Adinaren esperientzia, nekea eta atzomina islatu nahi nituen.

Ordura arte egin ez nituen beste jolas literario batzuk probatzeko aukera ematen zidan. Ironia maila ere landuagoa da. Istorioak, nire ohikoak baino gordinagoak... umorea inoiz ahaztu ez banuen ere.

Ez da nire beste *thriller*-en moduan zabaldu (ulertzekoa da), baina gauza polit pare bat entzun dut haren inguruan. Eta majo ikasi nuen idaztean.

I.Z.: Eta hurrena, zientzia fikzioa edo hala esan liteke behintzat: *Zure arimaren truke*, 2008. Liburu gogorra, zientziako aipamen ugari eta galdera filosofikoz betea datorrena. Zure maiteari minbizia agertuko balitzaito eta urtebeteko bizia duela jakingo bazenu, zer egingo zenuke? Galdera eta egoera ziztagarria. Liburuko protagonistak, ikertzaile trebea denak, bide zoro bati ekingo dio, bera ere eromenaren mugetara eramango duena: bide berriak ikertuko ditu bere emaztea salbatzeko, urtebeteko epea bakarrik duela jakinik. Hor ageri dira zientziari buruzko aipamen ugari, Greziako filosofoen gogoetak, Biblia, eta beste mila bide ikertzaileak eta bere taldeak saiaturiko dituztenak... Indar handiko liburua da, sakona, pertsonaren fibra barrenkoie-

nak ukitzen dituen eta galdera filosofiko eta erlijioso ugari planteatzen dituen. Gazteentzako bezain interesgarri iruditzen zait helduentzako ere. Hala ere nire kezka da: gazteek harra-patzen al dituzte bizitzari buruzko galdera existentzial hauek denak? Zer nolako inpresioa jaso duzu orain arte?

F.M.: Oso gogokoa izan dut beti fikzio zientifikoa. Ez dut zientzia fikzioa esango, ze bestela espaziontziak eta urruneko planetak imajinatzen ditu jende askok, eta uxatu ere egiten dira.

Zure arimaren truke thriller psikologikoa dela esango nuke, neurri batean. Protagonistak zalantza handiak ditu: zer egin, neska salbatzen saiatu, hori egiten badu galduko duen arren? Galdera asko utzi nituen zintzilik istorioan.

Pasadizo zientifiko asko ere erabili nituen, fikzioa janzteko. Askok eskertu egin dizkirate, bide eman dielako beste bitxitasun edo jakintza-alor batzuk ezagutzeko.

Gazteei dagokienez, gehiago begiratzen zioten ekintzari, harremanari, amaierako ezusteari. Adin gehiagoko irakurleek beste kontu batzuei ere begiratzen zieten. Aipatutako teoriak benetakoak ziren? Gehienak bai. Zer egingo nuke nik, halako egoera batean? Auskalo. Gaizki pasatu, ziur. Idatzi nuenean ez bezala, noski.

I.Z.: Neurri batean bide berriak urratzera datorren liburua da *Bilbo samurai*, 2010. J. Pérez-Foncea-ren *Iván de Aldénuri* sagaren antz pixka bat badu. Superheroiak, gizandiak, indartsuak, borrokalari trebeak ageri dira eta, batez ere, egoera estremoak: hotz handia, eguraldi lainotsu ilunak, landare eta zuhaitz beltzak... munduak sufritu duen hondamendi ikaragarriaren ondorio. Bizirautea oso zaila da baldintza hauetan eta hilketak, lapurretak eta besteak mendean edo esklabo hartzea eguneroko gauza bihurtu da. Osagarri hauekin guztiekin nobela sendo eta bortitz bat ehundu duzu. Ematen du liburu honek bigarren atal bat eta, agian, hirugarren bat ere izan dezakeela, hari batzuk guztiz lotu gabe geratu baitira: Bilbo samurai nonbaiten desagertu da, Xuriren sekretua oraindik ez da argitu, gaiztoen gudarosteak mendekua hartu nahiko du, Emakumeen etxeko bizimoduak zein bilakaera hartuko du...Oraindik hari ugari gelditzen dira, hortik tiraka hasita beste liburu bikain bat

ehuntzeko. Animatuko al zara, Fernando, edota, dagoeneko, hasita zaude eginkizun horretan?

F.M.: Liburu horrekin harreman berezia dut. Aspaldian etorri zitzaidan pertsonaia burura, oso indar handiz. Harrapatu egin ninduen.

Apurka joan nintzen ezagutzen, eta erakusten zidan mundu postapokaliptikoa maitatzera iritsi nintzen (lehen ere esan dut, ez ditut istorioak hutsetik asmatzen, neure baitatik ateratzen baizik... eta ez galdetu nola, ez dakit eta). Istorio asko kontatu zizkidan pertsonaiak. Askok. Liburuan, gutxi batzuk azaltzen dira. Nik, nola ez, jarraitu egin nahi dut. Mundu hori oso erakar-garria egin zait: elektrizitaterik gabe, zibilizazio "garbirik" gabe, dena da basatiagoa, baina beharbada baita benetakoagoa ere.

Beraz, jarraituko du? Baietz esango nuke. Noiz? Ene, ene, denbora apur bat gehiago daukadanean!

I.Z.: Zure estiloari buruz ere zerbait galdetu nahi nizuke. Obra batzuetan esaldi laburrak eta zehatzak erabiltzen dituzu, per-paus anpulozoetan galdu gabe. Baina, narrazioak ez du indarrik galtzen esaldi labur horiek soberakina den guztia kendu dutelako, funtsezkoena mantenduz. Ematen du Azorin-en estiloa kutsatu zaizula obra batzuetan. Azorin asko irakurri duzu ala beste egile batzuek ere eragina izan dute zuegan, idazkera horretara iristeko bidean?

F.M.: Beste egileen eragin zuzena baino gehiago, izaera kontuagatik dela uste dut. Batzuetan, itsaso lasaiaren patxada eskertzen dut... baina gehienetan ekaitz bortitzenaren indarra eta mugimendua. Berdin testuetan. Idazteko garaian, nahiz irakurtze-koan.

Liburu bat irakurtzean, gerta liteke hizkuntza bera mirestea, adierazteko modu zoragarria (Nietzsche, Borges, Cioran...). Gehienetan, hala ere, hizkuntzari begira egon "behar" izaten dudanean, seinale traba dela, miresgune baino gehiago.

Istorio bat berez bada ederra, oso hitz txiki eta merkeetan adieraz daiteke (errazagoa da esatea, noski, lortzea baino!). Hizkuntza zerbait handiagorako tresna besterik ez da. Horregatik, salbuespenak salbuespen, hitz txiki eta azkardun istorioak maite ditut besteak baino askoz gehiago. Istorioari berari begiratzen diodalako zuzenean, ez hitzen filigranei.

I.Z.: Elkarrizketek ere indar handia dute zure liburuetan: askotan bizi-biziak dira, gatz eta piperdunak, hainbatetan gazteen "jergan" oinarrituak... Lanketa berezia egiten duzu elkarrizketa horiek antolatzerakoan edo zure obran txertatzerakoan? Hone-tan ere norbaitek eragina izan du zuegan, norbait izan duzu maisu elkarrizketen teknika hain egoki menderatzeko?

F.M.: Beti izan nuen nahiago Platon, Aristoteles baino, Aristoteles adimen-munstro paregabea zela onartu arren. Platonek elkarri-zketak erabiltzen zituen bere ideiak azaltzeko. Testu erakargarri askoak lortzen zituen horrela, eta mamiz beteak.

Aristotelesekin lortzen dudan plazera intelektuala soilik da, apenas sentsuala, apenas estetiko, apenas ludikoa. Eta niret-zat oso garrantzitsuak dira horiek guztiak ere.

Elkarrizketak jolas egiteko, tentsioa lortzeko, bizitasuna erans-teko tresna bikaina dira. Eta horixe da lortu nahi nukeena: istorio biziki erakargarriak. Nik asko eskertzen ditut elkarrizketa biziz beteriko testuak. Ni bezalakoak diren irakurle batzuk badi-ra gurean, zorionez, eta dexentetan eskertu dizkidate elkarriz-keta ugari, zaporedun eta indartsuak. Sekretua? Bi, esango nuke: belarria jartzea eta etengabeko zuzenketa.

I.Z.: Estilo arina, literatura erraza *versus* literatura jaso (??), liburu ulerterrazak... Horrelako esaldiak sarri entzun ditugu literatura munduan gabiltzanon artean, eta askotan mespretxu edo gutxiespen moduan. Egia da hori esaten duen askok ez duela sekula egingo gazteek irrika batean irensteko moduko liburu-rik. Egia da era horretako iman-liburuak behar ditugula gazteak engantxatzeko. Eta ez dela hain samurra literatura erraza deitzen den esparru horretakoak bezain liburu indartsuak, arrakastatsuak eta borobilak egitea. Zer diozu honi guztiari buruz.

F.M.: Literatura *erraza*. Ez dut barre gutxi egin ohi kontu horren harira. Nik beti irakurri dut literatura *erraz* asko. Gogokoa dut. Bai irakurtzea, bai idaztea. Hala ere, egin proba: askoz errazago da literatura erraza gaitzestea, egitea baino (*erraz* hori, betiere, hamar kakotxen artean).

Gai hori dela eta, ezin sinetsita geratu naiz batzuetan. Literaturaren munduko bati baino gehiagori entzun diot irakurterrazta-sunaren arrisku handiaz. To! Erraz ulertzeko moduan idaztea

inmoralala-edo balitz bezala! Edo maisu handien aurka balego bezala (edo haiekin bat, edo haien aurka!). Edo maisu handi askok irakurterraz asko idatziko ez balute bezala (irakurterraz... eta maisuki).

Izan gaitezen zintzoak, mesedez. Liburuen kalitateak ez du zerikusirik irakurterraztasun edo zailtasunarekin. Zail idaztea baino errazagorik...! Egoki, edo ondo, edo erakargarri idaztea besterik da.

Nik, irakurle gisa, aitortuko dut eskertzen dudala irakurtzen dudan liburua lehenbizikoan ulertzea. Liburu ulerterraz horietako batzuk oso onak edo sakonak iruditzen zaizkit, eta plazer edo zer pentsatu handia ematen didate. Erraz ulertu arren, dirudiena baino gehiago gordetzen dute, eta behin eta berriz irakurtzen ditut behar bezala dastatzeko. Beste liburu ulerterraz batzuk ez zaizkit gustatzen, eta ez naute betetzen. Hori bai, oso denbora gutxi galtzen dut biak desberdintzen. Berehala baitakizu gogokoa duzun edo ez. Sinplea. Eta ulerterraza.

Aldiz, ulertzen zailak diren liburuetatik, gutxi batzuk soilik gustatzen zaizkit. Ze, edo egilea jenioa da, eta dioena ulertzen eman behar duzun denborak merezi du, edo ez da jenioa, eta ulertu nahian galdutako denbora luzea ez dizu inork itzuliko. Horrelako sortatxo bat irentsi behar izan nuen filosofia ikasi nuenean: sakona eta zaila nahastea ez da zaila. Zuzena ere ez.

Filosofian oso garbi geratu zitzaidan jenioak gutxi direla, eta zerbait iluna denean, argi gutxi duela baino ez duela esan nahi. Argiantzaren atzean zer dagoen, auskalo. Beharbada sakona, beharbada zikina besterik ez.

Gurera itzuliz, eta nire alorra batik bat gazte-literatura dela kontuan hartuta, esango nuke arriskurik izatekotan, beste muturrekoa litzatekeela. Alegia, pentsatzea gazteek ez badituzte agindutako liburuak irakurtzen, alferrak eta baboak direlako dela. *Goitik* (bezain urrunetik) adierazi behar zaie, nonbait, zer den benetan ona. Jokaera horixe iruditzen zait okerra eta kaltegarria. Horra arriskua. Gazteek liburu errazak eta zailak maite ditzakete, baina inoiz ez *obligazioz* gozatzea (*contradictio in terminis*, hara). Bide horretan, galdu egingo ditugu. Areago, dagoeneko ari gara galtzen etorkizuneko euskal irakurle pi-

loa... eta gero alferrikakoak izango ditugu kexak (gehiago zehaztuko dut hau 21. galderan).

I.Z.: Zure liburu batzuek izugarriko abiaduran eramaten dute irakurlea bukaeraren bila. Nola lortzen duzu Formula 1-eko abiadura duten istorioak sortzea eta harilkatzea?

F.M.: Galdera ona... Nola egiten den? Auskalo! Istorioan sartzen saiatzen naiz. Irakurri nahiko nukeena idazten saiatzen naiz. Oso arreata jostaria dut, eta istorio batek harrapatzen ez banau, laster joango zait burua beste istorio baten bila. Horregatik, neu ere testuarekin jolasean aritzen naiz, zer atera daitekeen jakiteko. Doinu eder bat hasten zait buruan, eta horri heltzen ahalegintzen naiz. Doinuak barru-toki ezezagunetara eramaten nau etengabe, eta sentsazio askea eta indartsua etortzen zait. Zaila zait gehiago zehaztea.

I.Z.: Jarraitzen al diozu euskal haur literaturako produkzioaren ibilbideari? Nola ikusten duzu euskaraz argitaratzen den haur eta gazte literatura?

F.M.: Saiatzen naiz, ahal dudan neurrian. Izan ere, bolada luzeak ematen ditut mundutik deskonektatuta. Horietan, ez dut ezer ikusi/irakurri/entzun nahi. Leku lasairen batean egoten naiz, neure baitan bilduta, pentsatzen eta idazten.

Hasieran, kezkatu egiten nintzen: "dozenaka lan argitaratzen dira hilero, eta deskonektatzen banaiz, ezingo ditut hainbat eta hainbat ezagutu ere egin!". Orain, ahal dudana egiten dut... baina ez gehiago.

Edonola ere, haur literatura indartsu ikusten dut (aspalditik). Eta gazte literatura, indartzen, apurka. Gazteagoa nintzela, fantasia eta zientzia fikzioa bilatzen nuen gehienbat. Askotan aritzen nintzen euskaraz idatzitako liburuen bila. Oso gutxi zegoen. Mitologiari zegokionez, esate baterako, ia dena akademikoa baino ez. Ez zen nik nahi nuena, eta azkenean erdarara jotzen nuen behin eta berriro. Oraingo gazteek, berriz, gero eta aukera gehiago dituzte horrelako gaiak euskaraz irakurtzeko, eta hori ona baino ezin da izan.

I.Z.: Zein hutsune ikusten dituzu esparru honetan?

F.M.: Hutsune arriskutsuena, literarioa baino gehiago, metodologikoa izan daitekeela esango nuke. Gazteek irakurtzen ez dutela

entzuten da askotan... baina gero gazte horien erreguei entzungor egin, eta alferrak direla leporatzen diegu. Gu gara-eta itsuak!

Eskoletan, gehiegitan, zer irakurri *behar* duten esaten zale gazteei. Eta *behar* hori literaturaren magia eta zirrara hiltzea da. Nork arraio esan behar die zer den *ona*, *egokia*, *ezinbestekoa*? Oso bestelako gaztaroa bizi izan zuen heldu batek? Horrelako dozenaka ahaleginen emaitza ikusi dut zuzen-zuzenean: gehien-gehienetan, erabateko porrota.

Nik ez dut batere oroitzapen onik gaztetan irakurri *behar* izan nituen liburuez... haietako batzuk, gerora, gogoko izan ditudan arren. Baina, berriro diot, orain gustatzen bazaizkit ez da izan inola ere orduko *behar* hari esker, hura gorabehera baizik. Oztopo izan zen, inondik inora ez mesede.

Zer egingo nuke nik? Eskola eredugarri batzuetan ikusi dudana: ikasleei hautatzeko aukera eman, hainbat liburu eta lanen artean. Harrituko litzateke bat baino gehiago emaitzaren harri-garriaz. Askotan, ikasle "alfer" horiek ez dute liburu bakarra irakurtzen... bi, hiru edo lau baizik! Irakurtzeko gogoia askoz biziagoa dute besteek baino! Irakurtzeak plazera behar lukeela onartzen ez dugun bitartean, ordea... Eta plazera eta beharra ez dira ondo ezkontzen.

I.Z.: Besterik erantsi nahi al zenuke?

F.M.: Beharbada, azkenaldian ilusio handiz heldu diodala proiektu berri bati. Kezka baten ondorioa izan da: datorkigun iraultza digitalaren aurrean dugun jarrera *ostrukakorregia*.

Gazteek osatzen dute gure literaturaren etorkizuna. Teoria zerutiarrak utzi, eta errealtatearen lokatzera jaitsi beharko genuke astirik galdu gabe, ahalik eta gazte gehien eta ahal bezainbeste erakartzeko.

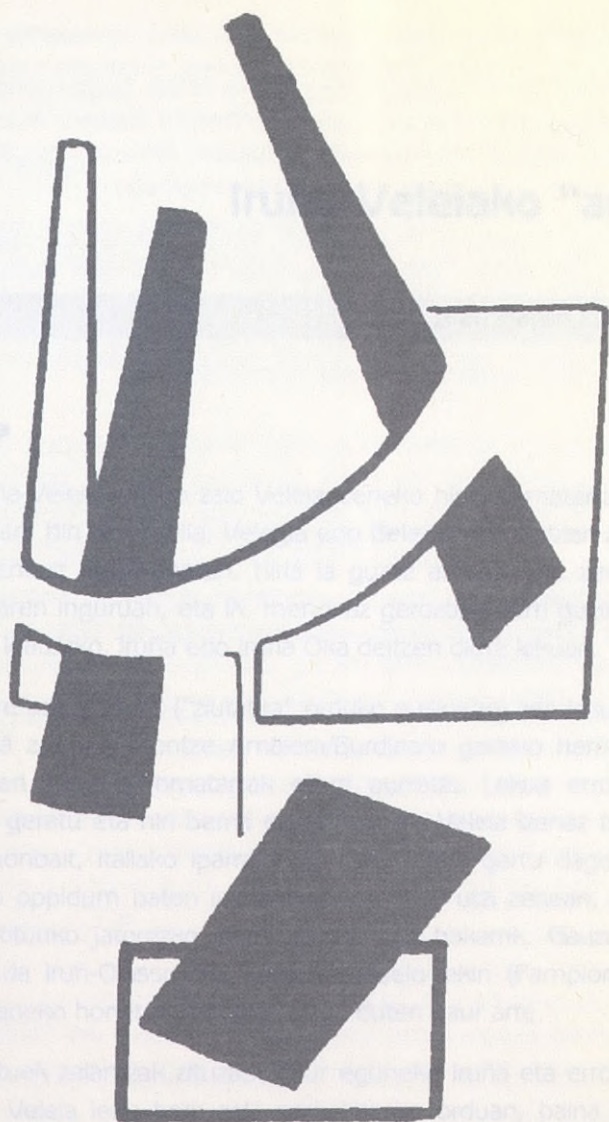
Nola egin? Ez da erraza, noski. Asmatzeko, arriskatu egin behar. Zibermunduak eta teknologia berriek ematen dituzten aukerak ballatzea izango da neure eta lagun batzuon apustua. Lan interaktiboak egin nahiko genituzke, gazte askoz gehiagok literatura bere sentitu ahal izateko, eta hurrengo urteetan izan ditzakegun euskal irakurleak oraintxe sarekatzen ahale-

gintzeko, xarmaz eta ilusioz (literatur-sarerik aproposenak, nik uste).

Labur-laburrean, ohiko istorioak modu berrietan kontatzeko erak bilatzen gabiltza. Izan ere, gaurko gazteen parametroak ez dira gureak, inondik inora. Eta Mahoma izan behar badugu, eta mendira joan, Mahoma izango gara, mendiko arropa birtuala jantzi, motxila zibernetikoa lepoan hartu... eta segi aurrera. Istorioen egiturak eta *koloreak* aldatzen ibiliko gara, baliabideak ugalduko ditugu, irakasleekin elkarlan zuzena izango dugu... Bidean bururatzen zaizkigun trikimailu guztiak.

Datorren udaberritik aurrera izango duzue erokeria horren berri. Txarreanean, ez dugu asmatuko, baina behintzat asko ikasiko dugu. Onenean... Uf, imajinatu. Magia hutsa. Ulertzeko moduko ilusioa, ezta?

Adabekiak

Adabakiak

Iruña-Veleiako "auzia"

Juan Martin ELEXPURU

1. Izena

Iruña-Veleia esaten zaio Veleia izeneko hiri erromatarra egondako lekuari. Hiri honi Velia, Velegia edo Belegia ere deitzen zaio antzinako zenbait aipamenetan. Hiria ia guztiz abandonatu zen K.o. VI. mendearen inguruan, eta IX. mendez geroztiko iturri guztiek, ahozko zein idatzizko, Iruña edo Iruña Oka deitzen diote lekuari.

Gure ustez, Iruña ("ziutatea" orduko euskaran) zen leku horretan kokatuta zegoen Brontze Amaiera/Burdinako garaiko herri indigena handiaren izena erromatarrek etorri aurretik. Lekua erromatarren menpe geratu eta hiri berria eraiki zenean, Veleia izenez birbatalatu zuten nonbait, Italiako iparraldean, Piacenzatik gertu dagoen jatorri ligureko oppidum baten izena emanaz. Hiria utzi zenean, ahoz aho transmitituriko jatorrizko izena geratu zen bakarrik. Gauza berdina pasatu da Irun-Oiasso eta Iruña-Pompaelo-rekin (Pamplona), nahiz eta azkeneko honetan izen biek iraun duten gaur arte.

Adituek zalantzak zituzten gaur eguneko Iruña eta erromatarren garaiko Veleia leku bera zela erabakitzeko orduan, baina joan den mendean argitu zen arazoa, antzinako testu eta mapak sakon aztertu zirenean.

Iruña-Veleia da gaur eguneko izen ofiziala, nahiz eta badiren Iruña soilik edo Veleia soilik esaten diotenak.

2. Lekua

Gasteiztik 10 km ingurura dago Iruña-Veleia, hego-mendebaldera, leku ikusgarrian, Zadorra ibaiaren meandro batean. Aldapa luze eta leunean eraikia, bere punturik garaienak, Arkizeko espolioak, 70 metroko altuera du ibaiaren bihurtzearen gainean.

Arabako lautadaren hegoaldeko sarreran kokatuta dago, leku estrategikoan, Ebroko haranetik Kantauri isurialderako igaro-lekuan, Iberiako penintsula eta Europako kontinentea lotzen duen bidean. Handik pasatzen zen erromatarren garaietan Asturica Augusta (Astorga) - Burdigala (Burdeos) galtzada erromatarra.

3. Hiria

Esan dugun bezala, bazen leku horretan hiri indigena bat Brontze Erdi/Amaiera ezkerreko (800 bat urte K.a.). Gutxi industu den arren, haren aztarnak aurkitu dira bai goialdean, Arkizko espolioaren gainean, bai harresi barruko geruza sakonenetan, eta baita hegoaldera jotzen duten beheko lurretan ere.

Badakigu erromatarrek K.a. 40-30 ezkerreko kontrolatzen zutela lurraldea eta K.o. I. mendearen lehen partean hasi zirela hiri berria eraikitzen. Hiriaren loraldirik handiena lehen mendearen bukaeratik hirugarren mendearen hasiera arte gertatu zen. Hiriak 80 bat hektarea okupatzen zituen eta milaka biztanle zituen.

III. mendean erromatar inperioak krisi sakona jasan zuen (ekonomikoa, politikoa, militarra), hiriei gogor eragin ziena. Bat baino gehiago desagertu zen. Iruña-Veleia berregituratu egin zen, inguratzen zuen 1.200 m-ko harresi handi bat eraikiz. Oraindik 9 m-ko altuera eta 4 edo 5 m-ko lodiera duten hormak kontserbatzen dira zenbait lekutan. Jendea bizi zen gunea 10 bat hektareara murriztu zen.

Hiriak bizirik jarraitu zuen IV. eta V. mendeetan, eta husten hasi zen VI.ean. Harrezkeroko aztarna dokumental eta arkeologiko gutxi aurkitu da. Uste da, zenbait aipamen sinisterra, gotzaindegi bat egon zela Iruñan IX. mende aldera, baina ez dago frogaz zehatzik. Badakigu XIV. mendean bazela San Juanen Ordenako Priorato bat Iruñan, eta eraikin horren hondakinak XIX. mendera arte iraun zutela.

Hiri zaharraren orubea ia batere eraikuntzarik gabe heldu da gaurko egunera, soroz, zelaiz eta sastrakadiz estalita.

4. Aztarnategia

Suerte handia izan dugu ez delako hiri zaharraren orubearen gainean ia batere eraiki. Ia ukitu gabeko aztarnategi baten aurrean gaude, 1.500 bat urte inguruan bizi izan zen bertan jendea, Bontze Erdi/Amaieran (800 bat urte K.a.) sortu, Burdinaroan jarraitu, erromatar garaian loraldia izan eta VI. mendean ia guztiz desagertu baitzen hiria.

Esan daiteke "betidanik" jakin duela jendeak Iruñan bazela hiri erromatar bat. Hala eta guztiz ere, nahiz eta XVI. mendeko agirietan jada aipamenak agertu, aztarnategian egin diren lanak oso gutxi eta noizbehinkakoak izan dira duela gutxira arte.

Orain arte industutako azalera oso txikia da proportzioan (%5era ez da heltzen). Teknika aurreratuak erabiliz zerutik ateratako argazkiek erakusten dute eraikitako gunehandiak egon daitezkeela lurpean, eraikuntza pribatuak zein publikoak, termak, adibidez, edo eta teatro bat.

Aztarnategiaren posibilitateak izugarriak dira. Hau oso garbi geratu zen harresien kanpoan egindako zundaketa-kanpaina ezberdinetan. Ia 300 zundaketa egin ziren, eta oso ongi kontserbatutako sekuentzia estratigrafikoak agertu ziren, bi metro lodi edo gehiago-koak ere bai zenbait.

5. Indusketak

- 1866an, Florencio Janer-ek, Arabako Monumentuen Batzorde-koak, idatziz jasota geratu diren lehenengo "explorazioak" burutu zituen.
- 1900 inguruan, Jaime de Verástegui apaiz eruditoak zenbait indusketa egin zituen harresi barruaren iparraldean, jatorriz tenplua izan eta gero harresia egiteko aprobeztatutako eraikin bat, adibidez.

- 1949-1954 bitartean Gratiniano Nieto Gallok hainbat gune industu zituen harresi barruan zein harresi aurrean.
- 1974-75 artean, Juan Carlos Elorza Guineak kanpaina bat burutu zuen harresiko ate nagusiaren ondoan.
- 1994an Eliseo Gilek eta Idoia Filloyk hartu zuten aztarnategia industeko ardura. 2001era arte udako kanpainak burutu zituzten. 2001ean, Lurmen SL Enpresako kide gisa, "Iruña-Veleia III. Milaurtekoa Proiektua" delakoaren barruan 10 urteko hitzarmena izen-petu zuten Euskotren enpresa publikoarekin, zein bitan banatu zen geroxeago, Eusko Trenbide Sarea sortu zenean, eta biak izango dira harrezkero babesleak.
- 2002tik aurrera, eta 2008an aztarnategia itxi zen arte, hamar bat laguneko talde batek egingo du lan dedikazio osoz proiektuan, udako kanpainetan dozenaka lagun bilduko zaiolarik taldeari.
- Honekin batera, eta hainbat erakunderekin elkar hartuta, birgaitutako egitura arkitektonikoak sendotu ziren (Verástegui, Nieto eta abarren garaiakoak zein oraingoak).
- Aldi berean, aztarnategia zabalik egon zen jendearentzat, bisita gidatuak, haurrentzako lantegiak, Ludi Veleienses izeneko joko erromatarrik etab. antolatu zirelarik. 2007an 35.000 bisita jaso zituen.

6. "Ezohiko grafitoen" aurkikuntza

2005 eta 2006ko ekitaldietan gertatu ziren bereziki "ezohiko grafito" deituen aurkikuntzak. Harresi barruko 5. eta 6. sektoreetan bereziki, baina baita aztarnategiko beste 10 lekutan ere, harresien barruan zein kanpoan. Ehundaka grafito agertu ziren (ostraka ere deituak). Asko ezohikotzat jo ziren, beren gaia, ikonografia, hizkuntza eta abar zela medio.

2006ko ekainean aurkikuntzen berri eman zen prentsaurreko bidez. Prentsaurrekoan, beste batzuen artean, Juan Santosek (EHU-UPVko katedratikoa, Epigrafian aditua eta indusketa-taldearen aseso-rea) eta Eliseo Gilek, aztarnategiko zuzendariak, hartu zuten parte. Handik aste betera beste grafito multzo baten berri eman zen; orain-

goan euskarazkoak zeuden tartean. Egun horretan Hendrike Knörr eta Joaquín Gorrochategui euskal hizkuntzalariek lagundu zioten Eli-seo Gili. Berriak oihartzun handia izan zuen hedabideetan eta pozez jaso zen.

Une horretara arte, piezak ezagutzen zituen inork ez zuen zalantzan jarri aurkikuntzak benetakoak zirela.

7. Materialak

400 bat grafito dira, zeramika gainean eginak gehienak, nahiz eta ez diren gutxi hezurrean grabatuak (40 bat), adreiluan eta beiran. Arkeologoek II.-V. mendeen artean datatu dituzte, nahiz eta gehienak III.-IV.ek

- Grafito batzuek marrazkia dute soilik, beste batzuek marrazkia eta testua, eta beste batzuek testua soilik.
- Askok latinezko testua dute eta mundu greko-erromatarra islatzen dute: pertsonen, jainkoen, enperadoreen eta intelektua-len izenak, latinezko esaerak eta abar.
- Kristau gaikoak ugari dira eta RIP jartzen omen duen kalbarioa da eztabaidatuenetakoa; hurbiletik begiratuta hiru marra direla ikusten da.
- Hieroglifiko egiptoar dekoratibo banaka batzuk daude, eta Egipto zaharreko pertsonaia, jainko eta hirien izen zenbait, alfabeto latinoan idatzita.
- Alfabeto greziarrean idatzitako hitz banaka batzuk. Euskarazko hitzak eta esaldiak dituzten ostraka ugari (50etik gora), gai kristaukoak zein bestelakoak.
- Marrazkidunek eguneroko bizitza islatzen dute batzuek: erre-tratuak, pertsonen eta abereen irudiak, paisaiak, etab. Erljio gaiak ere bai, gurutzeak eta abar.

8. Adituen Batzordea

Aurkezpen publikoak egin eta denbora gutxira sortu ziren aurre-neko zalantzak. Joaquín Gorrochategui, hizkuntza indoeuoparretako

EHU/UPVeko katedratikoa, euskarazko grafitoak iragarri ziren prentsaurrekoan parte hartu zuena, ortografia eta gramatika akatsak eta era guztietako anakronismoak ikusten hasi zen latinezko ostraketan zein euskarazkoetan.

Esku ezkutuak jardun zuten grafito eztabaidagarrien argazkiak interneteko foroetara filtratzen, eta zaletu eta aditu mordo batek iritzia eman zuten haien gainean. Susmoa dugu Batzordeko zenbait kidek etengabe parte hartu dutela foroetan ezizenak erabiliz. Forozaileen multzo handiena faltsutasunaren aldera lerratu zen azkar samar, eta artean 10 edo 15 ostrakaren argazkiak baino ezagutzen ez zirenean, eztabaida guneeetako iritzia oso makurtuta zegoen alde batera.

2007ko udan Eusko Alkartasuneko Lorena Lopez de Lacallek hartu zuen Arabako Foru Aldundiko Kultura Sailaren ardura. 2008ko hasieran, Diputazioak adituen "Batzorde Zientifiko Laguntzailea" izendatzen du; indusketa-taldea asesoratzea da teoriarik bere eginkizuna, baina aurkikuntzen benetakotasunaren edo faltsutasunaren gaineko erabakia hartzeko erabiliko da praktikan. 13 kidek osatzen dute, horietako 9 EHU-UPVko irakasleak (filologoak, arkeologoak, epigrafistak...), 3 Foru Aldundiko funtzionarioak, eta Eliseo Gil.

Gogora ekarri beharra dago grafito guztiak faltsutzat jotzen zituen 444 Foru-aginduko erabakia hartu zenean, txosten bakarra zegoela entregatuta Diputazioan. Sarrera-agirietan ikusten denez, besteak poliki-poliki heldu ziren; Nuñez eta Volpe irakasleena, esate baterako, 2008ko abenduaren 4an sartu zen. Inoiz ez dira existitu Foru-aginduan aipatzen diren Batzordearen Ondorioak. Ondorioak foru-teknikari batek atera zituen, Felix Lopez jaunak, oraindik txostenak, bat kenduta, bukatu gabe zeudenean. Eta foru-agindu horrek erabaki zuen grafitoak faltsuak direla.

9. Arabako Foru Aldundiak faltsutzat jotzen ditu aurkikuntzak eta itxi egiten du aztarnategia

Horrela, 2008ko azaroaren 19ko goizeko hamarretan hasi zen bosgarrena eta azkena izango zen Adituen Batzordeko bilera. Bertan, batzordeko arkeologo, filologo eta epigrafistek grafitoen faltsutasunaren aldeko beren iritzia adierazi zuten modu batera edo bestera. 14:30etan amaitu zen bilera, eta berehala eman zitzaion eskura

Eliseo Gil 444/2009 Foru-agindua, aurrez idatzita zegoena, bistan denez. Haren bidez, oraindik bukatu gabe dauden txosten batzuen ustezko unanimitatea eta sekula idatzi ez diren Batzordearen Ondorioetan oinarrituta, ofizialki faltsutzat jo ziren aurkikuntzak, Iruña-Veleia industeko baimena kendu zitzaion Lurmen SL Enpresari, eta itxi egin zen aztarnategia.

Arratsaldeko 16:30etan deituta daude Arabako Batzar Nagusiak eta bertara doaz Kultura Diputatuak eta batzordeko zenbait kide. Agerraldi horretatik berariaz baztertu zituzten Eliseo Gil, indusketen zuzendaria, eta Amelia Baldeón, artean Arabako Arkeologia Museoko Zuzendaria zena. Batzordekideek beren ondorioak azaldu zituzten agerraldi horretan.

Ondoren, prentsaurrekoa eman zuten batzordekide batzuek, eta erabakiaren arrazoiak plazaratu. Emandako faltsutasun frogan artean, harridura sortu zuten batzordeko kimikari Madariaga irakaslearen azalpenek. Nahiz eta bere txostena irakurrita garbi ikus daitekeen ez zuela faltsutasun froga bakar bat ere aurkitu, prentsaurrekoan esan zuen pieza batean manipulazioa antzeman zuela, bi zati kolaz itsatsita zeudela jabetu zelako!! Gainera esan zuen pieza horrek DESCARTES ipintzen duela, XVII. mendeko filosofo frantziar baten izena. Esan beharrik ez dago arkeologian kolaz itsasten direla beti hautsitako zatiak eta pieza horretan ez duela Descartes jartzen, MISCART edo antzeko zerbaitez baizik.

Notiziak egundoko oihartzuna izan zuen komunikabideetan eta atsekabe handia sortu zuen iritzi publikoan. Handik bi egunera, Eliseo Gilek piezen benetakotasuna defendatu zuen prentsaurreko bidez. Baina hala eta guztiz ere, iritzi publikoak, "faltsutasun froga argi eta eztabaidaezinen" eraginpean, ontzat eman zuen bertsio ofiziala. Kasua betiko itxita geratu zela zirudien. Handik egun gutxira, Kultura Diputatuak iragarri zuen fiskalaren esku utziko zuela dokumentazio guztia, nabarmena zen delitua iker dezan.

10. Txostenak eta argazkiak argitaratzen dira

2009ko urtarrilaren 14an, Arabako Foru Aldundiak bere www.alava.net webgunean argitaratu zituen ordura arte gaiari buruz egindako txostenak, ostraken argazkiekin eta Batzordearen bileretako aktekin batera. Esan beharra dago egun horretara arte, nahiz eta

erabaki ikaragarriak hartuta eta milaka orrialde idatzita egon, ez zela ezagutzen Batzordearen txosten oso bakar bat ere, eta hedabideek argitaratutako ostraken argazkiak ez zirela hogeitik pasatzen.

Txostenak: Foru Aldundiak bere 444/2009 Foru-aginduan esaten du "unanimitate zientifikoa" dagoela faltsutasunaren inguruan, eta komunikabideek askotan errepikatu dute "adituen 26 txostenek" diotela grafitoak faltsuak direla. Ez da egia inondik ere. Goian aipaturiko webgunea begiratzen badugu, hogeita hamar bat txosten aurkituko ditugu, batzuk Foru Aldundiak eskatutakoak eta indusketa-taldeak beste batzuk. Eta arretaz irakurtzen baditugu, jabetuko gara 9 edo 10 direla bakarrik faltsutasunaren aldekoak edo esandako garaioak ezin direla izan diotenak: Arkeologia metodoaz ari den Azkarate eta beste hiru kideena, Ikonografiaz ari den Nuñez-Volperena, Filologiaz ari diren Gorrochateguirena eta Lakarrarena, eta Paleografiaz eta Epigrafiaz ari diren Santos-Cipresena eta Isabel Velazquezena. Eta, neurri handi batean, hebraieraz ari den Trebollé-rena eta gai egiptoarrez ari den Galán-ena. Beste guztiak, edota ontzat ematen dituzte piezak, edo deskriptiboak dira, edo eta ez dute ezer esaten benetakotasunaz edo faltsutasunaz.

Zentzu honetan esan beharra dago grafitoen edukari buruzko txostenek grafitoak erromatarren garaian eginak izateko posibilitateaz edo posibilitate ezaz mintza zitezkeela bakarrik, baina ezin dutela frogatu faltsifikaziorik egon den ala ez, eta gutxiago faltsifikazio hori gaur eguneko delatela. Gaur eguneko faltsifikazioa delatela frogatu zezakeen gauza bakarra azterketa analitikoa izango zen. Baina Madariaga, batzordeko kimikaria, 9 pieza bakarrik aztertuta gero, ondorio honetara heltzen da: "Ematen du aztertutako piezak edo lurperatuta egon direla, edo azkar zahartzeko prozesu bat jasan dutela". Hemendik ateratzen den ondorioa garbia da: Madariagak ez duela aurkitu faltsuak direla esateko ebidentzia kimikorik, ez baitu inolako frogarik eskaintzen "azkar zahartzeko prozesu bat" jasan dutela esateko. Nolanahi ere, ondorio honetara heltzen da: "Kimikaren ikuspuntutik ezin da baieztatu ez piezak benetakoak direnik eta ezta faltsuak direnik ere".

Argazkiak: 600etik gora, nahasi samar ipiniak aipaturiko webgunean. Garbi dago zenbait falta delatela, txostenetan aipaturiko batzuk ez baitira agertzen.

11. Eztabaida berpizten da

Nahiz eta bazirudien prentsak bukatutzat eman zuela gaia, eztabaida berpiztu zen interneten txostenak eta argazkiak argitaratu zirenean. Koenraad Van den Driessche geologo belgikarrak zalantzan jarri zuen Madariagaren txosten kimikoa *Terraeantiquae* eztabaidagunean, eta ostraka.mundua.com blogak jarraipen zehatza egin gailari, eta benetakotasunaren aldeko jarrera hartu zuen. Juan Martin Elexpuru euskal filologoak artikulu bat idatzi zuen Berria egunkarian 2009ko otsailaren hasieran, "Iruña-Veleia, seguru zaudete?" izenburuarekin, interneten eskegitako testu-azterketa labur batez lagunduta, non eztabaidatzen ziren Lakarra eta Gorrochategui irakasleek erabilitako argudioak. Aipatuko bi filologoek elkarriketa baten bidez erantzun zuten Berrian (martxoak 6), elkarriketatuen esaldi bat titularra zuena: Gu seguru gaude. Hona hemen auzian pertsonaia klabeak diren bi filologoek elkarriketan esandako zenbait gauza, gure ustez primeran laburbiltzen dutenak arazoaren muina: "Oraindik batzuk ari dira ea piezak benetakoak izan daitezkeen galdezka. Froga gehiago egin behar direla laborategian, patina zehazteko. Baina hori hasieratik bide txarra hartzea da. Zer da auzitan dagoena? Testuak. Testuen gainean zeinek esan behar du esan beharrekoa? Filologoek. Eta filologoek diotena onartu behar da. Aukera dago batzuk benetakoak izateko? Euskarazkoak, ez, eta latinezkoak ere ez."

Martxoan, Gasteizko Geu aldizkariaren 193. alean, Eliseo Gil eta Idoia Filloyk sinatutako "Euskal Ostraka" artikulua argitaratu zen, euskal ostraken argazki eta transkripzioekin; www.veleia.com orrian ere eskegitako da, euskaraz eta erdaraz.

Euskararen Jatorriak lehen hitzaldi bat antolatu zuen Donostian Van den Driessche eta Elexpurrekin otsailaren 23an, eta bigarren bat Langraitzen, maiatzaren 23an, aipaturiko biek eta Gil eta Filloyekin. Bartzelonako Euskal Etxean Gorrochategui, Van den Driessche eta Velaza epigrafista mintzatu ziren martxoaren 19an. Hitzaldi gehiago ere egiten dira, eta Gasteizko Goiuri/Villa Suso jauregikoa izango da jendetsuena: 300 bat lagunuen aurrean, Idoia Filloy eta Eliseo Gil arkeologoek, Koenraad Van den Driessche geologoak eta Juan Martin Elexpuru filologoak grafitoen benetakotasunaren aldeko argudioak plazaratu zituzten.

Aldi berean, benetakotasunaren aldeko bi txosten argitaratuko dira interneten: maiatzean, Comentarios y objeciones a los informes de los profesores Gorrochategui y Lakarra sobre los grafitos en euskera de Iruña-Veleia titulua duena, euskal filologian doktorea den Juan Martin Elexpurrena, eta ekainean, El problema de la falsedad/autenticidad de los ostracones de Veleia: Evidencias física izenekoa, geokimikan doktorea den Koenraad Van den Driessche-rena. Ekainean baita, Xabi Otsoa de Alda Geografia eta Historian lizentziatuak iritzi-artikulu bat argitaratu zuen Diario de Noticias de Alava egunkarian auziaren analisi eta laburpen zehatza eta argia eginez eta benetakotasunaren aldeko jarrera hartuz.

12. Auzia epaitegietan

2008ko abenduaren 5ean, AFAK fiskalaren esku jarri zuen gaiari buruzko dokumentazioa balizko delitua iker zezan. Hilabete batzuk igaro eta fiskal nagusiak deliturik salatzeako itxurarik erakusten ez zuenez gero, Foru Aldundiak ekimena hartzea erabaki zuen eta kereila ezarri zuen Lurmen SL-ko Eliseo Gil, Idoia Filloy eta Oscar Escribanoren eta enpresaren kolaboratzailea izandako Ruben Cerdánen aurka, iruzurra eta ondarearen aurkako kalteak egotziz.

Bide beretik, maiatzean, Euskotren enpresa publikoak eta Eusko Trenbide Sarea bere filialak kereila bana ezarri zuten Eliseo Gil eta Idoia Filloyren aurka, iruzurra eta irudiaren aurkako kalteak egotziz.

Aldi berean, Eliseo Gilen taldeak kereila jartzen du Lorena Lz de Lacalle Kultura Diputatuaren, Felix Lopez AFAko teknikariaren eta Julio Nuñez eta Juan Antonio Quirós arkeologoaren aurka, prebarkazioa, koakzioak, irainak, egoitzan indarrez sartzea, irudiaren eta oho-arearen aurkako delituak eta agirien faltsutzea egotziz. Baina auzitegiak ez zuen ezta tramitera ere onartu kereila hau. Errekurrituta dago momentu honetan.

Ekainaren 30etik eta uztailaren 3ra bitartean Eliseo Gilek eta Idoia Filloyk hiru aldiz deklaratu zuten bi epaitegi desberdinen aurrean. Garai horretan, benetakotasunaren aldeko 8 txosten zientifiko entregatu zituzten epaitegian. Beste 8 hurrengo hilabeteetan eramango zituzten. Ondorengoak dira 16 txostenak:

INFORMES QUE ABOGAN POR LA AUTENTICIDAD DE LOS GRAFITOS O POR LA IDONEIDAD DEL MÉTODO ARQUEOLÓGICO DE LURMEN

1.- Informes arqueológicos:

1.1- Acerca de la metodología arqueológica empleada en las intervenciones desarrolladas en Iruña-Veleia y otras circunstancias (en respuesta a los informes emitidos por el Área de Arqueología del EHU-UPV para la Diputación Foral de Álava).

Autor: Eliseo Gil Zubillaga, arqueólogo e historiador.

Tema: Informe que supone una respuesta a los informes arqueológicos de la Comisión.

1.2- Informe arqueológico de mayo 2007 presentado a la Comisión el día 16 de enero 2008.

Autores: Idoia Filloy Nieva y Eliseo Gil Zubillaga, ambos arqueólogos e historiadores.

Tema: Informe sobre los hallazgos, elaborado por petición expresa de la entonces consejera de Cultura, Miren Azkárate. Se trata de un informe de carácter general, destinado a un lector no especializado.

1.3- Informe arqueológico de Iruña-Veleia, Sector 5, recinto 59 presentado el día 26/06/08.

Autores: Idoia Filloy Nieva y Eliseo Gil Zubillaga, ambos arqueólogos e historiadores.

Tema: Documentación arqueológica del recinto 59 del sector 5.

2.- Dictamen científico sobre el método arqueológico (Iruña-Veleia.)

Autores: Dra. Carmen Fernandez Ochoa, Catedrática de Arqueología y Dr. Angel Morillo Cerdán, profesor de Arqueología.

Tema: Valoración del método arqueológico empleado en Iruña-Veleia

3.- Dictamen científico sobre el método arqueológico utilizado en las excavaciones de Iruña-Veleia.

Autor: Emilio Illarregi, arqueólogo y profesor Arqueología.

Tema: Valoración del método arqueológico empleado en Iruña-Veleia.

4.- Iruña-Veleia. Una evaluación arqueológica.

Autor: Dr. Edward Cecil Harris, Director del Bermuda Maritime Museum.

Tema: Valoración del método arqueológico empleado en Iruña-Veleia

5.- Iruña-Veleia. Sobre algunos grafitos singulares aparecidos en las excavaciones arqueológicas de la ciudad romana. Un parecer.

Autor: Dr. Antonio Rodríguez Colmenero, arqueólogo y epigrafista, Catedrático de la Universidad de Santiago de Compostela.

Tema: Informe sobre la epigrafía e iconografía de los grafitos.

6.- Informe sobre los ostraca con jeroglíficos de tipo egipcio y nombres egipcios escritos en latín sobre hueso y ostraca de Iruña-Veleia.

Autora: Dra. Ulrike Fritz; lingüista y egiptóloga de la Universidad de Tübingen (Alemania).

Tema: Informe en el que se analizan los jeroglíficos de tipo egipcio y los nombres de personajes de la historia y religión egipcias, escritos en latín.

7.- Informe sobre los motivos iconográficos presentes en los denominados grafitos de carácter excepcional del conjunto arqueológico de Iruña-Veleia.

Autora: Idoia Filloy Nieva, arqueóloga e historiadora.

Tema: Informe iconográfico, en respuesta al informe de Giuliano Volpe y Jullo Nuñez.

8.- Informe sobre los textos en latín de los grafitos de carácter excepcional de Iruña-Veleia.

Autora: Idoia Filloy Nieva, arqueóloga e historiadora.

Tema: Informe sobre aspectos de signos, onomástica, paleografía y lengua, en respuesta a los informes de Pilar Ciprés/Juan Santos, Isabel Velázquez y Joaquín Gorrochategui, principalmente.

9.- El problema de la falsedad/autenticidad de los ostracones de Iruña-Veleia: evidencias físicas.

Autor: Dr. Koenraad Van den Driessche, geólogo.

Tema: Informe en el que se estudian las evidencias físicas en las piezas con grafito.

10.- Análisis visual de 15 piezas arqueológicas a través de imágenes fotográficas procedentes del yacimiento de "Iruña-Veleia" de Trespuentes (Alava).

Autor: Mikel Albisu Lasa, geólogo.

Tema: Informe en el que se estudian 15 ostraca de cerámica.

11.- Informe preliminar de los restos óseos con inscripciones antrópicas procedentes de las excavaciones de Iruña-Veleia.

Autor: Dr. Joaquín Baxarías Tibau, médico paleopatólogo, miembro de la Associació catalano-balear de paleopatología eta Fundació acadèmica de ciències mèdiques i de la salut de Catalunya y Balears.

Tema: Informe en el que se estudian 40 piezas óseas con grafito.

12.- Les inscriptions de Veleia-Iruña.

Autor: Dr. Hector Iglesias, filólogo, investigador de IKER (Baiona)

Tema: Informe sobre los textos en euskera, en latín y sobre iconografía de los grafitos.

13.- Comentarios y objeciones a los informes de los profesores Gorrocha-tegui y Lakarra sobre los grafitos en euskera de Iruña-Veleia.

Autor: Dr. Juan Martín Elexpuru, filólogo y escritor.

Tema: Informe sobre los textos en euskera de los grafitos.

14.- Observaciones sobre los recientes hallazgos epigráficos paleovascos de Iruña-Veleia.

Autor: Dr. Luis Silgo Gauche, Doctor en Arqueología y Epigrafista especialista en ibero-vasco.

Tema: Informe sobre el paleoeuskera de los grafitos.

Se incluyen los comentarios aportados por el Dr. Jean-Baptiste Orpustan.

15.- Informe sobre los peritajes grafológicos de Iruña-Veleia.

Autor: Dra. Roslyn M. Frank

Tema: Informe sobre los peritajes grafológicos de la DFA.

16.- Observaciones sobre la "Valoración" del Área de Arqueología de la Universidad Del País Vasco sobre los hallazgos excepcionales del Yacimiento de Iruña-Veleia

Autor: Dr. Luís Silgo Gauche.

Tema: Informe Área de Arqueología de la Universidad Del País Vasco.

Txosten hauen artean garrantzi berezia du Edward Cecil Harris Doktoarearenak, haren arkeologia metodo ospetsua baita arkeologia modernoaren eredu arkeologikoa.

13. Auziaren egoera 2009eko udazkenaren hasieran

Irailaren hasieran jakin zen 1. epaitegiko epaileak Idoia Filloy eta Eliseo Gilen aurka ETSk jarritako kerela artxibatzea erabaki zuela. Gauzak normal joatera, Euskotrenenak ere bide berbera jarraitu beharko luke, bata bestearen kopiak baitira. Baina gaur gaurkoz, urriaren hasieran, ez dago honi buruzko berririk, eta ezta bestearenik ere, Foru Aldundiak jarritakoarenik, hain zuzen.

Irailaren erdi aldera agertu zen egunkarietan, euskaraz eta erdaraz, Maritxu Goikoetxea Gasteizko zinegotzi ohiaren iritzi-artikulua, Iruña-Veleia: historias para no dormir / Iruña-Veleia: amesgaizto baten historia. Bertan, diputazioaren erabakiak arkeologoei eragindako kalte profesional, ekonomiko eta humanoez ari da.

Bestalde, Idoia Filloyk bere txosten berritua argitaratu zuen lau ataletan banatuta: Ikonografia, Latina, Onomastika eta Paleografia.

Urriaren 7an herritarren plataforma batek manifestu bat kalera-tuko du Gasteizen, erakunde publikoei auzia argitzeko behar diren neurriak hartzeko eskatuz.

Urriaren 15ean Ruben Cerdán inputatutako fisikari nuklearrak deklaratu zuen epailearen aurrean.

2006an, grafitoei buruzko susmoak agertu zirenean, Arabako Foru Aldundiak aurkeztu zion fisikari hau Lurmen enpresari. Ordurako zenbait lan egina zen AFarentzat, Urizaharrako anbarren gaian, adibidez. Patinaren jarraikotasunean oinarritutako datazio-metodo bat proposatu zuen, eta 60 bat pieza eraman zituen Frantziako CNRS laborategi batean analisiak egiteko. Handik denbora batera piezak itzuli eta txostena egin zuen. Txostenean zeramiken azalerako eta ildoetako patinaren artean jarraipena zegoela baieztatzen zuen, eta ondorioz zeramikak eta epigrafeak garai berekoak zirela. Benetakotasunaren aldeko azterna sendotzat hartu zen. Baina 2009ko urriko deklarazioan analisisien agiriak eskatu zitzaizkionean, ez zituen era-

kutsi. Eginak daudela esan zuen berriz ere, baina ez zuen horren frogarik aurkeztu. Epailleak argitu beharko du auzia. Urriaren 26ko prentsaurrekoan, Eliseo Gil eta Idoia Filloyk zera esan zuten: baldin eta frogatuko balitz analisiak ez zirela egin, eurak izango lirakeela lehen kaltetuak eta neurriak hartuko lituzketela.

Urriaren 26an prentsa aurrera agertu ziren Eliseo Gil eta Idoia Filloyk, lehenengoz ia azken urtebetean. Benetakotasunaren eta arkeologoen metodo arkeologikoaren egokitasunaren aldeko 13 txosten mardul aurkeztu zituzten.

14. Foru Aldundiak ehu-ri ematen dio aztarnategia

2009ko azaroaren 3an, Arabako Foru Aldundiak eta EHUK sinatutako hitzarmenaren berri jakin zen. Unibertsitateko Geografia, Historiaurrea eta Arkeologia Sailari eman zitzaion aztarnategiko lanen koordinazio-ardura hurrengo hamar urterako. Hasteko, 100.000 euro entregatu zitzaion plana idatz zezan urte bukaerarako. Idatzi besterik ez. Erdia sinatzeko momentuan eta beste erdia bukatutakoan. Hitzarmenaren hirugarren puntuak sekretua agintzen du: "Konfidentziasuna: alde biek hitz ematen dute komenio hau egin bitartean eta beronen kariaz lorturiko informazioak isilpean mantentzeko."

Julio Nuñez Marcen jauna, EHUKo Arkeologia sailako irakaslea, izendatu zen planaren arduradun, eta itxura guztien arabera bera izango da Iruña-Veleiako hurrengo zuzendaria. Esan beharra dago Nuñezen txostena izan zela Eliseoren taldearen aurka egindakoen artean eskasena. Nuñezek esaten du, besteak beste, "inposibleak" direla lau hankako mahaiak, marra erdian duten emakume-orrak, arrain-isatseko emakume-irudiak edo eta Iruña-Veleian agertzen diren gisako eszena erotikoak. Idoia Filloyk Ikonografiari buruzko txostenean puntuz puntu erantzun eta ezeztatu zuen.

Egun berean ezagutu ziren Nuñezen talde berriko kideen izenak. Hemezortzi adituen artean Joaquin Gorrochategui irakaslea, hizkuntza indoeuoparretako katedraduna, da euskaldun bakarra. Izenen artean ez da ageri ez epigrafistarik, ez latin bulgarrean aditurik eta ezta euskal filologo edo arkeologorik.

Baina, mundu guztiaren harridurarako mezu hau jaso zen hurren-

go egunean hainbat hedabidetan: "En relación con las noticias que han aparecido en el día de hoy en las que se informa del encargo de un nuevo Plan Director para el yacimiento de Iruña durante los próximos 10 años que será elaborado por la UPV a través del Departamento de Geografía, Prehistoria y Arqueología, querría señalar que se trata de una iniciativa individual del Prof. Julio Nuñez, y que los restantes miembros del Área de conocimiento hemos conocido los detalles de este convenio a través de los medios de comunicación. Fdo. Juan Antonio Quirós Castillo, Coordinador del Área de Arqueología."

Idoia Filloyk iritzi-artikulu hunkigarri bat argitaratu zuen azaroaren 11ko Noticias de Alavan hitzarmena hizpide hartuta. Besteak beste dio akordioan aurreikusten diren lanak eginak daudela jada, eta ulertezina dela hutsetik hasten diren itxurak egiten ibiltzea.

15. Eliseo Gil omen da faltsutzailea!

Azaroaren 21eko Correok titular hau zekarren: "Grafólogos apuntan a Eliseo Gil como el autor de los falsos grafitos de Veleia". Diputazioak enkargatutako lehen grafologia txostena martxokoa da, eta zera dio ondorioetan: "Debido a ello y para extremar la prudencia esta perito entiende que no puede concluir asegurando que la mano que ha realizado los grafitos de las "letrinas" haya realizado también parte o gran parte de la de los yacimientos, si bien insiste que muchas coincidencias tan peculiares así lo sugieren, pero lo que realmente puede afirmar es que es significativo y sorprendente el paralelismo, entendiendo que es excesivo para ser simplemente fruto del azar".

Esan beharrik ez, grafologoek ez dutela inoiz horrelako lanik egin eta ez dutela ideia zorririk erromatar grafitoez, orduko grafiaz eta gaiari loturiko ezertaz.

Diputazioak ez zuen etsi faltsutasunaren aldeko txosten argiak lortu arte, diru publikoz galanki ordainduak, jakina (gutxienez 3.000 euro kostatu ohi da txosten grafologiko arrunt bat). Badirudi beste bi txosten aurkeztu berri dituela, Correoren informaziotik ondoriozta daitekeenez. Oso ongi arrazoituak omen daude, ikusi bestela beste

baten pasarte hau: "las concordancias se establecen por la utilización de herramientas gráficas procedentes de una misma red neuronal y trasladadas al soporte a partir de una integración neuromuscular y de coordinación visomotora única, que no puede significar sino que ha intervenido un único motor". Harrapa zak/n!!!

Eliseo Gilek berehala erantzun zuen idatzi baten bidez. Hona hemen zatitxo bat: "Así me caigan 500 años y un día seguiré afirmando categóricamente que creo firmemente que los hallazgos son buenos, que son posibles en le cronología propuesta por nosotros y, desde luego, que yo no he realizado ninguno de ellos. Y ya no es sólo una cuestión de presunción de inocencia lo que se debate, es una cuestión de abuso de poder y juicio público en paralelo."

16. Benetakotasunaren aldeko hitzaldiak, ekimenak, argitalpenak eta txostenak 2009-10eko udazken-neguan

Hamar bat hitzaldi eman ziren gaiaz hainbat herritan: Iruña, Araia, Donostia, Aretxabaleta, Zarautz, Billabona, Usurbil, Elgeta, Durango, Gasteiz... entzule ugarirekin.

Prensa-artikuluak eta irrati-telebista elkarrizketak ere ez ziren gutxi izan. Benetakotasunaren aldeko beste hainbat artikulu agertu zen egunkari eta aldizkarietan, Dato Económico edo TU-Lankide-n, esaterako. Aipamen berezia merezi du Kike Fz de Pinedo filologo arabarraren "Iruña-Veleia, un año después" izenekoak, Herrian aldizkarian argitaratu zenak. Arabako herri-kontzejuen aldizkari hau 16.000 etxetara heltzen da.

Azaroaren 19an, aztarnategia itxitako urteurrenean, SOS-Iruña-Veleia Plataformak mahaia jarri zuen Gasteizko Andra Mari Zuriaren Plazan, eta manifestuaren aldeko sinadurak bildu eta informazio-orriak banatu zituen.

Juan Martin Elexpururen "Iruña-Veleiako euskarazko grafitoak" liburua aurkeztu zuen Arabera argitaletxeak Durangoko Azokan. Ia 200 ale saldu ziren. Plataformaren Agiriaren aldeko ia 500 sinadura bildu ziren Azokako atarian jarritako mahaian, eta milaka esku-orri banatu ziren. Ia 1.800 sinadura zeuden urte bukaerarako, arlo guztietako jendearenak. Batzuk aipatze arren: Txillardeggi filologoa, Vegas

Aramburu arkeologoa, Ruper Ordorika eta Mikel Urdangarin kanta-riak, Edorta Jimenez eta Joan Mari Irigoien idazleak, Txema Auzmendi kazetaria...

Urtarrilean entregatu zen 14. txostena epaitegian: Luis Silgo ibe-rista ezagunarena: "Observaciones sobre los recientes hallazgos epi-gráficos paleovascos de Iruña-Veleia". Jean-Baptiste Orpustan oho-rezko euskaltzain baxenafartarrak lagundu zion txostena egiten.

Txostenei dagokienez, argitu defentsak aurkeztu dituen 15 txos-tenen egileek ez dutela inolako konpentsazio ekonomikorik jaso be-ren langatik, eta Batzordeko txostengileek, berriz, 1.800 euro kobra-tu dutela bakoitzarengatik, bidaia, ostatu eta lan-jatorduez gain. (Ikus 3. Akta).

17. Analisi fisiko-kimikoen eskaria politikaren mundutik

Azaroko azken plenoan Iruña Okako Udalak aho batez eskatu zuen analisi berriak egitea. Aralar alderdi politikoak ere eskaera bera egin zuen prentsaurreko bidez garai berdinean. Alderdi honek Araba-ko aurrekontuetan analisiak egiteko 15.000 euro izendatzea eskatu zuen zuzenketa baten bidez, baina Batzar Nagusiek atzera bota zuten eskaera, EAJ, EA, PP eta PSEok aurka bozkatu baitzuten. Aralar eta EBk alde, eta ANV-EAE abstenitu egin zen.

18. AFA-EHU konbenioa edo dena delakoa auzitan

Otsailaren 3an agertu zen Lorena Lopez de Lacalle Diputatua AFA eta EHUren artean sinatutako Konbenioaz hitz egitera Batzar Nagusie-tako Kultura Batzordearen aurrean. Julio Nuñez arkeologoarekin bate-ra joan zen eta hau bihurtu zen batzarreko protagonista: ia ordubete eman zuen berak gidatutako Plan Zuzendaria esplikatzeko. Ordura arte aztarnategian egindako guztia gaizki egin zegoela azpimarratu zuen eta bera eta bere taldea Iruña-Veleia salbatzera zetozela. PSE eta Aralarreko bozeramaleek gogor kritikatu zuten Diputatuaren jarrera eta gogoratu zioten bileraren gaia ez zela Plan Zuzendaria azaltzea,

haren aurreko Konbenioa baizik, inork ez baitaki ezer hari buruz. Batzarraren bukaeran Kultura Departamenduko zuzendariak "argitu" zuen ez dela "Konbenioa sinatu", "Ikerketa Kontratua" baizik. Eta hori Lorena Lz de Lacallek denbora guztia konbenioa gora eta konbenioa behera jardun zuela. Hau idazten ari garen momentuan ez dakigu nori sinetsi eta zer pentsatu. Agerraldiaren audioa entzungai dago Interneten. Merez du benetan.

Diputatuak ezer esan ez arren, egun horietan alanbre-hesi bat eraiki zuten aztarnategiaren barruan, balio arkeologiko handiko inguruan. Plataformaren eta Lurmeneko kideen alarmak piztu zituen honen, uste izatekoa baita zoruak kalteak jasan dituela, zulo asko eta tamaina dezenteak egin baitira zutabeak ipintzeko. "Acerca de la valla construida en Iruña" artikulua idatzi zuen Idoia Filloyk.

Diputazioaren oskurantismoa salatu zuen Aralarrek prentsa-ohar bidez, eta konbenioa edo dena delakoa gerarazteko eskatu zuen, auzitegiak kereilei buruz erabakia hartu arte, behintzat.

Eliseo Gilek ere konbenioa indargabetzeko eskatu zuen epaitegian aurkeztutako errekurtsu baten bidez.

19. ETS eta Euskotren-en kereilak betiko artxibatuta!

Eliseo Gil eta Idoia Filloyren aurka Eusko Trenbide Sareak eta Euskotren-ek (enpresa bereko filialak) jarritako kereilak artxibatu zituzten betiko epaileek 2010eko urtarrilean eta otsailean. Beraz, hain ozen aldarrikatutako iruzur salaketa ezerezean geratu da. Epaileek ebatsi dute Lurmenek ez zuela aurkikuntzen ondoren aurretik baino diru-laguntza handiagoa jaso urteroko diru-laguntza gisa, eta beraz ez zuela egin inolako iruzurrik.

Diputazioaren kereilak jarraitzen du bakarrik indarrean. "Ondareri kalteak" egotzi nahi diete hiru pertsonari. Eta faltsifikazioa Eliseo Gili. Uste izatekoa da epailearen erabakia ez dela gehiegi luzatuko. Kereila artxibatzea edo hiru pertsona horiek prozesatzea erabaki dezake.

20. Roslyn M Frank-en kontratxosten grafologikoa, eta Diputazioaren kontraerasoa grafologoak eta prentsa lagun hartuta

Roslyn M Frank lowako Unibertsitateko Doktoreak 118 orrialdeko txosten sakona idatzi du, "Un informe sobre los peritajes grafológicos de Iruña-Veleia" izenburua duena. Diputazioaren grafologia-txostenak aztertuta gero, ondorio nagusia da asmo bakarrarekin abiatzen direla: grafitoak faltsuak direla demostratzea. Eta horretarako berdin zaie grafologiaren oinarri guztiak hankaz gora jartzea. Franken txostenak frogatzen du, besteak beste, esku bat baino gehiago jardun zela komuneko grafitoak egiten.

Azaroaren 21ean eman zuten Correok "notizia bonba", hau da, grafologoek frogatu dutela Eliseo Gil dela faltsutzailea. Notizia berdintsua zekarren urtarrilaren 30eko Berriak, nahiz eta xehetasun berriekin: euskarazko grafitoak sakon aztertuta gero, garbi ikusten omen da esku bakarrarenak direla. Gilek iritzi-artikulu baten bidez erantzun zien Berriari eta grafologoei. Berriak elkarriketa luzea eskaini zion handik denbora batera.

Otsailaren 24an, Franken txostena epaitegian entregatu zen ia egun berean, aterako zuten hirugarren aldiz kajoitik txosten "berria". Beste zenbat bider ikusi behar ote dugu jokaldi berdina? Correo-k oraingo honetan berriz ere, eta pieza bakar batean oinarrituta: 11429a kolaren gainean omen dago grafitatuta. Ondorioa argi dago: Eliseo Gil iruzurgileaz gain ergela da.

Berehala erantzun zuen Gilek Interneten. Un nuevo éxito cinematográfico izeneko artikulu ironiatsu baten bidez. Koenraad Van den Driessche geologoak ere pdf bat argitaratu zuen Interneten, "Las mentiras que ventila la prensa sobre la supuesta inscripción posterior al pegado de la pieza 11429", izenaz.

Bereizmen handiko argazkien bidez erakusten du gezurra dela kolaren gainetik grafitatuta dagoela pieza hori. Lurmenek bere egunean ateratako argazkietan garbi ikusten da.

Iruña-Veleiako auziaz zenbait gogoeta

Juan Martin ELEXPURU

Iruña-Veleiako euskarazko grafitoak (Arabera edit.) liburua argitaratu nuen 2009ko abenduan. Liburuan azken aldera ondorengo gogoetak agertzen dira. Norbaiti interesatuko zaizkiolakoan.

Gibel-solasa

Atentzioa ematen du filologoaren txostenetan, batez ere Lakarrarenean, erreferentzia arkeologikorik ezak: ostraka aurkitutako sektorea, leku edo barruti zehatza, proposatzen den datazioa, testuinguruaren tematika, etab. Bi pieza konparatzen direnean, adibidez, ez da kontuan hartzen elkarren ondoan agertu diren ala 500 metroko eta bi mendeko distantziara. Igartzen da dena faltsua izatearen ziurtasunik abiatzen direla eta ez dutela huskeriekin denborarik galdu nahi. Era berean, antz ematen da aditu bakoitzak bere espezialitateko piezak aztertu dituela soilik, eta "susmagarrietasan" zentratu direla, besteak alde batera utzita.

Ez du harridura txikiago sortzen jakiteak batzordeak iraun zuen ia urtebetean batzordekideak ez zirela behin ere hurbildu aztarnategira arkeologoekin, langile boluntarioekin, garbiketa-arduradunekin eta abar hitz egitera, edo eta ez zietela informaziorik eskatu piezak azken unean tratatu zituzten museoko errestituzio-zerbitzuko kideei.

Harridura handituz doa ondorioetan irakurtzen denean aski litza-tekeela pieza bakar baten faltsutasuna frogatzea (ez da gure kasua,

euren ustez denak direlako) denak faltsutzat jo behar izateko (Gorrochategui 30. o.). Aspaldi erantzun zion norbaitek galdetuz ea 50 euroko 100 diru-paperekin bankura bazoaz eta makinak bat apartatzen badizu faltsua delako, ea denak paperontzian bukatzen duten. Eta harridura goien gradura heltzen da Lakarrari irakurtzen diogunean (7. o.) aski dela diziplina bakar bateko adituek pieza baten faltsutasuna "frogatzea" beste diziplina batzuen benetakotasun abalak deuseztatuta gera daitezten. Beste berba batzuekin esanda, euskal filologoek, esate baterako, inskripzio baten faltsutasuna frogatuko balute, bost axola beste diziplinek esaten dutena. Ia batek ez daki zer pentsatu halako baieztapenen aurrean, batez ere dakigunean artikularen presentzia, hatxearen ustezko falta eta antzeko argudioak erabili direla faltsutasuna aldarrikatzeko. Batek baino gehiagok erantzun du hurrengoak gaiak eragin dituen eztabaidetan: "orduaz gertatzen da *Beba CocaCola* ipintzen duen pieza bat agertuko balitz?" Ba gertatzen da pieza hori faltsua dela, baina horretarako ez dela behar txosten filologikorik eta arkeologikorik. Baina kontua da Iruña-Veleian ez dela ez inskripzio hori, ez eta erromatarren garaian ezi-nezkoa zatekeen besterik agertu.

Nire ustez, historia, filologia edo epigrafia bezalako humanitatezientziek laguntza handia eskain diezaiokete arkeologiari gai askotan, baina ezin dira erabakigarriak izan, gauza oso nabarmenekin izan ezean. *Ordenagailu* edo *lehendakari* bezalako neologismoak agertu izan balira ez legoke zalantzarik, baina ez gaude kasu horretan, esan dugun bezala. Azken hitza arkeologiak du bere metodoekin, eta horien artean estratigrafia da nagusi, eta praxi arkeologiko egokia. Datazio-metodo fisiko-kimikoekin lagunduta nahi bada, karbono 14a, termoluminizentzia, patinen analisiak, eta abar. Eta zentzu honetan, Batzordeak kontsultatu duen nazioarteko aditu famatuenak, Perring doktoreak, esan du aztarnategian gauzatu den praktika arkeologikoa Europako estandarren oso gainetik egon dela.

Jo dezagun norbaitek irakurri duela liburu hau eta guztiz kontzientzitate geratu dela piezen benetakotasunaz. Baina bihar poliziak faltsutzailearen lantegia aurkitzen badu eta honek pieza guztien egilea dela deklaritzen, liburu hau eta hari beretik idatzitako milaka orrialdeak hutsaren hurrengo lirake. Beste hainbeste gertatuko litzateke beste aldeko txosten "demoledore" guztiekin etzidamu aztarnategian induskatuko balitz "argia eta takigrafoekin" (sinestezina

da nola ez duten dagoeneko egin) eta susmopean dauden piezen antzekoak agertuko balira ukitu gabeko geruzetan. Hasieran genion bezala, *“Contra facta non valent argumenta”*.

Testuinguru honetan, eta hanka sartzeko arriskua onartuta, nahaste-borraste honen jatorriari zein bilakaerari buruzko iritzia ematen ausartuko naiz. Baina aurrez garbi utzi nahi dut ez dudala zalantzan jartzen Gorrochategui eta Lakarra irakasleek gai filologikoez duten ezagutza sakona. Gainera pentsatzen dut konbentzimenduak eraginda jokatu dutela, pentsatzen zutelako testu horiek ezinezkoak zirela eurek antzinako euskarari buruz duten jakintzaren argira.

Hau esanda, euskarazko testuen aurkezpen egunaren inguruan kokatuko nuke korapiloaren jatorria, 2006ko ekainaren 15aren inguruan. Lakarrak bere txostenean dio urte horretako ekainaren 21ean aztarnategia bisitatu zuela talde baten barruan. Zera irakurtzen dugu: “Al llegar al final, y ante la cara de estupefacción de cierto colega, rogué a don Eliseo que volviera un momento a la pieza (a lo que accedió generosamente), y me confirmara la lectura¹ anteriormente citada, lo cual hizo también amablemente. Dadas las gracias, nos alejamos del lugar.” (4. o.). Horrela amaitzen du aurrerago: “Creo no exagerar diciendo que, al menos para mí, como filólogo vasco, Veleia –por lo que a la filología vasca se refiere– ya antes de finalizar junio de 2006 había dejado de ser un problema científico para convertirse en otro de muy diferente índole: policial y judicial, por un lado, historiográfico (...) por otro”. (4. o.).

Historia apur bat egin dezagun: ekainaren 15ean Gorrochateguik, Knörr eta Gilekin batera, euskarazko ostrakak aurkeztu zituen prentsa aurrean. Hona hemen haren hitzak orduko audio² batetik jasota: “Geure ata zutan, Geure ata zutan. Bien, me parece que recoge, a mí me parece, es una interpretación personal que habrá que ver, que recoge el saludo entre los cristianos, ‘Nuestro Padre -es decir Dios- en vosotros’, ‘esté en vosotros’, ‘sea con vosotros’. (...). Y nuestro objetivo principal era hoy precisamente asegurar a esa comunidad científica que es verdad, que no es un fraude, que han

[1] IAN/ TA EDAN/ DENOC, Lakarraren irakurketaren arabera, IAN/ TA/ EDAN/ DENOS, gure ustez (13367).

[2] Radio Euskadiren 2008-XI-20ko audioa, 2006ko ekainaren 15eko prentsaurrekoan esandakoak jasotzen dituen.

aparecido unas leyendas escritas en alfabeto latino sobre material cerámico básicamente, aunque también hay vidrio y hay huesos, con leyendas en vasco antiguo. A falta de una precisión en la cronología, esto siempre hay que tenerlo aquí en la cabeza, podemos fechar el material como en la antigüedad tardía. Es decir, vale decir en principio desde el tercero hasta el sexto.”

Baina hurrengo egunetan iritziz aldatu zuen, hil horren 19an gutuna entregatu baitzion Amelia Baldeon Arkeologia Museoko Zuzendariari bere zalantza sakonak jakinaraziz. Beraz, nahiz eta Lakarrak esan 21eko bisitan jabetu zela faltsutasunaz, pentsatzekoa da aurretik ezagutzen zituela testuak Gorrochategi lankideak erakutsita, eta honen iritzi-aldaketan zerikusi handia izan zutela Lakarraren usteek, bera baita euskara zaharrean aditua.

Gogoratu behar da aurkezpen eguna igaro arte Lurmenekoek laguntza eskaturiko adituetatik inork (Gorrochategui, Knörr, Santos Yanguas, etab.) ez zuela auzitan jarri piezen benetakotasuna, eta Gorrochategi berak ere, nahiz eta handik lau egunera gutun hori entregatu, beranduago ere ez zituela gauzak guztiz argi. Horrela bukatzen baitu Correori 2006ko azaroaren 19an eskainitako elkarrizketa: “Yo aún no estoy seguro de que eso sea auténtico. Pero, ojo, de la misma manera que reclamo que no se puede decir ahora que todo va a misa, por la recíproca no podemos decir que esto es falso. No creo que esto se vaya a dilatar, parece que de aquí al verano ya estará el informe definitivo.”

Beraz, irudipena dut aurkezpenaren hurrengo egunetan EHUn lankide diren Gorrochategi eta Lakarrak sakon azertu zutela gaia eta Lakarraren konbentzimendu goiztiarra gailendu zitzaieela Gorrochategiaren zalantzei.

2008ko urtarrilean Lorena Lopez de Lacalle Kultura Diputatu berriak 13 kidez osatutako Batzorde Zientifiko Laguntzaile bat osatzen du. Lakarra ere tartean da, lehenagotik arkeologoen aholkulari papera jokatzen zuten Gorrochategi eta Knörrekin batera. Batzordearen partaideen artean bederatzi EHUKo irakasleak dira, hiru AFAko funtzionarioak, eta Eliseo Gil.

Biziki interesgarria da batzordearen azkenurreko bilerako akta (2008-VI-26). Bertan irakur dezakegunez, Gorrochategi eta Laka-

rrak inskripzioak faltsuak direla esaten dute inolako zalantzarik gabe. Aktaren arabera, zera esan zuen Gorrochateguik: "no existe ningún atisbo de duda en considerar que los grafitos de carácter excepcional del Equipo de Iruña-Veleia (para los que el calificativo técnico de "ostraca" iría mejor) escritos en cualquiera de las lenguas (es decir, tanto en euskera como en latín) son falsos". Lakarrak gauza bera dio beste hitz batzuekin. Nolanahi ere, harrigarria da ikustea bilerako beste batzordekideetarik inork (Gil-ez gain, Nuñez eta Quiros arkeologoak, Madariaga kimikoa, Cipres epigrafista eta Legarda teknika nuklearretan aditua zeuden) ez zuela berba erdi esan ostraken benetakotasunaz edo faltsutasunaz.

Hala ere pentsatzekoa da garai horretarako balantza oso makurtuta egongo zela alde batera, eta arkeologoak, latinistak eta epigrafistak konbentzitu egin zirela Gorrochateguik eta Lakarrak erakusten zizkieten faltsutasun-froga "eztabaidaezinekin".

Santos Yanguas epigrafista eta 2008ko maiatzean zendutako Henrike Knörr gogoratu izan ziren domino-efektu horren eraginez eroritako azken fitxak, nahiz eta azkena neurri batean bakarrik. Ez da zaila imajinatzea nolako presioak izango zituen (akademikoak, noski) euskaltzain gasteiztarrek bere azken orduetan. 2008-VI-26ko bilaren aktan irakur daitekeenez, batzordekide batek esan zuen Knörr-ek igorritako mezu elektronikoko³ bat zuela, non garbi adierazten zuen testuak ezin zitezkeela Antzinatekoak izan. 2009ko martxoaren 6an Berria egunkariak mezu osoa argitaratu arte ez genuen jakin ahal izan Henrikek materialen data atzeratzea proposatu zuela, bere egunean

[3] Knörren mezutik pasarte hauek atera ditugu: *"Para decirlo claramente, desde el punto de vista de la historia de la lengua vasca, es totalmente imposible pensar que son del siglo III dC". (...) A la espera siempre de lo que dirán los científicos y los estratigrafistas, es preciso acudir a la historia. Y la historia nos dice que hubo un obispado en Alava, al menos desde mediados del siglo IX."* Honetatik ondorioztatu izan da Knörrek adierazi zuela VIII-IX mendekoak izango zirela, baina hori ere zalantzan jar daiteke bere mezuaren beste pasarte hau irakurrita: *"Cabe suponer cierta continuidad de Iruña-Veleia hasta esa época 'armentienne', con cierta comunidad de clérigos, quizá acompañados de milites, lo que explicaría que Iruña no aparezca citado en el cartulario de San Millán. Ciertamente el establecimiento de la Orden militar de San Juan es posterior. Y esa continuidad explicaría asimismo las palabras vascas con su aspecto "moderno", tales como las que hemos citado y çordunial, que sin duda alguna es 'debitoribus', tal como propuse en nuestra reunión de trabajo."* Beraz, III. mendea baino berandukoagoak bai, baina ematen du irekita uzten duela kronologia.

mundu guztiak ulertu zuenean Knörrek modernoak zirela esan zuela, faltsuak, azken batean.

2008ko azaroaren 19a helduko zen, eta harekin batera batzordekide inportanteenen txosten "birrintzaileak". Eta ondoren Arabako Foru Aldundiak Lurmen SL enpresari indusketa-baimena kentzea, eta berehalako kereila zaparrada, gaurko egoerara ekarri gaituena.

Eta bukatzen joateko, esango nuke inskripzioetan agertzen den zenbait hizkuntza-elementu euskal filologoen⁴ berreraikitze hipotesikin bat ez etortzea izan zela gatatzaren metxa piztu zuena. Artikuluaren presentzia, adibidez, teoria oso errotua zapuztera zetorren eta hobe epigrafeak faltsuak izatea.

Eta honi zenbaiten apaltasun falta (berba leunenak erabilita) batuko zitzaion, aitortu nahi ez izana gaiaz jakin daitekeen guztia jakin arren, gauza gutxi dakigula hain garai urrunean Iruña-Veleia tankerako hiri batean egiten zen hizketaz edo idazketa informalaz.

"Filologiaren armak"⁵ oso lagungarriak izan daitezke honelako kasu batean, baina min handia egin dezakete behar bezala erabiltzen ez badira.

Eta behin honaino helduta, ezin diot lan hau Koldo Mitxelenaren zita profetiko batez bukatzeko tentaldiari eutsi, non dirudien arriskua jakinarazten ari zaiela bere dizipulu kutunenei.

"Además del valor mayor que hay que atribuir a los hechos probados contrapuestos a las hipótesis reconstructivas, hay que tener presente la riqueza inagotable de lo histórico, reflejo de la multiforme realidad, que no tiene comparación con los esquemas brutalmente simplificados de la reconstrucción.

Toda reconstrucción, aunque trata de recobrar, –y lo consigue al menos en los casos más favorables– aspectos de una realidad desaparecida, posee siempre características que nacen y se dedu-

[4] Joseba Lakarrak lan asko egin du azken urteetan protoeuskara berreraikitzen.

[5] "Las Armas de la Filosofía", Joaquín Gorrochateguik EHUko Gasteizko Fakultatean 2007ko urriaren 12an eman zuen hitzaldiaren titulua. Txosten definitiboari erantsi zion testu honek Filologiaren eginkizunaz hausnartzen du eta garbi ematen dira aditzera geroago ezagutuko ziren ondorioak.

cen del método del que nos hemos valido para llegar a ella. Y, como éste contiene –implícito o explícito– un postulado de simplicidad, los resultados saldrán deformados a consecuencia de la torsión esquematizadora a la que se han visto sometidos los datos: entre dos estados de lengua, más antiguo y más reciente, la reconstrucción busca siempre, por definición, el camino más corto posible, sin tener en cuenta las vueltas y revueltas del camino real que no está en su mano restaurar. Sería pues insensato que, si nos es dado seguir ese camino en todo o en parte de su vacilante recorrido, gracias a los datos históricos, nos empeñáramos en marchar a lo largo de la línea trazada con regla y tiralíneas en los mapas de la reconstrucción.”⁶

[6] Luis Michelena, 1964, *Sobre el pasado de la lengua vasca*, Edit. Auñamendi. [Birarg., 1988, SHLV, 24. o., Joseba Lakarraren edizioa]

Ostrakak eta ostrukak

Juan Martin ELEXPURU

Gaztetan, Erroman ikasle nintzelarik, egunero pasatzen ginen Campo dei Fioritik unibertsitatera bidean. Plaza erdian dagoen Giordano Brunoren irudia ikustean, "hementxe erre zuten, Lurra ez zela unibertsoaren erdigunea esateagatik", azaltzen zigun taldeko zaharrenak. Aspalditxoan, Gasteizko Andra Mari Zuriaren Plaza zeharkatzen dudalarik, begitanzinoa egiten zait: Eliseo Gilen estatua ikusten dut orain gerra-monumentua dagoen lekuan.

Grezia zaharrean agintariek pertsona bat begitan hartzen zute-nean, batzarra deitu eta ostraka (zeramika zatia) batean idatziz erabakitzen zuten pertsona hori ostrazismora bidali ala ez, erbestera, alegia. Hortik izena. Hemen ere, agintariak bildu eta gizon jakintsuei entzunda gero, foru-dekretua idatzi, aztarnategitik kanporatu eta epaileetara bidali zituzten Eliseo Gil eta Idoia Filloy. Epaileek oraindik ezer esan ez duten arren, urtebete daramate pikotan lotuta, hedabideen listukadak eta aurretik pasatzen direnen isekak jasanez.

Ezinezkoa da lerro gutxitan gertatutakoa laburtzea. Gaiari sakondu nahi duenak badu nora jo. Egunkarietan berriki agertu diren lau argazki komentatzera mugatuko naiz. 1) 2009ko urriak 7, herri-plataforma bat manifestua plazaratzen. Eskakizun nagusiak: grafitoen analisi eta ikerketa zientifiko berriak egitea, eta parteekin zerikusirik ez duten arkeologo entzutetsuek indusketa kontrolatuak burutzea. 2) Urriak 30, Eliseo Gil eta Idoia Filloy prentsaren aurrean, lehenbizikoz ia urtebetean, beren aldeko 13 txosten aurkezten. Harris arkeologo estatubatuarrena, Ulrike Fritz egiptologo alemaniarrena, R. Colmenero epigrafista galiziarrena, Hector Iglesias filologo lapurtarrena, tartean. Ia 1.300 orrialde. Inork ez du euro bat ez eskatu eta ez

kobratu lanagatik. 3) Azaroak 5, Bibat Museoan Kultura Diputatua eta EHUKo Erretoreordea Iruña-Veleiako hurrengo hamar urterako "Plan Zuzendaria" sinatzen. 100.000 euro jartzen dira bi hilabetean plana idazteko. EHUri ematen zaio aztarnategiaren kudeaketa eta faltsutasunaren aldeko txostengile bat izendatzen da zuzendari. "Erreleboa" gauzatu da. 4) Azaroak 21, Correo egunkariaren lehen orriko titularra: "Grafólogos apuntan a Eliseo Gil como el autor de las falsificaciones". Barruan bi orrialde ostraka "faltsuen" argazkiekin eta Eliseori buruzko komentario gozoekin. Txostena ezagutzen dugunok ez dakigu negar ala barre egin.

Auzia lehertu zenetik urtebete luze igaro denean, harrigarria da goitik datozen bertsioak sinesten oso zalea ez den gizarte honen isiltasuna, eta batez ere "euskaldugoa" deituriko sektorearena. Inork ez daki ezer, ezta filologorik filologoena ere, inor ez da espezialista euskara zaharrean, iritzia emateko edo gutxienez zalantza astintzeko protoeuskaran katedratikoa izan behar balitz bezala.

Nolanahi ere, gauza buelta hartzen ari dela dirudi, eta ez harritu hemendik denbora batera Iruña-Veleia toponimoa "esaten nuen nik" esaldiarekin oso lotuta agertzen bada. "Zenbat aldiz esan nizun nik, e, Joxepa?"

Artikulu hau 2009ko abenduan idatzi eta Erlea aldizkariaren 2. alean argitaratu zen 2010eko udaberrian. Hala ere ez da oraindik "pasatu" (2010eko ekainaren 20a). Honako hauek baitira harrezkeroko nobedade bakarrak: 1) Arkeologoek aurkako hiru kereiletatik bi arxivatu ditu epaileak. Hirugarrenaz ez du oraindik ezer esan. 2) 16 dira dagoeneko Lurmen-en aldeko txostenak. 3) Uztailean irekiko da aztarnategia, Julio Nuñezen zuzendaritzapean. Indusketekin ere edozein momentutan has daitezke.

Informazio gehiago: www.sos-irunaveleia.org

Agur eta ohore Jose Maria Aycart jauna¹

Jose Mari URKIA

“Buru-belarri lanean ziharduela hil da”. Honela labur daiteke haren azken urteetako lan ardura. 83 urteen nekerik gabe, bete-betean ziharduen lanean, asmo berriak eragiten, bizitza osoko lan-ardatz izandako abokatu lanean. San Isidro bezpera zen, eta Madrilera-ko asmotan zebilen familiako ospakizun bat zela-eta; tamalez, bat-batean garuneko odol isuri batek ebaki zuen haren bizitza, estrategia baten moduan, agian berak nahi bezala, laburra izan da haren amaiera bere emazte Pilar Barbarekin, duela bost urte hilarekin, besarkandan lotzeko.

Zer esan guk, hemen geratu garen umezurtzok, zeinek arindu lagun on baten galera, aita, aitona, letratua, urte asko eta askotan Adiskideen Elkarteko sostengu eta giltzarria izan dena.

Hiru Alor, edo nahi bada, hiru zutabe izan dira Aycarten bizitzaren ardatzak, eta hirurak kristau bihotz batean oinarrituak: familia, zuzenbidea – haren zeregina– eta Euskalerrriaren Adiskideen Elkartea.

Aycartentzak oinarrizkoa zen familia, horren adibide garbiena berak sortutako familia ugaria eta jatorra. “Aita Jaun” baten modura, haren zeregina bereganatuz, zentzurik zabalenean denak babestu zituen, kontseiluak ematen zizkien, esperientziaren taialatik begiratzen zien jadanik bizitza honen berri dakienaren modura, zuhurtziaz eta neurriz, legelari on batek egiten duen moduan. Buruan dut oraindik berak esana, nolatan iluntzero deitzen zien seme-alaba guztiei haien artean gorabehera berririk ba ote zen galdezka. Bilobek ere ez dituzte ahaztu aiton-amonekin egin ohi zituzten ibilaldiak, biak bizirik

[1] *La música en la RSBAP* liburuaren hitzaurrea.

zeudenean, eta gero, aitonarekin bakarrik egiten zituztenak alabaren bat tartean lagun, artea ikustera, Herria ezagutzera, monumentuak, kultura, eta ondoren, pilatutako argazkien azalpena, agian, behin edo beste, sariren bat eskuan. Kultura nahi zien bihotzean itsatsi, berak estimu handian zuen kultura, eta belaunaldi berriak hezten dituen kultura bera. Familia hori, tamalez, umezurtz geratu da, baina beti mantenduko du sendo haren oroitzapena eta emandako etsenplua.

Aycarten bizitzako berezitasunik nagusiena abokatutza izan da. Zuzenbidean lizentzuatua Salamankan, 1953an, segidan kolegiatua Donostian, Iruñean, Burgosen eta Bizkaian, mende erdi bat eta gehiago iragan zuen bere despatxuaz gain, hainbat enpresen ahlkularitzan eta Kolegio profesionaletan, bizitzako ardatz bihurtu zen zuzendaritza eta Justiziaren administraritza. Gorabehera handiko lanbide zail honen baitan, eredutzat har dezakegu haren jokamoldea lankideen eta bezeroen alde zuen zorrotzasunagatik, beti zuzenbide on batek eskatzen duen itzalandiz egina. Funtsean, haren kontzientziak ezin zuen helburu on baten bila ibili arren, tarteko edozer ekintza onartu, tarteko horiek baitira helbura on egiten dutenak.

Gauza jakina da bere esku hartutako kasu bakoitzean jartzen zuen ardura eta prestaketa. Metodikoa, bezeroarekiko errespetuz bete, bisitaldiak patxada handienaz hartzen zituen despatxuan, eta elkarrizka amaitu ondoren, "memorandum" gisako bat igortzen zion bezeroari oinarrizko puntuak garbi jarriaz, eta judizio prozesuaren konplexutasuna arintze aldera, hasieratik beretik garbi gera zitezen eskuan hartutako auziaren alderdi sendo eta ahulak, jukutriarik gabe.

Zuzenbidea zuen bere pasioa, eta alor honen baitan, Gipuzkoako Foru Zuzenbide Zibila; horren ondorioz aztergai izan zuen "Gipuzkoa eta Arabako Partzuergo Orokorra", Elkartean 1970.ean sartzerakoan irakurri zuen. Alvaro Navajas Laporte-ren lagunmina, tamalez gazterik hila, honen bitartez barneratu zen "Ohiturazko Zuzenbidea Gipuzkoan" arloan, baina Aicartek ez zuen atsedeenik hartu harik eta iragan udazkenean Navajas-i omenaldi merezia egin zitzaion arte, eta horrez gain, Euskal Zuzenbidearen Akademiako Gipuzkoar Delegaritzak sortu zen arte, Adrian Zelaiak sortua eta buru zuena. Ondo dakit, hala ere, zenbat ahalegin egin zituen bere lagun onak, Javier Lasagabaster, Luis Elizegi eta Juan Jose Alvarez Rubio zirikatzen eta erakartzen, Delegaritzako zereginetan eta lanetan murgildu zitezen. Dudarik

gabe, Aycarten aldeko omenaldirik onena Zuzenbideko Deleagaritza hori martxan jartzea izango da.

Aycarten hirugarren zutabea, haren kulturarako grina handia da. Berak eragindako kultura zereginak eta parte hartutakoak, zerrrenda luzeegia osa dezake eta jaso dituen baino oniritzi eta txalo gehiago merezi du. "Teatro On Gela" taldeko zuzendari izan zen José Mª Ferrerrekin batera, Kultura Zirkulu eta Ateneo Gipuzkoar-eko zuzendaria, 1950ean, han ezagutu zuen, zorionez, bere emazte izango zen Pilar Barba.

Donostiako Antzerrki Klub-aren sorreran hartu zuen parte. Zine arloan Donostiako Zine Kluba (1950-1961) sortu zuen, eta Donostiako Nazioarteko Zinemaldiko partaide eta zuzendaritzako kide izan zen (1958-1964)

Aipagarria izan zen bere Komisario lana Donostiako Mendeurreneko Ospakizunetan (1813-1863-1963)

Ezin ahaztuta utzi haren Donosti-Ereski Koruko Lehendakaritza lana (1987-1998), Zaldueendoko (Araba) Kultur Elkartearen fundazioa eta bere kolaborazio baliagarriak Gipuzkoako Belenisten Elkartearen eta bere liburu zoragarriak: *Belengo Bidea-Donejakue bidea (1993)* eta *Gabonetako Berri Ona, 2008an*.

Baina, bere bizitzako zereginik nagusia Euskalerrriaren Adiskideen Elkarteari eskaini ziona izan da, han aritu zen buru-belarri harik eta heriotzak bere ahaleginik onenak eten dituen arte.

Ezin liteke Elkartearen 4. edo 5. garaialdia ulertu Aycart gabe. 1964. urtean Alvaro del Valleren deiari erantzunez hasi eta 2010. urtera arte, bere bizitzako lan nagusia hari eskaini zion. Peñafloredak Adiskideen Elkartearen sortu zuen garaian Narros Elkarte biziarteko idazkariaren modura, izan da Aycart 1970. urtetik 1996ra arte, Zuzendari 1989-1991 eta 1995-1997 biurtekoetan. Hari esker sendotu eta mamitu zen Elkarte urte horietan, hari zor zaio 1990. urteko Estatutuen gaurkotzea eta gerora egindako berregitura, 1993. urtean Mexikoko Deleagaritzaren sorrera, Elkartearen Historia Mintegiak, Telletxearekin batera, honako liburua: Euskalerrriaren Ekonomia Elkartearen eta haren bigarren aroa, 1899-1944. Laburki, garai bateko eragile izan da, haren berrikuntzaren bultzatzaile, eta areago oraindik, pozez

gainezka zegoen lerro hau idazten dituenak 2010-13 hirurtekoa bere gain hartu zuela jakin zuenean.

Azken isilpeko kontua esan beharrean nago, hain zuzen ilusioz eta maitasunez prestatzen ari baininen datorren uztaren 16rako Hamabostaldi Musikaleko zuzendari ohiaren, Jose Antonio Etxenike jaunaren sarrera gure elkartearen. Ilusioz betetzen zuen, eta horretarako idatzi zuen, bere azken lana, Elkarteak XX. Mende haseran eskainitako ekarpen musikalaren historia.

Adiskideen Elkarteak merezitako Omenaldirik hunkigarriena eskaini nahi dio Karmengo Amaren egunean, uztaren 16an, Goian Bego On Jose Mª Aycart.

Jose Garmendia Arruabarrena, RSBAP/EAEko Adiskidea

Jose Mari URKIA ETXABE

Jose Garmendia, Euskalerrriaren Adiskideen Elkarteko partaidea izan zen. Partaide zintzoa. Badira bost urte, Donostia Egunaren bezperan, 2005ean zendu zela. Adiskideen Elkarteak argitaratzen duen Boletinaren kolaboratzaile zintzoa eta ugaria izan zen. Horren kariaz, Rufino Iraolak, azken agurreko lantxoia idatz zuen, eta gaur egun Boletinaren zuzendari den Rosa Aierbek ere lan bat eskaini zion. Benetan, gizon zintzoa eta langilea izan zen Jose Garmendia.

Rufinok, lan nekrologikoan esaten digu, tamalez, bere herriak, Zaldibiak ez ziola bere gaian estimu handirik agertu. Nik, uste dut estimu falta hori ez dela bere jaioterrian bakarrik izan, Euskal Herriak ere ez duela haren izena oso gogoan izan. Tamalgarria, zeren, azken finean bera izan baitzen bere herritar Juan Inazio Iztuetaren izena eta ospea zabaldu zuena.

Lehen egin ez zena, orain egin nahi du Zaldibiko herriak. Beraz, Udaletxearen jarrera ontzat eman beharrekoa da guztiz.

Nire asmoa, Garmendia Arruabarrenak Euskalerrriaren Adiskideen Elkartearekin izandako harreman estua goratzea da. Lehenengo eta behin bururatzen zaidana zera da, Garmendiak Telletxea Idigorasekin izan zuen adiskidantza estua. Biek ildo bereko aztertzaileak ziren, biak izan dira gure herri honen gertakari zahar, handi eta txikien biltzaileak eta ikertzaileak. Larramendi ezagutzera eman zigun Telletxeak, eta Garmendiak, ostera, Juan Inazio Iztueta jarri digu begien aurrean. Adibide bat besterik ez da, gure herri honen ñabardura asko eta, handi edo txiki, izan baitira bi hauen azterketako gaiak. Oraindik ere begien aurrean ikusten dut Telletxea Idigoras, Garmendiaren lanak

jasotzen, begiratzen eta boletinerako sailkatzen. Garmendia, datuz betetako buru azkarra zen, beti prest bere aportazioa eskaintzeko. Idigorasek, Boletinaren zuzendari zenez, eta noizbehinka artikulua eskasia izaten zuenean, bazekien norengana jo boletina ederrago eta beteago ager zedin. Beraz, Garmendiak gure Boletinarekin izan duen harremana estua izan da guztiz, eskertzekoa benetan. 1945. urtean jaiotako boletin hau, haren lanez gainezka dago, datuak, gertakariak, Artxiboetatik ateratakoak, albisteak inork ezagutzen ez zituenak, dena herri honen amorez egina.

Nik neuk oso gogoan ditud hark Santa Maria, Donostiako elizan emandako mezak, eta gure elkarteak 2002. urtean Hondarribian egindako Biltzarrean izandako presentzia.

Garmendia Arruabarrenak Boletinean idatzitako lanak ugariak dira guztiz, gai guztizkoak eta kalitate handikoak. Batzuk testu luzeak, besteak laburrak "Hasi-masiak" arloan idatziak, Idigorasen hain maite zuen multzoan. Bere aportazioak 1973. urtean hasi ziren eta, etengabe iraun zuten 2004. urtera arte, hau da, hil baino urtebete lehenagora arte.

Hori guztia baieztatzeko, ondo deritzot haren testuen azalpena egiteari. Artikuluak gaztelaniaz idatziak direnez, guk haren izenak bere horretan jarri ditugu: Horra:

1973. urtea: Un suceso en 1872 en Segura. Cargas y emolumentos del sacristán de Mutiloa. Aita Eusebio Lardizabal. Noticias sobre Juan Pérez de Irazabal. Una curiosa carta.

1974. urtea: Alegría de Oria en una monografía de fines del siglo XVIII. Noticias de Iztueta en los Registros de las Juntas Generales de Gipuzkoa. Apellidos vascos en una guía. Índice de la producción literaria crítico-musical de don Norberto Almandoz.

1975. urtea: Librería de Irisarri. Libros de hidalguía vasca en el Archivo Municipal de Cádiz.

1976. urtea: Cargadores Vascos a Indias en Sevilla. Documentos relacionados con Juan Ignacio Iztueta y sus familiares

1977. urtea: Relación de los curas de Gipuzkoa. Un trabajo inédito de Juan Ignacio Iztueta. Nómina de "indianos" en el Archivo Municipal de Villafranca de Ordizia. Títulos y cargos de vascos en

Cádiz. Una dedicatoria inédita de "Guipuzcoa-co dantza..." Mandato sobre predicación en lengua vasca. En torno a las letras del libro de las melodías de las danzas.

1978. urtea: La Cofradía del Santísimo Cristo de la Humildad y Paciencia de los vascos en Cádiz en el siglo XVII. Similar trabajo pero desde 1700 en adelante.

1979. urtea: La Cofradía del Santísimo Cristo..., Índice de algunos cofrades. Antonio de Gaztañeta Yturribalzaga, capitán y piloto mayor de la Real Armada del Mar Océano. Los Ibarburu y Galdona de Motrico. Dos hijos ilustres de Bergara. El caballero Domingo de Urbizu. Precisiones en torno al prendimiento de Maragato por fray Pedro de Zaldibia. Documentos inéditos de la Congregación de los Vizcaínos en Sevilla, 1540 I. Apuntes históricos sobre el cultivo del vascuence. Exportación y exportadores vascos a las Indias.

1980. urtea: Documentos inéditos de la Congregación de los Vizcaínos en Sevilla, 1540. II. El azcoitiano Juan López de Recalde. Pedro Angel de Albisu, un arquitecto desconocido. Noticias desconocidas sobre Francisco Ignacio de Lardizabal. Vascos en Lebrija. Los vascos en algunas guías de Cádiz.

1981. urtea: Fundaciones pías en la capilla de la Congregación de los Vizcaínos en Sevilla III. Iztueta, credibilidad de su Gipuzkoa-ko dantzak y su influencia en el folklore de su tiempo. La Congregación de los Vizcaínos en Sevilla y la RSB de los Amigos del País. Presencia vasca en Sevilla durante el siglo XVIII. Addenda a la nota sobre López de Recalde. Elogio de las Provincias.

1982. urtea: Documentos de la Congregación de los Vizcaínos en Sevilla (1788-1811). En el centenario de José Antonio Olano, sucesor de Iztueta.

1983. urtea: Catálogo de los vascos en el Archivo General de Indias. I. La correspondencia epistolar del barítono Sarobe a D. Norberto Almandoz. Algunas fundaciones de vascos en el Archivo de Indias. Vascos en la Catedral de Sevilla. Catálogo de vascos en el Archivo General de Indias II. En el IV centenario del nacimiento del nacimiento del escultor Juan de Mesa (El Cristo de la agonía, su obra maestra, fue encargo y donación a Vergara del contador de su Majestad Juan Pérez de Irazabal).

1984. urtea: Catálogo de los vascos en el Archivo General de Indias. III-IV. Historia abreviada de los primeros veinte años de la Real Compañía Guipuzcoana de Caracas. La Congregación de los Vizcaínos en Sevilla y fiestas en honor de dos santos gipuzkoanos. Catálogo de los vascos en el Archivo General de Indias. Extraído de los índices alfabéticos de la Contaduría General del Consejo de Indias V-VI. Una fuente inadvertida en las obras de Iztueta. Informaciones genealógicas vascas y tomas de hábito en Cádiz. Vascos en la Cofradía de la Vera-Cruz en Sevilla.

1985. urtea: Sobre la Compañía Guipuzcoana de Caracas.I-II. Secretarios vascos. El incendio de Motrico y algunas cartas. Más documentación sobre la Capilla de Vizcaínos de Sevilla Algunas noticias sobre la presencia vasca en Cádiz, en 1809. Una pretensión vasca rechazada.. Impugnación de la R.C. Guipuzcoana de Caracas contra el Consulado de Cádiz. Unos cuadernos de la Real C. Guipuzcoana de Caracas. La compañía de comercio de Francisco Ignacio de Iraeta.(1767-1797).

1986. urtea: La familia de los Ibarburu y los Galdona. Juan Sebastián de Elcano en Sevilla, su testamento. Un documento inédito de Fary Juan de Zumárraga.Tomás de Larraspuru. Francisco de Gurmendi, traductor del árabe. Los mayorazgos de Gaspar Martínez de Loyola. Los dineros de Juan de Munibe y Arbieto. Juan Agustín de Ituren, vecino de Cádiz y residente en Cartagena de Indias. Unas cartas enigmáticas del arquitecto Pedro Angel de Albisu, de Zumárraga. El caballero Antonio de Arrúe, de Segura. Documentos relacionados con el convento de las Franciscanas Concepcionistas de Segura en el Archivo de Indias.Los Vergara y los Borda, navarros. Monasterio de Santa Ana de la villa de Placencia. Una provisión a los conductores de plata y regalos a la Provincia de Gipuzkoa y Señorío de Vizcaya. Algunas noticias sobre el retablo de la iglesia parroquial de Elorrio. Una notificación de Vizacya sobre extracción de hierro. La correspondencia epistolar a Adrián de Elosu. Sobre géneros y mercancías de algunos vascos. Comerciantes vascos en la segunda mitad del siglo XVIII en Cádiz. El testamento de Ignacio de Aguirre Sarasua. Una real orden de 1787 y el dictamen de algunos comerciantes vascos en Cádiz. Unos vascos presos en Inglaterra. Manuel Joseph de Borda. La correspondencia epistolar de los Larrarte. Encargo de unos galeones.

1987. urtea: Dueños de navíos y pilotos vascos en la carrera de Indias. Palabras de D. J.G. en la presentación de su libro "Vascos en Cádiz" siglos XVII-XVIII.

Noticias del País Vasco en las cartas del Obispo Juan de Zumárraga. Martín de Elizacochea ¿ un obispo gipuzkoano?. Proprietarios vascos de navíos en Cádiz y el Atlántico., 1717-1778. Joseph Melgar, buscador de perlas.

1988. urtea: Encargo de armas a las Reales Fábricas de Placencia, el año 1687.Un documento inédito de Joseph de Iturriaga. Relación de servicios del Mariscal de Campo, don Gabriel de Zuloaga., Gobernador de Venezuela (1737-1747). Un relato de viaje a las Indias. Los Martínez de Murguía, comerciantes con las Indias. Addenda a la relación de servicios del Mariscal de Campo, Gabriel de Zuloaga. El convento de San Francisco, casa grande Sevilla.

1989. urtea: Cartas de Mª Eusebia de Eliza a Veracruz. Quienes eran tenidos por vascos en el siglo XVIII. Los Pujana y el grupo de danzas "Goizaldi" (III). Cartas de Eibar en Sevilla. Merced a la viuda de Tomás de Larraspu. Algunos documentos en relación con el País Vasco. Los vascos, ¿un grupo étnico menos asimilado? El testamento de la viuda de Domingo de Urbizu. Manuel de Casadevante, gobernador y almirante. Sevilla en las Memorias de Garibay.

Pruebas de sangre de vascos en el Archivo de la Catedral de Sevilla. Encomio de los ingenios sevillanos. Un documento curioso.

1990. urtea: Algo más sobre Adrián de Elossu. Escritura de donación de una capilla y enterramiento en favor de la Cofradía de la Humildad y Paciencia de la ciudad de Cádiz. Los Gurruchagas, pasajeros a Indias. Andrés de Iraola. Francisco de Olazabal y Olaizola, canónigo de Sevilla. Los Iztueta, de Lazcano, en América. La imagen de plata de san Ignacio de Loyola en Cádiz.

1991. urtea: Sobre una pretensión de los alaveses en su comercio con las Indias. En el V centenario del nacimiento de S. Ignacio de Loyola. Manuel de Iriarte, de Vera de Bidasoa.

1993. urtea: Los Hermanos Curucelaegui de Elgoibar.

1998. urtea: Cristobal de Rojas y Sandoval. Ur arzobispo ilustre

de Fuenterrabía. Donativos de los vascos en Cádiz en 1809. Pretensión de los alaveses de Cádiz en su comercio de Indias.

1999.urtea: Unos borradores de cartas sobre la Guerra de la Convención y el País Vasco. Vascos en Sevilla. Irún y Fuenterrabía en la RSBAP. Testamentos en Cádiz de comerciantes de Fuenterrabía. Emigrantes de Zumárraga en el siglo XIX. Zaldibia en el Diccionario de Pascual Madoz. Atención espiritual a los de la RCG de Caracas. Cádiz.

2000. urtea: Juan Bautista de Zuloaga. Zaldibia a mediados del siglo XVII. Curiosidades de Zaldibia a fines del siglo XVIII. Un capitán de mar y guerra José de Leiza y Latixera. Un regalo de Gipuzkoa en Sevilla. Hospital para Bascongadados heridos en la guerra de Africa, 1860. Carlos VII en Loyola, 8 setiembre de 1873. Mujeres e hijos de Iztueta. Una carta inédita del año 1587 de Juan de Idiáquez. La sonada quiebra de YurretaUría en Sevilla. Más sobre el Caballero Domingo de Urbizu.

2001.urtea: El folklorista Iztueta, maestro de niños. Informe para pasar a las Indias, del año 1616. Martí y Miguel de Gurruchaga. Carlos de Ondona y Arana, un comerciante de puebla de Arganzón del siglo XVII.

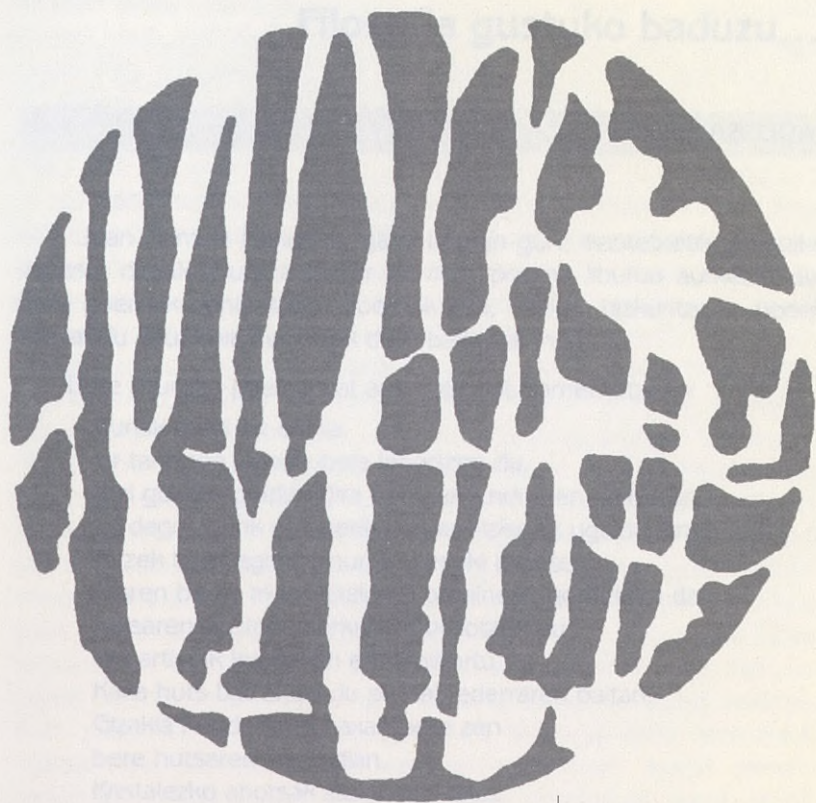
2002. urtea: Noticias de la ermita de Santa Lucía de Ezquioga. Gabriel de Curucealegui.

2003.urtea: Ediciones y publicaciones sobre Iztueta. Difusión del libro de las danzas. Garibay y su soñado Vía Crucis. Algunos vascos en Sevilla en el siglo XVI.

2004. urtea: Noticias de Cestona.

Zer esan dezakegu ilara hau ikusi ondoren? Harridura azaldu, besterik ez. Euskalerrriaren Adiskideen Elkarteak, beraz, bere eskerro-na azaldu eta omenaldia eskaini nahi dio, eta bere lana gero eta hobeto ezagutua izan dadin alageginean jarraituko du.

José María Urkia Etxabe
RSBAP/EAEko Zuzendaria

Kritikak eta erreseinak

Filosofia gustuko baduzu...

Julen AZPEITIA

Juan Ramon Makusok, garai batean gure ikastetxetik pasatako irakasle denak, *Huntza Hezur Berritan* poema liburua aurkeztu du. Bere poemak pentsatzeko poemak dira; estiloa, hizkuntza,... horiek ere landu ditu, baina edukiek dute batik bat indarra.

Bere liburuko poema bat aukeratu dut komentatzeko:

Euriak busti du arima.

Ur tantaren jarioak ibaia lehortzen du.

Ibai guztiak gelditu dira pentsamenduaren geltokian.

Ez dago astirik ez unerik. Bakar hizketak ugaldtu dira.

Hitzek talka eginez murruiak eraiki dituzte.

Niaren beste alde itzalaren orbainean gordetzen da.

Artearen hostoak sorkuntza txalotzen du

eta artistak kuboaren ertza bihurtu du.

Kaxa huts bat eraiki du poetak ederraren baitan.

Gizakia Pandoraren kaxan bete zen

bere hutsaren ihesaldian.

Kristalezko ahotsak idatzi nahi ditut.

Poema honen hasierak egundoko indarra du: "Euriak busti du arima". Arimak entidaderik al du? Bustigarria da bolumen edo gorputz bat bezala? Gorputzik du, bolumenik? Zer da, ezereza eta materiaren arteko zerbait? "Ur tantaren jarioak ibaia lehortzen du" Jarioa, ur jarioa, ibaia, mugimendua duten hitz hauek kontzeptualki (bustia/lehorraz gain) antitesia sortzen dute ibaia lehortua egoteak daukan gelditasunarekin, jarioa gelditasunarekin, pentsa ezazue nerbio sinapsietan. "Ibai guztiak geratu dira..." Ibaia lehortuta badago, ez du mugimendurik, orduan, nola geldituko da? Estatika/Dinamika; Par-

menide vs Heraklito; berriro mugimendurik gabeko mugimendua: "...pentsamenduaren geltokian". Esaldi honetan pentsamenduak, tren batek bezala (dinamika) geltokia (estatika) du eta arima busitzen duen euriak, tantek, bertan dute konbergentzia, zerebroan. "Ez dago astirik, ez unerik" edo, denbora geratu egin da. "Bakar hizketak ugaldtu egin dira". Bakar hizketa, ordea, unea eskatzen duen ekintza da, ekintzak, ordea, une ezaren eta pentsamenduaren geltokiaren gelditasunarekin antitesia sortzen du. "Hitzek talka eginez...", elektroiek ere talka egiten dute, energia, argia sortuz, zorizkoa den ekintza batean, "...murruek eraiki dituzte". Murruek ez dira baina zoriz egin daitezkeen eraikuntzak, eraiki diren momentutik, eta ez "sortu". Bestetik, denbora geratzea, *bakar* hizketak, eta murrua, isolamendua baino, muga edo eremua markatzen duten hitzak dira. Eremu hau *Nia* da, eta, momentuz irakurritakoagatik, kontrastez egina dago: "Niaren beste aldea..." Kasik esan daiteke *Nia* dela orain arte deskribatua izan zaiguna; orain, baina, murruearen beste aldea da objektu: "...itzalaren orbainean gordetzen da". Ez dakigu niaren alde "honetara" egoera berdina ez ote den. Dena den, arima eta pentsamenduaren geltokia lotzen dituen zirkuitoa eta hitzen talkak, bederen, badaudela dirudi. Bi aldean arteko bereizketa, hortaz. "Artearen hostoak sorkuntza txalotzen du". Hitz jokoa, artea, zuhaitza eta, noski, artea, sorkuntzaren geltoki. Arima, pentsamendua edo *nia*, sorkuntza, hots, 0, 1, 8; Deskartes gairitzen. "Eta artistak kuboaren ertza bihurtu du". Kuboaren ertza espazio tridimentsionalaren irudia da, eta hau bihurtzea "kurbatzea" da eta espazioa "kurbatzeko" denbora beharrezkoa da, geratuta zegoen hura, baina poetak (akaso Jainkoaren irudi, big-bang estetiko baten modura) sormenaz, irudimenaz, hitzaz, "kaxa huts bat eraiki du poetak ederraren baitan". Beraz, Egoa, eraikitzeke gauza da, baina poeta Jainkoa ez denez, bere objektuak badu mugarik: Alde batetik, hutsa dago; bestetik, kontinente edo ontzia da, nolabaiteko gehigarria zerbait sartua izateko helburuz, edukia ukan beharko lukeena, alegia: "Gizakia..." (pentsamenduaren subjektua dena) "...Pandoraren kaxan bete zen, bere hutsaren ihesaldian". Bizitzan bezala, kaxan ere, Hustasunarekin aurkitzen gara, honek sortzen duen egonezina ondo azaltzen zaigu: Kaxa hutsa dago; baina guk badakigu Pandoranean itxaropena bazela. Galdera berehalakoa da: Akaso itxaropena, hutsaren hurrena da? Itxaropenak ere utzi egin duen kaxa, gizakiak betetzen ez badu (gizatasunaz), zentzurik ez duen kaxa da, gizakirik gabe poetaren erai-

kuntzak zentzurik ez duen modura. Gizakia kontuan izan gabe, ezin da itxaropenaz hitzegin. Pentsamendu hauek, poema edo kaxa hau osatzen dutenak, kristalaren gardentasunaz guk ulertzea nahi du poetak, guk bere mezua aditzea nahi du, hitzak baino "kristalezko ahotsak idatzi nahi ditut".

Kubo hutsez, noraezaz, itxaropen galduaz hitzegiten digun poema hau esanahiez bete egingo dugu, gizatasunaz jokatzek bizitzari zentzua ematen diola aldarrikatzen ari dela ulertzen badugu. Poema etikoa, beraz.

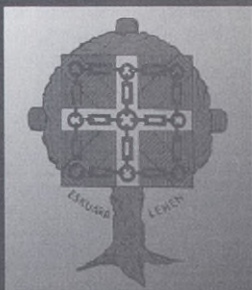
Osagai hauek zure gustukoak badira, *Huntza Hezur Berritan* liburuan sorpresa ugari aurkituko dituzu.

Irakurle:

irakurle

**IRAUPENEAN ETORKIZUNA
EUSKALTZALEEN BILTZARRA**

Historia Laburra, Ekintzak eta Omenaldiak
(2003-2009)

KOORDINATZAILEAK:
PIARRES AINTZIART
GILLERMO ETXEBERRIA

Eskatu IRAUPENEAN ETORKIZUNA liburua doan

EGAN

**Lauki hau ebaki eta bidali
EGAN, Peña y Goñi, 5-2º - Donostia**

Bi egunkari bakar batean

berria

Informazioa
Informazio landu eta argigarria,
diseinu berritzaile batekin emana

t
tartea

Astaldia
12 orrialde eguneroko
Gertuko gaiak
Elkarrikeriak
Erreportaiak
Kronikak
Mendia
Moda
Gastronomia
Jaiak...

...eta gainera

● **Mantangorri:**
Larunbatetan
16 orrialdeko gehigarri koloretzua
haur eta gaztekoentzat

● **Igandea:**
Asteko albisteak
patxadaz aztertzeo aukera.

● **Internet:**
Edizio jarraitua,
webgune tematikoak
eta eztabaidagunek

● Euskaldunok behar dugun **berria**

Begiratu zientziari beste era batera!

gizarte ekintza

hezkuntza

Etortzen bazara ez duzu alde egin nahi izango.

- 172 esperimentu interaktibo
- Planetarium Digitala **BERRIA**
- Planetarium Txikia
- Exploratoriumeko simulagailuak: Errusiar Mendia eta Tranbia
- Animazio ekintzak eta tailerrak, adin guztietako jendeari zuzenduta
- Bestelako zerbitzuak: aparkalekua, kafetegia, denda, pic-nic gunea, ...

Zientziaren kutxaGunea

Miramongo Parke Tecnologikoa - DONOSTIA

T- 943 01 24 78

www.miramon.org

zer nahi duzu bihar?

www.kutxa.net

 kutxa

EUSKALERRIAREN ADISKIDEEN ELKARTEKO
"BOLETIN"-AREN EUSKARAZKO GEHIGARRIA

Idazkaritza: Euskal Herriaren Adiskideen Elkarte. Gipuzkoako Sailsa
3.263 Postakutxatila - DONOSTIA